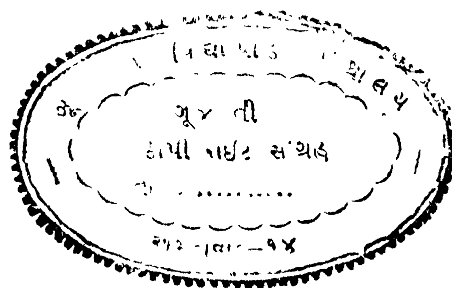

मितांक्षराटीका

सहीत.

याज्ञवल्क्य स्मृतिनुं भाषांतर.

राजमान्य राजेश्री भोळानाथ साराभाईनी

प्रेरणाथी सुरतना रहेवासी शास्त्री.

यज्ञेश्वर चिमणाजीए प्रगट कर्युं

अमदावाद मध्ये.

मामानी हवेलीमां युनाई. टे प्रिंटिग अने जनरल एजन्सी कंपनी

"लिमिटेडना" प्रेसमां रणछोडलाल हीराचंदे छाप्युं.

सने. १८७२ संवत. १९२८

॥ देवचंद्रजीकृत चोविसीनो बालाबोध ॥

તથા બીજા પ્રકરણો સહિત.

आपुस्तकमाहेला ग्रंथो सारीरीते शुद्धकरीने तत्वरुची

आत्मार्थी केवली भाषित सुद्ध धर्मनारागी प्रा

णीयोना हितने लायेक जाणीने

मुंबईमध्ये.

ग्रंथसागर प्रेसमां

छाप्यो.

શન ૧૮૭૪.

સંવત ૧૯૩૦.

प्रस्तावना.

सघळी जातना मनुष्यने पोतपोताना स्वधर्मनी माहितगारी होवी जोइए; केमके स्वधर्मनी मर्यादा पाळीने पोतानो संसार व्यवहार चलावनाराओने आ लोकमां तथा परलोकमां उत्कृष्ट सुखनो अने यथायोग्य मानप्रतिष्ठानो लाभ मळे छे. पोतपोतानो स्वधर्म समजवाने वास्ते सघळी तरेहनी प्रजाओमां अवतरेला सारा सारा नामांकित ज्ञानी पुरुषोए धर्म पुस्तकों बनावेलां छे. परंतु तेमां संसार व्यवहारने वास्ते उपयोगी पडे एवा सघळा विचार लखेला नथी; तेथी अन्य प्रजाना लोकोने पोतानां धर्म पुस्तक समजी लेवानी घणी अगत्य रहेती नथी. तेम आर्य प्रजाना लोकोए समजवुं नहि. कारण के, परमेश्वरनी कृपाथी सर्व विषयोनुं यथार्थ ज्ञान जेमने प्राप्त थयेलुं, एवा मनु याज्ञवल्क्य इत्यादि महाऋषिओए आर्यलोकोने वास्ते धर्मशास्त्रना ग्रंथ करेला छे, तेमां परलोकमां उपयोगी कल्याणकारक पवित्र विचार तथा आ लोकमां उपयोगी संसार व्यवहारनी उत्तम रीतभातना सघळी तहरेना सुंदर विचार पण लखेला छे. ते माटे आर्यलोकोने तो (एटले हिंदुलोकोने तो) पोताना धर्मशास्त्रनुं ज्ञान मेळववानी घणी अगत्य छे.

श्रुतिवचन तथा स्मृतिवचननो आधार लईने आर्यलोकोना स्वधर्मनो निर्णय कराय छे. श्रुति एटले वेद अने स्मृति एटले धर्मशास्त्र समजवुं. केमके मनुस्मृतिमां "श्रुतिस्तुवेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रंतुवैस्मृतिः" एम स्पष्ट कहेलुं छे. तेम पूर्वमीमांसा शास्त्रमां "न्यायवित्समयःस्मृतिः" ए वचनवडे धर्मन्याय जाणनाराओए करेला ठरावने स्मृति कहे छे. श्रौतसूत्र गृह्यसूत्र वगेरे ग्रंथोमां पण धर्मनुंज निरूपण करेलुं होय छे, तेथी पण धर्मशास्त्र के धर्मन्याय जाणनाराओए करेलो ठरावहोवाथी स्मृतिमांज गणाय छे. ते प्रमाणे मिताक्षरा वगेरे प्रमाण ग्रंथकारोए पण ते ते सूत्रने वास्ते "नापिगृह्य स्मृति विरोधः" इत्यादि लेखवडे स्मृतिशब्द वापरेलो छे.

धर्मशास्त्रना सर्वग्रंथ संस्कृत भाषामां लखायेला छे. तेनुं कारण एजे प्राचीन कळमां ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि उत्तमकुळना लोकोनी चालुभाषा संस्कृत हती. तेनी बितीने वास्ते प्रमाण उदाहरण बहु छे; परंतु लखाणनो विस्तार वधी जाय संक्षेपमां थोडुं एक लखीये छीये के, पाणिनि नामना एक महासमर्थ आचार्य थ

णी. तेमणे संस्कृत व्याकरण सूत्रनो अष्टाध्यायी ग्रंथ रचेलो छे. तेमां ते समयना लोको पोतानी भाषामां जे शब्द वापरता हता, ते सर्व शब्दना नियम बांधेला छे. लोक भाषामां जे वपराता नथी केवळ वेदना पुस्तकोमांज लखेला मालूम पडे छे, तेमनो नियम बताववानो कदापि वचमां प्रसंग आव्यो होय, त्यारे "छंदसि" एवो शब्द ते ते सूत्रमां पाणिनि आचार्य लखे छे. (छंदसि एटले वेदमां.) वैदिक शब्दना प्रकरणमां कदापि लौकिकशब्दना नियम बताववानो प्रसंग आव्यो होय त्यारे "भाषायाम्" एवो शब्द ते ते सूत्रमां लखे छे; तेथी निश्चय करी सकाय छे के, पाणिनि आचार्यना वखते लोकमां संस्कृतभाषा चालती हती. ए विचारने वास्ते वधारे खुलासो व्यवहाराध्यायनी प्रस्तावनामां लखीशुं.

मनु अत्रि भृगु हारीत याज्ञवल्क्य इत्यादि अनेक ऋषिओए स्मृतिग्रंथ करेला छे. तेमां याज्ञवल्क्य स्मृतिनो लेख घणो गंभीर विचारवाळो सूत्र ग्रंथ जेवो संक्षेपमां लखेलो छे. परंतु ए स्मृति ग्रंथनी रचना घणीज सुंदर बंदोबस्तवाळी छे. एना अध्याय त्रण कीधा छे, सउ मळीने श्लोकनी संख्या आशरे ८६२ आठसो बासेट थाय छे.

विज्ञानेश्वर पंडिते याज्ञवल्क्य स्मृतिनी टीका कीधी छे; तेने मिताक्षरा कहे छे. ए मिताक्षराग्रंथ कांइ बीजी टीका जेवो केवळ मूळग्रंथनो अर्थ समजवाने वास्ते उपयोगी छे एटलुंज नथी; त्यारे एने स्वतंत्र धर्मशास्त्र निबंधग्रंथनी योग्यता छे. गौड दाक्षिणात्य गुर्जर वगेरे प्राचीन नवीन अनेक ग्रंथकार विद्वान् लोको मिताक्षराग्रंथने घणु मान आपीने प्रमाणग्रंथमां प्रथमवर्गनो गणे छे.

याज्ञवल्क्य ऋषिये प्रश्नोत्तरना आकारमां आ स्मृतिग्रंथ प्रथम कीधो हतो, त्यार पछी ते सघळा विचार लईने संक्षेपथी श्लोकात्मक स्मृतिग्रंथनी रचना याज्ञवल्क्यनाज कांइ शिष्ये करेली छे, एवुं विज्ञानेश्वर पंडित मिताक्षराना आरंभे लखे छे.

जेणे पृथ्वी उपर काण्व माध्यंदिन इत्यादि शाखावाळा शुक्लयजुर्वेदनी प्रसिद्धि करेली तेज याज्ञवल्क्यऋषि आ स्मृतिग्रंथनो मुख्य आचार्य छे. ए याज्ञवल्क्यनो तथा ए टीका करनार विज्ञानेश्वर पंडितनो उत्पत्तिकाळ वगेरे इतिहासनुं सविस्तार ल... व्यवहाराध्यायनी प्रस्तावनामां करीशुं.

मिताक्षराग्रंथनुं गुजराती भाषावडे भाषांतर करवानो हेतु एजे, संस्कृतभाषाना ...वाळा विद्वान लोकोनी संख्या हालनी वखतमां घणी ओछी थई गई, तेथी आ-

र्यप्रजाना लोकोने सघळा काममां उपयोगी पडे एवा उत्कृष्ट धर्मशास्त्रना सिद्धांतनुं अज्ञान थयुं छे, तेथी लोकोने स्वधर्मनी बाबतमां साधारण सहज कामने वास्ते घणी अडचण पडे छे. अने जड अज्ञानी लोको सारा सारा लोकोने घणी पीडा दे छे. ते सघळां संकट मटवाने वास्ते धर्मशास्त्रना सिद्धांतनी समजण घणा लोकोने थया विना बीजो उपाय नथी. तेम न्याय इन्साफना काममां तथा बीजा अनेक प्रकारना उत्तम विचारनी केळवणी मळवाना काममां आर्यलोकोने धर्मशास्त्र जाणवानी घणीज अगत्य छे. ते वास्ते धर्मशास्त्रना ग्रंथोनुं देशीभाषामां लखाण घणुंज हितकारक छे, एम जाणीने अमदावादना रहेवासी रावबाहदुर भोळानाथ साराभाईनी प्रेरणाथी आचाराध्यायनुं भाषांतर करेलुं छे.

ए अध्यायमां ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि लोकोए जन्मकाळथी ते अंतकाळ सुधी स्वधर्मनी मर्यादा प्रमाणे शी रीते वर्त्तवुं; तथा संसार व्यवहार शी रीते चलाववा. तेमे वास्ते यथायोग्य निर्णय ३६७ श्लोकवडे लखेला छे. आ अध्यायमां लोकोपयोगी समजवा जेवा घणा विचार छे. तेने वास्ते आगळ अनुक्रमणिका लखी छे, ते वांची जोवाथीज साधारण रीते ग्रंथस्थ विषयोनुं महत्व वांचनाराओना ध्यानमां आव्या विना रहेशे नहि.

यज्ञेश्वर चिमणाजी शास्त्री सुरतकर.

आचाराध्यायनी अनुक्रमणिका.

वर्णजाति विवेक प्रकरण. ४

स्नातक धर्म प्रकरण. ५

द्रव्य शुद्धि प्रकरण. ६

दान प्रकरण. ७

श्राद्ध प्रकरण. ८

गणपति कल्प (एटले विनायक शांति) प्रकरण.

ग्रह शांति प्रकरण.

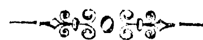

शुद्धिपत्रक.

पृष्ट.	पं.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२	१८	ब्राह्मण.	ब्राह्मण.
३	१७	धर्मान्नीवो	धर्मान्निवो
३	२०	सांभळा	सांभळ्या
४	१०	कल्पसुत्र	कल्पसूत्र
८	५	ब्राह्मण	ब्राह्मण
९	२३	ब्राह्मणस्यो	ब्राह्मणस्ये
१०	१०	व्याख्याति	व्याख्यीत
१०	१५	प्रमाण	प्रमाणे
१०	२२	द्क्षिणा	दक्षिणा
११	२२	रभ्युद्धुते	रभ्युद्धृते
१६	३	शक्र	शक्त
१६	७	व्याखान	व्याख्यान
१६	११	शक्र	शक्त
२०	२०	आषोडशा	आषोडशात्
२२	२०	चतुर्विशाच	चतुर्विंशाच
२२	११	दवे	देव
२२	१९	तर्पयदवा	तर्पयेद्देवा
२३	२	सर्पिषा	सर्पिषा
२५	१	पाताना	पोताना
२८	१६	रूढ	योगरूढ
३०	१०	अनुंस	अनुस
३०	११	परंतु	परंतु
३०	१५	संबंध	संबंध
३२	२०	रहति	रहित
३३	१५	शुद्र	शूद्र
३३	२२	शुद्र	शूद्र
३४	११	शद	शूद्र
३४	१९	कह्यु, मूर्दा.	कह्युंछे,तथा जे मद्रो
३८	२४	शस्त्यलं	शस्त्रयलं
३९	१४	दुषण	दूषण
३९	१७	पोतानी	पोतानी
४०	१७	जीविम्	जीविनीम्
४१	२४	लोकोनां	लोकोनी
४३	१०	पत्यो	पत्यौ
४३	२२	तृतयिांस	तृतीयांश
५१	१३	मांनो	माना
५१	१३	वाजपै	वाजपे
५१	१३	यजेत्	यजेत
५२	२६	मण	पण
५३	१७	कुर्याच्छ	कुर्याच्छ्व
५४	५	क्रीडा	क्रीडा
५४	१५	कन्या	कन्या
५६	१	सत	सती
५७	२६	मरण	मारण
५७	१७	वर्ग	स्वर्ग
५८	१४	त्तपर	तत्पर
५८	२३	मालमेत	मालमेत
५८	२४	श्रेश्वेता	जे श्वेता
५८	२४	ते प्रमाणे	तेप्रमाणेछे
६०	१०	व्रतावाळी	व्रतवाळी
६१	२	शुद्रने	शूद्रने
६४	११	क्षत्रीया	क्षत्रिया
६५	१७	प्रतिटा	प्रतिष्टा

पृष्ट.	पं.	अशुद्ध.	शुद्ध.
६९	२	सपत्नकी	सपत्नीक
६९	२५	वर्च प्रजा	वर्चः प्रजाः
७०	७	देवयोन्	देवयान्
७३	११	अभंभू	अभंपितृ
७३	१२	न्यहं	न्वहं
७४	११	सश्कार	संस्कार
७५	२१	श्रित्रिय	श्रोत्रिय
७५	२२	मुवयोछे	मुक्योछे.
८५	११	कम	कर्म
८७	५	धान्ध	धान्य
८७	२२	विरोद्ध	विरोध
९४	१२	ररसतो	वरसतो
९८	११	निर्धात	निघांत
१००	१४	शाशान	स्मशान
१००	१९	द्वनि	ध्वनि
१०६	२६	करीमे	करीने
१०७	१८	पार्तनुं	पतितनुं
११०	१२	सघुष्ट	संघुष्ट
११२	७	अपुप	अपूप
११३	१	मसांनो	मांसनो
११४	२५	वया	वृथा
११४	२५	रांध	रांधवुं
११७	१	ए छे	ए छ
११७	४	तापण	तोपण
१२२	२६	छावाय	छावायला
१२३	१२	वाससम्	वाससाम्
१२४	११	वस्तनो	वस्तुनो
१२५	१६	धावार्थी	धोवार्थी
१२९	६	वेडे	वडे
१३१	२३	मुत्र	मूत्र
१३२	९	अज्ञान	अज्ञात
१३३	६	राखेलुं	राखेला
१४३	२०	लेनारनारनी	लेनारनी
१४६	१२	श्राधनो	श्राद्धनो
१४६	१३	श्राध	श्राद्ध
१४७	९	विपुवत्	विषुवत्
१४७	२२	अग्न्याः	अग्न्याः
१४७	२३	जेष्ट	ज्येष्ट
१४९	१४	पानेर्भव	पौनर्भव
१५२	१	शुध	शुद्ध
१५२	१०	वमनमां	वचनमां
१५७	७	विवेना	विश्वदेवना
१५७	२१	मृकीने	मुकीने
१६२	९	विट्ल,वण	विडलवण
१६६	१६	अट्गमन	अनागमन
१६७	१८	अजेव	अग्रये
१६७	१९	उपास्मौ	उपास्मै
१६८	४	बालुं	वाळुं
१६९	१०	द्विष्टं	दिष्टं
१७१	१०	एकोद्विष्ट	एकोदिष्ट
१७२	७	प्रर्वनाअने	पूर्वनाने
१७३	१६	व्राहि	व्रीही
१७४	११	एआए	एओए
१७४	१३	पितामहनी	पितामहोनी
१७४	१८	पीतामहीनी	पितामहीनी
१७४	२५	जेवुं	जुदुं

पृष्ठ.	पं.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	पं.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१७८	२	एकोद्दिष्ट	एकोद्दिष्ट	२०१	१४	दयाग्रह.	दयाग्रह
१७८	१८	एवाि	एवी	२०२	९	कहेछे.	कहेली छे
१७८	२२	दाक्षिणात्न	दाक्षिणात्य	२०३	२४	मंगल	मंगल
१८१	२	सत्सृ	सत्सु	२०४	६	सत्यवाक्	सत्यवाक्
१८२	१९	वार्घीणस	वार्ध्रीणस	२०४	७	स्वंग्ध	स्वंध
१८३	२१	सत्सृता	सत्सुता	२०४	११	लथुल	स्थूल
१८३	२२	शफास्तथा	शफांस्तथा	२०४	११	क्रतन्न	कृतघ्न
१८३	२४	नाप्नौति	नाप्नोति	२०६	१६	ते ते	ते
१८४	२	सत्पूत्र	सत्पुत्र	२१२	२२	परतरा	परतरो
१८५	१३	कुष्य	कृप्य	२१७	९	मायनुं	गायेनुं
१८८	२३	त्यांही	त्यांहा	२२१	५	शत्रना	शत्रुना
१९०	१०	सर्वोविध	सर्वौषध	२२२	१९	न्युनता	न्यूनता
१९०	११	इथना	स्थाना	२२३	१२	पडिनीय	पीडनीय
१९१	१२	पूर्वे	पूर्व	२२४	६	हानिता	हीनता
१९३	९	अत्यंते	श्रयंते	२२४	२२	प्राक्रम	पराक्रम
१९३	१०	मंत्रैश्वे	मंत्रैश्व	२२४	२२	स्वरूपजे	स्वरूपज
१९३	२२	नामएवामंत्र	नाममंत्र	२२५	१	प्रटगट	प्रकट
१९३	२४	स्तीर्यं	स्तीर्य	२२७	५	सत्प	सत्य
१९४	९	समादकं	समोदकं	२२८	८	सुतोर्ध्यो	सुतोर्ध्यो
१९४	१६	विद्यहे	विद्महे	२३१	१	सुर्य	सूर्य
१९८	१३	शारिततेनी	शरीरितें,ते	२३२	११	कृश्नल	कृष्णमल
१९९	२	आमूषण.	आभूष[illegible]	२३२	२२	एवा	एवी
२००	४	फलाणो तमने माटे	तमारे माटे	१३२	२९	मास	माष

अनुक्रमणिका.

मिताक्षरानुं भाषांतर.

अध्याय. १

करवा मांडेला ग्रंथनी समाप्ति निर्विघ्नथी थाय, तथा ते ग्रंथ लोकमां सारी पेठे प्रसिद्ध अने वखाणवा लायक थाय, एवा हेतुथी ग्रंथना आरंभे मंगलाचरण करवानो संप्रदाय प्राचीनकाळथी चालतो आवे छे, ते प्रमाणे विज्ञानेश्वर पंडित मिताक्षरा ग्रंथना आरंभे

धर्मोऽधर्मौतद्विपाकास्त्रयोऽपिक्लेशाःपंचप्राणिनामायतंते ॥
यस्मिन्नेतैर्नोपरामृष्टईशोयस्तंवंदेविष्णुमोंकारवाच्यम्

ए श्लोक वडे पोतानो इष्टदेव जे विष्णु तेने नमस्कार करता सता मंगला चरण करेछे. ते श्लोकनो अर्थ, देहधारी प्राणी मात्रने पोताना प्राण साथे लागू थयेला धर्म अधर्म तथा ते बेउना त्रण प्रकारना *विपाक (फळ) तथा ‡पांच क्लेश (संताप) ए दश पदार्थ जेना आधार वडे जगतमां पोतानो अमल चलावे छे; परंतु ए दशना अमलमां कदापि जे आवतो नथी, माटे ईश छे, एटले सघळी वाते समर्थ छे, वळी जेनुं ओँ ए अक्षर नाम छे, एवो जे विष्णुदेव, तेने हुं नमस्कार करुं छुं॥१॥

*जाति आयुष्य अने भोग ए त्रण पदार्थ धर्म अने अधर्म थकी पेदा थाय छे, ते एम के धर्मथी ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि उत्तम जातिमां अने अधर्म थकी शूद्र चांडाल इत्यादि अधम जातिमां जीवनो जन्म थाय छे. धर्मथी लांबो अने अधर्मथी टूंको आवर्दा बंधाय छे, तथा धर्मथी सुखनो अने अधर्मथी दुःखनो भोग एटले अनुभव मळे छे.

‡अविद्या, अस्मिता, राग, द्वेष, तथा अभिनिवेश, एवा पांच क्लेश छे. ते मध्ये आपणे क्यांथी आव्या अने क्यां जईशुं, तथा आपणुं खरुं स्वरूप केवुं छे, ए वातनी माहिती ते अविद्या. पोतानुं वास्तविक स्वरूप जाण्या विना पण हुं छुं ए रीते हुंपद मानवामां आवे छे, ते अस्मिता, आ वस्तुथी सुख थशे एवुं मानीने ते वस्तु उपर उमंग भरेलो जे मननी दोड ते राग. आ वस्तुथी दुःख थशे एवा विचारथी जे ते वस्तु उपर मननी नाखुषी ते द्वेष. हरेक वातनो खोटो अभिमान पकडीने जे रहेवुं ते अभिनिवेश. ए प्रमाणे अविद्या विगेरे पांच क्लेश शास्त्रमां कह्या छे.

याज्ञवल्क्य मुनिये भाषणमां आण्यो अने विश्वरूपनां (याज्ञवल्क्य शिष्यनां) प्रौढ विचारवाळां वचनोवडे विस्तारने पाम्यो एवो धर्मशास्त्रनो आस्मृति ग्रंथ बालकोने पण समजामां आवे एवा हेतुथी सरल अने टूंका लखाणवडे आ ग्रंथनुं व्याख्यान करूंछुं. हवे मनुये कहेलुं धर्मशास्त्र जेम भृगुऋषिये संक्षेपमां रच्युं, तेमज याज्ञवल्क्यऋषिये प्रश्नोत्तरना आकारमां कथेलुं धर्मशास्त्र याज्ञवल्क्यना कोइ शिष्ये संक्षेपथी रच्युंछे. तेनुं आ प्रथम मूळवचन.

योगीश्वरंयाज्ञवल्क्यंसंपूज्यमुनयोब्रुवन्
वर्णाश्रमेतराणांनो ब्रूहिधर्मानशेषतः ॥१॥

याज्ञवल्क्य योगीश्वरने पूजीने मुनियो बोल्या, के वर्णना, आश्रमना तथा इतर लोकोना सघळा धर्म अमने कहो. ?

टीका. योगी जे सनकादिऋषि तेमनो ईश्वर एटले तेओमां श्रेष्ट एवा याज्ञवल्क्य मुनीने काया वाचा अने मन ए त्रणनी क्रियावडे आदर सत्कार करीने सामश्रव विगरे मुनि लोको बोलवा लाग्या के, ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि वर्णना, ब्रह्मचारी ग्रहस्थ इत्यादि आश्रमना तथा ए शिवाय मूर्द्धा वसिक्त विगरे वर्णसंकर जातवाळा लोकोना सघळा धर्म अमने कहो. मूळवचनमां लखेलो "धर्म" शब्द छे, ते वर्ण धर्म, आश्रम धर्म, वर्णाश्रमधर्म, गुणधर्म, निमित्तधर्म, तथा साधारणधर्म, एवा छ प्रकारना स्मार्त्त धर्मने वास्ते छे. तेमां ब्राह्मण लोकोये सर्वकाळ मद्यनो परित्याग करवो इत्यादि वर्ण धर्म, ब्रह्मचारीये अग्निनी सेवा करवी भिक्षान्न जमवुं इत्यादि आश्रमधर्म, ब्राह्मणवर्णना ब्रह्मचारीये खाखरनी सोटीनो दंड हाथमां झालवो इत्यादि वर्णाश्रमधर्म, शास्त्रोक्त विधिथी राज्याभिषेकने पामेलो इत्यादि गुणवान राजाये प्रजानुं संरक्षण करवुं इत्यादि गुणधर्म, शास्त्रमां अवश्य करवानुं जे कर्म कह्युंछे ते न करवाना निमित्तथी, किंवा जे कर्मनो निषेधछे ते कर्म करवाना निमित्तथी, जे [1]प्रायश्चित्त करवुं पडेछे ते निमित्त धर्म, तथा जीव हत्या करवी नहिं सत्य बोलवुं इत्यादि जे शास्त्रमां धर्म कह्या ते ब्राह्मणथी आरंभीने चांडाल पर्यंत सर्व माणसने सरखा लागूछे माटे ते साधारण धर्म, कहेवायछे. गुरूए [2]उपनयन संस्कार करीने छोकराओने [3]शौचनी तथा सत्क-

---

१ पापथी मुक्त थवानुं कर्म. २ जनोई देवानो विधि. ३ पवित्रता राखवानी रीत.

मैनी शिखामण देवी, एम धर्मशास्त्रमां स्पष्ट आज्ञा लखीछे; तेथी धर्मशास्त्र भणवानुं शुं प्रयोजन, ए शास्त्र भणवानो कोने अधिकार इत्यादि विचार अहिं करवानी घणी जरूर नथी. शौच तथा सत्कर्म करवानो एवो अनुक्रम छे के, उपनयन संस्कार थवानी पेहेलां छोकराओने यथेष्ट आचरण यथेष्ट भाषण तथा यथेष्ठ भक्षण करवानी छूटछे; परंतु उपनयन थया पछी तो वेद भणवाना आरंभेज धर्मशास्त्र भणवुं, त्यार पछी धर्मशास्त्रोक्त नियम पाळीने वेद भणी रह्या पछी वेदार्थ समजीने वेदोक्त मार्गथी वर्त्तवुं. हवे यद्यपिधर्म अर्थ (धन) काम तथा मोक्ष ए चार पदार्थनो विचार धर्मशास्त्रमां प्रतिपादन कर्योछे; तथापि सर्वनुं मूळकारण धर्मछे तेथी ते मुख्यछे, माटे स्मृति ग्रंथोने धर्मशास्त्र एवुं नाम आप्युंछे. कोइ शंका करशे के जेम धननुं मूळकारण धर्म छे तेम धर्मनुं पण मूळकारण धनछे, त्यारे धर्मनेज मुख्य केम मानवो ए प्रमाणे शंका करवी नहि. केमके निर्धन माणस पण वगर पैशे जप तप तथा पगे चालीने तीर्थ यात्रा इत्यादि सत्कर्म करीने धर्म मेळवी सकेछे. परंतु धर्म विना अर्थ (धन) मळवानो तो समूळगो संभव नथी. (खेतीवाडी वणज वेपार राजकारभार इत्यादि सघळी जातना धंधाओ पण ते ते वर्णना माणसना धर्ममांज गणायछे.) ए रीते काम अने मोक्ष पण धर्मविना मळवानो संभव नथी. १॥

मिथिलास्थः सयोगींद्रः क्षणंध्यात्वाऽब्रवीन्मुनीन्
यस्मिन्देशेमृगः कृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधत २॥

मूळ. २ ते मिथिलावासी योगीश्वर क्षणमात्र ध्यान धरीने मुनिप्रत्ये केहेता हवा. जे देशमां काळो मृग होय ते देशमां धर्म जाणवो. २

टीका. उपर लखेलो प्रश्न सांभळा पछी मिथिलानगरीना रहेवासी ते याज्ञवल्क्य योगीश्वरे आ मुनिलोको धर्मशास्त्रनुं श्रवण करवामां सारा अधिकारीछे अने नम्रताथी पूछेछे वास्ते एमने कहेवुं जोइये, एवी रीते कांइक वारसुधी मनसाथे विचार करीने ते मुनिलोकोने कहेवा मांडयुं ते ए के जे देशमां काळो मृग होय ते देशमां धर्म जाणजो, आ वचननो अभिप्राय एके काळी पीठवाळुं हरंण पोतानी इच्छाथी जे देशमां रमतुं फरेछे ते देशमां शास्त्रोक्त धर्मनुं आच-

रण करवुं योग्यछे. २

अवतरण. गुरूये धर्मशास्त्र भणाववुं अने शिष्य लोकोये भणवुं ए वात वयार्थी समजवी एम कोइ पूछे ते माटे कहेछे.

पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रांगामिश्रिताः॥
वेदाःस्थानानिविद्यानांधर्मस्यचचतुर्दश ॥३॥

मूळ. ३ पुराण न्यायमीमांसा धर्मशास्त्र तथा अंग अने वेद ए चउद विद्याओनां तथा धर्मनां स्थान छे. ३

टीका. पुराण कहेतां ब्रह्मपुराण विष्णुपुराण इत्यादि, न्याय एटले तर्कविद्या, मीमांसा एटले वेदार्थ विचार, धर्मशास्त्र एटले मनु विगेरेओये रचेला स्मृतिग्रंथ, अंगना छ भेद छे ते एके शिक्षा, कल्पसुत्र, व्याकरण, निरुक्त, छंद, अने ज्योतिष, वेद चार छे ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्वणवेद, मळीने १४ चउद प्रकारना आ निबंधो विद्याओना एटले चतुर्विध पुरुषार्थनुं ज्ञान थवा माटे जे साधन छे तेवि विद्याओनां अने धर्मनां स्थान कहेतां आधार के पायाओ छे. त्रण वर्णना लोकोये विद्याभ्यास करवो एवि शास्त्रनी आज्ञा छे, तेथी धर्मशास्त्र भणवुं, ए वात अर्थात् समजाय छे. ते मध्ये ब्राह्मण लोकोये पोते विद्वान् थइने बीजाओने भणाववा सारू तथा धर्मकर्मनुं आचरण करवा सारू विद्याभ्यास करवो. क्षत्रिय अथवा वैश्य लोकोये तो केवल धर्मकर्मनुं आचरण करवा सारूज विद्या भणवी. शंखस्मृतिमां पण एज रीते कह्युं छे. तेम मनु पण कहेछे के ब्राह्मणादि त्रण वर्णने धर्मशास्त्र भणवानो अधिकार छे तेमां ब्राह्मणने तो भणाववानो पण खरो बीजाओने नही. ३

अव. धर्मशास्त्र भणवुं ए वात तो शास्त्र प्रमाणे समजाई परंतु याज्ञवल्क्य ऋषिये करेलं आ शास्त्र भणवुं ए वात केम सिद्ध थाय ते कहे छे.

मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोंगिराः॥
यमापस्तंबसंवर्ताःकात्यायनबृहस्पती ॥४॥

पराशरव्यासशंखलिखितादक्षगौतमौ
शातातपोवसिष्टश्चधर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥५॥

मूळ. ४ मनु अत्रि विष्णु हारीत याज्ञवल्क्य उशना अंगिरा यम आपस्तंब संवर्त्त का-त्यायन बृहस्पति. ४ पराशर व्यास शंख लिखित दक्ष गौतम शातातप तथा वसिष्ट ए सर्वे धर्मशास्त्रना प्रवर्त्तक छे. ५

टीका. मनु अत्रि विष्णु हारीत याज्ञवल्क्य इत्यादि पुरातन मुनिलोकोये रचेला निबंधनुज नाम धर्मशास्त्र छे; माटे याज्ञवल्क्य स्मृति पण धर्मशास्त्रमां गणा-यछे तेथी अवश्य भणवी जोइये एवो अभिप्राय आ मूळ वचननोछे. स्मृतिग्रंथ नो किंवा स्मृतिकार लोकोनो संख्यानियम करवा सारू कांइ आ बे वचन लख्यां नथी; तोपणचालता प्रसंगमां केटलाएक स्मृतिकारोनां नाम उदा हरणनी रीते बतावना सारूज लख्यां छे, ते माटे बोधायन सुमंतु इत्यादि बी-जा पण स्मृतिकार छे ए वात आ बे वचन साथे विरुद्ध नथी. प्रत्येक स्मृतिग्रंथ-धर्मनिर्णय जाणवामां प्रमाण मनाय छे खरा, परंतु एक स्मृतिग्रंथमांथी केटलाक विचार मळी आवता न होय तो बीजी स्मृतिमांथी जोई लेवा. कोइ विषयमां स्मृतियोना मत परस्पर विरुद्ध होय ते विषयमां बेउ पक्षनो विकल्प समजवो. ४—५॥

अव. हवे धर्मथवानां कारण कहेछे.

देशेकालउपायेनद्रव्यंश्रद्धासमन्वितं॥
पात्रेप्रदीयतेयत्तत्सकलंधर्मलक्षणं ॥६॥

मूळ. देशमां काळमां उपायवडे श्रद्धा साथे सत्पात्रने जे द्रव्य आपवुं, ते सघळुं ध र्मनुं लक्षण छे. ६

जेमां काळां हरण स्वच्छंदथी चरतां फरे छे इत्यादिशास्त्रोक्त लक्षणवाळा देश, संक्रांति विगरे काळ, उपाय एटले सत्कर्म करवानी शास्त्रोक्त पद्धति, सुमार्ग वडे संपादन कीधेली गाय विगरे जे वस्तु ते द्रव्य, श्रद्धा कहेतां आ-स्तिक्य बुद्धि, सत्पात्रनुं लक्षण आगळ कहेवामां आवशे, आपवुं एटले फरीथी पाछुं लइ सकाय नही एवी रीते पोतानी सत्ता मटाडीने बीजानी सत्ता

हरेक वस्तु उपर उपजाववी, इत्यादी सघळुं धर्मनुं लक्षण छे. एटले धर्म थवानुं कारण छे. मूळवचनमां "सघळुं" ए शब्द छे. तेथी जाति गुण होम याग इत्यादि जे जे कांइ शास्त्रमां कह्युं छे ते सघळुं धर्मनुं कारण समजवुं. धर्म निपजावनार जे जे कारण छे, ते सर्वेना जाति गुण द्रव्य तथा क्रिया एवा चार भेद छे. कोइ ठेकाणे ए चारे एकठा मळेला अने कोइ ठेकाणे छूटा पडेला होय छे, ते जोइ लेवुं; परंतु सघळे ठेकाणे श्रद्धानी तो अनुवृत्ति अवश्य होवी जोइये. ६

अव. धर्मनी समजण आपनारा हेतुओ बतावे छे.

श्रुतिःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः॥
सम्यक्संकल्पजःकामोधर्ममूलमिदंस्मृतम् ॥७॥

मूळ. श्रुति स्मृति सदाचार तथा पोताना मनने गमतुं वळी सारा संकल्पथी उठेली इच्छा, एटलां धर्मनां मूळ छे. ७

टीका. श्रुति कहेतां वेद, स्मृति कहेतां धर्मशास्त्र, सदाचार कहेतां शिष्टलोकोनी रीतभात, पोताना मनने गमतु ते ए रीते के जे विषयमां शास्त्रोक्त अनेक पक्षछे तेमां जे आपणे अनुकूळ होय ते लेवो जेम ब्राह्मणना पुत्रने उपनयन संस्कार करवाना बेकाळ शास्त्रमां मुख्य कह्याछे. एकतो गर्भवासना नव अथवा दश मास भेळीने जे आठमुं थाय ते वर्ष, अने बीजो जन्मथी आठमुं वर्ष, एवा बे समयमांथी जे पोताने अनुकूल होय ते समय लेवो. तथा सारा रूडा संकल्पथी ऊठेली अर्थात् जे शास्त्रविरूद्ध नहीं होय एवी हरेक नियम पाळवानी इच्छा जेम, भोजन शिवाय बीजा समयमां हुं जलपान करीश नहीं. एटलां धर्मनां मूळ एटले स्वरूप समजवानां प्रमाणछे. जे विषयमां एमनो कदापि परस्पर विरोध होय त्यांहां पूर्व पूर्व प्रमाण सबळ जाणवुं. ७

अव. धर्मकर्मना देशकाळ विगेरे कह्या, तेमनो अपवाद कहेछे.

इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां ॥
अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनं। ।८॥

मूळ. यज्ञ आचार, दम, अहिंसा, दान, स्वाध्याय, इत्यादि कर्ममां मुख्य धर्म ए छे के जे योगवडे आत्माने जोवुं. ८

टीका. यज्ञ आचार इत्यादि धर्मकर्म मध्ये मुख्य धर्मतो एजछे के, योगवडे एटले बाह्यचित्तवृत्तिनो अवरोध करीने ने॰आत्मानुं वास्तविक स्वरूप समजवुं. सारांश आत्म विचार करवासारू देशकाळ इत्यादिनी कांइ जरूर नथी. कह्युंछे ज्यांहां चित्तनी एकाग्रता थती होय त्यांहां कोइ बीजा विशेषनी जरूर नथी. ८

अव. धर्मनां कारण तथा ज्ञापक हेतु कह्यां ते मध्ये कोइ प्रकारनो संदेह पडेतो निर्णय करवानो उपाय कहेछे.

चत्वारोवेदधर्मज्ञाःपर्षत्रैविद्यमेववा ॥

साब्रूतेयंसधर्मःस्यादेकोवाध्यात्मवित्तम ः॥९॥इत्युपोद्घातप्र०

मूळ. वेद तथा धर्मशास्त्र जाणनार चार पुरूष अथवा वेदत्रयी जाणनार पुरूषनो समूह पर्षद् कहेवायछे. ते जे कहे ते धर्म; तथा श्रेष्ट आत्मज्ञानी एक पण पुरूष जे कहे ते धर्म समजवो. ९

टीका. चारे वेद अने धर्मशास्त्र सारी पेठे जाणेछे एवा चार पुरूषने पर्षद् (सभा) ए नाम शास्त्रमां आप्युंछे. तेम ऋग्वेद यजुर्वेद अने सामवेद ए वेद त्रयीना जाणनार तथा धर्मशास्त्र भणेला घणा पुरूषना समुदायने पण पर्षद् कहेछे. ते पर्षद् जे भाषण करे, ते धर्म समजवो. तथा जे अध्यात्म ज्ञानवाळा लोकोमां श्रेष्ट एवो ज्ञानी पुरूष एकछे तोपण तेणे जे कह्युं ते धर्म समजवो. ए आत्मज्ञानी पुरूष धर्मशास्त्रनो ज्ञाता होवो जोइये. ९॥ उपोद्घात प्रकरण पुरूं थयुं. ॥

अव. जे विषय आगळ वर्णन, करवो छे तेनी संगति बताववा सारू जे विचार प्रथम कर्यो होय, तेने उपोद्घात कहेछे. तथा जे ठेकाणे ग्रंथ थयो ते स्थाननुं प्रयोजननुं, वक्तानुं, श्रोतानुं, श्रवणनिमित्तनुं, तथा अधिकारि विगेरेनुं, वर्णन करेलुं होय प्रकरणने ते उपोद्घात कहेछे. उपर लखेला नव वचनवडे तेवो उपोद्घात करीने हवे ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि लोकोनां धर्म कहेवा माटे प्रथम वर्णना भेद कहेछे.

ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रा ॥ वर्णास्त्वाद्यास्त्रयोद्विजाः ॥
निषेकाद्याः स्मशानांतास्तेषांवैमंत्रतःक्रिया: ॥१॥

मूळ. ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य अने शूद्र ए वर्ण कहेवायछे, ए मध्ये पेहेला त्रण द्विजछे. तेमनी गर्भाधानथी मांडीने स्मशान पर्यंत सघळी क्रिया मंत्रवडे थायछे. १॥

टीका. ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य अने शूद्र ए चार जातना माणसने वर्ण कहेछे. एमनुं लक्षण आगळ कहेवामां आवशे. ते मध्ये प्रथम त्रण वर्ण ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्य एओ द्विज एटले बेवार जन्म पामेला छे. ते द्विजलोकोनीज गर्भाधानथी मांडीने स्मशान पर्यंत क्रिया एटले सघळा संस्कार वैदिक मंत्रवडे थायछे, शूद्रनी नहीं. १॥

अव. हवे ते संस्कार अनुक्रमथी कहेछे. बेवचन वडे

गर्भाधानमृतौपुंसःसवनंस्पंदनात्पुरा ॥
षष्ठेऽष्टमेवासीमंतोमास्येतेजातकर्मच ॥२॥
अहन्येकादशेनामचतुर्थेमासिनिष्क्रमः ॥
षष्ठेऽन्नप्राशनंमासिचूडाकार्यायथाकुलं ॥३॥

मूळ. ऋतुकाळमां गर्भाधान, गर्भ चंचल थवानी पूर्वे पुंसवन, छठे अथवा आठमे मासे सीमंत, अने जन्म थयेथी जात कर्म. २ त्यार पछी अगीआरमे दिवसे नाम करण, चोथामासमां निष्क्रमण, छठामां अन्नप्राशन , यथाकुलाचार चूडाकर्म करवुं. ३॥

टीका. गर्भनुं आधान एटले स्थापन करवुं, ते कर्मनुं गर्भाधान, ए नाम सार्थकछे ए रीते बीजा आगळ कहेवामां आवशे ते संस्कारना नामनी अर्थ योजना करी. गर्भाधान संस्कार स्त्रियोना ऋतु समयमां करवो ऋतुकालनु लक्षण आगळ कहेवामां आवशे. स्त्रीना उदरमां गर्भ हालवामांडेथी पेहेला पुंसवन संस्कार, छठ्ठा अथवा आठमा महिनामां सीमंतोन्नयन संस्कार करवो. पुंसवन तथा सीमंतोन्नयन

ए बे संस्कार क्षेत्रना (गर्भिणी स्त्रिना) छे माटे प्रथम गर्भनी वखते कीधा एटले क्षेत्रने संस्कार थई चुक्यो, तेथी बीजा गर्भनी वेळाये करवानी जरूर नथी, एम देवल स्मृतिमां कह्युंछे. बाळक अवतर्यापछी जात कर्म त्यार पछी अगियारमे दिवसे नाम करण संस्कार ते बाळकनो करवो. पितृये पोताना पितामहादिकने मातामाहादिकने अथवा कुळदेवताने मळतु आवे तेवुं नाम पाडवुं. जेम शंख स्मृतिमां कह्युंछे के, कुल देवता वगेरेनु नाम पिताये (छोकराओनुं) पाडवुं चोथा महिनामां निष्क्रमण संस्कार करवो. एटले सुमुहूर्तमां बाळकने घरमांथी बहार लई जवुं. छठ्ठा महिनामां अन्न प्राशन संस्कार करवो. चूडाकर्म संस्कार (मुंडनसंस्कार) प्रथम वर्षथी ते उपनयन थवानी पूर्वे सुमुहूर्तमां पोताना कुलाचार प्रमाणे करवो. २—३

अव. ए संस्कार अवश्य करवा पडेछे तो पण एमनुं गौण फळ कहेछे.

एवमेनःशमंयातिबीजगर्भसमुद्भवं ॥४॥

मूळ. एवा संस्कार कीधाथी बीज संबंधी अने गर्भ संबंधी दोष शमेछे. ४

टीका. शास्त्रोक्त प्रकारवडे गर्भाधानादि संस्कार कीधाथी बीज एटले पुरुषनुं वीर्य अने गर्भ एटले स्त्रीनुं वीर्य ए बेउना जे कांइ दोष होय, ते मटेछे. तात्पर्य एजे मावापना क्षय रोगविगेरे केटलाक व्याधिरूपी दोष तेमनी प्रजाने पण लागू थायछे तेवा दोष संस्कार कर्म कीधाथी टळेछे. ४

अव. स्त्रियोना संस्कारमां कांइ विशेष छे ते केहेछे.

तूष्णीमेताःक्रियाःस्त्रिणांविवहस्तुसमंत्रकः ॥५॥

मळ स्त्रियोना ए संस्कार अमंत्रक, विवाहतो समंत्रक करवो. ५

ए जात कर्मादि संस्कार स्त्रियोना यथा काळे वैदिक मंत्र विना करवा. अने विवाहतो मंत्रथी करवो. ५

गर्भाष्टमेष्टमेवाब्देब्राह्मणस्येपनायनं ॥

राज्ञामेकादशेसैकेविशामेकेयथाकुलं ॥६॥

मूळ. गर्भथी किंवा जन्मथी आठमे वर्षे ब्राह्मणनुं उपनयन क्षत्रियनुं अगियारमे अने वैश्यनुं बारमे वर्षे स्वकुलाचार प्रमाणे करवुं. ६

टीका. गर्भ रह्यो होय ते दिवसथी अथवा जन्म थाय ते दिवसथी गणीने आठमे वर्षे ब्राह्मणनुं उपनयन करवुं. कर्त्ताने जेम अनुकुल आवे ते रीते इच्छाथी आठमुं वर्ष लेवाय. शास्त्रमां बेउ पक्ष सरखा बताव्याछे क्षत्रियनु अगियारमे अने वैश्यनुं बारमे वर्षे उपनयन करवुं. अहियां पण गर्भथी अथवा जन्मथी एवा बे पक्ष जाणवा. ६

उपनीयगुरुःशिष्यंमहाव्याल्दतिपूर्वकं ॥
वेदमध्यापयेदेनंशौचाचारांश्चशिक्षयेत् ॥७॥

मूळ. उपनयन संस्कार करीने गुरुए शिष्यने प्रथम महा व्याहृति भणावीने वेद भणाववो, तथा शौचाचार पण शिखववा. ७

टीका. पोत पोतानी शाखाना गृह्य सूत्रमां जेम कह्यु होय ते प्रमाणे विधि करीने उपनयन संस्कार कीधा पछी गुरुए शिष्यने महाव्याहृति साथे वेदाभ्यास कराववो भूः भुवः इत्यादि सत्यं ए शब्द सुधी सात महा व्याहृति छे, अथवा गौतमना मत प्रमाणे पांच छे. वळी आगळ जेमनुं लक्षण कहेवाशे ते शौचाचार शिखववा. उपनयन करीने शौचाचार शिखववानी आज्ञा करीछे, माटे ते संस्कारनी पेहेलां यथेष्ट आचरण करवानी छूट छे एम बतावे छे. ए प्रमाणे स्त्रियोने पण विवाह थवानी पूर्वे ए वात समान छे. केम के स्त्रीओने उपनयनने ठेकाणे विवाह संस्कार कह्यो छे. ७

अव. शौचाचारनुं स्वरुप कही बतावे छे त्रण वचन वडे.

दिवासंध्यासुकर्णस्थब्रह्मसूत्रउदङ्मुखः॥
कुर्यान्मूत्रपुरीषेचरात्रौचेद्दक्षिणामुखः ॥८॥

मूळ. दिवसे किंवा संध्याकाळे कान उपर जनोई मेहेलीने उत्तराभिमुख बेशीने मळ मूत्रनो त्याग करवो. अने रात्रे तो दक्षिणाभिमुख बेशीने ॥८॥

टीका. कान उपर जनोई मेहेलवुं ते कान जमणो समजवो, केम के जमणा कानमां यज्ञोपवीत भेरवीने मळमूत्रनो त्याग करवो एवुं बीजी स्मृतिमां प्रमाण लख्युं छे. प्रभातनी तथा सांजनी ए बेऊ वेळाओने संध्याकाळ कहेछे. दिवसे अने संध्याकाळे उत्तर दिशा भणी मुख करीने मळमूत्रनो त्याग करवो. रात्रिनी वेळाये तो दक्षिण दिशा भणी मुख करीने. जे स्थानमां मळ मूत्रनो त्याग करवो ते स्थान भस्म विगरेथी रहित होवुं जोइये. ८॥

गृहितशिश्नश्चोत्थायमृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः॥
गंधलेपक्षयकरंशौचंकुर्यादतंद्रितः ॥९॥

मूळ. गुह्यस्थान झालीने ऊठवुं, त्यार पछी उद्धृत जळवडे तथा मृत्तिका वडे शौच विधि करावो ते. एवोके गंधनो अने लेपनो क्षय थाय ए रीते करवो. ए काममां आलस्य राखवुं नहीं. ९॥

टीका त्यारपछी गुह्यस्थान झालीने ऊठवुं, अने वळतो उद्धृत एटले नदी तळाव इत्यादिमांथी प्रथम काढी लीधेलुं एवा जलवडे तथा मृत्तिकावडे बेउ गुह्यस्थान तथा हाथ पग सारी पेठे धोवा. ते एवा के मळमूत्रनो लेप कहेतां अंश तथा दुर्गंध रेहे नही त्यार लगी धोवा. ए कर्मनेज शौच विधि कहेछे. उद्धृत जळ वडे एम कह्युं छे, तेथी जळमां पेशीने शौच विधि करवानो निषेध समजवो. सघळा आश्रमवाळा लोकोने गंधलेपनो नाश थाय एवी रीते शौच विधि करवानुं समान छे. आश्रमना भेदथी मृत्तिका चोळवानी न्यूनाधिकसंख्यानो नियम बीजी स्मृतिओमां लख्यो छे ते तो अदृष्ट फळने (पुण्यने) माटे छे. ९॥

अंतर्जानुःशुचौदेशउपविष्टउदङ्मुखः॥
प्राग्वाब्राह्मणतीर्थेनद्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥१०॥

मूळ. शुद्धस्थान उपर बेशीने उत्तर अथवा पूर्वदिशा भणी मुख करीने तथा बेउ जांगोनी वच्चे हात राखीने द्विज लोकोये ब्राह्मतीर्थवडे सर्वकाळ आचमन करवुं. १०॥

टीका. शुद्धस्थान उपर एम कह्युं तेथी जे ठेकाणे अपवित्र वस्तुनो स्पर्श नथी तेवुं शुद्धस्थळ समजवुं. अर्थात् सवानुं बेसवानुं किंवा जोडामेलवानुं जे स्थान होय इत्यादि अशुद्ध जग्या उपर आचमन करवानो निषेध जाणवो. बेशीने एम कह्युं तेथी उभा उभा सतां वांकावळीने किंवा चालतां आचमन करवुं नहीं. उत्तर तथा पूर्व ए बे दिशा कही तेथी बीजी दिशाओनो निषेध जाणवो वळी शुद्धस्थान उपर बेशीने एम केहवाथी हाथ पग धोवानुं पण अर्थात् प्राप्त थयुं. पग धोया विना आवीने बेसेतो ते शुद्ध जग्या पण अशुद्ध थाय. ब्राह्म तीर्थनुं लक्षण आगल कहेवामां आवशे, द्विजलोकोये आचमन करवुं. शूद्राविगरे लोकोये नहीं करवुं. सर्वकाळ करवुं एम कह्युं तेथी बीजा आश्रमवाळाये पण करवुं. शीरीते करवुं? बेऊ जांघो वचे हाथ राखीने करवुं अने ते जमणे हाथे करवुं. १०॥

अव. तीर्थनां लक्षण कहेछे.

कनिष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रंकरस्यच॥
प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥११॥

मूळ. कनिष्ठा तर्जनी तथा अंगुष्ठ एमनो मूळभाग तथा हस्तनो अग्रभाग ए चार स्थानने अनुक्रमथी प्रजापतितीर्थ, पितृतीर्थ, ब्राह्मतीर्थ तथा देवतीर्थ एम कहेछे. ११

टीका. कनिष्ठा एटले सैाथी नानीआंगळी तेना मूळभागने प्रजापतितीर्थ, तर्जनी कहेतां अंगूठानी पासेनी आंगळी तेना मूळभागने पितृतीर्थ, अंगुष्ठ कहेतां अंगूठो तेना मूळ भागने ब्राह्मतीर्थ, तथा हस्तनो अग्रभाग एटले हाथनो छेडो तेने देवतीर्थ एम कहेछे. ११

त्रिःप्राश्यापोद्विरुन्मृज्यखान्यद्भिःसमुपस्पृशेत् ॥
अद्भिस्तुप्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिःफेनबुद्बुदैः॥१२॥

मूळ. त्रणवार जळ पीईने बेवार लूछीने जळनो स्पर्श इंद्रियोने करवो. अने जळ जे लेवुं ते प्रकृतिस्थ तथा फीण परपोटा इत्यादिवडे रहित एवुं पण जोईये. १२॥

टीका. त्रणवार जळ पीधा पछी अंगूठाना मूळ भागवडे बेवार मोढुं लूछीने शरीरना ऊर्ध्व भागमांनां नाक आंख अने कान ए इंद्रियोनां छिद्रने पाणीनो स्पर्श करवो. आचमन क्रियामां जे पाणी लेवुं ते प्रकृतिस्थ अने जेनाउपर फीण किंवा परपोटा इत्यादि विकार नहीं होय एवुं जोइये. मूळ स्वभाव करतां जूदीजातनो गंध तथा रंग जेने लाग्यो न होय अने उष्णकीधुं नहोय ते जळने प्रकृतिस्थ एवुं विशेषण अपायछे मूळ वचनमांना "पण" शब्दवडे वरसादनी धारानुं तथा शूद्र विगेरे नीचलोके आणेलुं एवा जळनो निषेध समजवो. १२॥

अव. आचमन क्रियामां केटलुं जळ पीवुं तेनुं परिमाण बतावबा सारू कहेछे.

त्हत्कंठतालुगाभिश्वयथासंख्यंद्विजातयः॥
शुद्धेरंस्त्रीचशूद्रश्चसकृत्स्पृष्टाभिरंततः ॥१३॥

मूळ. हृदयकंठ अने तालुस्थानने जई पोहोचे एटला जळवडे अनुक्रम प्रमाणे द्विज लोको आचमन करवाथी शुद्ध थायछे अने स्त्री तथा शूद्र पण तालुस्थानने जइ पोहोचे एटला जळनुं एकवार आचमन करवाथी शूद्ध थायछे. १३

टीका हृदयस्थानने जई पोहोचे एटला जळनुं ब्राह्मण, कंठ सुधी जई पोहोचे एटला जळनुं क्षत्रिय, तथा तालुस्थान सुधी जई पोहोचे एटला जळनुं वैश्य, आचमन करवाथी पवित्र थायछे. वैश्यना करतां शूद्रना आचमनमां विशेष एजे एकवार करवुं. मूळमांना "पण" शब्दथी ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादिना वगर जनोई दीधेला छोकराओये पण ए रीते आचमन करवुं. १३

स्नानमब्दैवतैमंत्रैर्मार्जनंप्राणसंयमः॥
सूर्यस्यचाप्युपस्थानंगायत्र्याःप्रत्यहंजपः ॥१४॥

मूळ. स्नान तथा जळदैवतमंत्रवडे मार्जन, प्राणायाम, सूर्यनुं उपस्थान, अने गायत्री जप, नित्ये करवो. १४

टीका. शास्त्रोक्त विधिथी प्रातःकाळे स्नान, जळदैवतमंत्र "आपो हिष्टामयो भुव" इत्यादि मंत्र भणीने मार्जन करवुं. आगळ जेनुं लक्षण कहेशे तेवो प्राणायाम

करवो सौरमंत्र वडे सूर्यनुं उपस्थान एटले स्तवन अने "तत्सवितुर्वरेण्यम्" इत्यादि गायत्रीमंत्रनो जप करवो. १४

गायत्रींशिरसासार्द्धंजपेत्व्याहृतिपूर्विकाम्॥
प्रतिप्रणवसंयुक्तांत्रिरयंप्राणसंयमः ॥१५॥

मूळ. प्रथम व्याहृतिओनो तथा प्रणवनो अने छेडे शिरोमंत्रनो योग जेनी साथे कर्योछे एवी गायत्रीनो त्रणवार जप करवो, तेने प्राणायाम कहेछे. १५

टीका. पूर्वे केहली महाव्याहृतिओ प्रत्येक प्रणव साथे ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः इत्यादि प्रकारथी प्रथम मनमां भणीने पछी पूर्वे कहेली गायत्री अने पछी आपोज्योति इत्यादि शिरोमंत्र पण मनमांज भणवो. ए रीते त्रणवार जप, प्राणवायूनो याम (अवरोध) करीने करवो; ते कर्मने प्राणायाम कहेछे. १५

प्राणानायम्यसंप्रोक्ष्यत्चेनाब्दैवतेनतु॥
जपन्नासीतसावित्रींप्रत्यगातारकोदयात् ॥१६॥

मूळ. प्राणायाम करी रह्या पछी जलदैवत ऋग्मंत्रवडे प्रोक्षण करीने ताराओनो उदय थाय त्यां सुधी गायत्री जप करतां बेशीने पश्चिम संध्या करवी. १६

टीका. पूर्वे कह्युं ते प्रमाणे प्राणायाम कीधा पछी पूर्वे कहेला "आपोहिष्टामयो भुव" इत्यादि मंत्रवडे जले करीने पोताना देहनुं प्रोक्षण करीने बेठा बेठा गायत्री जप करीने पश्चिमसंध्या एटले सायंसंध्या करवी. ते पश्चिमदिशा भणी मुख करीने करवी ए वात अर्थात् सिद्ध थायछे. तारकानो उदय थाय त्यांसुधी एनो अवधि जाणवो. १६

संध्यांप्राक्प्रातरेवंहितिष्ठेदासूर्यदर्शनात्
अग्निकार्यंततः कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपि ॥१७॥

मूळ. एज रीते पूर्वसंध्या सूर्योदय थाय त्यांसुधी उभां रहीने करवी. त्यारपछी बेउ संध्यासमये अग्निकार्य करवुं. १७

टीका. एज रीते पूर्वे कहेलो सघळो विधि करीने प्रातःकाळे पूर्वाभिमुख ऊभा रहीने पूर्वसंध्या एटले प्रातःसंध्या करवी. दिवसना अने रात्रिना संधिसमयमां जे कर्म करवानुं छे तेने संध्या एम कहेछे. तेमां संपूर्ण सूर्य मंडलनुं दर्शन थवाने जे काल योग्यछे, तेने दिवस तथा तेथी विपरीत जे काळ तेने रात्रि कहेछे. जे काळमां खंडित सूर्य मंडल जोवामां आवे, तेने संधि कहेछे. एवो संधिकाळ (संध्याकाळ) सवारे तथा सांजे थायछे माटे ते बेउ समय संध्यावंदन करवानाछे. संध्यावंदन करी रह्या पछी बेउ वेळाये पोतपोताना गृह्य सूत्रमां कहेला विधिथी अग्निकार्य एटले अग्निमां समिधनो होम इत्यादि कर्म करवुं.

ततोभिवादयेद्वृद्धानसावहमितिब्रुवन् ॥
गुरुंचैवाप्युपासीतस्वाध्यायार्थंसमाहितः ॥१८॥

मूळ. त्यारपछी वृद्धजनने नमस्कार करवा, ते आ हुं फलाणो एम बोलीने करवा. पछी स्वस्थ चित्तराखीने अध्ययनने वास्ते गुरुनी सेवा करवी. १८

टीका. त्यारपछी गुरुविगेरे वृद्धलोकोने नमस्कार करवा. ते शी रीते के आ हुं देवदत्तशर्मा तमने नमस्कार करुंछुं, एम पोतानुं नाम बोलीने करवा. तथा आगळ लक्षण कहीशुं तेवा गुरुनी सेवा, भणवा सारु स्वस्थ चित्त राखीने करवी. १८

आहूतश्चाप्यधीयीतलब्धंचास्मैनिवेदयेत् ॥
हितंचास्यचरेन्नित्यंमनोवाक्कायकर्मभिः ॥१९॥

मूळ. बोलावे त्यारे भणवुं, अने जे मळे ते गुरुने अर्पण करवुं. तथा कायावाचा मन वडे तेनु हित सदाये करतां रहेवुं.१९

टीका. गुरु बोलावे त्यारेज भणवुं. अर्थात् आपणे भणाववा सारु गुरुने आग्रहथी कहेवुं नही. जे कांइ मळ्युं होय ते सघळुं गुरुने निवेदन करवुं. तथा काया वाचा अने मन एमनी क्रियावडे सर्वकाळ ते गुरुनुं सारुं हित करतां रहेवुं. कदापि प्रतिकूळ करवुं नही. वळी गुरुनुं दर्शन थाय त्यारे केटलीक वात छोडी दे-

वानी गौतमे कहींछे ते तजवी.१९

कृतज्ञोद्रोहिमेधाविशुचिकल्यानसूयकाः॥
अध्याप्याधर्मतःसाधुशक्ताप्तज्ञानवित्तदाः ॥२०॥

मूळ. कृतज्ञ अद्रोही, मेधावी, शुचि, कल्प, असूयारहित, साधु, शक्त आप्त, तथा ज्ञाननो अने धननो दाता, एवा माणसने धर्मथी भणाववा.२०

टीका. कीधेलो उपकार जे विसरतो नथी ते कृतज्ञ, अद्रोही एटले दयावाळो, मेधावी एटले कहेलुं व्याख्यान समजवाने तथा ध्यानमां राखवाने समर्थ होय ते, शुचि कहेतां पवित्र, कल्प कहेतां व्याधिरहित, गुणने विषे दोष प्रकट करवानो जे स्वभाव ते असूया जेने नथी अर्थात् कदापि दोष होय, तो पण ढांकीने गुरुना गुणनीज वार्त्ता करवानो जेनो स्वाभव छे ते असूयारहित, साधु कहेतां सारी चालवाळो, सेवाना काममां जे दृढ ते शक्त, आप्त कहेतां सगो वहालो, ज्ञाननो एटले हरेक विद्यानो दाता शिखवनार, तथा धननो दाता एटले कोइ तरेनी बोली कर्‍या विना धन आपनार, एटला गुण कह्याछे, ते सघळा अथवा थोडा घणा जेमां रह्या होय. तेवा माणसने धर्मशास्त्रप्रमाणे भणाववुं.२०

दंडाजिनोपवितानिमेखलांचैवधारयेत्॥
ब्राह्मणेषुचरेद्भैक्ष्यमनिंद्येष्वात्मवृत्तये ॥२१॥

मूळ. दंड अजिन यज्ञोपवीत अने मेखला एटली वस्तुनुं धारण करवुं. पोतानी वृत्तिने वास्ते अनिंद्य एवा ब्राह्मणोने घेर भिक्षा मागवा जवुं.२१

टीका. बीजी स्मृतिमां कह्योछे तेवो पलाश विगरेनो दंड, कृष्णमृग विगरेनुं जे चर्म ते अजिन, कार्पास इत्यादि सूत्रनुं यज्ञोपवीत, मुंजा विगरे तृणनी बनेली मेखला, (कंदोरो) एटली वस्तुनुं ब्राह्मणादि जातना ब्रह्मचारीये धारण करवुं. पूर्वोक्त दंड वगेरेनुं धारण करीने ब्रह्मचारीअे कोइ तरेना दोषनो अपवाद जेनी उपर नही होय एवा अनिंद्य ब्रह्मणोने घेर पोताना उदर निर्वाहने वास्तेज भिक्षा मागवा जवुं. यद्यपि पोताना निर्वाहने वास्ते एम कह्युंछे तथापि गुरुने

वास्ते किंवा गुरु पुत्रादिकने वास्ते तो वेळाये भिक्षा मागी लाववी. केमके मागी आणेलुं भिक्षान्न गुरुने किंवा गुरुपुत्रादिने अर्पण कीधा पछी तेमनी आज्ञा थाय त्यारे ते भिक्षान्न जमवुं, एम नियम कह्योछे. ते माटे गुरु विगरे शिवाय बीजा लोकोने माटे ब्रह्मचारीये भिक्षा मागवी नही.ब्राह्मणना घरनी मळती होय त्यां सुधी बीजाना घरनी भिक्षा लेवी नही एवो नियम बतावया सारु मूळ वचनमां ब्राह्मण शब्द लख्योछे. हवे सघळा वर्णनी भिक्षा लेवी एवुं जे स्मृति वचनछे, ते तो, त्रण वर्णने माटेछे. तथा चारे वर्णनी भिक्षा लेवी एवुं पण वचनछे, ते पण, संकट विषयनुंछे एम समजवुं.२१

अव शी रीते भिक्षा मागवी ते कहेछे.

आदिमध्यावसानेषुभवच्छब्दोपलक्षिता ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशांभैक्ष्यचर्यायथाक्रमं ॥२२॥

मूळ. वाक्यना आरंभे मध्ये तथा छेडे "तमे एवो शब्द बोलीने ब्राह्मण क्षत्रिय तथा वैश्य जातना ब्रह्मचारीये यथा अनुक्रम प्रमाणे भिक्षा मागवी.२२

टीका. तमे भिक्षा आपो एम ब्राह्मण जातना ब्रह्मचारीये, भिक्षा तमे आपो एम क्षत्रिय जातनाब्रह्मचारीये, तथा भिक्षा आपो तमे अेम वैश्य जातना ब्रह्मचारीये बोलीने भिक्षा मागवी.२२

कृताग्निकार्योभुंजीतवाग्यतोगुर्वनुज्ञया ॥
आपोशानक्रियापूर्वंसत्कृत्यान्नमकुत्सयन् ॥२३॥

मूळ. अग्निकार्य कीधा पछी जमवुं, ते गुरुनी आज्ञा लईने आपोशान कर्म करी मौन राखीने अन्नने मान आपीने जमवुं.२३

टीका. पूर्वे कहेला विधिथी भिक्षा मागी लाव्या पछी गुरुने निवेदन करवी. त्यार पछी गुरुनी आज्ञा थयेथी अग्निकार्य करीने, मौन एटले जमती वखते बोलवुं नही एवुं व्रत पाळीने, ते भिक्षान्नने मान आपीने, एटले कदापि ते अन्न सारुं नहोय तो पण तेनी निंदा नही करीने,पछी अपोशानकर्म एटले"अ

मृतो पस्तरणमसि" इत्यादि विधि, करीने जमवुं. अहियां जे फरीथी अग्निकार्य करवानुं कह्युं छे, ते तो, कदापि संध्यावंदन कीधापछी अग्निकार्य करवानुं रही गयुं होय त्यारे जमवानी वेळाये करवुं, एम जणाववा सारुछे. कांइ त्रणवखत अग्निकार्य करवुं एम कहेवा माटे नथी. २३

ब्रह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि ॥
ब्राह्मणःकाममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥२४॥

मूळ. व्याधि विगरे आपत्ति न होय, तो एकना घरनुंज अन्न जमवुं नही. ब्राह्मणजातना ब्रह्मचारीये, इच्छा होयतो श्राद्धमां जमवुं. परंतु पोताना व्रतनो भंग थवा देवो नही. २४

टीका. व्याधि विगरे संकट कांइ न होय तो ब्रह्मचारीये एक गृहस्थना घरनुंज अन्न जमवुं नही. ब्राह्मणजातना ब्रह्मचारीये श्राद्ध भोजननुं निमंत्रण आव्युं होय त्यारे, इच्छा होयतो श्राद्धमां जमवुं. परंतु त्यां मधु मांस इत्यादि पदार्थ होय तेमनो परित्याग करीने पोताना ब्रह्मचर्य व्रतनो भंग थवा देवो नही. आवचनमां ब्राह्मण शब्द लख्योछे, ते क्षत्रिय विगरेजातना ब्रह्मचारीये श्राद्ध भोजन करवुं नही एम बताववा सारु छे. केमके ए कर्म क्षत्रिने किंवा वैश्यने करवानुं कह्युं नथी, एवुं स्मृति वचनछे. २४

मधुमांसांजनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनम् ॥
भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादिवर्जयेत् ॥२५॥

मूळ, मधु मांस अंजन उच्छिष्ट शुक्त स्त्री जीवहत्या सूर्यदर्शन असत्यभाषण परनिंदा इत्यादि वर्ज्य करवां. २५

टीका. मधु एटले मध समजवुं मद्य नही, केमके ब्राह्मणे सर्वकाळ मद्यनो परित्याग करवो, एरीते स्मृति वचनमां मद्यनो निषेध तो कह्योछेज. मेष विगरे पवित्र पशुनु पण मांस वर्ज्य करवुं. अंजन एटले घी तेल इत्यादि पदार्थवडे शरीरने मर्दन करवुं ते, तथा काजळ विगरेथी आंख आंजवी ते; गुरु शिवाय बीजानुं उ-

च्छिष्ट, शुक्त एटले कठोर भाषण, जे अन्नरसनी खटाइथी थायछे तेने पण शुक्त कहेछे, परंतु ते शुक्त आ वचनमां समजवुं नही केमके अभक्ष्य निर्णयमां ते वस्तुनो तो निषेध छेज. स्त्री वर्ज्य करवी ते उपभोगना काममां. जीव हत्या एटले प्राणिमात्रनी हिंसा. मूळमांना "इत्यादि" शब्दथी अन्य स्मृतिमां कहेला गंधमाल्य विगरे पदार्थ समजवा. ए सघळा पदार्थनो ब्रह्मचारीये परित्याग करवो. २९

अव. गुरु विगरेनां लक्षण कहेछे.

सगुरुर्यःक्रियाःकृत्वावेदमस्मैप्रयच्छति॥
उपनीयददद्वेदमाचार्यःसउदाहृतः ॥२६॥

मूळ. जे पुरुष क्रिया करीने वेद विद्या एने भणावे ते गुरु, उपनयन संस्कार करीने वेद भणावे ते आचार्य कहेवायछे. २६

टीका. गर्भाधानथी आरंभीने उपनयन संस्कार सुधीनी सघळी क्रिया यथाविधि करीने ए ब्रह्मचारीने जे पुरुष वेदविद्या भणावे ते गुरु, तथा एकलो उपनयन संस्कार करीने जे पुरुष वेद भणावे ते आचार्य कहेवायछे, २६

एकदेशमुपाध्यायऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते॥
एतेमान्यायथापूर्वमेभ्योमातागरीयसी ॥२७॥

मूळ. एक देश भणावे ते उपाध्याय, अने यज्ञकर्म चलावे ते ऋत्विज् कहेवायछे ए, सर्व पूर्वक्रम प्रमाणे मान्यछे. परंतु ए सघळा करतां माताश्रेष्टछे, २७

टीका. एक देश एटले वेदनो एकभाग, ते मंत्रभाग अथवा ब्राह्मणभाग किंवा शिक्षा कल्पसूत्र इत्यादि वेदांग, जे भणावे ते उपाध्याय तथा जे पुरुष आपणा घर आश्रित रहिने यज्ञकर्म करे ते ऋत्विज् कहेवायछे. ए सर्व गुरु विगरे पुरुष पूर्वक्रम प्रमाणे अधिक अधिक मान्य होयछे. जेम ऋत्विज् करतां उपाध्यायने तेथी आचार्यने अने तेथी पण गुरुने अधिक मान आपवुं. ए सघळा करतां माताश्रेष्ठ एटले विशेष पूज्यछे. २७

भव. वेदाभ्यास करवा माटे पाळवानुं जे ब्रह्मचर्य व्रतछे तेनो अवधि कहेछे.

प्रतिवेदंब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपंचवा॥
ग्रहणांतिकमित्येकेकेशांतश्चैवषोडशे॥२८॥

मूळ. प्रत्येक वेदने सारू बार वर्ष सुधी किंवा पांच वर्ष सुधि अथवा कोइएकना मते- जेटलामां भणी रहेवाय तेटला वर्षसुधी ब्रह्मचर्य व्रत पाळवुं. केशांत कर्म तो सोळमे वर्षे करवुं. २८

टीका. ज्यारे विवाह थवानो संभव नही होय अने त्रणवेद अथवा बे किंवा एक वेद अनुक्रमथी भणवामांडे त्यारे प्रत्येक वेदना अभ्यासने वास्ते पूर्वे कहेलुं ब्रह्मचर्य व्रत बारवर्ष सुधी पाळवुं. एम नही थई सके तो पांचवर्ष सुधी किंवा जेटलामां भणी रेहेवाय तेटला वर्षसुधी ब्रह्मचर्य पाळवुं एम केटलाक केहेछे. केशांत कर्मतो गर्भाधानथी गणीने सोळमे वर्षे करवुं. उपनयनसंस्कार थयापछी ब्रह्मचारीने मुंडननो निषेधछे तेथी वधेला वाळ उतरावबाने वास्ते जे विधिछे तेने केशांतकर्म किंवा गोदानकर्म शास्त्रमां कहेछे. बारवर्ष सुधी जो वेद ब्रह्मचर्य पाळे तो सोळमे वर्षे केशांतकर्म करवुं. अने बीजा पक्षमां तो जे रीते संभव थाय ते प्रमाणे समजी लेवुं. क्षत्रिय तथा वैश्य जातना ब्रह्मचारीये तो पोत पोताना मुख्य उपनयनकाळथी बमणेवर्षे एटले बाविसमे किंवा चोवीसमे वर्षे करवुं, एम समजवुं. २८

भव. उपनयन संस्कार करवाना काळनो छेल्लो अवधि कहेछे. अने ते काळ वही गया पछी प्रायश्चित्त कर्याविना रहेतो पतित थाय, एम कहेछे, बे वचन वडे;

आषोडशाद्द्वाविंशाच्चचतुर्विंशाचवत्सरात्॥
ब्रह्मक्षत्रविशांकालऔपनायानिकःपरः॥२९॥
अतऊर्ध्वंपतंत्येतेसर्वधर्मबहिष्कृताः॥
सावित्रीपतिताव्रात्याव्रात्यस्तोमादृतेक्रतोः॥३०॥

मूळ. सोळ बावीस अने चोवीस वर्ष पर्यंत ब्राह्मण क्षत्रिय अने वइय वर्णना छोकरा-

ओने जनोई देवानो परमावधि कह्योछे. ए काळ वही गया पछी उपनयन संस्कारविना रहेला ते लोको सर्व धर्मथी बहिष्कृत एवा पतित थायछे, अने पतित सावित्रीक अथवा व्रात्य एवां नाम तेमने मळेछे. पण जो व्रात्यस्तोमयज्ञ करेनही त्यारे. ३०

टीका. ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्य वर्णना छोकराओने जनोई देवानो एटले उपनयन संस्कारनो जे सोळ बावीस अने चोवीस वर्ष सुधीनो परमावधि कह्योछे, ते वीती गया पछी ते लोको पतित सर्व धर्मने विषे अनधिकारी अने पतितसावित्रीक एटले गायत्री उपदेश आपवाना काममां अयोग्य तथा व्रात्य केहेत। संस्काररहित एवा थायछे, व्रात्यस्तोम नामनो यज्ञ जो नही करे त्यारे पतित बहिष्कृत इत्यादि दोषवाळा थायछे. अने व्रात्यस्तोम यज्ञ करे त्यारे तो उपनयन संस्कारना अधिकारी थाय. २९—३०

अव. पेहेला त्रण वर्ण द्विज कहेवायछे एम पूर्वे कह्युं तेनुं कारण कहेछे.

मातुर्यदग्रेजायंतेद्वितीयंमौंजिबंधनात्॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेतेद्विजाःस्मृताः ॥३१॥

मूळ. प्रथम एक जन्म माताना गर्भमांथी तथा उपनयन संस्कार थयाथी बीजुं जन्म ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्य वर्णना पुरुषनुं थायछे ते माटे ते लोक द्विज कहेवायछे. ३१

टीका.—मूल सरखी स्पष्टछे

अव. वेदाभ्यासनुं फल कहेछे.

यज्ञानांतपसांचैवशुभानांचैवकर्मणाम् ॥
वेदएवद्विजातीनांनिःश्रेयसकरःपरः ॥३२॥

मूळ. यज्ञ तप तथा शुभकर्म एमनुं जे थकी ज्ञान थायछे एवो ते वेदज द्विज लोकोने घणो श्रेयस्करछे. ३२

टीका. श्रौत अने स्मार्त्त एवा यज्ञनु कृच्छ्र चांद्रायण इत्यादि तपश्चर्यानुं तथा उपनयना

दि संस्कार विगेरे जे शुभ कर्मछे तेमनुं ज्ञान वेद ग्रंथथी थायछे, ते माटे द्विज लोकोने परम कल्याण कारक एटले मोक्ष आपनारो वेदजछे बीजो कोई नथी. वेदज एम मुळमां कह्युंछे तेथी वेदनो आधार लईने थयेली स्मृतिओ पण तेवीज समजवी. ३२

अव. अभ्यासने सारू वेदना अध्ययननुं फळ कहीने हवे काम्यब्रह्मयज्ञकर्ममां वेदना अध्ययननुं फळ कहेछे सात वचनवडे.

मधुनापायसाचैवसदेवांस्तर्पयेद्विजः॥
पितॄन्मधुघृताभ्यांचऋचोधीतेहियोन्वहम् ॥३३॥

मूळ. ते द्विज पुरुष मध अने दूधवडे देवगणने तथा मध अने घृत वडे पितृगणने तृप्त करेछे, जे प्रति दिवसे ऋचाओनुं अध्ययन करेछे. ३३

टीका. जे पुरुष ऋचाओनुं अध्ययन प्रति दिवसे करेछे, ते मध अने दूधवडे देवगणनी तथा मध अने घीवडे पितृगणनी तृप्तिकरेछे. आ वचनमां तथा आगळनां वचनमां ऋचा विगेरेनुं ग्रहण कीधुंछे ते यथा शक्ति भणाय तेटला ऋग्वेद विगेरेना मंत्र भणवा ए रिते साधारण अध्ययन समजवा माटेछे. ३३

यजूंषिशक्तितोधीतेयोन्वहंसघृतामृतैः॥
प्रीणातिदेवानाज्येनमधुनाचपितॄंस्तथा ॥३४॥

सतुसोमघृतैर्देवांस्तर्पयेद्योन्वहंपठेत्॥
सामानितृप्तिंकुर्याच्चपितॄणांमधुसर्पिषा॥३५॥

मेदसातर्पयेद्देवानथर्वांगिरसःपठन् ॥
पितॄंश्चमधुसर्पिर्भ्यामन्वहंशक्तितोद्विजः॥३६॥

वाकोवाक्यंपुराणंचनाराशंसीश्चगाथिकाः॥
इतिहासांस्तथाविद्याःशक्तयाधीतेहियोन्वहम्ः॥३७॥

मांसक्षीरौदनमधुतर्पणंसादिवौकसाम् ॥
करोतितृप्तिंकुर्याच्चपितॄणांमधुअर्पिषा ॥३८॥

मूळ. जे यथा शक्ति यजुर्वेदना मंत्रनुं अध्ययन प्रति दिवसे करे ते घृत अने अमृत वडे देवने तथा घृत अने मध वडे पितृगणने तृप्त करेछे. ३४ जेसाम वेदनुं अध्ययन करेते सोम अने घीवडे देवगणने तथा पितृगणने मध अने घीवडे तृप्त करेछे. ३५
यथाशक्ति अथर्वणवेदनुं अध्ययन जे करेछे ते मेदवडे एटले मांस विकारवडे देवगणने तथा पितृगणने मध अने घीवडे तृप्त करेछे. ३६ वाकोवाक्य, अने पुराण तथा नाराशंसी गाथा इतिहास तथा विद्या, प्रति दिवसे जे पुरुष यथा शक्ति भणेछे ३७ ते पुरुष मांस दूधभात अने मधवडे देवगणने तृप्त करेछे. तथा मध अने घीवडे पितृगणने तृप्त करेछे. ३८

टीका. प्रश्नोत्तरना आकार वाळां वेद वाक्यने वाको वाक्य कहेछे. पुराण ते ब्रह्मपुराण विगेरे, तेम मूळ वचनमांना "तथा" शब्दथी मन्वादि स्मृतियो पण ए ठेकाणे समजवी, रुद्र दैवतमंत्रने नाराशंसी कहेछे. यज्ञ संबंधी कथाने अने इंद्रादि देवताओनी कथाने गाथा कहेछे. इतिहास एटले महाभारत वगेरे विद्या ते वारुणी विद्या प्राणविद्या इत्यादि एमनुं जे पुरुष यथा शक्ति अध्ययन प्रति दिवसे ब्रह्मयज्ञ कर्ममां करेछे, ते देवगणने मांस दूध भात अने मधवडे तथा पितृगणने मध अने घीवडे तृप्त करेछे. ३८

तेतृप्तास्तर्पयत्येनंसर्वकामफलैःशुभैः ॥३९॥

मूळ. ते तृप्त थइने सर्व मनोरथना शुभ फळ आपीने एने पण तृप्त करेछे. ३९

टीका. ते देवगण तथा पितृगण तृप्त थया सता आ स्वाध्याय भणनार द्विज पुरुषने पण धारेला मनोरथ प्रमाणे सुंदर फळ आपीने तृप्त करेछे. ३९

अव. वळी अध्ययननी प्रसंसा करवा माटे कहेछे

यंयंक्रतुमधीतेचतस्यतस्याप्नुयात्फलं ॥

त्रिर्वित्तपूर्णपृथिवीदानस्यफलमश्नुते ॥
तपसश्चपरस्येहनित्यस्वाध्यायवान्द्विजः ॥४०॥

मूळ. जे जे यज्ञनुं अध्ययन करे, तेनुं तेनुं फळ मळे. तथा सघळा वित्तवडे पूर्ण करेली पृथ्वीनुं त्रणवार दान करवानुं तथा परम तपश्चर्यानुं फळ नित्ये वेदाध्ययन कर्त्ता पुरुषने प्राप्त थायछे. ४०

टीका. जे जे यज्ञ कर्मनुं निरूपण करनार मंत्र किंवा ब्राह्मण भागवेदमांछे तेमनुं अध्ययन प्रति दिवसे जे करेछे, तेने ते ते यज्ञकर्म प्रत्यक्ष कीधानुं फळ मळेछे. तथा सघळी वस्तुवडे भरेली भूमिनुं दान कीधार्थी जे फळ अने चांद्रायण व्रत विगेरे तपश्चर्यानुं जे फळ होय, ते फळ नित्य वेदाध्ययन करनार पुरुषने मळेछे. नित्य ए विशेषण, वेदाध्ययन काम्य कर्मछे, तो पण एनी नित्य कर्ममां गणनाछे एवी समजण आपवा सारू लख्युंछे. ४०

भव. ए रीते ब्रह्मचारीना साधारण धर्म कहीने हवे, नैष्टिक ब्रह्मचारीना धर्ममां काइ एक विशेषछे ते कहेछे वेवचनवडे.

नैष्टिकोब्रह्मचारीतुवसेदाचार्यसन्निधौ ॥
तदभावेस्यतनयेपत्न्यांवैश्वानरेपिवा ॥४१॥
अनेनविधिनादेहंसाधयन्विजितेंद्रियः॥
ब्रह्मलोकमवाप्नोतिनचेहजायतेपुनः॥४२॥

इतिब्रह्मचारिप्रकरणम्

मूळ. नैष्टिक ब्रह्मचारीये तो आचार्यना संनिध वास करवो. ते न होय तो तेना पुत्रनी अथवा स्त्रीनी तथा अग्निनी पासे निवास करीने रेहेवुं. ४१ आ [illegible]वडे जितेंद्रिय थईने देहनुं साधन जे करेछे, तेने ब्रह्मलोकनी प्राप्ति थाय, अने आलोकमां पुनर्जन्म थाय नहीं. ४२ ब्रह्मचारी प्रकरण समाप्त थयुं.॥छ॥

टीका. पूर्वे कह्या ते ब्रह्मचर्यव्रतना नियम विधिकरीने निष्ठा एटले मरण समय पर्यंत पोताना देहने चलावे, ते ब्रह्मचारीने नैष्टिक कहेछे, तेणे जीवत। सुधी

पोताना गुरुनी पासे रेहेवुं. वेद विद्या भणी रह्या पछी स्वतंत्र थवुं नही. गुरु नहोय त्यारे तेना पुत्रनी पासे अने ते नहोय तो गुरु पत्नीनी पासे तथा ते पण नहोय त्यारे अग्निनी सेवामां रेहेवुं. एवा विधिथी इंद्रियने जितीने पोताना देहनुं साधन एटले शरीरनो क्षय करे, तेवा नैष्ठिक ब्रह्मचारीने ब्रह्मलोकनी प्राप्ति थायछे. तथा आ कर्मभूमि उपर तेने अवतार लेवो पडे नही. ४१-४२

हवे विवाह प्रकरणनो आरंभ करेछे.

अव. जेने विवाह करवो होय तेने विवाह योग्यता प्राप्त थवा माटे स्नान संस्कार कहेछे.

अथविवाहप्रकरणं

गुरवेनुवरंदत्वास्नायीततदनुज्ञया ॥
वेदंव्रतानिवापारंनीत्वाह्युभयमेववा ॥१॥

मूळ. गुरुने यथेष्ट दक्षिणा आपीने तेनी आज्ञा लईने स्नान करवुं ते, वेदनो किंवा व्रतनो अथवा बेउनो पार आण्या पछी करवुं.१॥

टीका. पूर्वे कहेला प्रकारवडे मंत्र ब्राह्मणात्मक वेद भणवानो किंवा ब्रह्मचारीना धर्ममां जे व्रत नियम कह्याछे तेनो अथवा बेउनो पार आणीने एटले समाप्ति करीने गुरु जे मागे, ते दक्षिणा यथाशक्ति आपीने स्नान करवुं. अशक्त होय त्यारे तो दक्षिणा आप्या विना पण गुरुनी आज्ञा लईने स्नान करवुं. आ सर्व पक्षनी योजना शक्तिकाल देश इत्यादि उपरथी जाणी लेवी. १

अव. स्नान संस्कार थयापछी शुं करवुं ते कहेछे.

अविप्लुतब्रह्मचर्योलक्षण्यांस्त्रियमुद्वहेत्

मूळ. अस्खलित ब्रह्मचर्य व्रतवाळा पुरुषे लक्षणवाळी स्त्रीनी साथे विवाह करवो.

टीका. जेना ब्रह्मचर्य व्रतमां कोइ रीतनी भुल नथी हेवा पुरुषे सारा लक्षणवाळी स्त्रीनी जोडे परणवुं. बाह्य तथा आभ्यंतर एवा बे प्रकारनां लक्षण होयछे, तेमां बाह्य लक्षण तो कन्याना शरीर उपरनी रुंवाटी घणी बारीक, केश झीणा

तेम दांत सरखा अने सूक्ष्म इत्यादि मनुस्मृतिमां कह्याछे. आभ्यंतर लक्षण-नी परीक्षानो विधि आश्वलायन गृह्य सूत्रमां कह्योछे. ते एवो के, पहेले दि-वसे रात्रिये गायबांधवाना स्थाननी अग्निहोत्र वेदीनि ,जूवाखानानी, *ह्रदनी, खारीभोंयनी, खेतरनी, चकलानी, तथा स्मशाननी, मृत्तिका आणीने आठ गोळा करवा. ते सघळा ओळखी सकिये तेवा चिन्हवाळा करीने बीजे दिवसे कन्या पासेथी तेने गमे ते एक गोळाने स्पर्श करावबो. तेमां पूर्वे कहेला अनु-क्रम प्रमाणे प्रथम गोळाना स्पर्शनुं फळ ते कन्या धान्य समृद्धिवाळी थाय एवुं समजवुं बीजानुं गाय भेश इत्यादि पशुवाळी, त्रीजानुं अग्नि होत्रनी सेवामां तत्पर, चोथानुं सारासार विवेक वाळी पांचमानु रोगवाळी, छठ्ठानुं वांझणी. सातमानु व्यभिचारिणी, तथा आठमानुं विधवा थाय एवुं फळ जाणवुं एम आश्वलायने कह्युंछे. स्त्री एम मूळमां कह्युंछे ते, कदापि हीजडानी जातनी निकळे ते माटे स्त्रीना लक्षणनी पण परीक्षा करवी माटेछे.

अनन्यपूर्विकांकांतामसपिंडांयवीयसीम् ॥२॥

मूळ. ते स्त्री अनन्य पूर्विका रूपवती असपिंडा अने नानी होवी जोइये. २

टीका. अनन्य पूर्विका एटले जे स्त्रीने विवाहवडे किंवा उपभोगवडे पूर्वे अन्यपुरुषनो संबंध नहीं थयो होय ते, रूपवती ते एवी के, विवाह करनार पुरुषना मनने तथा नेत्रने आनंद उपजावनारी होवी जोइये. केमके "जे स्त्रीने विषे मननी तथा आंखनी प्रसन्नता थाय ते स्त्रीने परण्याथी कल्याण थाय" एम आपस्तंब स्मृतिमां कह्युंछे. आ वात न्यून किंवा अधिक अंग इत्यादिजे ग्राह्यदोष बीजी स्मृतिओमां कह्याछे, तेवा दोष जेनामां न होय तेने वास्तेछे. स एटले समान अर्थात् एक,पिंड कहेतां देह जेनो होय,ते सापिंडा अने तेवी नथी ते असपिंडा कहेवायछे. माणसनो परस्पर सापिंडय संबंध होयछे ते एकज शरीरनो वेलो चाल्याथी थायछे. ते ए रीते समजवो के, पिताना शरीरनो अंश पुत्रना शरी-रमां आवेछे ते माटे पितानी जोडे पुत्रनो सापिंडय संबंध थायछे. ए प्रमाणे

---

*पाणीनो उंडो धरो.

[१]पितामह, [२]प्रपितामह इत्यादिनी जोडे पण ते संबंध थायछे. केमके पि-ताना शरीरमां पितामहना शरीरनो अंश आव्योछे तेथी पुत्रनां शरीरमां पण पितामह शरीरनो अंश पिताना द्वारवडे आवेछे. एमज माताना शरीरनो अं श पुत्रना शरीरमां आवे छे माटे मातानी जोडे तथा [३]मातामह विगेरेनी जोडे माताना द्वारथी सापिंड्य संबंध थायछे. तेम माशी मामा इत्यादि जे मातृकुळना माणसछे तेमनी जोडे पण मातृद्वारा एक शरीरांशनो प्रवेश थ-वाथी तथा काका फोई इत्यादि पितृकुळना माणस जोडे पण पितृद्वारा एक शरीरांशनो प्रवेश थवाथी सापिंड्य संबंध थयोछे. वरनी जोडे वहूनो सापिंड्य संबंध होयछे ते पण बेउना शरीरने पुत्र विगरे संताननु एकशरीर उत्पन्न करवानी योग्यता होयछे तेथी मान्यो छे. एमज देराणी जेठाणीओनो अन्यो-न्य सापिंड्य संबंधवाळु दियर जेठ जोडे उपर लख्याप्रमाणे सापिंड्य संबंध होवाथी ते स्त्रियोनो पण परस्पर सापिंड्य संबंध मनायछे. ए प्रमाणे ज्यां ज्यां सपिंडशब्दनो व्यवहारछे, त्यां त्यां सघळे साक्षात् अथवा परंपरा संबंधवडे ए-, कशरीरांशनुं अनुसंधान जाणी लेवुं. हवे उपर लख्याप्रमाणे सापिंड्य संबंधनो निर्णयछे, त्यारे मातामह, प्रमातामह इत्यादि मरीजाय तोपण दश दिवस सुधी सूतक पाळवु पडशे. केमके "माणसनुं मरण थाय त्यारे तेना सपिंड लोकोये दशदिवस सूतक पाळवुं एम स्मृति वचनछे. ए रीते कोइ शंका करे तो" तेनुं समाधान एजे "शास्त्रोक्त विधिवडे दान आपेली कन्याओनुं सूतक दश दिवस सुधी बीजा लोकोये (वरना गोत्रवाळाये) पाळवुं,, इत्यादि विशेष निर्णय वाळुं स्मृतिवचन जो कदापि नहीं हते, त्यारे तो उपरनी शंका थवा-नो संभव खरो. ते माटे जे सपिंड माणसने वास्ते [४]विशेष निर्णय वाळुं स्मृ-तिवचन नथी, ते माणसने वास्ते उपर लखेलुं दश दिवस सुधी सूतक पाळवा नुं स्मृतिवचन छे. एक शरीरांशनो बीजाना शरीरमां प्रवेश थवाथी एकनो बी-जा साथे सापिंड्य संबंध थायछे ए प्रमाणे अवश्य कहेवुं जोइये. "आत्मा थकी आत्मा पेदा थाय छे,, एवुं अने "प्रजानी साथे पोते पण जन्म पामे छे,, एवुं

१ बापनो बाप, जेने दादो कहेछे. २दादानो बाप, जेने वडो दादो कहेछे.
३ मानो बाप, जेने आजो (वडुवा) ४ दशथी ओछा "त्रण किंवा दोढ इत्यादि दिवस सूतक पाळवुं" एवा विशेष निर्णय वाळुं.

श्रुतिवचनमां कह्युं छे. तथा "तेज आ आपणो देह प्रजासंतानना स्वरूप वडे उगीने जुदो जुदो प्रत्यक्ष जणायछे, एवुं आपस्तंबनुं वचनछे. तथा गर्भोप निषद्मां कह्युंछे के "छ कोश वडे (गलेफ वडे) ढंकायलुं आ शरीर छे तेमांना त्रण माता थकी अने त्रण कोशपिता थकी आवी मल्याछे. अस्थि, स्नायु, अने मज्जा पिताथकी, तथा त्वचा मांस अने रुधिर माताथकी,, इत्यादि, ए रीते ते ते श्रुतिस्मृतियोनावचनमां एक शरीरनो अंश बीजा शरीरमां आवे छे एम प्रतिपादन कीधुं छे. हवे सपिंडी करण श्राद्धमांना पिंडनी जोडे जेना जेना पिंडनुं संयोजन थाय छे, ते ते माणसनो अन्योन्य सापिंड्य संबंध छे एवुं कोई एकनुं मत छे. परंतु तेम मानिये त्यारे मातृकुलनी जोडे पुत्रनो तथा भाइ काका विगेरेनी जोडे भाई भत्रीजा विगेरेनो सपिंड संबध ठरशे नहीं. सपिंड शब्द रूढछे एम मानिये त्यारे एशब्दमांना "स" पिंड एवा अवयव थकी कांई अर्थ जणाय छे ते छोडी देवो पडे. जे शब्दमां अवयवार्थनुं भान थतु नथी त्यांहां बीजो उपाय नथी माटे रूढ शक्ति मानवी पडे छे. तेवुं अहीं नथी. माटे ते मत अयुक्त छे. आ सपिंड शब्द ज्यां ज्यां वपराय छे. ते ते विषयमां सघळे ठेकाणे एनो अवयवार्थ मेळवी जोवानी कांई विशेष जरूर राखवी नहीं केमके एने रूढ शब्द मान्यो छे. परंपरा संबंध वडे एक शरीरना अंशनो बीजा शरीरमां प्रवेश थवाथी सापिंड्य संबंध मानवामां अति प्रसंग थई जाय तेनु निवारण करवानो प्रकार आगळ कहीशु. नानी एटले पणनार वर करतां वयथी अने कदथी नानी होवी जोईये. एवी कन्या पोतपोतानी शाखाना गृह्यसुत्रोक्त विधिथी परणवी. २॥

अव. कन्याने वास्ते वळी विशेष प्रकार कहेछे अर्द्ध वचनवडे.

अरोगिणीभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम्॥

मूळ. रोगरहित अने भाईवाळी तथा समान प्रवरवाळा अने समान गोत्रवाळा कुळमां अवतरी नहोय एवी कन्यानी जोडे विवाह करवो.

टीका. रोगरहित एटले जे रोग उपर उपाय औषध लागू थतां नथी एवा रोगवाळी

नहीं होय ते. कन्यानो बाप पोतानी कन्याने वेळाये १पुत्रिका करे, एवो सं-शय न थवामाटे भाईवाळी ए विशेषण आप्युंछे. तेथी एम समजायछे के कन्या-दान करती वखते शरत कीधी नहोयतोपण पुत्रिका थायछे. गोत्र अने प्र-वर ए बेऊ जुदां जुदां निषेधनां कारणछे, माटे समान प्रवर वाळा तथा समा-न गोत्रवाळा कुळमा अवतरेली कन्याओनी जोडे परणाय नहीं. कारणके "अ-समान प्रवर कुळनी साथे विवाह संबंध करवो,, एवुं गौतम कहेछे, तथा "प-णनार पुरुषनी मातानी साथे जेनो सापिंड्य संबंध नथी, तथा पिताना गोत्र वाळा कुळमां जे अवतरी नथी तेवी कन्या परणवी,, एवुं मनु कहेछे. केटलाक ग्रंथकारोनुंतो मातामह गोत्रनी कन्या पण परणाय नहीं एवुं मतछे. कारण के "मामानी मातामहगोत्रनी तथा समानप्रवर वाळा कुळमांनी कन्याओनी साथे विवाह संबंध करीने संसार व्यवहार करे तो तेणे चांद्रायण प्रायाश्चित्त करवुं" एम स्मृति वचनमां कह्युछे. मूळवचनमां "असपिंडा" एवुं विशेषण ल-ख्युंछे तेथी, फोईनी अने माशीनी कन्यानी जोडे विवाह करवानो निषेध सम-जवो. "समानगोत्रवाळा कुळमां अवतरी नहोय,, एम कह्युं तेथी, सापिंड्य संबं-ध तो नथी पण फकत समान गोत्रवाळा कुळमांनीछे, एवीनी साथे पण विवाह करवानो निषेध जाणवो."समान प्रवरवाळा कुळमांनी नहोय,, एम कह्युंछे ते-थी असपिंडा तथा असमान गोत्रा एवीछे परंतु समान प्रवरवाळा कुळमांनी हो-य तो पण परणाय नहीं एवो निषेध समजवो. वळी सापिंड्य संबंधवाळी कन्या परणाय नहीं ए निषेध सघळा वर्णना लोकोने समानछे. केमके अन्योन्य सा-पिंडय संबंध सर्वेमां होय छेज. हवे गोत्र अने प्रवर समान होवाना कारणथी जे निषेध छे, ते तो त्रण वर्णो माटेज छे. यद्यपि क्षत्रियना अने वैश्यना गोत्र प्रवरनो नियम कोइ ठेकाणे शास्त्रमां स्पष्ट बताव्यो नथी, तथापि पुरो-हितना जे गोत्र प्रवर होय तेज तेमना जाणवां. ते प्रमाणे कल्प सूत्रमां यज्ञ

---

१ भाई विनानी आ कन्या अलंकार सहित तने हुं आपुं छुं. पण एने जे पुत्र थशे ते पुत्र मारो थशे एवी मारी शरत छे. ए रीते शरतथी जेनुं दान थाय ते कन्याने पुत्रिका एम कहे छे.

प्रकरणना प्रसंगे "यज माननां गोत्र प्रवरवाळा ब्राह्मणोने ऋत्विज् वरवा एम कहीने "पुरोहितना जे गोत्र प्रवर होय तेज गोत्र प्रवर राजा तथा वैश्य लोकोनां जाणवां,, एम आश्वलायने कह्युं छे. कदापि भूल चूक विगरे कारणथी विवाहसंस्कार थयो होय, तो पण सापिंड्य संबंधवाळी तथा समान गोत्र वाला अने समान प्रवर वाळा कुळमांनी कन्याओ शास्त्र मर्यादा प्रमाणे भार्या (धणियाणी) थतीज नथी. रोग विगरे दोषवाळी कन्याओ तो भार्या थाय खरी, परंतु तेवी कन्या परण्या पछी संसार व्यवहारनुं सुंदर सुख धणियाणी थकी जेवुं मळवुं जोइये, तेवुं मळशे नही एवा विरोध स्पष्ट जोवामां आवे छे.

अव. असपिंडा एशब्दना व्याख्यानमां साक्षात् अथवा परंपराथी एक शरीरना अंशनुं बीजाना शरीरमां अनुसंधान थवाथी एकनो बीजानी जोडे सापिंड्य संबंध थाय छे एम कह्युं परंतु आ अनादि संसारमां जन्म पामेला सर्वे माणसनो अन्योन्य तेवा सापिंड्य संबंधनो प्रसंग कोइ पण रीते थई जशे, ते माटे अर्द्धो वचन वडे कहे छे.

पंचमात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतस्तथा॥ ३॥

मूळ. माताथकी पांचमी अने पिताथकी सातमी पेढीनी उपरांत सापिंड्य संबंध रेहेतो नथी.

टीका. मातृ कुळमां पांचमीथी अने पितृकुळमां सातमीथी आगळनी पेढीये सापिंड्य संबंध मटी जाय छे. ते माटे केवळ अवयवार्थ उपरज ध्यान राखिये तो सपिंड अथवा असपिंड एवा सर्वे माणसने सपिंड शब्द लागू थाय, परंतु तेम समजवुं नही. केमके आ मूळ वचनमां ठरावेला नियम प्रमाणेज सपिंड शब्द वापरवामां आवे छे. जेम पंकज शब्द केवळ कमळनुं फूल केहेवुं होय त्यांहांज वपराय छे. देडका विगरे केहेवा होय तो कांइ वपरातो नथी. पंक केहेता कादव तेमांथी जे जन्मेलुं ते पंकज केहेवाय, एवो पंकज सब्दनो अवयवार्थ छे, ते तो देडका विगरेने पण लागू थाय छे. हवे आ वचनप्रमाणे पिता, पितामह, इत्यादि छ पुरुष अने पुत्र, पौत्र, इत्यादि छ पुरुष अने पोते एवा

सात पुरुष अन्योन्य सपिंड होय छे. वचमांथी प्रजासंततीनो वेलो कदापि जूदो चाल्यो होय त्यारे जेनाथकी संतान भेद थाय तेने मूळ पुरुषनां ठेकाणे लइने सात सुधी पेढी गणवी, ए रीते सर्वत्रयोजना करी लेवी. हवे ए प्रमाणे माता थकी आरंभ करीने, तेनो बाप, तेनो बाप इत्यादिने गणतां जे पांचमी पेढी आवे, ते माताथकी पांचमी कहेवाय छे. एमज पिताथकी आरंभ करीने, तेनो बाप तेनो बाप एरीते गणतां जे सातमी थाय, ते पिताथकी सातमी पेढी कहेवाय छे. सारांश एके बे बेहेनो किंवा बेहेन भाई अथवा भाईनी दीकरी अने काको, एमना वंशमांना वर कन्यानो विवाह करवो होय त्यांहां संतान भेदनुं उदाहरण स्पष्ट समजाय छे. वसिष्ठ स्मृतिमां जे कह्युं छे के "मातार्थी पांचमी अने पितार्थी सातमी पेढीनी वर कन्यानो विवाह थाय,, वळी जे पैढीनसि स्मृतिमां कह्युं छे के "मातृ कुळमांनी त्रीजी अने पितृ कुळमांनी पांचमी पेढीनी आगळना वर कन्यानो विवाहथाय; तेतो चालता मूळ वचनमां जे संख्या कही छे ते करतां ओछी पेढीमां विवाह संबंध करवाना निषेधने वास्ते छे, पण सापिंड्य संबंधवाळा स्त्री पुरुषना विवाहने वास्ते कांइ नथी, एरीते सघळी स्मृतिओनो अविरोध छे. आ सापिंड्य संबंधनो विचार, एक जातना माणसनो छे. जातिभेद थयो होय तेने वास्ते तो बीजो प्रकार छे. जेम शंख स्मृतिमां कह्यु छे के "एक पुरुष थकी जूदी जूदी जातनी स्त्रीओने विषे उत्पन्न थयेली पुत्र विगरे संततीना शौचाचार जूदा जूदा होय छे, अने तेमनो सापिंड्य संबंध त्रण पेढी सुधीज मनाय छे. ३॥

अव. क्यांथी कन्या लाववी ते कहे छे.

दशपूरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणांमहाकुलात्॥
स्फीतादपिनसंचारिरोगदोषसमन्वितात्॥४॥

मूळ. दश पुरुष वडे विख्यात एवा श्रोत्रियना महा कुळमांथी कन्या आणवी. संचारी रोग वडे अने दोष वडे युक्त थयेलुं महा कुळ होय तोपण, तेमांथी कन्या आणवी नही.

टीका. पितृ कुळमांना पिता पितामह इत्यादि पांच तथा मातृ कुळमांना मातामह प्रमातामह इत्यादि पांच एवा दश पुरुष वडे जे कुळ विख्यात होय, एटले ते पुरुषोना विद्या पराक्रम इत्यादि गुणना लोकमां वखाण थतां होय, अने ते श्रोत्रियनुं एटले श्रुताध्ययन संपन्न एवा ब्राह्मणनुं होय, वळी ते पुत्र पौत्रादि संतति वडे दासी दास पशु ग्राम इत्यादि संपत्ति वडे मोटुं नामांकित होय, तेवा कुळमांथी कन्या आणवी. ए वातनो अपवाद आगळना अर्द्धा वचन वडे कहे छे के, एकना बीजाने जे लागु थायछे, तेवा रोगने संचारी एवुं विशेषण आपवामां आवेछे. १शुक्रना अने २शोणितना मार्गवडे कन्या पुत्र विगेरे संततिमां संचार (प्रवेश) करनारा कुष्ट ३अपस्मार इत्यादि संचारी रोगवडे युक्त थयेलुं, अर्थात् तेवा रोगवाळुं, तथा जेने जातकर्मादि संस्कार नहीं थया होय, किंवा जेने कन्या संतति थया करे पण पुत्र थायज नहीं, इत्यादि दोष मनुस्मृतिमां कह्या छे तेवा दोषवाळुं कुळ मोटा मातबरनुं होय तो पण ते कुळमांथी कन्या आणवी नहीं. ४

अव. ए रीते कन्या लेवानो नियम कहीने हवे वर केवो जोइये ते नियम कहे छे.

एतैरेवगुणैर्युक्तःसवर्णःश्रोत्रियोवरः॥
यत्नात्परीक्षितःपुंस्त्वेयुवाधीमान्जनप्रियः॥५॥

मूळ. एज गुणवडे युक्त समान वर्णनो अने श्रोत्रिय तथा सारी पेठे जेना पुरुषत्वनी परीक्षा कीधी होय एवो तथा तरुण बुद्धिमान् अने जनप्रिय एवो वर होवो जोइये. ५

टीका. एज गुणवडे युक्त एटले पूर्वे कह्या छे ते ते गुणवाळो, अने दोष रहीत एवो वर होवो जोइये. वळी ते वरमां आटला विशेष गुण जोवाना छे के समानवर्णनो एटले जे वर्णनी कन्या होय तेज वर्णनो जोइये. कदापि उंच वर्णनो वर काम लागे परंतु नीच वर्णनो तो नहीज. श्रोत्रिय एटले श्रुताध्ययन संपन्न. वळी जेना पुरुषत्वनी परीक्षा सारी पठे कीधी होय तेवो. परीक्षानो उपाय नारदे क-

---

१ पुरुषनुं वीर्य. २ स्त्रीनुं वीर्य. ३ फेफरानो व्याधि.

ह्यो छे के "जेनुं वीर्य पाणीमां तरे तथा मूत्र चरकाटवाळुं अने फीणवाळुं होय एवा लक्षणवडे पुरुष अने एथी विपरीत लक्षवडे नपुंसक जाणवो,, तरुण एटले जवान् जोइये घरडो नही. बुद्धिमान् एटले वैदिक अने लौकिक व्यवहारमां चतुर. वळी जनप्रिय एटले अल्पहास्य युक्त मधुर भाषण इत्यादि सद्गुण वडे जेनी उपर लोक प्रीति राखे एवो वर होवो जोइये. ५

भव. उपभोगने माटे पुत्र संताननो माटे तथा श्रौतस्मार्त्त धर्मने माटे ए रीते त्रण प्रकारना विवाह छे. तेमां पुत्रसंताननो माटे जे विवाह करवो तेना बे प्रकार, एक नित्य अने बीजो काम्य. तेमांनो जे नित्य विवाह छे तेने वास्ते "समान वर्णनो श्रोत्रिय,, इत्यादि उपर लखेला मूळ वचन वडे स्ववर्णनी कन्या परणवी, ए पक्ष मुख्य छे एम बताव्युं. हवे काम्य तथा नित्य एवा बे प्रकारना विवाह पुत्रसंताननो माटे छे ते विषयमां उपयोगी गौण पक्ष कहेवो जोइये, ते कहे छे.

यदुच्यतेद्विजातीनांशुद्राद्दारोपसंग्रहः॥
नैतन्ममममतंयस्मात्तत्रात्माजायतेस्वयम्॥६॥

मूळ. द्विजलोकोये शुद्रवर्णनी कन्या परणवी, एवुं जे केटलाएकनुं कहेवुं छे. तेमां मारुं मत नथी. कारण के तेना पेटे पोते जन्म लेछे.

टीका. "काम संभोगने सारुज विवाह करवाने तयार थयेला पुरुषने वास्ते आ स्त्रीओ अनुक्रम प्रमाणे उतरती छे,, एम मथाळे लखीने मनुस्मृतिमां कह्युं छे के "ब्राह्मणने चारे वर्णनी क्षत्रियने १त्रण वर्णनी तथा वैश्यने २बे वर्णनी कन्याओ परणाय,, आ वचन प्रमाणे द्विजलोकोये एटले ब्राह्मण क्षत्रिय तथा वैश्य लोकोये शुद्रवर्णनी कन्या परणवी एम प्राप्त थाय छे. परंतु, याज्ञवल्क्ययोगीश्वर कहे छे के ते विचारमां मारुं मत नथी. कारण ए के ते शुद्रजातनी स्त्रीने विषे परणनार द्विजमाणस पोते प्रजासंतानना स्वरूपथी अवतार ले छे. केम के "धणीयाणीने "जाया,, एम कहे छे तेनुं कारण ए जे, फरीथी परणनार धणी

१क्षत्रिय, वैश्य, तथा शुद्र ए त्रणवर्णनी. २वैश्य तथा शुद्र ए बे वर्णनी.

तेना पेटे जन्म पामे छे,, एवुं श्रुतिवचन छे. आ मूळवचनमां "तेना पेटे पोते जन्म ले छे,, एवुं कारण बतावीने नित्य तथा काम्य एवा बेउ प्रकारना पुत्र संतानने माटे शुद्रकन्यानी जोडे विवाह करवानो निषेध याज्ञवल्क्यऋषिये कह्यो, तेथी ते बेउ प्रकारनी पुत्रसंतति थवा माटे ब्राह्मणने क्षत्रिय तथा वैश्य ए वर्णनी तथा क्षत्रियने वैश्यवर्णनी कन्या परणाय, एवो याज्ञवल्क्यनो संमति छे. ६

अव. हवे जे पुरुषने काम संभोगनी मात्र इच्छा होय, अथवा पुत्रवान् छे तोपण धणीयाणीनो नाश थया पछी आश्रमांतर लेवानो अधिकार न होवाथी केवळ गृहस्थाश्रम करवानीज इच्छा राखतो होय, तेने परणवानो अनुक्रम कहे छे.

तिस्रोवर्णानुपूर्व्येणद्वेतथैकायथाक्रमम् ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशांभार्यास्वाशूद्रजन्मनः॥७॥

मूळ. ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्य वर्णना पुरुषे वर्णनी अनुक्रमथी त्रण बे अने एक स्त्री परणवी अने शुद्रवर्णना पुरुषे एक पोताना जातमांनीज स्त्री परणवी. ७

टीका. वर्णना अनुक्रम प्रमाणे ब्राह्मणने त्रण क्षत्रियने बे अने वैश्यने एक स्त्री तथा शुद्रने पण एक पोतिका वर्णनीज स्त्री परणाय. तेमां ब्राह्मण विगेरे सर्वेने पोतिका वर्णनी स्त्री मुख्य छे. कदापि स्ववर्णनी मळती न होय त्यारे उतरता उतरता वर्णनी स्त्री करवी. एज अनुक्रम नित्य अथवा काम्य पुत्रोत्पत्तिना विवाह विधिमां जाणवो. एज कारण माटे शुद्र कन्याने विषे उत्पन्न थयेला पुत्रनो आगळ जतां पुत्रमां गणना जे करी छे, अने तेने दाय विभाग मळवानुं पण जे कह्युं छे, मुर्द्धावसिक्त वगेरे अनुलोम संकरजाति प्रकरण कहेलुं छे ते काम संभोगनी मात्र इच्छा राखीने किंवा गृहस्थाश्रममांज रहेवानी इच्छा राखीने कोइ पुरुष शुद्रकन्याने परण्यो होय अने कदापि पुत्र थाय तो तेने वास्ते छे. ७

अव. हवे चार वचनवडे विवाहना भेद कहे छे.

ब्राह्मोविवाहआहूयदीयतेशक्त्यलंकृता ॥
तज्जःपुनात्युभयतःपुरुषानेकविंशतिम् ॥८॥

मूळ. वरने बोलावीने यथाशक्ति अलंकार सहित कन्यानुं दान करवुं ते ब्राह्मविवाह कहेवाय छे. एवा विवाह विधिथी परणावेली स्त्रीने थयेलो पुत्र उभयकुळना एकवीश पुरूषने पावन करे छे. ८

टीका. ते ब्राह्मविवाह कहेवायछे, के, जे विवाहमां पूर्वोक्त लक्षणवाळा वरने बोलावी आणीने पोतानी शक्ति प्रमाणे पेहेरावेला वस्त्रालंकार सहित कन्यानुं दान वरना हाथमां जळमुकीने करवुं. ते स्त्रीने विषे अवतरेलो पुत्र उभयकुळना एटले पिता पितामह इत्यादि दश[१] पूर्वज अने पुत्र पौत्र इत्यादि दश अवरज[२] तथा पोते एकवीसमो ए रीते एकवीस पेढीने पवित्र करे. जो सारो सद्धर्मी निवडे तो. ८

यज्ञस्थऋत्विजेदैवआदायार्षस्तुगोद्वयं ॥
चतुर्दशप्रथमजःपुनात्युत्तरजस्तुषट् ॥९॥

मूळ. यज्ञमांना ऋत्विजने कन्यादान करवुं ते दैव तथा गायनुं जोडुं लईने कन्यादान करवुं. ते आर्षविवाह कहेवाय छे. दैव विवाहनो पुत्र चउद—पुरूषने तथा आर्षविवाहनो पुत्र छ पुरुषने पवित्र करेछे. ९

टीका. चालता यज्ञानुष्ठानमां ऋत्विजनुं कर्म करेछे तेवा विद्वान् वरने जोइने यथाशक्ति अलंकार सहित कन्यादान करवुं ते दैव विवाह कहेवाय छे. गायनुं जोडुं एटले गाय अने वृषभ लइने कन्या आपवी तेने आर्षविवाह कहे छे. दैव विवाहथी परणेली स्त्रीने थयेलो पुत्र सात पूर्वज अने सात परज एवा चउद पुरूषने तथा आर्ष विवाहथी परणेली स्त्रीनो पुत्र त्रण पूर्वज अने त्रण परज एवा छ पुरूषने पवित्र करे छे. ९

इत्युक्त्वाचरतांधर्मंसहयादीयतेर्थिने ॥
सकायःपावयेत्तज्जःषट्षड्वंश्यान्सहात्मना ॥१०॥

मूळ. अर्थी वरने कन्यादान कर्त्ताये तमे बेउ सजोडे धर्मनुं आचरण करजो ए रीते

१ चढती पेढीना. २ उतरती पेढीना.

बोली करीने कन्या देवी ते प्राजापत्य विवाह कहेवाय छे. ते विवानो पुत्र छ पुर्वज अने छ परज पुरुषने पोतानी साथे पवित्र करेछे. १०

टीका. कन्या मागवाने आवेलो एवा वरने दान करनार पुरुषे तमे बेउ जणाये सजोडे धर्मनुं कार्य करतां रहेवुं ए रीते प्रथम बोली करीलइने पछी कन्यादान करवुं ते प्राजापत्य विवाह कहेवाय छे. ते विवाहथी परणेली स्त्रीनो पुत्र छ पूर्वज अने छ परज तथा पोते कन्यादान करनार एवा तेर पुरुषने पवित्र करेछे. १०

आसुरोद्रविणादानाद्गांधर्वःसमयान्मिथः
राक्षसोयुद्धहरणात्पैशाचःकन्यकाच्छलात् ॥११॥

मूळ. धन लइने जे कन्या देवी ते आसुर तथा परस्पर बेउना संकेत वडे जे संबंध थाय ते गांधर्व विवाह कहेवाय छे. युद्ध करीने कन्या हरण करवुं ते राक्षस अने छल भेदथी जे कन्यानुं हरण करवुं ते पैशाच विवाह कहेवाय छे. ११

टीका. वर पासेथी धन लइने जे कन्या देवी ते आसुर विवाह तथा स्त्री पुरुषनी परस्पर प्रीति बंधाईने ते बेउ संकेत करीने एकठा मळे ते गांधर्व विवाह कहेवाय छे. युद्ध करीने बळात्कारथी कन्याने लइ जवुं ते राक्षस विवाह अने छलभेदथी निद्रामद इत्यादि अवस्थामां पराधीन थयेली कन्याने चोरी जवुं ते पैशाच विवाह कहेवाय छे. ११

अव. स्ववर्णनी अथवा परवर्णनी कन्याओना विवाहमांनो जे विशेष प्रकार छे ते कहे छे.

पाणिग्राह्यःसवर्णासु गृह्णीयात्क्षत्रियाशरं ॥
वैश्याप्रतोदमादद्याद्वेदनेत्वग्रजन्मनः॥१२॥

मूळ. स्ववर्णनी कन्यानुं पाणिग्रहण करवुं. उंचवर्णना वरजोडे परणती होये त्यारे क्षत्रियनी कन्याये शर अनेवैश्यनी कन्याये प्रतोद झालवो. १२

टीका. पोतीकावर्णनी कन्याना विवाहमां स्वगृह्योक्त विधिथी पाणि ग्रहण करवुं एटले कन्यानो हाथ झालवो. पोता थकी उंचवर्णना वरजोडे पणनारी क्षत्रियनी क-

न्याये हाथमां तीर अने वैश्यनी कन्याये चाबखो पकडवो. शूद्रनी कन्या उंच-वर्णना वरजोडे परणती होय तो तेणे वस्त्रना छेडा हाथमां झालवा. जेम मनु कहे छे के उत्कृष्टनी जोडे परणती वेळाये शूद्रनी कन्याये वस्त्रनो छेडो झालवो. १२

अव. कन्यादान करनार अधिकारीओनो अनुक्रम कहे छे.

पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा ॥
कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः ॥१३॥

मूळ. पिता पितामह भ्राता सकुल्य तथा जननी एओमां पूर्व पूर्वनो नाश थयो होय तो आगळ आगळना माणस स्वस्थ प्रकृतिवाळा होय तो कन्यादान करवामां अधिकारी छे. १३

टीका. पिता, पितामह एटले बापनो बाप. भ्राता कहेतां भाई. सकुल्य एटले कन्याना कुळमांनो कोइ पुरुष. जननी कहेतां माता. ए सर्व पिता पितामह इत्यादि कह्या छे. तेओमांना प्रथम प्रथम माणसनो नाश एटले अभाव होय त्यारे आगळ आगळ कहेला माणसने कन्यादान करवानो अधिकार छे. पण ते लोको स्वस्थ प्रकृतिवाळा एटले उन्मादवायू विगेरे दोषथी बगडेली नथी एवी सारी प्रकृतिवाळा जो होय तो तेमने अधिकार छे. १३

अप्रयच्छन्समाप्नोतिभ्रूणहत्यामृतावृतौ ॥
गम्यंत्वभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् ॥१४॥

मूळ. अधिकारी माणस कन्यादान नहीं करे तो तेने कन्याना प्रत्येक ऋतुसमये भ्रूण हत्यानुं पाप लागे. कदापि कन्यादान करनार अधिकारी कोई पण न होय त्यारे कन्याये पोतेज योग्य वरजोईने तेनी जोडे स्वयंवर विधिथी परणवुं. १४

टीका. अधिकारी छतां कन्यादान करतो नथी ते माणसने ते कन्याना दरेक ऋतु काळमां गर्भघातनुं पाप लागे. आ वात पूर्वोक्त लक्षण वाळो वर मळे छे, तो पण जे अधिकारी माणस कन्यादान करे नही तेने वास्ते छे. दान करनार को-

इ पण अधिकारी नथी त्यारे तो पोतेज योग्य वर जोइने तेनी साथे कन्याये स्वयंबर विधिथी विवाह करवो. १४

सकृत्प्रदीयतेकन्याहरंस्तांचौरदंडभाक् ॥
दत्तामपिहरेत्पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत् ॥१५॥

मूळ.. कन्यानुं दान एकज वार थाय छे ते माटे तेने हरण करनार चोर प्रमाणे दंड ने पात्र थाय छे. दान करेली पण कन्या पाछी लेवाय. जो कदापि प्रथम करतां श्रेष्ट वर मळी आव्यो होय तो. १५

टीका. एक वारज कन्यानुं दान करवुं एवो शास्त्रनो नियम छे. ते माटे दान कीधा पछी कन्या पाछी लेनार माणसनो चोर प्रमाणे दंड करवो. ए रीते सघळे ठेकाणे प्राप्त थाय ते वास्ते अपवाद कहे छे. कदापि पेहेला वर करतां विद्या कुल शील इत्यादि गुण वडे श्रेष्ट एवो बीजो वर मळी आव्यो होय अथवा पेहेलो वर पातकी अथवा नठारी चालवाळो थयो होय त्यारे तो आपेली कन्या पण पाछी लेवाय.

आवात सप्तपदीपर्यंत विवाह विधि थवाना पूर्वेनी छे एम जाणवुं. १५॥

अनाख्यायददद्दोषंदंड्यउत्तमसाहसम् ॥
अदुष्टांचत्यजन्दंड्योदूषयंस्तुमृषाशतम् ॥१६॥

मूळ. दोष कहीने प्रसिद्ध कर्याविना कन्यादान करेतो तेने उत्तम सहासनो दंड करवो-दोष रहित कन्यानी उपर मिथ्या दोष मुकीने जे तेनो त्याग करे तेने सो " *पण " दंड करवो. १६

टीका. प्रत्यक्ष जोवामां आवे एवा रोग विगेरेदोष कन्यामां होय, ते कहीने प्रकट कर्या विना कोइ वरने ते कन्या परणावी दे, तो ते कन्यादान करनार पुरुषने उत्तम साहसमां जे कह्यो छे ते दंड करवो. उत्तम साहसनुं लक्षण आगळ कहेशे. रोग विगेरे दोष जेमां कांइ नथी एवी निर्दोष कन्याने परण्या पछी परित्या

*नाणानी संज्ञा.

ग करनार पुरुषने पण उत्तम साहसनोज दंड करवो. विवाह संस्कार थवानी पहेलांज द्वेष ईर्ष्या इत्यादि कारणथी आ कन्या दीर्घ रोगवाळी छे इत्यादि भाषण करीने नहीं होय तेवा मिथ्या दोषनो आरोप मुकीने कन्याने दूषण लगाडे, तेने आगळ कहेवामां आवशे तेवा सो "पण" नो दंड करवो. १६

अव. अन्य पूर्विका नहीं होय तेवी कन्या जोडे परणवुं एम पूर्वे कह्युं, त्यांहां अन्य पूर्विका केवी होय ते कहे छे.

अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूःसंस्कृतापुनः॥
स्वैरिणीयापतिंहित्वासवर्णंकामातःश्रयेत्॥१७॥

मूळ. अक्षता अने क्षता एवी बे प्रकारनी स्त्रीओ फरीथी बीजा वर जोडे परणी होय तो ते पुनर्भू कहेवाय छे. जे स्त्री पोताना वरने छोडीने कामवासनाथी स्ववर्णना पर पुरुषनो आश्रय करे ते स्वैरिणी कहेवाय छे. १७

टीका. अन्य पूर्विकाना बे भेदछे एक पुनर्भू अने बीजी स्वैरिणी. तेमा पुनर्भूना पण क्षता अने अक्षता एवा बे भेदछे. तेमां विवाह संस्कार थवानी पूर्वेज पुरुष संयोग थयानु दूषण जेने लाग्युं होय ते क्षता, अने जे स्त्रीने पुरुष संयोग तो थयो नथी पण विवाह संस्कार थयो एटलुंज केवल दूषण लाग्युं होय, ते अक्षता कहेवायछे जे स्त्री कुंवारी दशामां जेनी जोडे परणी हती ते धणीनो परित्याग करीने पोतानी जातनाज कोई परपुरुषनी जोडे निकळी गई होय, ते स्त्री स्वैरिणी कहेवायछे. १७

अव. एम सर्व प्रकारे अन्यपूर्विका स्त्रीनी जोडे संबंध करवानो निषेध प्राप्त थयो परंतु तेमां कांइ विशेष विचार छे वचन वडे कहेछे.

अपुत्रांगुर्वनुज्ञातोदेवरःपुत्रकाम्यया॥
सपिंडोवासगोत्रोवाघृताभ्यक्तऋतावियात्॥१८॥
आगर्भसंभवात्गच्छेत्पतितस्त्वन्यथाभवेत्॥
अनेनविधिनाजातःक्षेत्रजोस्यभवेत्सुतः॥१९॥

मूळ. वृद्ध लोकोनी आज्ञा थई होय तो दियेर किंवा सपिंड अथवा सगोत्र पुरुषे पोताना सर्वांगने घृतनो अभ्यंग करीने अपुत्रा स्त्रीनी पासे ऋतु काळमां ज- वुं १८ ए रीते गर्भ रहे त्यांहा सुधीज जवुं. अन्य रीते जाय तो पतित थाय. एवा विधिथी जे पुत्र थाय तेने क्षेत्रज कहेछे. १९

टीका. पिता विगरे वृद्ध लोकोनी आज्ञा थई होय तो दियेर एटले धणीनो कनिष्ट बंधु, किंवा पूर्वे कहेला लक्षणवाळो सपिंड पुरुष, अथवा सगोत्र पुरुष, एमांथी पूर्व पूर्व पुरुषनो अभाव होय त्यारे आगळ आगळना पुरुषे पोताना सघळे डीले घी चोपडीने अपुत्रा एटले जेने पुत्र लाभ थयो नथी एवी स्त्रीनी पासे आगळ कहीशुं तेवा लक्षणवाळा ऋतु काळमां गमन करवुं. १८ ते गर्भ रहे त्यां सु- धीज. त्यार पछी पण गमन करे, अथवा बीजी रीते गमन करतो ते पुरुष प- तित थाय ए प्रमाणे कहेला विधिथी जे पुत्र उत्पन्न थाय ते प्रथम भर्तानो क्षेत्रज पुत्र थायछे. आ विचार वाग्दत्ता स्त्रीना विषयनोछे एम आचार्य कहेछे. कारण के. "वाग्दान करीने निश्चय कीधा पछी जे कन्यानो वर मरण पाम्यो होय, ते कन्यानी जोडे आ कहेला विधिथी तेना दियेरे परणवुं" एम मनुस्मृ- तिमां कह्युंछे. १९

अव. व्यभिचारिणी स्त्रीने वास्ते कहेछे.

हताधिकारांमलिनांपिंडमात्रोपजीविनीम्॥
परिभूतामधःशय्यांवासयेद्व्यभिचारिणीम्॥२०॥

मूळ. व्यभिचारिणीना अधिकार छिनवी लेवा, मलिन राखवी, जीववा सारुं अन्न- मात्र आपवुं, तिरस्कार करवो, अने भोंय उपर शयन कराववुं एवी रीते रा- खवी. २०

टीका. जे स्त्री व्यभिचार कर्म करे, तेना सघळा अधिकार छिनवी लेवा. घरमांना माणसनुं भरणपोषण करवुं इत्यादि जे योग्य अधिकार स्त्रीयोना होयछे, ते स- घळा व्यभिचारिणी स्त्रीना हातमां राखवा नहीं. तेने मलिन राखवी, अ.ख चां- दलाने वास्ते तथा पेहेरवाने वास्ते सारां स्वच्छ वस्त्र अलंकार आपवा नहीं.

प्राण निर्वाह थवा सारु अन्न मात्र खावा माटे आपवुं. तेनो धिक्कार सदाये करवो. भोंय उपर सुवा देवुं. आ प्रकार तेने वैराग्य थवा माटे छे, कांइ शुद्ध थवा माटे नथी. केमके "व्यभिचार कर्ममां पुरुषने जे प्रायश्चित्त करवानुं कह्युं छे. तेज प्रायश्चित्त स्त्री पासेथी पण कराववुं," ए रीते शुद्ध थवा माटे तो जुदु प्रायश्चित्त कह्युं छे. २०

अव० स्त्रीना अल्प प्रायश्चित्तने सारु अर्थ वाद कहे छे.

सोमःशौचंददौस्त्रीणांगंधर्वश्चशुभांगिरम् ॥
पावकःसर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यतः॥२१॥

मूळ० स्त्रीयोने चंद्रे शौच, गंधर्वे सुंदर वचन; अने अग्निये सर्वमेध्यत्व, आप्युं छे, ते माटे स्त्रीयो पवित्र छे. २१

टीका. विवाह थवानी पूर्वे चंद्र गंधर्व अने अग्नि एवा त्रण देवोये स्त्रियोने भोगवीने अनुक्रम प्रमाणे पवित्रता मधुरवाणी सघळी रीते शुद्धता एवा त्रण पदार्थ आप्या छे. ते माटे कोइनो स्पर्श किंवा आलिंगन थाय तो पण स्त्रीनिजात शुद्ध रहे छे एम कह्युं छे. २१

अव. त्यारे तो स्त्रीने कांइ दोष लागे नही एवी शंका थाय ते माटे कहे छे.

व्यभिचारादृतौशुद्धिगर्भेत्यागोविधीयते ॥
गर्भभर्तृवधादौचतथामहतिपातके॥२२॥

मूळ. व्यभिचार कर्म थयुं होय तो स्त्रीनी शुद्धता ऋतु काळ प्राप्त थवाथी थाय गर्भ रह्यो होय तो तेनो परित्याग करवो. तथा गर्भघात पतिवध अने महापातक विगरे कीधां होय तो पण परित्याग करवो. २२

टीका. व्यभिचार कर्म मानसिक थयुं होय एटले परपुरुष जोडे उपभोग करवानो मनमां विचार थयो होय तो ते पाप थकी स्त्रीनी शुद्धि रजो दर्शन समयमां थाय छे. कदापि शूद्र थकी गर्भ रह्यो होय तो ते स्त्रीनो परित्याग करवो. केमके "ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्य लोकोनी स्त्रियो शूद्रनो संग करे अने शूद्रना पेटनी

प्रजा तेमने थयी न होय त्यारे तो ते प्रायश्चित्त वडे तेओ शुद्ध थाय पण प्रजा थाय त्यारे तो शुद्ध थाय नहीं" एवुं स्मृतिवचन छे. गर्भघात स्वामीनो वध ब्रह्मवध विगरे महा पातक तथा मूळ वचनमां विगरे शब्द छे तेथी शिष्यनी साथे गमन इत्यादि पाप जे स्त्री करे तेनो पण परित्याग करवो. केमके "शिष्यनी जोडे अथवा गुरुनी जोडे गमन करे तथा पोताना धणीनो वध करे तथा नीच जातना मोची विगरे लोको जोडे व्यभिचार करे ए चार प्रकारनी स्त्रियोनो परित्याग करवो" एम व्यास स्मृतिमां कह्यु छे. त्याग करवो ते एवो के उपभोगना तथा धर्मना काममां ते स्त्रीने लेवी नही. केमके "एक घरमां केद करीने तेवी स्त्रीने राखवी" एवो शास्त्रमां नियम कह्यो छे. २२

अव. एक भार्या छतां बीजी परणवानां कारण कहे छे.

सुरापीव्याधिताधूर्तावंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा ॥
स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरुषद्वेषिणीतथा ॥२३॥

मूळ. सुरापान करवा वाळी व्याधिवाळी धूर्त्ता वंध्या अर्थघ्नी अप्रियभाषिणी कन्याजननी तथा पुरुषद्वेषिणी एवी एवी स्त्री होय तो तेनी उपर बीजी स्त्री परणी लाववी. २३

टीका. मद्यपान करनारी स्त्री शूद्रजातनी परणाई होय ते पण आविषयमां समजवी कारण "जेनी स्त्री सुरापान करे तेनुं अर्धुं शरीर पतित थाय छे" ए रीते सुरापाननो निषेध सघळी स्त्रियोने सरखो छे. व्याधिवाळी एटले दीर्घरोगवाळी धूर्त्ता एटले कह्या करतां उलटुं करनारी. अर्थघ्नी एटले धान्यवस्त्र इत्यादि पदार्थनो बगाड हमेशां करे ते. कठोर भाषण करवानी टेव जेने पडी होय ते अप्रियवादिनी. कन्या संततिज जेने थया करे ते कन्याजननी सदा सर्वकाळ पुरुषनुं अहित करती होय ते पुरुषद्वेषिणी. एवी एवी स्त्री होय त्यारे बीजी परणवी. २३

अधिविन्नानुभर्तव्यामहदेनोन्यथाभवेत् ॥
यत्रानुकूल्यंदंपत्योस्त्रिवर्गस्तत्रवर्द्धते ॥२४॥

मूळ. पेहेली स्त्रीनुं भरणपोषण करवुं. नही करे तो मोटुं पाप लागेछे. जे घरमां स्त्री पुरूषनी परस्पर अनुकूळता छे. त्यांहां त्रिवर्गनी वृद्धी थाय छे. २४

टीका. जेनी उपर बीजी स्त्री परणी होय ते स्त्रीनुं दानमान सत्कारवडे पुर्ववत् भरण-पोषण करवुं. तेम न करे तो मोटा पापनो तथा आगळ कहेशे ते दंडनो अ-धिकारी ते पुरुष थाय छे. भरणपोषण कीधाथी पापनो नाश थाय छे. एट-लुंज नथी बीजो पण गुण छे. केमके ज्यांहां बेउ धणी धणियाणीनी परस्पर अनुकूळता एटले सला होय, ते घरमां धर्म अर्थ अने काम एवा त्रिवर्गनोादि-नपर दिन वधारो थतो जाय छे. २४

अव. बायडीओने शी रीते वर्त्तवुं जोइये ते कहे छे.

मृतेजीवतिवापत्योयानान्यमुपगच्छति ॥
सेहकीर्तिमवाप्नोतिमोदतेचोमयासह॥२५॥

मूळ. धणीनी हयातीमां तथा पाछळथी परपुरूषपासे जे गई नथी ते स्त्री आलोकमां सारी कीर्त्ति मेळवीने परलोकमां पार्वतीनी जोडे आनंदमां रहे. २५

टीका. पोतानो धणी जीवे छे, ते समयमां तथा ते मुवा पछी पोताना चंचळ स्वभाव वडे परपुरुषनी जोडे जे स्त्रीये समागम कीधो नथी, ते स्त्री आलोकमां घणी सारी आबरू मेळवीने पतिव्रताधर्म पाळवाना पुण्यथी परलोकमां पार्वतीनी जोडे रहीने आनंद करे. २५

अव. विना कारण बीजी स्त्री परणी लावे, तेने माटे कहे छे.

आज्ञासंपादिनींदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् ॥
त्यजन्दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्योभरणंस्त्रियाः॥२६॥

मूळ. आज्ञामां रेहेनारी निपुणतावाळी पुत्रवती तथा प्रियभाषण करनारी एवी सारी स्त्री छतां, तेनी उपर बीजो परणे, ते पुरूषपासेथी तेना धननो तृतियांस पे-हेली स्त्रीने अपाववो. अने कदापि निर्धन होय तो भरणपोसण करावबुं. २६

टीका. धणीनी आज्ञा प्रमाणे चालनारी निपुणतावाळी-सत्वरताथी कामकाज करे ए

वी तथा पुत्रवाळी अने मधुरभाषणवाळी स्त्री छतां बीजी परणे तो प्रथम स्त्रीने तेना धणीपासे धननो त्रीजो भाग राजाये अपाववो. कदापि ते धणी निर्धन होय, त्यारे तो अन्नवस्त्र विगेरे अपाववुं. २६

अव. स्त्रियोना धर्म कहे छे.

स्त्रीभिर्भर्तृवचःकार्यमेषधर्मःपरःस्त्रियाः॥
आशुद्धेःसंप्रतीक्ष्योऽहिमहापातकदूषितः॥२७॥

मूळ. स्त्रिओये भर्त्तानुं वचन पाळवुं, ए तेमनो मुख्य धर्म छे. कदापि ते महापातकवडे दूषित थयो होय त्यारे प्रायश्चित्त करीने शुद्ध थाय, त्यां सुधी वाट जोवी. २७

टीका. स्त्रिओये पोताना स्वामीनुं वचन सदाय पाळतां रहेवुं. कारणके अेज तेमनो मुख्य उत्कृष्ट धर्म छे जेथी स्वर्ग सुख विगेरे उत्तम फळ मळवानुं साधन छे. कदापि महापातक विगेरे दोष तेणे कीधा होय, त्यारे तो प्रायश्चित्त करीने ते शुद्ध थाय त्यार लगी वाट जोतां रहेवुं. अर्थात् तेना स्वाधीन थई रहेवुं नहीं. शुद्ध थया पछी तो ते धणीनी आज्ञामां पूर्ववत् रहेवुं. २७

अव. शास्त्रोक्त मार्गवडे स्त्री परणवानुं फळ कहेछे.

लोकानंत्यंदिवःप्राप्तिःपुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः
यस्मात्तस्मात्स्त्रियःसेव्याःकर्तव्याश्चसरक्षिताः ॥२८॥

मूळ. पुत्र पौत्र तथा प्रपौत्रवडे वंशवृद्धि अनेस्वर्ग प्राप्ति थायछे. ते माटे स्त्रिओनो समागम करवो अने संरक्षण पण करवुं. २८

टीका. वंशनो विस्तार तथा स्वर्गनी प्राप्ति ए बे स्त्री परणवानां फळ छे; के एमके पुत्र पौत्र तथा प्रपौत्र इत्यादि संततिनो वेलो वधवाथी सारी रीते वंशनो विस्तार थाय, वळी शास्त्रोक्त विधिथी परणेली स्त्री होय तोज अग्निहोत्रादि धर्मनुं आचरण थाय, अने ते पुण्य थकी स्वर्गनी प्राप्ति थाय. एवां बे फळ स्त्री थकी प्राप्त थायछे; माटे स्त्रियोनो समागम एटले उपभोग करवो, तथा शुद्ध

प्रजा थवाने वास्ते अने धर्मने वास्ते तेमनुं सारी रीते संरक्षण करवुं, "धर्म अने प्रजा जेथकी प्राप्त थई छे, एवी स्त्री होय त्यारे बीजी परणवी नहीं" एम कहेनार आपस्तंब ऋषिये पण धर्मनी तथा प्रजानी प्राप्ति एवां बे प्रयोजन स्त्री संग्रहनां कह्यांछे. संभोग सुखनी प्राप्ति. एतो लौकिक फळ छे कांइ शास्त्रीय नथी. २८

अव. पुत्र संतान थवा सारू स्त्रीनो समागम करवो एम कह्युं तेमां विशेष विचार कहेछे.

षोडशर्तुर्निशास्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंविशेत् ॥
ब्रह्मचार्येवपर्वाण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेत् ॥२९॥

मूळ. सोळ रात्रिसुधी स्त्रीयोनो ऋतुकाळ तेमांनी युग्मरात्रियोमां स्त्रीनी पासे सूवुं. तेमां पेहेली चार तथा पर्व तिथिनी रात्रि वर्जवी. एवा नियमथी जे चाले ते ब्रह्मचारीज गणवो. २९

टीका. जे काळमां गर्भ धारण करवानी योग्यता स्त्रियोने आवेछे. तेने ऋतु कहेछे. ते जे दिवसे रजो दर्शन थाय त्यांहांथी सोळ रात्रिसुधी होयछे. ते ऋतु समयमां युग्मरात्रिओमां एटले छट्ठी आठमी इत्यादि बेकीनी रात्रिओमां स्त्रीनी पासे पुत्र संतान थवा सारू सूवुं. रात्रि कहीछे तेथी दिवसे निषेध समजवो. रात्रिओमां एवुं बहुवचन छे ते बेकीनी सघळी रात्रिओने माटे छे. तेथी एक ऋतुना समयमां पण जे निषिद्ध नथी. ते सघळी रात्रिओमां स्त्री समागम करवो. एवा नियम प्रमाणे जे वर्त्ते ते पुरुष ब्रह्मचारीज छे एम समजवुं. तेथी श्राद्ध विगेर कर्ममां ज्यांहां ब्रह्मचर्यव्रत पाळवानुं कहुंछे, ते समये ऋतुकाळनी, वगर निषेधवाळी युग्मरात्रि होय अने गमन करे तोपण ते पुरुषने ब्रह्मचर्यव्रतभंगनो दोष लागतो नथी. चार पहेली तथा पर्व तिथिओनी रात्रि वर्ज्य करवी. कामर्मा लेवी. नहीं. संस्कृत भाषामां बेथी वधारे कहेवा होय त्यांहांज बहुवचननो प्रयोग थाय एवो नियम छे, अने ए ठेकाणे संस्कृत मूळवचनमां "पर्वाणि" एम बहुवचन लख्युं छे. हवे यद्यपि अमावास्या तथा पूर्णिमा ए बेज अर्थ पर्वशब्दना थाय छे तथापि बहुवचन मुक्युंछे तेथी अष्टमीनुं अने चतुर्दशीनुं पण ए ठे-

काणे ग्रहण करवुं जेम मनु कहेछे के "अमावास्या अष्टमी पूर्णिमा तथा चतुर्दशी एटली तिथिओमां ऋतु समय होय तोपण धार्मिक द्विज पुरुषे स्त्री संग करवो नही". एटला माटे अमावास्या विगेरे चार तथा रजोदर्शनथी मांडीने चार ए प्रमाणे आठ रात्रिओ स्त्रीसंयोगना कार्यमां छोडी देवी. २९

एवंगच्छन्स्त्रियंक्षामांमघांमूलंचवर्जयेत् ॥
सुस्थइंदौसकृत्पुत्रंलक्षण्यंजनयेत्पुमान् ॥३०॥

मूल. ए रीते कृशांगी स्त्रीनी पासे जनार पुरुषे मघा अने मूल ए बे नक्षत्र वर्ज्य करवां अने शुभस्थानमां चंद्र पण होय तेवा समयमां एकवार गमन करवुं एवा नियमथी सारा लक्षणवाळो पुरुष पुत्र थाय. ३०

ए रीते पूर्वोक्त प्रकार वडे स्त्री पासे गमन करवुं. अने ते स्त्री पोताना अंगमांनुं लोही जरा ओछुं थवाथी कृशांगी पातळी होवी जोइये. ऋतुकाळमां रजस्वलाने पाळवाना जे नियम कह्या छे. ते पाळवाथी स्त्री जरा कृश (पातळा) अंगवाळी थाय छे. अने कदापि तेवी न थई होय तो पुष्ट थवाना पदार्थ घी विगेरे जेमां नथी, तेवुं स्वल्प अन्न खवडाववाने ते स्त्रीनुं लोही पुत्रसंतान थवा-सारु जरा ओछुं करवुं. कारण के "पुरुषनुं वीर्य (जेने शुक्र कहे छे ते) वधारे थयुं होय तो पुत्र, अने स्त्रीनुं वीर्य (जेने शोणित कहे छे ते) वधारे थयुं होय तो कन्या उत्पन्न थाय,, एवुं शास्त्र वचन छे. ज्यारे बेकीनी रात्रिमां पण स्त्रीनुं वीर्य अधिक थयुं होय त्यारे कन्याज उत्पन्न थशे पण तेनी आकृति पुरुष जेवी थशे तेम एकीनी रात्रिमां पण कदापि पुरुषनु वीर्य अधिक थयुं होय त्यारे पुत्रज थशे; पण ते कन्यानी आकृतिवाळो थशे. केमके काळछे ते प्रजासंतति थवानुं केवळ *निमित्त कारण, अने स्त्री पुरुषनुं वीर्य तो [1]उपादान कारण छे. निमित्त कारण करतां उपादान कारणनुं बळ अधिक होयछे. ते माटेज स्त्री कृश

*छुटुं रहीने जे वस्तु जे कार्य थवानुं साधन थायछे, ते निमित्त कारण. जेम कंठी मादळियुं इत्यादि घरेणा घडवानुं साधन एरण हथोडी विगेरे

१कार्य वस्तुना स्वरूपमां जे मळी जायछे, ते उपादान कारण. जेम घरेणाना स्वरूपमां मळी जनारुं सुन्नुं घरेणानुं उपादान कारण होयछे.

अंगवाळो थाय तेवो प्रयत्न करवो. मघा अने मूळ ए बे नक्षत्र स्त्री संयोगना का-र्यमां वर्ज्य करवां. अगियारमुं विगेरे जे शुभस्थान कह्यां छे त्यांहा चंद्र होय तेवा समयमां स्त्रीनी पाशे गमन करवुं. मूळवचनमां "पण" शब्द लख्योछे तेथी पु-रुष नक्षत्र, शुभयोग लग्न इत्यादि पण ते समये जोवां. एक रात्रिमां एकवार गमन करवुं एम कह्युं तेथी बे त्रणवार गमननो निषेध समजवो. पुरुष पुत्र थाय एटले अकुंठित पराक्रमवाळो पुत्र थाय. ३०

अव. ए रीते ऋतु काळमांनो नियम कहीने हवे ऋतुविनाना समयमांनो नियम कहेछे

यथाकामीभवेद्वापिस्त्रीणांवरमनुस्मरन् ।।
स्वदारनिरतश्चैवस्त्रियोरक्ष्यायतःस्मृताः ।।३१।।

मूळ. अथवा स्त्रियोने वरदान आप्युं छे तेनुं स्मरण करीने स्त्रियोनी इच्छा प्रमाणे व-रतवुं. पोतानी स्त्री जोडेज प्रीति करवी. केमके स्त्रियोनुं सारी रीते रक्षण क-रवानुं कह्युं छे. ३१

"अथवा" ए शब्द जुदी तरेनो नियम बताववा सारुछे, कांइ पूर्वोक्त नियमनुं निवारण करवा माटे नथी. स्त्रीनी इच्छा प्रमाणे वरतवुं अर्थात् तेना मनोरथनो भंग करवो नही. स्त्रियोने इंद्रदेवे वरदान आप्युं छे तेनुं स्मरण करवुं. ते एके स्त्रियो इंद्रदेवने कहेवा लागी के हमे वरदान मागिये छीये. ऋतु समयमां भर्त्ताना समागमथी अमने प्रजानो लाभ, वळी ज्यारे काम वासना थाय त्यारे अमने पुरुषसंग करवानी योग्यता हजो, ए भाषण सांभळीने इंद्रदेवे तेवुं वरदान आपीने कह्युं के, तमारा मनोरथनो भंग जे पुरुष करशे ते पापी थशे. ए प्र-माणे वरदान थयुंछे ते माटे स्त्रियो ऋतु समयमां पुरुषनो समागम करीने प्र-जानो लाभ मेळवेछे. अने प्रसव समय थाय त्यांसुधी ज्यारे कामवासना थाय त्यारे पुरुषसंग करवानी योग्यता तेमने होयछे. वळी पुरुषे पोतानी स्त्री जोडेज प्रीति करवी अर्थात् परस्त्रीनो समागम करवो नही, केमके ते वातनुं प्रायश्चित्त धर्मशास्त्रमां कह्युंछे. ए बेउ वातनुं लोक प्रसिद्ध प्रयोजन बताववा माटे मूळ-वचनमां "स्त्रीओनुं सारी रीते संरक्षण करवानुं कह्युंछे". एम लख्युंछे. ते रीते

संरक्षण तो पोतानी स्त्री उपरज प्रीती राखीने तेना काम मनोरथ प्रमाणे करे अने परस्त्रीनो संग करे नहीं त्यारेज थाय. ए ठेकाणे कोइ प्रश्न करेछे के "ऋतुसमयनी युग्मरात्रिओमां स्त्रीनि पासे सुवुं" ए वाक्य शुं विधि, किंवा नियम, अथवा परिसंख्या, बतावेछे. आ प्रश्ननुं उत्तर कहेछे के. ए कांइ विधिवाक्य नथी. केमके स्त्रीनी पासे सुवुं ते पुरूषने पोताना स्वभावथीज प्राप्त थायछे. तेम परिसंख्या वाक्य पण नथी. केमके परिसंख्या मानिये तो त्रण दोष कबुल करवा पडे, माटे ते वाक्य नियम बतावनारूं छे एम न्याय जाणनारा लोको कहेछे. हवे एओनो शो भेदछे ते कहिये छैये. अत्यंत अप्राप्त एवा अर्थनी आज्ञा करवावाळुं जे वाक्य ते विधिवाक्य कहेवायछे. जेम "अग्निहोत्र होमवुं." "अष्टकायज्ञ करवुं" इत्यादि अर्थवाळां श्रुतिवचन. ए उदाहरणमां अग्निहोत्र होमवुं इत्यादि कर्म अत्यंत अप्राप्तछे. केमके एज वाक्यवडे ते कर्मनी प्रसिद्धि थायछे. लोक व्यवहारथकी कांइ ते कर्मनी सिद्धि नथी. तेम ए वाक्य शिवाय बीजां वेद वाक्य पण ते कर्म करवानी आज्ञा करतां नथी. एक पक्षेप्राप्त थयेला अर्थनी पक्षांतरमां पण प्राप्ति करी आपनारूं जे वाक्य, तेने नियम वाक्य कहेछे. जेम "समान स्थळ उपर यज्ञ करवो" इत्यादि अर्थवाळुं श्रुतिवचन. आ वाक्यमां यज्ञ करवानुं कह्युं ते तो " दर्शपूर्णमासाभ्यांयजेत् " ए बीजां श्रुति वाक्य थकी प्राप्त थयुं छेज. तेम स्थळनो ए आधार लिधा विना यज्ञ थई सकतो नथी, ते माटे स्थळ उपर करवो ए वात पण अर्थात् प्राप्त थई. परंतु स्थळ समान तथा विषम एवा बे प्रकारना होयछे. तेमां समान स्थळ उपर यज्ञ करवानुं यजमाने धार्युं होय, त्यारे तो "समान स्थळ उपर यज्ञ करवो" ए वाक्य उदासीने एटले तटस्थ रहेछे. केमके पोताने आज्ञा करीने जे अर्थ कहेवो छे, ते एनी मेळेज प्राप्त थयो. हवे कदापि विषम स्थळ उपर यज्ञ करवानुं यजमाने धार्युं होय, त्यारे तो "समान स्थळ उपर यज्ञ करवो" ए वाक्य पोताना अर्थ प्रमाणे आज्ञा करेछे. केमके ते वेळाये ते वाक्यना अर्थनी प्राप्ति यजमानना धार्या प्रमाणे थती नथी. शास्त्रवचनमां जेवुं स्थळ कह्युं होय ते स्थळ वडेज यज्ञनी सिद्धि थाय. अने जे स्थळ वचनमां कह्युं नथी तेवुं स्थळ ले तो यज्ञनुं अ-

नुष्ठान यथाशास्त्र थयुं कहेवाय नहीं. ते माटे यज्ञकर्ममां विषम स्थळ नकामुं ए वात अर्थात् सिद्ध थायछे. तेमज "पूर्व दिशाभणी मुख करीने जमवुं" एवा अर्थवाळुं स्मृतिवचन पण नियम वाक्यनुं उदाहरण छे. तेनुं व्याख्यान उपर लखेली रीत प्रमाणे थई चुक्युं. अनेक ठेकाणे प्राप्त थाय (लागु पडे) तेवा एक अर्थनो बीजे ठेकाणे निषेध थवासारु ते अर्थनुं पुनर्वचन (फरीथी भाषण) ज्यांहां कीधुं होय, तेने परिसंख्या वाक्य कहेछे. एनुं उदाहरण "इमामगृभ्णन्रशना मृतस्येत्यश्वाभिधानीमादत्ते" आ श्रुति वाक्य छे. अर्थ. ऋत एटले सत्यस्वरूप यज्ञ, तेनी आ रशना कहेता दोरी झालवी ए मंत्रवडे अश्वाभिधानी लेवी. अश्वमेध यज्ञना अश्वने (घोडाने) बांधवासारु कीधेली दोरीनुं अश्वाभिधानी एवुं नाम श्रुति प्रसिद्ध छे. ते दोरी हाथमां झालवानुं कर्म "इमाम गृभ्णन्" इत्यादि मंत्रवडे करायछे. अश्वमेध यज्ञमां अश्वनो तथा गर्दभ विगेरे घणा बीजा पशुओनो पण उपयोग थाय छे. त्यांहां अश्वने बांधवानी दोरीने अश्वाभिधानी तथा गर्दभ विगेरेने बांधवानी दोरीओने गर्दभाभिधानी इत्यादि नाम ते प्रकरणना श्रुति वाक्यमां प्रसिद्ध छे. हवे विचार करी जोतां अश्वाभिधानीनुं तथा गर्दभाभिधानीनुं ग्रहण करवामां ते मंत्र सरखो लागू पडे. केमके ते बेउ दोरी यज्ञनीज छे. परंतु ते मंत्रमां "अश्वाभिधानी लेवी" एम फरीथी भाषण कीधुं ते माटे अश्वाभिधानीना ग्रहणमांज ते मंत्र वापरवो. गर्दभाभिधानीना ग्रहणमां नहीं, ए रीते परिसंख्या थायछे, तेमज "पंच पंचनखा भक्ष्या" ए वाक्य पण परिसंख्यानुं उदाहरणछे. पांच नखवाळा प्राणीओमांना ससलुं विगेरे पांच प्राणी भक्ष्य छे एटले ते प्राणीओनुं मांस भक्षण करवामां योग्यछे, एवो अर्थ आ वचननो छे. हवे माणसने पोतानी क्षुधा मटाडवा सारु अवश्य काइ पण खावुं जोइये. कोइ प्रसंगे ससला विगेरेमांना प्राणीनुं किंवा कुत्रा विगेरे निषिद्ध प्राणीनुं भक्षण प्राप्त थाय. एम छतां "ससलुं विगेरे पांच प्राणी भक्ष्यछे" एवुं जे पुनर्वचन (फरीथी भाषण) कीधुं, ते कुत्रा विगेरे बीजा प्राणीना भक्षणनो निषेध करवा सारु छे. ए रीते उदाहरण साथे विधि नियम अने परिसंख्या ए त्रण्योना भेद बताव्या हवे "ऋतुकाळमां स्त्रीनी पासे सूवुं" ए वाक्यमां शं

मानवुं योग्यछे. परिसंख्या मानवी योग्यछे एम केटलाक विद्वानलोको कहेछे; ते ए रीते के, पोतानी स्त्री पासे ऋतुकाळमां जवुं ए वात स्वाभाविक इच्छाथीज पुरुषने प्राप्त थायछे, माटे ते वातने सारु विधिनी (शास्त्र आज्ञानी) काइ जरूर नथी. तेम ते वातनो नियम पण करी शकाय नही. केमके गृह्यस्मृति साथे विरोध थाय. गृह्यस्मृति करनारा आचार्य एम लखेछे के "स्त्री परणी लाव्या पछी त्रण किंवा बार रात्रिसुधी अथवा एकवर्ष सुधी ब्रह्मचर्यव्रत पाळवुं" हवे बाररात्रि अथवा एकवर्ष थवानी अगाउ कदापि स्त्रीने ऋतु समय प्राप्त थयो होय त्यारे ऋतुकाळमां स्त्रीनी पासे गमन करवुंज जोइये एवो नियम जाळववा माटे गृह्यसूत्रमां कहेला ब्रह्मचर्यव्रतनो भंग करवो पडे. वळी जे वात सर्वथा प्राप्त थई होय तेने वास्ते नियम करवानी जरूर रहेतीनथी. ऋतुकाळमां स्त्रीनी पासे जवुं ए वात स्वाभाविक इच्छाथीज पुरुषने प्राप्त थईछे तेने वास्ते शास्त्रवचनवडे नियम करवो व्यर्थ छे. तेम नियम मानवामां अदृष्टफळनी (ते नियम पाळवाना पुण्यनी) पण कल्पना अधिक करवी पडशे. वळी ऋतुकाळमां गमन करवुंज जोइये एवो नियम शास्त्रवचनवडे सिद्ध थाय त्यारे, कोइ पुरुष परदेश जाय किंवा व्याधि विगरेथी अशक्त थाय अथवा स्त्री समागमनी इच्छाज राखे नही, एवा एवा पुरुषथी जे वात बनी सके नही ते करवानी आज्ञा शास्त्रवचनथी थई पडे. तथा ते वाक्य नियम बतावनारुं छे एम कहियेतो बीजो पण एकदोष जेने विध्यनुवाद विरोध कहेछे ते प्राप्त थाय. ते ए रीते के एकवार बोलेलो एकशब्द जे अर्थनो एकपक्षे ‡अनुवाद करेछे, तेज अर्थनो बीजा पक्षमां †विधान करेछे. एवा एवा दोष नियम कल्पना करवामां घणा आवेछे ते माटे ऋतुकाळमांज गमन करवुं बीजा समयमां नही एरीते परिसंख्या बतावनारु ते वाक्यछे एम मानवुं योग्यछे. आ परिसंख्यानो विचार भारुचि विश्वरूप इत्यादि पंडित मान्य करता नथी. केमके ते वाक्य नियम बतावनारुंछे

---

‡सिद्ध थयेला कामनुं जे कहेवुं तेने अनुवाद एवुं नाम शास्त्रमां आप्युंछे.
†जे काम थयुं नथी ते करवासारु आज्ञा करवी तेने विधान किंवा विधि एवुं नाम आप्युंछे.

एम कहेवुंज युक्तछे. कारण ते वाक्य एकपक्षे पोताना अर्थनुं विधान करी शके एवो संभव छे. वळी गमन करे नही तो दोष पण शास्त्रवचनथी संभळाय छे. ते प्रमाणे पराशर कहेछे "जे पुरुष पोतानी स्त्रीनी पाशे रह्योछे अने ऋतुकाळमां तेनी पाशे गमन करे नही, तेने भ्रूण हत्यानुं (गर्भघातनुं) भारे पापलागे छे एमां संदेह नथी" पूर्व पक्षवादीये विध्यनुवाद विरोध जे बताव्यो तेनो अहीं संभव आवतो नथी. केमके स्वाभाविक पोतानी इच्छावडे जे पुरुष ऋतुकाळमां स्त्रीनी पाशे जतो होय, त्यारे तो जे वात कहेवानी ते एनी मेळेज थायछे माटे ते वाक्य उदासीन रहेछे कंइ कहेतुं नथी तेथी अनुवादनो संभव रह्यो नही. हवे कदापि गमन करतो नहोय ते पुरुषने तो ते वाक्य पोताना अर्थप्रमाणे विधि एटले आज्ञा करेछे. केमके शास्त्रवचन आज्ञा[illegible]अर्थेज होयछे. ज्यां मुख्य कहेला विधिने वास्ते जे वातनो अनुवाद करेछे तेज वात बीजाने वास्ते विधिरूप वडे कहेवी पडे त्यां विध्यनुंवाद दोष होयछे, जेमके वाजपेयाधिकरणमांनो पूर्वपक्षनी रीते "वाजपेयेनस्वाराज्य कामो यजेत" ए वाक्यना विचारमां लख्युं छे के स्वर्ग राज्यनी जेने इच्छा होय ते पुरुषे वाजपेयवडे, (एटले वाजपेयनामे कोइ तह्वानो एक अन्न रसछे ते वडे) यज्ञ करवो एवो अर्थ करे त्यारे वाजपेयरूप होमद्रव्य कहेवा सारूं यज्ञनो अनुवाद करवो पडे अने स्वर्ग राज्यरूपी इष्टफळ प्राप्त थवासारू साधन यज्ञछे एवो अर्थ करीने तेज यज्ञनो विधिपण आ वाक्यवडे करवो पडे एवी रीते विध्यनुवाद विरोध आवेछे, तेवुं अहिं कांइ नथी. ते माटे आ विषयमां विध्यनुवाद विरोध कांइज नथी. वळी नियम मानवामां अदृष्टनी कल्पना करवी पडशे एम जे पूर्वपक्षवादीये कह्युं ते तो परिसंख्या मानवामां पण समान छे. कारण ऋतुसमय विना गमन करे तेने वास्ते दोषनी कल्पना तेने करवी पडे. हवे परदेश गयेला किंवा व्याधिग्रस्त इत्यादि पुरुषथी बनी सके नही एवा कामनी आज्ञा शास्त्रवचनथी थई पडे ए रीते जे कह्युं तेपण अहीं लागू थाय नही. केमके जे पुरुष स्त्रीनी पाशे रह्यो होय अने शक्तिमान् होय, एवा पुरुषने माटेज ते नियमनो शास्त्रवचनवडे उपदेश छे. स्मृतिवचनमां पराशरे "स्त्रीनी पाशे रह्यो होय" ए प्रमाणे तथा.

बीजी स्मृतिमां पण "जे पुरूष स्वस्थ (शक्तिमान्) होय अने ऋतुसमयमां स्त्री-नी पासे जाय नही, तेने भ्रूणहत्यानुं पाप लागे" ए प्रमाणे जे पुरूष परदेश गयो नथी अने आपणा घरमां स्वस्थ शरीरवाळो छे तेने वास्तेज विशेष विचार कीधो छे. विना कारण स्त्री समागमनी इच्छाज नं राखवी ए वातता गृहस्था श्रम धर्मथी उलटी छे, केमके उपर लखेला स्मृतिवचन प्रमाणे दोष लागे ते माटे नियम प्रमाणे वर्त्तवुं जोइये. हवे जे गृह्यस्मृतिनो विरोध पूर्वपक्षवादी लखे छे तेपण आवतो नथी. कारण के जेम श्राद्धादि दिवसने विषे ऋतुमती स्त्रीनी पासे जवाथी ब्रह्मचर्यव्रतनो भंग थतो नथी एम पूर्वे प्रतिपादन कीधुंछे. तेमज विवाह थया पछी एक वर्षनी अंदर स्त्रीने ऋतुप्राप्त थयो होय त्यारे तेनी पासे गमन करनार पुरूषना ब्रह्मचर्यव्रतनो भंग थतो नथी. ते माटे चालता वा-क्यमां परिसंख्या मानवी अयोग्य छे. परिसंख्या मानवामां स्वार्थनो त्याग परार्थ-नी कल्पना अने प्राप्तनो बाध एवा त्रण दोषनो अंगीकार करवो पडेछे. "पंच पंचनखा भक्ष्या" ए वाक्यनी व्याख्या यद्यपि बेउ रीते थई सके. जेम, ससलुं विगेरे पांच प्राणीओनुं भक्षण जे पक्षेप्राप्त थयुं तेटलीज वातनो नियम करवो, अथवा ससलुं विगेरे गणावेला तथा कुत्रा विगेरे वगर गणावेला ते सर्वेनुं भक्षण प्रसंगवशात् प्राप्त थयुं तेमां ससलुं विगेरे पांचनुं भक्षण करवुं बीजाओनुं नही ए रीते परिसंख्या करवी, एम संभव छे; तोपण ते वाक्यमां नियमपक्षनुं स्थापन करीये त्यारे ससला विगेरेनुं भक्षण न करवाथी नियमभंग कीधानो दोष लागु थाय, तथा श्वान विगरे निषिद्ध प्राणीना भक्षणमां कांइ दोष लागे नही, ए प्र-माणे अनर्थ थई जाय, अने श्वान विगेरेना भक्षणनुं प्रायश्चित्त कहेनारां स्मृति-वचनोनी साथे विरोध थाय, ते माटे ते वचननुं व्याख्यान परिसंख्यानी रीतेज करवुं जरूर छे. एरीते "सांजे अने सवारे भोजन करवानुं द्विजलोकोने वेदमां कह्युं छे. वच्चमां त्रीजीवार भोजन करवुं नही" ए वचननुं व्याख्यान नियम प्रमाणेज करवुं, परिसंख्यानी रीते नही, ए वात पण सिद्ध थई, हवे चालतुं वाक्य नियम बतावनारुंछे एम सिद्ध थवाथी दरेक ऋतुकाळमां स्त्रीनी पासे जवुं ए वात पण तेज वाक्यथी सिद्ध थायछे. केमके गमन करवानुं निमित्त ऋतुकाळ ज्यारे

ज्यारे प्राप्त थाय ते ते समये गमननी आवृत्ति करवानुं न्यायवडेज प्राप्त थायछे. तथा "स्त्रीने कामवासना जेवारे थाय त्यारे तेनी पासे जवुं" ए वाक्य पण बीजी रीतनो नियमज कहेछे. तेम "ऋतुकाळमां गमन करवुं अथवा निषिद्ध दिवस छोडी दईने सर्वकाळ गमन करवुं" एवां जे गौतमस्मृतिमां बे सूत्र लख्यां छे, तेपण उपर लखेला बेउ प्रकारना नियम बतावी आपेछे. ए प्रमाणे आ विषय विचार प्रसंग घणो चाल्यो ते हवे एटलोज बस छे. ३१

भर्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्वशुरदेवरैः ॥
बंधुभिश्चस्त्रियःपूज्याभूषणाच्छादनाशनैः ॥३२॥

मूळ. धणी तथा भाइ बापकुटुंबमांना माणस तथा सासू ससरो तथा बांधव ए लोकोये अन्न वस्त्र तथा आभूषण विगेरेथी स्त्रीओने मान आपता रहेवुं. ३२

टीका. स्वामि विगेरे लोकोये पूर्वोक्त लक्षणवाळी पतिव्रता स्त्रीओने यथाशक्ति वस्त्र आभूषण भोजन पुष्प इत्यादिवडे सारी रीते मान सत्कार आपतां रहेवुं. कारण तेम थवाथी संतोष पामेली ते स्त्रीओ धर्म अर्थ अने काम ए त्रिवर्गनी वृद्धि करेछे. ३२

भव. सघळां घरसंबंधी कामकाज जेने सोंप्यांछे, ते स्त्रीये शीरीते वरतवुं, ते कहेछे.

संयतोपस्करादक्षाहृष्टाव्ययपराङ्मुखी ॥
कुर्याच्छ्वशुरयोःपादवंदनंभर्तृतत्परा ॥३३॥

मूळ. घरमांना संसारोपयोगी पदार्थ बराबर सारी गोठवणथी राखवा. चतुराइथी हर्षमां रहेवुं. वगर कामनो खरच करवो नही. सासू ससराने पगे लागवुं. स्वामीना आधीन रहेवुं. ३३

टीका. घरमांनी कामनी जनसो जे ठेकाणे होवी जोइये ते ठेकाणे बराबर तजवीजथी राखवी. जेमके, खालणी सामेलुं सूपडुं खांडवाने ठेकाणे, निसा निसाभो वाटवाने ठेकाणे इत्यादि. चतुराइथी एटले संसार व्यवहारनी कुशळता राखीने निरंतर प्रसन्नमुख करीने हर्षमां रहेवुं. नकामो खरच करवानी चाल छो-

डी देवी. सासूजी ससराजी तथा घरमांना बीजा वृद्ध माणसोने पगे नित्ये लागवुं. तथा पोताना भर्तारने वश थई रेहेवुं. ३३

भव. स्वामीनी पासे रहीने स्त्रीये शीरीते वरतवुं ते कह्युं. हवे स्वामी परदेश गयो होय त्यारे शुं करवुं ते कहेछे.

क्रीडाशरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनम् ॥
हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥३४॥

मूळ. क्रीडा, शरीर संस्कार, समाजनुं तथा उत्सवनुं दर्शन, हास्य तथा पारके घेर जवुं, एटली वातो प्रोषितभर्तृका स्त्रीये तजवी. ३४

टीका. जे स्त्रीनो भर्तार प्रवासमां गयो होय ते स्त्रीने प्रोषितभर्तृका एम कहे छे. तेवी स्त्रीये क्रीडा एटले दडी विगेरेनी रमत, सुगंधी तेल विगरेनुं मर्दन करीने नावुं इत्यादि शरीरना संस्कार, समाज एटले जात्रा विगरे कारणथी एकठो थयेलो घणा लोकनो मेळो तेनुं तथा विवाह विगरे उत्सवनुं दर्शन कहेतां जोवुं, तथा हास्यविनोद अने निःशंक थईने पारका घरमां जवुं, एटलां काम करवां नहीं. ३४

रक्षेत्कन्यापिताविन्नांपतिःपुत्रास्तुवार्द्धके ॥
अभावेज्ञातयस्तेषांनस्वातंत्र्यंक्वचित्स्त्रियाः ॥३५॥

मूळ. कन्या अवस्थामां स्त्रीनुं संरक्षण पिताये करवुं. परण्या पछी पतिए, वृद्धअवस्थामां पुत्रोये अने तेमांना कोई नहोय त्यारे कुटुंबमांना हरकोई माणसे संरक्षण करवुं. स्त्रीने स्वतंत्रता योग्य नथी. ३५

टीका. परण्या पहेलां कुवारीदशामां कन्यानुं संरक्षण पिताये करवुं. अर्थात् अघटतुं काम करवा देवुं नही. परण्या पछी पतिये (धणीये) पोतानी स्त्रीने संभाळवी. पति न होय त्यारे छोकराओये अने घडपणमां पण छोकराओये बायडी माणसनो संभाळ राखवो. कदापि एमांनुं कोई नहोय त्यारे कुटुंबमांना हरकोई पुरुषे अने ते पण नहोय त्यारे राजाये स्त्रीनुं संरक्षण करवुं. केमके "पिताना

तथा भर्त्तांना कुळमानुं कोइ तेवुं माणस नहोय त्यारे स्त्रीनुं संरक्षण राजाये करवुं" एम स्मृतिवचन छे. ते माटे स्त्रीओने स्वतंत्र थइने रेहेवुं कदापि योग्य नथी. ३५

पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः ॥
हीनानस्याद्विनाभर्त्रागर्हणीयान्यथाभवेत् ॥३६॥

मूळ. विधवा स्त्रीये पिता माता पुत्र भाई सासू ससरो तथा मामा एओने छोडीने एकलां रहेवुं नहीं. तेम करेतो निंदाने पात्र थाय. ३६

टीका. जेनो वर गुजरी गयो होय ते विधवा स्त्रीये पोताना माबाप विगरे जे खरां संबंधी छे, तेमनी जोडे एकठां रेहेवुं. केमके तेमने छोडीने एकली स्वतंत्र रहेवो, ते स्त्री निंदाने पात्र थाय. एटले लोकमां ते स्त्रीनी निंदा भरेली चर्चा चाले. आ वात वरनी पाछळ विधवाधर्म प्रमाणे ब्रह्मचर्यव्रत पाळीने रहेनारी स्त्रीने वास्ते कहीछे. कारण के "स्वामी मरण पाम्या पछी नारीये ब्रह्मचर्यव्रतथी रहेवुं अथवा सती थवुं" एवा बे पक्ष विष्णुस्मृतिमां कह्या छे. तेमां धणीनी जोडे चितामां बळी मरवुं तेने सती थवुं एम कहेछे, ते पक्ष घणो कल्याण कारक छे. जेम व्यास कहेछे के, "कपोत पक्षीनुं (कबुतरनुं) परस्पर प्रेम भरेलुं घणुं सुंदर एकजोडुं हतुं. तेमांनो कपोतपक्षी दैवयोगे मरण पाम्यो त्यारे तेनी स्त्री महापतिव्रता कपोतिका हती तेणे वनमां बळता दावानळ अग्निमां प्रवेश कीधो. ते समये सारा वस्त्र आभुषण वडे सुशोभित एवो पोतानो भर्त्तार तेने मळ्यो. त्यार पछी ते कपोतपक्षी पोतानी वहूनी साथे स्वर्गलोकमां गयो अने त्यांहा ते सत्कर्मना प्रभावथी सारो आदर सन्मान पामीने स्त्रीनी जोडे आनंदमां रह्यो,, ए रीते कपोतिकानुं आख्यान कहीने सती थवानुं महात्म्य व्यासे बताव्युं. तथा शंख अने अंगिरा ऋषीये कह्युं छे के "मनुष्यना देह उपर साडात्रण करोड रुंवा होय छे तेटला काळसुधी स्वर्ग लोकमां ते स्त्रीनो वास थाय, जे स्त्री पोताना भर्त्तारनी पाछळ अनुगमन (सती थवानुं काम) करे." एम कहीनें ते बेउ स्त्री पुरुषनो वियोग कदापि थाय नहीं एम लख्युं छे. "साप

पकडनार वादी जे रीते सापने राफडामांथी ऊंचे खेंची लेछे, ते प्रमाणे सती थयेली स्त्री पोताना भर्त्तारने स्वर्गमां लयी जाय, अने तेनी साथे आनंदमां रहे. अने त्यांहा अप्सराओ तेनी स्तुती करे. एवी रीते ते सती स्त्री पोताना धणी जोडे चउद इंद्र थई जाय त्यांहा सुधी स्वर्गलोकमां क्रीडा करे. तेम कदापि ब्रह्महत्या किंवा मित्रहत्या जेणे कीधी होय, अथवा जे कृतघ्न होय, तेवा पुरुषनो पण सती थयेली स्त्री उद्धार करे छे. पतिनी साथे जे स्त्री अग्निमां प्रवेश करे, तेनी स्वर्गलोकमां अरुंधती समान पूजा थाय. पतिनुं मरण थया पछी अग्निमां पोताना शरीरनो दाह स्त्री माणसे ज्यां लगी कीधो नथी त्यांहा सुधी ते नारीनो स्त्रीना अवतार थकी छुटको थतो नथी." वळी हारीत पण कहे छे के "मातापितानुं अने ज्यांहां दीधी छे ते धणीनुं एवां त्रण कुळनो उद्धार ते स्त्री करे छे के, जे पोताना पतीनी पाछळ अनुगमन करे, तेम पतिने दुःख थाय तो पोते दुःखी, सुख थाय तो सुखी, कदापि ते परदेश गयो होय त्यारे पोते मलिन रहीने शरीर शुष्क करे; अने पतिनुं मरण थाय त्यारे पोते मरी जाय, ते स्त्री पतिव्रता कहेवाय छे.,, आ सती थवानो धर्म सघळा वर्णनी स्त्रीओने समान छे, पण गर्भवाळी तथा धावणा छोकरावाळी जें नथी तेने वास्ते छे. केमके स्मृतिवचनमां "जे स्त्री पोताना भर्त्तारनी पाछळ अनुगमन करे छे" एम साधारण रीते सघळी स्त्री मात्रनुं ग्रहण कीधुं छे. हवे ब्राह्मण वर्णनी स्त्रीने अनुगमन करवानो निषेध बतावनारां केटलांक वचन छे "मरण पामेला पतिनी पाछळ ब्राह्मणनी स्त्रीये अनुगमन करवुं नही एम ब्रह्मदेवनी आज्ञा छे. अने बीजा वर्णनी स्त्रिओने तो अनुगमन करवुं ए मोटुं तप छे. परंतु ब्राह्मणवर्णनी स्त्री पतिनी पाछळ जीवती रहे तो तेवुं हित करे अने मरी जाय तो तेने आत्मघातनो दोष लागे. ते माटे ब्राह्मण जातनी स्त्री मरण पामेला पतिनी पाछळ अनुगमन करे तो तेने तथा तेना वरने स्वर्गवास थवानो नही, केमकें आत्महत्यानुं पाप ते स्त्रीने लाग्युं छे." आ सर्वे वचन तो जुदी चिता करीने तेमां सती थवानो निषेध करवा सारू छे. केमके "जुदी चिता करीने अनुगमन करवानुं ब्राह्मणवर्णनी स्त्रीने अयोग्य छे,, ए रीते स्मृतिवचनमां ब्राह्मणीने वास्ते विशेष विचार लख्यो छे. आ वचन उपरथी क्षत्रिय विगेरे जातनी स्त्री-

ओये जुदी चितामां अनुगमन करवुं, एवी शास्त्र आज्ञा मालमपडी आवे छे. हवे आ विषयमां केटलाक कहेछे के आत्महत्या करवानो निषेध जेवो पुरुषने तेवो स्त्रीने पण लागु थायछे, तेम छतां अनुगमन करवानी आज्ञा शास्त्रमां जे आपी छे, ते स्वर्गवास थवानो मनोरथ घणो वधी जवाथी जे स्त्री आत्महत्या निषेध करनार शास्त्रवचननुं उल्लंघन करती होय, ते स्त्रीने अनुगमन विधिथी बळी मरवानो उपदेश करवा सारू छे. जेम १श्येनयाग करवानी आज्ञा शास्त्रमां आपीछे. ते वचन ए के "शत्रुवधनी जे इच्छा राखतो होय, तेणे श्येनयागनो प्रयोग करवो" ए वचन कोइ पुरूष अत्यंत क्रोधना जोरमां मन पोताना स्वाधीन रहेतुं नथी तेथी वगर विचारे माणसने मारी नाखवा तयार थाय अने "प्राणिवध करवो नहीं" इत्यादि निषेध शास्त्रने माने नहीं, तेवा पुरूषने श्येनयागनामे मारण प्रयोगनो उपदेश शास्त्रमां कीधोछे. तेमज सती थवानो पण उपदेश छे. ए रीते केटलाकनुं भाषण छे ते योग्य नथी. कारण अनुगमन कर्मनी जोडे श्येनयागनो दाखलो सरखावी जोतां लागु थतो नथी. जुवो, शत्रुवध थवाने वास्ते श्येनयाग करवानुं शास्त्रमां कह्युंछे. तेथी श्येनयागनुं प्राणिहत्या एज मुख्य फळ छे, ते निंदा योग्य छे, माटे निंदित फळ उत्पन्न करी आपनारो श्येनयागनो विधि पण निंदित छे. ते प्रमाणे अनुगमन करवानो विधि निंदित कहेवाय नही. कारण के अनुगमन कर्मनुं मुख्य फळ स्वर्ग प्राप्ति छे; कांइ आत्महत्या नथी. जेम अग्निष्टोम यज्ञमां पशुवध करवो पडेछे, ते कीधा विना यज्ञकर्मनी सिद्धि थति नथी. तेम आत्मवध कीधा विना अनुगमन कर्मनी पण सिद्धि थती नथी. ते माटे यज्ञकर्मनुं मुख्य फळ जे स्वर्ग प्राप्ति, तेने वास्तेज शास्त्रवचनवडे पशुवध करवानी शास्त्रआज्ञा होवाथी "प्राणिवध करवो नही" इत्यादि निषेध शास्त्रनी प्रवृति अग्निष्टोमादि यज्ञ कर्ममां जेम नथी तेम अनुगमन कर्ममां पण आत्मवध दोष लागु थतो नथी. केमके अनुगमन कर्म करवानी पण शास्त्रवचनवडेज आज्ञा थईछे. ते माटे श्येनयागनुं दृष्टांत चालता विषयमां बराबर लाग्युं नहीं. §"आयुष्य पूरूं थया पेहेलां स्वर्गना अभिला-

१ वेदमां कहेलो मरण प्रयोग.

§हवे कोइनुं मत एवुं छे के मरण थवाने वास्ते साधनरूपी जे व्यापार तेने हिंसा

थी पण प्राणत्याग करवो नहीं" ए श्रुति वाक्यनी जोडे विरोध थाय, माटे अनुगमन करवानी वात अयोग्य छे, ए रीते कोईनुं जे भाषण छे ते बराबर नथी. कारण के जे माणस मोक्षने चाहतुं होय तेणे स्वर्ग प्राप्तिनी लालचथी प्राणत्याग करीने आयुष्य खर्ची नाखवुं नहीं. केमके बाकी रहेला आयुष्यमां नित्यनैमित्तिक सत्कर्मना आचरणवडे अंतःकरणना मेल धोवाइ गया पछी श्रवण मनन अने निदिध्यासन करवाथी प्राप्त थयेला आत्मज्ञानवडे अक्षयपरमानंद रूपी मोक्ष मळवानो संभव छे. ते माटे अनित्य अने अल्प एवा स्वर्ग सुखना अभिलाषथी आयुष्य खरचवुं नहीं, ए प्रमाणे उपर लखेला श्रुतिवाक्यनुं तात्पर्यछे. त्यारे हवे मोक्षनी इच्छा न राखीने जे स्त्री स्वर्ग सुखनेज चाहती होय ते स्त्रीने जेम बीजां काम्य कर्म तेमज अनुगमन करवानुं पण योग्य छे. ए प्रमाणे आ विचार निर्दोष छे. ३६

पतिप्रियहितेयुक्तास्वाचाराविजितेंद्रिया ॥
सेहकीर्तिमवाप्नोतिप्रेत्यचानुत्तमांगतिं ॥३७॥

मूळ. जे स्त्री पतिनुं प्रिय अने हित करवामां तत्पर रहे सदाचार पाळे तथा इंद्रियने

कहेछे. श्येनयाग पण शत्रुनुं मरण थवाने वास्ते साधन छे माटे ते हिंसाज छे. इष्टफळ बतावनारा अधिकार वाक्यमांना साधनोने विषे मनुष्यनी स्वेच्छाथीज प्रवृत्ति थवानो संभव छे माटे ते ठेकाणे शास्त्र वचननुं तात्पर्य आज्ञा करवामां होतुं नथी. श्येनयाग छे ते तो शत्रुनो वध थवासारु करवानो छे माटे स्वेच्छाथीज ते करायछे तेथी ते स्वरूपवडेज निषिद्ध छे. ए मत प्रमाणे पण अनुगमन शास्त्रवडे स्वर्गनुं साधन मरणछे एम बताव्युं. तेथी मरण थवाने विषे यद्यपी स्वेच्छाथीज प्रवृत्ति थवानो संभवछे तोपण एवा मरणने वास्ते शास्त्रोक्त अग्निप्रवेश वगेरे क्रियाने विषेतो शास्त्रना वचन उपरथीज प्रवृत्ति थायछे माटे अहिं निषेध शास्त्रनो अवकाश रहेतो नथी. जेमके "वायव्यंश्वेत मालभेत भूतिकामः" ए वाक्यवडे श्वेतालभन विधि कहेलोछे ते प्रमाणे ते माटे अनुगमन विधिने श्येनयागनुं दृष्टांत मळतुं आवतुं नथी.

जिते, तेने आ लोकमां सारी कीर्ति तथा परलोकमां उत्तम गति मळेछे. ३७

टीका. प्रिय एटले मनने गमती एवी निर्दोष वात, अने हित एटले जे कर्मनो परिणाम कल्याण कारक होय ते. सदाचार एटले रूडी चाल. ते एवी के "वगर कहे घरमांथी बाहार जवुं नही. तेम उत्तरीय वस्त्र ओढया विना पण बाहार निसरवुं नही. उतावळी चाले चालवुं नही. वेपारी संन्यासी वृद्ध तथा वैद्य ए शिवायना परपुरुष साथे भाषण करवुं नही. नाभि एटले शरीरनो मध्यभाग लोकोने देखाडवो नही. पगनी घुंटीसुधी वस्त्र पेहेरवुं. छाती उंची काढीने बतावबी नही. मुख उघाडुं राखीने हसवुं नही. वरनी साथे तथा तेना संबंधी लोकोशी साथे द्वेषभाव करवो नही. वेश्या, धूर्त्ता, (लोकने ठगनारी) व्यभिचारिणी, आर्या, (गृहस्थाश्रम धर्ममां नथी एवी वेरागण विगेरे स्त्री) नाटक विगेरे तमाशा करनारी, जादु टोणावाळी तथा दुष्टस्वभाववाळी, एवी स्त्रीओनी पासे उभां रेहेवुं नही. केमके तेओनी सोबत थवाथी सारी चालमां बगाड पेसे छे." ए रीते शंखस्मृतिमां स्त्रीना आचार लख्याछे, तेवा आचार पाळे. तथा इंद्रियने जिते एटले आंख कान नाक जीभ अने त्वचा ए पांच ज्ञानेंद्रिय, तथा वाणी हाथ पग तथा बे प्रकारना गुह्यस्थान ए पांच कर्मेंद्रिय, तथा ए सर्वेनुं अध्यक्ष मन एवी अगीयार इंद्रियोने वश करी ले अर्थात् कुमार्गे जवादे नही, ते स्त्रीने आ लोकमां सारी कीर्तिनो अने परलोकमां उत्तमगतिनो लाभ थायछे. आ लखेला सघळा स्त्रीधर्म विवाहसंस्कार थया पछी स्त्रीओने पाळवा जोगछे एम जाणवुं. कारण के जेम पुरुषने उपनयन संस्कारनी पेहेलां यथेष्ट आचरण यथेष्ट भाषण अने यथेष्ट भक्षणनी छूट शास्त्रमां आपीछे, तेमज स्त्रीओने पण उपनयन संस्कारनी जगे विवाह संस्कार शास्त्रमां कह्योछे. ३७

अव. जे पुरुषने अनेक स्त्रीओ होय तेने वास्ते कहेछे.

सत्यामन्यांसवर्णायांधर्मकार्यंनकारयेत् ॥

सवर्णासुविधौधर्म्येज्येष्ठयानविनेतरा ॥३८॥

मूळ. स्ववर्णनी स्त्री होय त्यारे परवर्णनी स्त्रीने हाथे धर्मकृत्य करावबुं नही. स्ववर्णनी

अनेक होय तो मोटी स्त्रीने हाथे कराववुं बीजीमे हाथे नही. ३८

टीका. स्ववर्णनी एटले पोतानी जातनी स्त्री होय तो परजातनी स्त्रीने हाथे धर्मकृत्य नज कराववुं. अने पोतानी जातनी घणी परणेली स्त्रीओ होय त्यारे धर्मकर्मना अनुष्टानमां सौथी मोटी स्त्रीने पडतां मुकीने बीजी वचली अथवा नानी स्त्रीने धर्मानुष्टान करवामां नीमवी नही. ३८

अव. जेनो स्वामी मरण पाम्योछे, ते स्त्रीने करवानो विधि कहीने हवे जे पुरुषनी स्त्री मरण पामी तेणे शुं करवुं ते कहेछे.

दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंव्रतवर्तीपतिः ॥
आहरेद्विधिवद्दारानग्नींश्चैवाविलंबयन् ॥३९॥

मूळ. व्रतावाळी स्त्रीनो काळ थाय त्यारे तेनो दाह अग्निहोत्रवडे करीने पतिये स्त्रीनुं तथा अग्निहोत्रनुं ग्रहण विलंब न लगाडतां करवुं. ३९

टीका. पूर्वोक्त सारा आचार पाळनारी स्त्रीनो देह पडे त्यारे अग्निहोत्रना अग्निवडे अने कदापि ते न होय तो स्मार्त्त अग्निवडे तेनो दाह संस्कार विगरे क्रिया करी रह्या पछी पुत्रसंतान न होय किंवा यज्ञादि कर्म नही कीधां होय, अथवा वानप्रस्थ किंवा संन्यास आश्रम करवाने अधिकारी न होय अथवा बीजी स्त्री नहोय तो पुरुषे फरीथी परणवुं तथा विधिवत् अग्निहोत्र लेवुं. ए काममां विलंब करवो नही. केमके "द्विजपुरुषे एक दिवसपण आश्रमधर्म विना रहेवुं नही" एवुं स्मृतिवचन छे. अग्निहोत्र लेती वेळाये जे स्त्रीनी सहायता लईने श्रौताग्निनुं आधान करीने पुरुषे सहाधिकार आप्यो होय, ते स्त्रीने वास्ते आ उपर लखेली वात छे. "प्रथम स्त्री जीवती छे अने कदापि बीजी स्त्री मरण पामे त्यारे तेनो दाह संस्कार जे पुरुष श्रौताग्निवडे करे तेने सुरापान समान पाप लागे" एवुं स्मृति वचन छे तथा "बीजी स्त्रीनु मरण थवाथी जे पुरुष अग्निहोत्रनो त्याग करे ते ब्रह्मघातक जाणवो तेमज प्रमादवडे अग्निहोत्रनो त्याग करे. तेपण तेवोज जाणवो" एवुं स्मृतिवचन छे, ते बेउ वचन जे स्त्रीने श्रौताग्निना आधान विषे सहाधिकार नथी ते स्त्रीने सारु छे. एम समजवुं. ३९ विवाह प्रकरण

समाप्त थयुं. हवे वर्ण जाति विवेक प्रकरण.

अव. ब्राह्मणने चारवर्णनी क्षत्रियने त्रणवर्णनी वैश्य ने बे वर्णनी अने शुद्रने एक शुद्र वर्णनी स्त्री परणाय एम कहीने ते ते स्त्रीओने विषे पुत्र उत्पन्न करवा एम कह्युं हवे केवी जातनी स्त्रीना पेटे केवी जातना पुरूष थकी केवी जातना पुत्र थायछे ते वात कहेछे.

इतिविवाहप्रकरणं अथवर्णजातिविवेकप्रकरणम्

सवर्णेभ्यःसवर्णासुजायंतेहिसजातयः ॥
अनिंद्येषुविवाहेषुपुत्राःसंतानवर्द्धनाः ॥१॥

मूळ. सवर्ण पुरूष थकी सवर्ण स्त्रीओने विषे जे प्रजा थाय ते सजातीय थायछे. प्रशस्त विवाह संबंध थयापछी जे पुत्र थायछे ते वंशवृधि करनारा होयछे. १

टीका. जे जातनी स्त्री होय तेज जातना पुरूषने सवर्ण पुरूष कहेछे. तेम पुरूषनी जे जात होय ते जातनी स्त्रीने सवर्ण स्त्री कहेछे. ब्राह्मणादि जातना पुरूषथकी ब्राह्मणादि जातनी स्त्रीओने विषे उत्पन्न थयेला पुत्र सजातीय एटले माबापनी जे जात होय ते जातना थायछे. "आ सघळो विचार परणेली स्त्रीओने लईने कह्योछे" एम लक्षमां चालता प्रकरणनी समाप्ति करशे, माटे सवर्ण स्त्रीओ पण परणेली होवी जोइये. अने कन्यादान करनारा योग्य ब्राह्मणादि पुरूषथी ब्राह्मणादि वरने ते कन्या प्राप्त थवी जोइये. तात्पर्यार्थ एजे शास्त्रोक्त विधिवडे परणेली स्त्रीने विषे तेना वरथकी उत्पन्न थयेला पुत्र सवर्ण थाय छे. कुंड गोलक कानीन सहोढज इत्यादि पुत्रने सवर्णपणुं होतुं नथी. तेमने ब्राह्मणादि चार वर्णथकी तथा अनुलोम अने प्रतिलोमजाति आगळ कहेवामां आवशे. ते थकी जुदी जातना गण्या छे. सर्व माणसने साधारण एवा जे अहिंसा सत्य वचन इत्यादि धर्म छे, ते पाळवानो मात्र एमने अधिकार छे. केमके "व्यभिचार कर्मथी पेदा थयेला सर्व माणसोये शुद्रसरखो धर्म पाळवो" एम स्मृतिवचन छे. कोइ शंका करे के ज्यारे कुंड अने गोलक ब्राह्मणमां गणाय नहीं त्यारे श्राद्ध कर्ममां एमने निमंत्रण विगेरेनो निषेध शास्त्रमां कह्योछे,

ते असंगत थशे. वळी ए वात न्यायथी विरुद्ध छे. केमके एक जातिवाळा स्त्री पुरुष थकी उत्पन्न थयेली प्रजा पण तेज जातनी थायछे. जेम गायने विषे गोधा थकी गाय गोधा तथा घोडाथकी घोडीने विषे घोडा घोडी उत्पन्न थाय छे. ते माटे ब्राह्मणथकी ब्राह्मणीने विषे उत्पन्न थयेलो पुत्र अब्राह्मण थाय ए वाततो न्याय विरुध लागेछे. तेम आगळ जतां कानीन पौनर्भव इत्यादिनो अनुक्रम बतावीने लखशे के "जे सजातीय पुत्र छे तेमने माटे आ विधि मे कह्यो छे" ते वचनसाथे पण विरोध थशे. आ शंकानुं समाधान करेछे के ए विचार सारो नथी. ब्राह्मणथकी ब्राह्मणीने पेटे पेदा थाय ते ब्राह्मण एवी भ्रांति कोईने थई जाय, ते मटाडवासारु श्राद्धमां कुंड गोलकने जमाडवानो निषेध शास्त्रमां कीधोछे. जेम अत्यंत अयोग्य जे पतित माणस तेनेपण श्राद्धमां जमाडवानो निषेध लख्यो छे. वळी न्याय विरोध जे बताव्यो ते पण आवतो नथी. केमके ज्याहां जाति परीक्षा करवानां चिन्ह प्रत्यक्ष नजरे पडतां होय त्यांहां तो तमारा कहेवा प्रमाणे [illegible] छे. परंतु ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि जातिनी परीक्षा कांइ प्रत्यक्ष चिन्ह उपरथी थती नथी, केवल शास्त्रमां जे लक्षण कह्यांछे तेथीज थायछे. माटे जे प्रमाणे शास्त्रवचनमां लख्युं होय तेमज तेवात समजवी जोइये. जेम ब्राह्मणजाति सरखी छे, त[illegible]ण कुंडीन वसिष्ट अत्रि गौतम इत्यादि स्मृतिवचनथी गोत्र मनायछे, तेमज मनुष्य जाति सरखी छे तो पण ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि जातिने माटे शास्त्रमां जे लक्षण कह्युं होय तेथीज तेनो निर्णय थाय बीजी रीते नहो. माता पितानी जे ब्राह्मणत्वादि जाति छे तेनुं पणएज लक्षण छे. संसार प्रवाह अनादि चाल्यो आवेछे तेथी आ विचारमां अनवस्था दोषनो प्रसंग कहेवाय नही. कानीन पौनर्भव इत्यादिने गणावीने "जे सजातीय पुत्र छे तेमने माटे आ विधि मे कह्योछे" एवुं जे आगळ वचन लखशे. तेतो पूर्वे लखेली वातनो फरीथी अनुवाद करवा सारु लखवुंछे, माटे ते वचननुं व्याख्यान आगळ जतां यथा संभव करीशुं. क्षेत्रज पुत्रतो मातानी जातनो थायछे. केमके शास्त्रमां नियोग विधि करवानुं कह्युं छे अने तेवो शिष्टाचार पण छे जेम धृतराष्ट्र पांडु अने विदुर ए क्षेत्रज पुत्रो पोतपोतानी मातानी जातना मान्याछे. प्रसंगथी विचार घणो वधी जाय माटे एटलो बसछे.

प्रशस्त विवाह एटले ब्राह्मादि विवाह जे लोकमां अने शास्त्रमां अनिंदित कहेवायछे तेवा विवाह संबधवाळा स्त्री पुरूषथकी उत्पन्न थयेला पुत्र वंशनी वृद्धि करनारा थायछे. केमके नीरोगी दीर्घ आयुष्यवाळा अने धर्म बुद्धिवाळा ते होयछे. १

अव० चार प्रकारना वर्ण कहीने हवे अनुलोम जातिना भेद कहे छे.

विप्रान्मूर्द्धावसिक्तोहिक्षत्रियायांविशःस्त्रियाम् ॥
अंबष्टःशूद्र्यांनिषादोजातःपारशवोपिवा ॥२॥

मूळ० ब्राह्मण थकी क्षत्रियाने विषे मूर्द्धा वसिक्त, वैश्याने विषे आंबष्ट तथा शूद्रीने निषाद किंवा पारशव पेदा थाय छे. २

टीका. परणेली क्षत्रिय कन्याने विषे ब्राह्मण थकी जे पुत्र उत्पन्न थाय ते मूर्द्धावसिक्त जातिना कहेवाय छे. परणेली वैश्य कन्याने विषे अंबष्ट थाय परणेली शूद्रकन्याने विषे निषाद जातिना पुत्र थायछे. माछलां मारीने आजीविका चलावनारी पण एक निषाद नामनी जातिप्रतिलोम संकर छे, ते निषाद आ नथी एम समजावरा सारू बीजुं नाम पारशव एवुं अहीं लख्युं छे. "ब्राह्मण थकी" ए पदनो सघळा वाक्यमां संबंध समजवो. हवे "ब्राह्मण थकी क्षत्रिय कन्याने विषे जे पुत्र थाय ते क्षत्रियज थाय क्षत्रिय थकी वैश्य कन्याने विषे वैश्य तथा वैश्य थकी शूद्रकन्याने विषे शूद्र अवतरेछे" एवुं शंखस्मृतिनुं वचन छे ते तो क्षत्रिय विगेरेनो धर्म तेवा लोकोये पाळवो एवीसमजुती आपवा माटे छे. कांइ मूर्द्धा वसिक्त अंबष्ट इत्यादि जातिनी निवृति करीने क्षत्रिय वैश्य इत्यादि जाति ठराववा माटे नथी. एटलाज माटे मूर्द्धावसिक्त विगेरेने उपनयनादिसंस्कार करवा ते क्षत्रिय विगेरेने वास्ते दंड अजिन यज्ञोपवीत इत्यादि जे प्रकारना कह्या छे ते प्रमाणे करवा. उपनयननी पूर्वे यथेष्ट आचरण यथेष्ट भाषण यथेष्ट भक्षण तो एओने पण पूर्ववत जाणवुं २

वैश्याशूद्र्योस्तुराजन्यान्माहिष्योग्रौसुतौस्मृतौ ॥
वैश्यात्तुकरणःशूद्र्यांविन्नास्वेषविधिःस्मृतः ॥३॥

मूळ. क्षत्रिय थकी वैश्याने तथा शूद्रीने विषे थाय ते माहिष्य तथा उग्र कहेवाय छे.

वैश्य थकी शूद्रीने विषे तो करण नामनो पुत्र थाय छे आ सघळो विचार परणेली स्त्रीओने लईने कह्यो छे ३

टीका. क्षत्रिय पुरुष थकी परणेली वैश्य कन्याने विषे तथा परणेली शूद्र कन्याने विषे उत्पन्न थयला पुत्र अनुक्रम वडे माहिष्य तथा उग्र जातिना थाय छे. परणेली शूद्र कन्याने विषे वैश्य थकी जे पुत्र थाय ते करण नामे जातिनो थाय छे. ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि वर्णनो तथा मूर्द्धा वसिक्त अंबष्ट इत्यादि अनुलोम जातिनो आ सघळो विचार परणेली स्त्रीओने लईने कह्यो छे एम जाणवुं. मूर्द्धा वसिक्त, अंबष्ट; निषाद माहिष्थ, उग्र, तथा करण, ए छ अनुलोम जातिना पुत्र जाणवा. ३

अव. प्रति लोम जातिना भेद कहे छे-

ब्राह्मण्यांक्षत्रीयात्सूतोवैश्याद्वैदेहिकस्तथा॥
शूद्राज्जातस्तुचांडालःसर्वधर्मबहिष्कृतः ॥४॥

मूळ. ब्राह्मणीने विषे क्षत्रिय थकी सूत, वैश्य थकी वैदेहिक तथा शूद्र थकी चांडाल ते सर्व धर्मथी बहिष्कृत एवो थाय छे, ४

टीका. ब्राह्मण जातिनी स्त्रीने विषे क्षत्रिय वैश्य अने शूद्र पुरुष थकी उत्पन्न थयेला पुत्र अनुक्रम प्रमाणे सूत, वैदेहिक अने चांडाल जातिना थाय छे. तेमां चांडाल तो सर्व धर्ममांथी बाहार काढयो छे. ४

क्षत्रियामागधंवैश्याच्छूद्राक्षत्तारमेवच ॥
शूद्रादायोगवंवैश्याजनयामासवैसुतम् ॥५॥

मूळ. क्षत्रिया वैश्य थकी मागध जातिनो अने शूद्र थकी क्षत्ता जातिनो तथा वैश्या शूद्र थकी आयोगव जातिना पुत्र पेदा करे छे. ५

टीका. क्षत्रिय जातिनी स्त्री वैश्य पुरुष थकी मगाध जातिना पुत्र पेदा करे छे. तथा तेज स्त्री शूद्र पुरुष थकी क्षत्ता जातिना पुत्र पेदा करे छे. तेम वैश्य जातिनी स्त्री शूद्र पुरुष थकी आयोगव जातिनो पुत्र पेदा करे छे. सूत, वैदेहिक

चांडाल, मागध, क्षत्ता अने आयोगव, एवी छ प्रतिलोम जातिओ छे. एओ नी आजीवीका चलाववानी वृत्ति औशनस अने मानव स्मृतिमां कही छे ते जोई लेवी. ५

अव. छ प्रकारना अनुलोम अने छ प्रकारना प्रतिलोम ए सघळा संकर जातिना भेद छे. केमके जुदी जुदी जातना स्त्री पुरुष शेळभेळ थईने जे प्रजा थइ होय ते संकर जातिनी कहेवाय छे. ते संकर जातिनो पण संकर थईने जुदी जात पेदा थाय छे ते कहे छे.

माहिष्येणकरण्यांतुरथकारःप्रजायते ॥
असत्संतस्त्कविज्ञेयाःप्रतिलोमानुलोमजाः ॥६॥

मूळ. माहिष्य थकी करणीने विषे जे पेदा थाय ते रथकार जातिनो थाय छे. प्रतिलोम जाति असत् अने अनुलोम जाति सत् एम जाणवुं ६

टीका. क्षत्रिय पुरुषथकी वैश्यजातनी स्त्रीने उत्पन्न थाय ते माहिष्य तथा वैश्यथकी शूद्र जातनी स्त्रीने विषे पेदा थयेली कन्या करणी कहेवायछे. ते करणीने विषे माहिष्य जातिना पुरुषथकी थयेलो पुत्र रथकार जातिनो थाय छे. तेना उपनयन विगेरे संस्कार करवा एम शास्त्रवचन छे. जेम शंख स्मृतिमां कह्युं छे के "क्षत्रिय अने वैश्य ए बेनो जे अनुलोमसंकर तेमांथी रथकारजाति पेदा थईछे. तेने दान तथा उपनयन संस्कारनी योग्यता छे. अने +अश्व प्रतिष्टा *रथसूत्र तथा [१]वास्तु विद्या भणवानो अधिकार छे. अने ते विद्या थकी पोतानी आजीविका तेणे चलाववी." एज रीते ब्राह्मण अने क्षत्रिय थकी पेदा थयेला मूर्द्धा वसिक अने माहिष्य ए बेउ थकी पण जे अनुलोमसंकर थाय तेपण जुदी जाति उपनयन संस्कारने योग्य एवी होयछे. ते बेउ द्विजमां ग-

---

+अश्व प्रतिष्टा एटले उत्तम मध्यम अने अधम जाति घोडाओनी होयछे, तेनी परीक्षा तथा सारी केळवणी आपीने घोडा तयार करवा, तेवी विद्या. *रथ सूत्र एटले रथ चलाववानी विद्या. १ वास्तु विद्या एटले घर विगेरे इमारत बांधवानी विद्या.

णायछे. हवे तेओनी संज्ञा तो बीजी स्मृतिओमां लखेली छे ते जोई लेवी. संकरमांथी जुदी जुदी संकर जाति पेदा थायछे ए बताववा सारुज अहीं रथकार जाति कहीछे. संकरजातीना भेद विचारीये तो अनंत थाय तेथी कही शकाय नही. ते माटे आ विचारमां सारांश एटलोज कहेवानो छे के प्रतिलोम संकरनी प्रजा असत् एटले अयोग्य नठारी अने अनुलोम संकरनी प्रजा सत् एटले सारी योग्य एम जाणवुं. ६

अव. सवर्ण पुरुषथकी सवर्ण स्त्रीओने विषे जे प्रजा थाय ते सजातीय थायछे इत्यादि वाक्यवडे प्रजाने ब्राह्मणत्व क्षत्रियत्व इत्यादि वर्णनी प्राप्ति थवानुं एक कारण कहीने हवे बीजुं कारण कहेछे.

जात्युत्कर्षोयुगेज्ञेयः सप्तमेपंचमेपिवा ॥
व्यत्ययेकर्मणांसाम्यंपूर्ववच्चाधरोत्तरम् ॥७॥

मूळ. जातिनो उत्कर्ष सातमी अने पांचमी पण पेढीये जाणवो. कर्मनो व्यत्यय थयो होय त्यारे समता थायछे.

टीका. मुर्द्धावसिक्त अंबष्ट इत्यादि जातिओ जे छे, तेमनो उत्कर्ष एटले ब्राह्मणादि वर्णमां दाखल थवानी योग्यता, सातमी अने पांचमी पेढीये तथा मूळवचनमांना "पण" शब्दवडे छठ्ठी पेढीये पण आवे छे, एम जाणवुं. आ त्रण्यो पक्षनी व्यवस्था एवी के, ब्राह्मणथकी शूद्रजाति स्त्रीने विषे उत्पन्न थयेली कन्या निषादजातिनी थाय छे, ते कन्या ब्राह्मण साथे परणी होय ने तेने जे कन्या थाय ते पण ब्राह्मणजोडे परणे अने कन्या थाय, ए रीते छठ्ठी पेढीनी कन्याने विषे अवतरेलो सातमी पेढीये जे पुत्र ते ब्राह्मणवर्णनो थई रहे. ब्राह्मणथकी वैश्यवर्णनी स्त्रीने विषे पेदा थयेली कन्या अंबष्टजातिनी होय छे, ते कन्यानी पण उपर लखेली रीत प्रमाणे पांचमी पेढीनी कन्या छठ्ठी पेढीये ब्राह्मणवर्णनो पुत्र पेदा करे. मुर्द्धावसिकजातिनी कन्याना वंशमां पण उपर लखेली रीत प्रमाणे चोथी पेढीनी कन्याने विषे अवतरेलो पांचमी पेढीये जे पुत्र ते पण ब्राह्मणवर्णनो थाय छे. एम उग्रजातिनी तथा माहिष्यजातिनी कन्या क्षत्रिय साथे परणी

होय, तेनो उपर लखेला क्रमप्रमाणे छठ्ठी तथा पांचमी पेढीये जे पुत्र अवतरे ते क्षत्रियवर्णनो थाय. तथा करणजातिनी स्त्री वैश्यजोडे परणी होय, तेनी चोथी पेढीनी कन्याने विषे अवतरेलो पांचमी पेढीये जे पुत्र ते वैश्यवर्णनो थाय. ए रीते बीजा उदाहरणनी कल्पना पण करी लेवी. हवे कर्मनो व्यत्यय एटले वृत्तिनो के धंधानो फेरफार; जेम पोतानी वृत्तिवडे निर्वाह न थतो होय तो ब्राह्मणलोकोये क्षत्रियनी वृत्तिवडे आजीविका चलाववी, एवो धर्मशास्त्रमां गौणपक्ष कह्यो छे. तेम करीने पण निर्वाह नही थाय तो वैश्यवृत्तिवडे जीववुं, तेथी पण निर्वाह नही थाय त्यारे शूद्रवृत्तिवडे जीववुं. एम क्षत्रियलोकोये पण स्ववृत्तिवडे जीवन नहीं थतुं होय तो वैश्यवृत्तिवडे किंवा शूद्रवृत्तिवडे, तेम वैश्यलोकोये पण शूद्रवृत्तिवडे आपत्कालमां आजीविका चलाववी. ए प्रमाणे कर्मनो व्यत्यय (धंधानो फेरफार) कीधो होय, अने आपत्काल वही गया पछी पण ते वृत्तिनो त्याग करे नहीं, त्यारे जे जे वर्णनी वृत्तिवडे निर्वाह करनारा लोकोने सातमी छठ्ठी अथवा पांचमी पेढीये ते ते वर्णनी समता आवे छे. जेमके ब्राह्मणवर्णना पुरूषे संकट समयमां शूद्रना धंधावडे संसार निर्वाह चलाव्यो होय, तेनो पुत्र पण तेज धंधो करवा लागे ए रीते पेढी दरपेढी शूद्रवृत्ति पकडी रहे तो सातमो पुरुष शूद्रवर्णनो थई जाय. एम वैश्यवृत्तिवडे छठ्ठो पुरुष वैश्यवर्णनो तथा शूद्रवृत्तिवडे पांचमो पेढीनो पुरुष शूद्रवर्णनो थई रहे.

अव. ब्राह्मणादिवर्णोनो संकर थईने अनुलोमजाति तथा प्रतिलोमजाति एवा बे मुख्य भेद वर्णसंकरमांना देखडावीने संकरजातिमांथी जुदी संकरजाति निपजे छे एम रथकारजातिनुं उदाहरणवडे बताव्युं. हवे वर्ण अने संकरजाति एमनो परस्पर संकर थईने केटलीकजाति पेदा थाय छे ते बताववा माटे कहे छे.

मूळ. नीचत्वंकिंवा उच्चत्वपूर्ववत् होय छे. ७

टीका. संकरजातिने नीचत्व किंवा उच्चत्व पूर्ववत् एटले प्रतिलोम संकरजातिने नीचपणुं तथा अनुलोम संकरजातिने उच्चपणुं होय छे. जेमके मुर्द्धावसिक्तजातिनी स्त्रीने विषे क्षत्रिय वैश्य अने शूद्रवर्णना पुरुष थकी थयेला तथा अंबष्टजातिनी स्त्रीने विषे वैश्य अने शूद्रवर्णना पुरुष थकी थयेला तथा निषादजातिनी

स्त्रीने विषे शूद्रवर्णना पुरुष थकी थयेला जे पुत्र ते प्रतिलोमजातिना नीच केहेवाय छे. तेम मूर्द्धावसिक्त अंबष्ट अने निषादजातिनी स्त्रीओने विषे ब्राह्मणवर्णना पुरुष थकी उत्पन्न थयेला तथा माहिष्य अने उग्रजातिनी स्त्रीओने विषे ब्राह्मण अने क्षत्रियवर्णना पुरुष थकी उत्पन्न थयेला तथा करणजातिनी स्त्रीने विषे ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्यवर्णना पुरुष थकी उत्पन्न थयेला पुत्र उच्च अनुलोमजातिना केहेवाय छे. ए रीते बीजा उदाहरणनी कल्पना पण करवी. वळी आ नीचपणुं तथा उच्चपणुं पूर्वे कह्युं ते प्रमाणे असत् तथा सत् छे एटले प्रतिलोमजातिमांना माणस असत् कहेतां अयोग्य तथा अनुलोमजातिमांना माणस सत् केहेतां सारां योग्य छे एम जाणवुं. ७॥ वर्णजाति विवेक प्रकरण समाप्त थयुं.

हवे गृह्य प्रकरणनो आरंभ करे छे.

अव. श्रौत अने स्मार्त्त एवां बे प्रकारनां कर्म अग्निवडे साध्य थाय छे एम बताववा, माटे किया अग्नि उपर कियुं कर्म करवुं ते कहे छे-

कर्मस्मार्तंविवाहाग्नौकुर्वीतप्रत्यहंगृही ॥
दायकालाहृतंवापिश्रौतंवैतानिकाग्निषु ॥१॥

मूळ. गृहस्थे प्रतिदिवसे स्मार्त्त कर्म विवाहाग्निने विषे करवुं. अथवा दायकाल प्राप्त थाय त्यारे पण जे अग्नि सिद्ध कर्यो होय तेने विषे करवुं. तथा श्रौतकर्म वैतानिक अग्निने विषे करवुं.

टीका. गृहस्थाश्रमवाळा पुरुषे स्मार्त्तकर्म एटले स्मृतिमां जे वैश्वदेव विगेरे कह्युं छे ते कर्म तथा जे प्रतिदिवसे रसोइ रांधवानुं लौकिक कर्म छे ते विवाहाग्निने विषे करवुं. विवाह संस्कारनी वखते जे अग्निमां होम करवो पडे छे तेने विवाहाग्नि कहे छे. ते निरंतर सिद्ध राखवो अने तेमां ते ते कर्म करवां. अथवा ते अग्नि जाळवी राख्यो न होय तो जे वारे धन विभाग करी लेवानो समय आवे त्यारे स्वतंत्र थयेला पुरुषे वैश्यना घरमांथी आणीने शास्त्रोक्तविधिवडे संस्कार करीने

सिद्ध करेला अग्निने विषे पूर्वोक्त कर्म करवां. मूळवचनमां "पण" शब्द छे तेथी मुख्य घरधणीनुं मरण थया पछी जे पुरुष ते घरमां सपत्नीक रह्यो होय तेणे संस्कृत अग्नि सिद्ध करवो अने आपणुं स्मार्त्त कर्म ते अग्निमां करवुं. एम जाणवुं. ए प्रमाणे स्मार्त्ताग्नि सिद्ध करवाना काळ त्रण कह्या छे. ते वही जाय तो पण जेणे स्मार्त्ताग्नि सिद्ध कीधो न होय, ते माणस प्रायश्चित्तयोग्य थाय छे. श्रुत्युक्त जे अग्निहोत्रादि श्रौतकर्म ते तो आहवनीय, गार्हपत्य, इत्यादि नामवाळा जे वैतानिक अग्नि तेमने विषे करवुं. १

अथ. गृहस्थना धर्म कहे छे.

शरीरचिंतांनिर्वर्त्यकृतशौचविधिर्द्विजः ॥

प्रातःसंध्यामुपासीतदंतधावनपूर्वकम् ॥२॥

मूळ. शरीरकार्य करी रह्या पछी शौचविधि करीने दंतधावन करवुं. त्यार पछी द्विजपुरुषे प्रातःसंध्यानुं उपासन करवुं. २

टीका. शरीरनुं आवश्यक कार्य ते मळमूत्र त्याग करवानो प्रकार, पूर्वोक्त विधिथी प्रथम करी रह्या पछी ते मळमूत्रनो अंश अने गंध बिलकुल जतो रहे तेवी रीते शरीरना अवयव धोईने स्वच्छ करवा माटे पूर्वे शौच विधि कह्यो छे ते प्रमाणे करीने त्यारपछी ब्राह्मण क्षत्रिय अने वैश्य ए त्रण वर्णना पुरुषोये दंतधावन एटले दातण करवुं. तदनंतर प्रातःसंध्या करवी. दंतधावननो विधि बीजी स्मृतिओमां कह्यो छे के "कांटावाळा झाडनी अथवा जेमांथी दूधसरखो चीक निकळे तेवा झाडनी नानी आंगळी प्रमाणे जाडी अने बार आंगळ लांबी सोटी लेवी, तेनो अग्रभाग कचरीने कुचावाळो करवो. तेवुं दातण लेवुं. तथा जीभ उपरनो मळ उतारवासारु चीरी पण लेवी." आ स्मृतिवचनमां झाडनी सोटीये दातण करवानुं कह्युं तेथी तृण पत्थर तथा आंगळी विगरेथी दंतधावन करवानो निषेध छे एम जाणवुं. खाखर पीपळो इत्यादि वृक्षनी सोटीनुं दातण लेवुं नहीं. एवो निषेध बीजी स्मृतिमां लख्यो छे ते जोवो. "आयुर्बलं यशोवर्च प्रजा पशु वसूनिच ब्रह्म प्रज्ञांच मेधांच त्वन्नो देहिवनस्पते," इ-

त्यादि दंतधावन करती वेळाये भणवानो मंत्र छे, तेनो अर्थ ए जे, आयुष्य बळ कीर्ति कांति प्रजासंतति पशु तथा धन वेदविद्या ज्ञान तथा बुद्धि, हे वनस्पति तूं अमने आपजे. संध्यावंदन करवानुं ब्रह्मचारी प्रकरणमां पण पूर्वे कह्युं छे ते अहीं फरीथी कहेवानुं प्रयोजन एजे प्रथम दंतधावन अने पछी संध्यावंदन ए रीते समजुती आपवी. ब्रह्मचारीने तो दंतधावन करवानो निषेधज छे. २

हुत्वाग्नीन्सूर्यदेवत्योन्जपेन्मंत्रान्समाहितः

वेदार्थानधिगच्छेच्चशास्त्राणिविविधानिच ॥३॥

मूळ. अग्निओमां होम करीने स्वस्थचित्तवडे सूर्यदेवताना मंत्रनो जप करवो. वेदार्थ पण समजवा अने नानाप्रकारना शास्त्रनुं ज्ञान मेळववुं. ३

टीका. प्रातःसंध्योपासन करी रह्या पछी आहवनीय विगेरे श्रौताग्नि छे तेमां यथाविधि होम करीने किंवा स्मार्ताग्निमां होम करीने त्यारपछी सूर्यदेवनी स्तुतिवाळा जे "उदुत्यं जातवेदसम्" इत्यादि मंत्र छे तेमनो जप स्वस्थचित राखीने करवो. त्यारपछी निरुक्त व्याकरण इत्यादि ग्रंथनो आश्रय लईने वेदना अर्थ समजवा. मूळवचनमां "पण" शब्द छे तेथी ते वातनो अभ्यास राखवो. तथा धर्म, धन, आरोग्य, इत्यादि सद्विचारोनुं प्रतिपादन करनारां मीमांसा विगेरे नानाविध शास्त्र छे तेमनुं ज्ञान मेळववानो अभ्यास पण करवो. ३

उपेयादीश्वरंचैवयोगक्षेमार्थसिद्धये ॥

स्नात्वादेवान्पितॄंश्चैवतर्पयेदर्चयेत्तथा ॥४॥

मूळ. योगक्षेमनो निर्वाह थवासारु समर्थलोको पासे जतां रहेवुं. तदनंतर स्नान करीने देवगण तथा पितृगणनुं पण तर्पण अने अर्चन करवुं. ४

टीका. अलब्धनो जे लाभ ते योग अने मळेलानुं जे संरक्षण ते क्षेम कहेवायछे. ते योगक्षेमनो सारी रीते निर्वाह थवासारु समर्थलोको पासे एटले राज्याभिषेकादि गुणवाळा राजाओ अथवा बीजा श्रीमंतलोको होय तेमनी पासे जतां रहेवुं. ए

कहेवार्थी ते लोकोनी सेवा चाकरी करवी नही एवो निषेध बतावेछे. केमके वेतन (पगार) लईने धणीनी आज्ञामां रहेवुं ते कर्मने सेवा कहेछे, अने सेवा कर्मने श्ववृत्ति (कुत्रानो धंधो) एवुं नाम पाडीने शास्त्रमां ते कर्म करवानो निषेध कर्योछे. मध्यान्हसमये नदी विगरेमां शास्त्रोक्त विधिथी स्नान करीआव्या पछी पोताना गृह्यसूत्रमां कहेला देवगणनुं अने पितृगणनुं वळी मूळवचनमाना "पण" शब्दथी ऋषिगणनुं देवतीर्थ विगेरे पूर्वे लख्यांछे ते वडे तर्पण करवुं. पछी गंधपुष्प अक्षत इत्यादि उपचारवडे ते ते देवताना नाममंत्रथी शास्त्रोक्त विधि प्रमाणे आराधान करवुं. ४

वेदाथर्वपुराणानिसेतिहासानिशक्तितः
जपयज्ञप्रसिद्धयर्थंविद्यांचाध्यात्मिकींजपेत् ॥५॥

मूळ. वेद अथर्वण पुराण इतिहास तथा अध्यात्मविद्या एमनो जप यथाशक्ति करवो; के जेथी जपयज्ञनी सिद्धि थाय. ५

टीका. ऋग्वेद वगेरे त्रण वेद अने चोथो अथवर्णवेद तथा पुराण इतिहास इत्यादि समस्तनो अथवा थोडा[illegible]नो अने अध्यात्मविद्यानो जप एटले अर्थानुसंधान पूर्वक पाठ बनी सके [illegible]टलो यथाविधि करवो. तेथी ब्रह्मयज्ञनी सिद्धि थायछे. ५

बलिक[illegible]स्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रिया
भूत[illegible]पित्रमरब्रह्ममनुष्याणांमहामखाः ॥६॥

मूळ. बलिकर्म स्वधाकर्म होम स्वाध्याय तथा अतिथिसत्कार ए पांचने भूत, पितृ, देव, ब्रह्म, तथा मनुष्य, एमना महायज्ञ कहेछे. ६

टीका. भूमि उपर बळिदान करवानुं जे कर्म ते भूतयज्ञ, स्वधाकर्म एटले पितृगणने अर्थे जे अन्नउदक आपवुं ते कर्म पितृयज्ञ, होम करवानुं जे कर्म ते देवयज्ञ स्वाध्याय एटले वेद विगेरे पवित्र ग्रंथनुं जे पठन करवुं ते कर्म ब्रह्मयज्ञ, अने अतिथिनो जे आदर सत्कार करवो ते मनुष्य यज्ञ, ए पांच महायज्ञ प्रतिदिवसे करवा. केमके एमनी गणना नित्यकर्ममां कीधीछे. स्मृतिवचनमां एमनुं

फळ लख्युंछे, तेतो आ पांचमहायज्ञ गृहस्थने पवित्र करनारा छे एटलुंज कहेवा माटे छे, कांइ काम्यकर्म छे एम कहेवा माटे नथी. ६

देवेभ्यस्तुहुतादन्नाच्छेषाद्भूतबलिंहरेत् ॥
अन्नंभूमौश्वचांडालवायसेभ्यश्चनिक्षिपेत् ॥७॥

मूळ. देवगणने अर्थे होम करीरह्यापछी शेष रहेला अन्नवडे बलिहरण करवुं. वळती श्वान चांडाल तथा कागडाओने वास्ते पण भूमि उपर अन्न नाखवुं. ७

टीका. गृह्यसूत्रोक्त विधिथी वैश्वदेव होम करीरह्यापछी बाकी वधेला अन्नवडे भूतगणने वास्ते बलिदान करवुं. "अन्नवडे" एम कह्युंछे तेथी वगर रांधेला धान्यनो आ कर्ममां निषेध समजवो. बलिहरण थयापछी भूमिउपर यथाशक्ति कुत्रां चांडाल तथा कागडाओने वास्ते नाखवुं. मूळवचनमांना "पण" ए शब्दथी पापरोगी तथा पतितने वास्ते पण अन्न नाखवुं. जेम मनु कहेछे के "कुत्रा पतित चांडाल पापरोगी कागडा तथा कीडा विगेरे जीव जंतु, एमने वास्ते भूमि उपर हळवे रहीने अन्न मेहेलवुं. आ कर्म सांजे अने सवारे एम बे वखते करवुं जोइये. केमके "सिद्ध कीधेला अन्ननो होम सायंकाळे तथा प्रातःकाळे करवो" एवुं आश्वलायन स्मृतिवचन छे. ए ठेकाणे केटलाक कहेछे के कर्त्ता पुरुषने अर्थे तथा अन्नने संस्कार थवासारु वैश्वदेव कर्म करवुं. उपर लखेला आश्वलायन स्मृतिवचन उपरथी अन्न संस्कारने माटे वैश्वदेव कर्मछे एवुं मालम पडेछे. तथा "आ पंचमहायज्ञ प्रतिदिवसे करवा" ए वचनथी वैश्वदेव होमने नित्य कर्ममां गण्यो ते माटे पुरुषने अर्थे पण ते कर्म छे एम जणाय छे ए रीते केटलाकनुं कहेवुं छे ते कांइ युक्त नथी. केमके पुरुष संस्कारने अर्थे वैश्वदेव कर्म छे एम मानिये तो अन्न संस्कारने अर्थेछे एम कही सकाय नहि ते ए रीते के जे पक्षे वैश्वदेव कर्मने द्रव्यसंस्कार कर्मत्व मानिये त्यारे ते कर्मने अन्नार्थता आवे, अने जे पक्षे पुरुषार्थत्व मानिये त्यारे अन्नने वैश्वदेव कर्मार्थता आवे, एम परस्पर विरोध थायछे. माटे पुरुषसंस्कारने अर्थेज वैश्वदेव कर्म छे एम मानवुं योग्य छे. कारण "महायज्ञवडे तथा अन्ययज्ञवडे आ देहने ब्राह्म-

णपणुं थाय छे" एम मनुस्मृतिमां कह्युंछे तथी ते कर्म पुरुषसंस्कारने अर्थेछे एवुं स्पष्ट जणायछे. तथा "वैश्वदेव कर्म थई रह्या पछी कदापि बीजो अतिथि (संन्यासी विगेरे जमनार) आवे तो तेने यथाशक्ति अन्न आपवुं पण फरीथी बलिदान करवुं नहीं" एम मनुये कह्युं छे, ते उपरथी पण वैश्वदेव कर्म पुरुष संस्कारने अर्थेज छे एम सिद्ध थायछे. तेज कारणथी दरेक रसोईना साथे वैश्वदेव कर्म करवुं पडतुं नथी. दिवसमां बे चारवार पण रसोइ करवानो प्रसंग तो कदापि आवे खरो. ते माटे "सायंकाळे तथा प्रातःकाळे वैश्वदेव कर्म करवुं" एम आश्वलायन वचन छे ते वैश्वदेव कर्मनो उत्पत्ति विधि अने प्रयोग विधि बतावी आपेछे. तथा "पंचमहायज्ञ प्रतिदिवसे करवा" ए स्मृतिवचन तो अधिकार विधि बतावी आपेछे. ए प्रमाणे आ सघळो विचार निर्दोषछे. ७

अन्नंभूपितृमनुष्येभ्योदेयमप्यन्वहंजलम् ॥
स्वाध्यायश्चान्यहंकार्योनपचेदन्नमात्म ने ॥८॥

मूळ. पितृगणने तथा मनुष्यने नित्ये अन्न अने जल आपवुं. नित्ये स्वाध्याय भणता रहेवुं. केवळ आपणाज वास्ते अन्न रांधवुं नहीं. ८

टीका. पितृगणने एटले पिता, पितामह, इत्यादि आपणा संबंधी माणस परलोक गया तेओने तथा मनुष्यने दररोज यथाशक्ति अन्न आपवुं. अन्न नहोय तो कंदमूळ किंवा फळ अने ते पण नहोय तो जल आपवुं. तेम भणेलुं भुली जवाय नहीं तेवास्ते दररोज स्वाध्याय एटले वेदादि ग्रंथ भणतां रहेवुं. केवळ पोताने खावासारुज घरमां अन्न रांधवुं नहीं. अन्न शब्दवडे खावाना सर्वे पदार्थ समजवा. केवळ पोताने वास्ते तो न रांधवुं त्यारे शीरीते करवुं. देवतादिने वास्ते नैवेद्य वैश्वदेव इत्यादि कर्म थवा सारु रसोइ करवी. ८

बालस्ववासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः ॥
संभोज्यातिथिभृत्यांश्चदंपत्योःशेषभोजनम् ॥९॥

मूळ. बालक, स्ववासिनी, वृद्धजन, गर्भिणी, आतुर, कन्या, अतिथि, तथा सेवकलो-

क एमने जमाडीने शेष वधेलुं अन्न मुख्य स्त्री पुरुषे जमवुं. ९

टीका. परणावेली कन्या पोताना बापने घेर रहे त्यारे तेने स्ववासिनी कहेछे. आतुर एटले रोगपीडित, अतिथि एटले परोणा बाकी रहेला शब्दना अर्थ प्रसिद्धछे. ९

आपोशानेनोपरिष्टादधस्तादश्नतातथा ॥
अनग्नममृतंचैवकार्यमन्नंद्विजन्मना ॥१०॥

मूळ. जमनार द्विज पुरुषे जमता पेहेला अने जम्या पछी अपोशान कर्म वडे अन्नने अनग्न तथा अमृत करवुं. १०

टीका. अपोशान कर्म एटले मंत्र वडे जलनुं आचमन, ते कर्म जमवामा आरंभे तथा समाप्तिये करवाथी भक्षण करेला अन्ननी तळे अने उपर जलनो पडदो आवे अने तेम थवाथी जमेलुं अन्न अनग्न कहेतां ढांकेलु तथा अमृत जेवुं थाय मूळ वचनमां "द्विज पुरुषे" एम लख्युं तेथी उपनयन संस्कार थया पछी सर्व आश्रम वाळा लोकोने ए वात सरखी लागु थाय छे. १०

अतिथित्वेनवर्णानांदेयंशक्त्यानुपूर्वशः॥
अप्रणोद्योतिथिःसायमपिवाग्भूतृणोदकैः ॥११॥

मूळ. अनेक अतिथि आव्यां होय तो वर्णना अनुक्रम प्रमाणे सर्वने अन्न यथा शक्ति आपवुं. कदापि सायंकाळे पण आवेलो अतिथि पाछो वाळवो नहीं. सारं भाषण, स्थळ, तृण, जळ वडे तेनी बरदास करवी. ११

टीका वैश्वदेव करी रह्या पछी ब्राह्मण विगेरे अतिथि (परोणा) अनेक एकदम आवी चढ्या होय तो प्रथम ब्राह्मण वर्णना अतिथिने, त्यार पछी क्षत्रिय वर्णना अतिथिने ए रीते सर्वने अन्न यथाशक्ति आपवुं. कदापि सांजनी वखते पण अतिथि आवे तो तेने काढी मुकवो नही. जेम मनुयें कह्यु छे के "तृण भूमि अने उदक तथा चोथुं मधुर भाषण एटली वस्तुनी तो सत्पुरुषना घरमां कदापि खोट होतीज नथी" जो कदापि ते वखते घरमां भक्ष्य अन्न होय नहीं तो सारुं मिष्ट भाषण, मुकामने वास्ते स्थळ (जग्या), तथा घास पाणी

विगेरे आपीने ते माणसनो आदर सत्कार करवो. ११

सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षादातव्यासुव्रतायच ॥
भोजयेच्चागतान्कालेसखिसंबंधिबांधवान् ॥१२॥

मूळ. संन्यासीने तथा ब्रह्मचारीने आदर सन्मान साथे भिक्षा आपवी. वळी भोजन समये मित्र, संबंधि, तथा बांधव आव्या होय तो तेमने जमाडवा. १२

टीका. हाथमां प्रथम जळ आपीने स्वस्ति शब्दनुं उच्चारण करावीने संन्यासीने तथा ब्रह्मचारीने भिक्षा आपवी. भिक्षानुं प्रमाण एक ग्रास (कोळियो) जेवडुं कह्युं छे. मोरना इडां जेवडो एक ग्रास गणाय छे. शातातपस्मृतिमां ग्रास मात्र अन्नने भिक्षा नाम आप्युं छे. तेथी चोगणा अन्नने पुष्कल, तेथी चोगणाने हंत, अने तेथी त्रण गणा अन्नने अग्र एवां नाम शास्त्रमां आप्यां छे. वळी भोजन करती वेळाये मित्र, संबंधि तथा बांधव आवी पोंच्या होय तो तेमने पण जमाडवा. मित्र एटले स्नेही, संबंधी एटले जेओना घेर आपणी कन्या दीधी होय तथा जेओनी कन्या आपणा घेर आपी होय ते; बांधव एटले मातानी तरफना अने पितानी तरफना सगावाल्हा. १२

महोक्षंवामहाजंवाश्रोत्रियायोपकल्पयेत् ॥
सत्क्रियान्वासनंस्वादुभोजनंसूनृतंवचः ॥१३॥

मूळ. श्रोत्रिय ब्राह्मण आपणा घेर आव्या होय तो महान् बळीवर्द अथवा महान् अज तेमनी आगळ भेट करवो. पछी सत्कारार्थी आसन, मिष्टान अने मधुर भाषण करवुं. १३

टीका. मोहोटो सारो भार वहेवाना काममां समर्थ होय तेवो बळद किंवा मोहोटो बकरो, (जेनुं लक्षण पूर्वे कह्युं छे तेवा) श्रोत्रिय ब्राह्मणने भेट करवो. तमारे वास्ते आ अमे राखी मुक्या छे एम कहीने ते प्रतिष्टित ब्राह्मणनी प्रसन्नता थवा सारू आ प्रकार करवानो छे. आपी देवा किंवा वध करवा सारू नथी. जेम आ सर्वस्व तमारू छे एम बतावचा माटेज आ विधि कह्यो छे. केमके

प्रत्येक श्रोत्रिय ब्राह्मणने वास्ते जुदा जुदा बळदनो संभव सघळा गृहस्थोने घेर होय नहीं. यद्यपि महान् संभावित पुरुष आपणा घेर पधारया होय त्यारे तेमनी मधुपर्क पुजा करवी अने मधुपर्कविधिमां पशुनो वध करवो एम शास्त्रथी प्राप्त थाय छे. तथापि "जे कर्म स्वर्ग प्राप्तिनुं साधन नथी अने लोकमां तो नठारुं मनाय छे तेवुं कर्म कदापि धर्मनी बाबतनुं होय तो पण करवुं नहीं"ए रीते स्मृति वचनथी ते वातनो निषेध कीधो छे. ते माटे सत्पुरुषनो आदर सत्कार मात्र करवो. तेनो प्रकार एवो के, आगत स्वागत करवुं बेसवाने आसन मांडवुं, हाथ पग धोवा सारू पाणी आपवुं, आचमनने वास्ते स्वच्छ मधर जळ आपवुं. ते आसन उपर बेठा पछी आपणे बेसवुं, भावता भोजन आपवां, अने भले महाराज आप पधारया आज हमे धन्य थया इत्यादि मधुर वचन बोलवां. हवे जे श्रोत्रिय नथी तेने वास्ते "पाणीनो लोटो बेसवाने आसन" इत्यादि प्रकार गौतम स्मृतिमां कह्यां छे ते जाणवा. १३

प्रतिसंवत्सरंत्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः॥
प्रियोविवाह्यश्चतथायज्ञंप्रत्यृत्विजःपुनः ॥१४॥

मूळ. स्नातक आचार्य, पार्थिव, प्रिय, तथा जो [illegible]ता पण एओनी मधुपर्क पुजा प्रति वर्षे करवी. तथा ऋत्विजनी प्रत्येक यज्ञमां करवी. १४

टीका. विद्या स्नातक, व्रत स्नातक अने उभय स्नातक, एवं त्रण प्रकारना स्नातक होय छे तेमा वेदाभ्यास पुरो करीने ब्रह्मचारीनां सव [illegible]तनी क्रिया पुरी थया विनाजेणे §समावर्त्तन संस्कारनुं स्नान कीधुं होय ते विद्यास्नातक कहेवायछे ब्रह्मचारीनां सवळा व्रतो संपूर्ण थयां पण वेदाभ्यास संपूर्ण [illegible] विना जेणे स्नान कीधुं होय ते व्रतस्नातक, तथा जे पुरुषे बेउ कर्म संपूर्ण करी रह्या पछी समावर्त्तन संस्कारमांनुं स्नान कीधुं होय ते विद्याव्रतस्नातक किंवा उभयस्नातक कहवाय छे आचार्यनुं लक्षण पूर्वे कह्युं छे पार्थिव एटले पृथ्वीपति राजा, तेनुं लक्षण आगळ कहेवामां आवशे प्रिय कहेतां मित्र, जामाता—जमायी, मूळमांना "पण शब्दवडे ससरो, काको, मामो इत्यादि

---

§ब्रह्मचर्याश्रमनी समाप्ति करवा सारू जे संस्कार छे ते.

समजवा. तेमने वास्ते. आश्वलायन स्मृतिमां कह्युं छे. एवा स्नातक विगरे पुरुषोनी वर्षमां एकवार मधुपर्क पुजा करवी तेम पूर्वे जेमनुं लक्षण कह्युं छे ते ऋत्विजनो तो एक वर्षमां पण दरेक यज्ञसमारंभना प्रसंगथी मधुपर्क पूजा करवी. १४

अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियोवेदपारगः ॥
मान्यावेतौगृहस्थस्यब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥१५॥

मूळ. मार्गस्थ जे होय ते अतिथि जाणवो. तेमां पण श्रोत्रिय अने वेदपारग ए बे तो ब्रह्मलोकेच्छु ग्रहस्थने मान्य छे. १५

टीका. प्रवास करवा निकळेला वटेमार्गुने अतिथि कहे छे, तेमां श्रोत्रिय एटले श्रुताध्ययनसंपन्न अने वेदपारग एटले हरेक वेदनी संपूर्ण एक शाखानुं पारायण करी सके, एवा बे प्रकारना ब्राह्मणअतिथिने तो जे ग्रहस्थ ब्राह्मलोक प्राप्तिनी इच्छा राखे तेणे घणुंज सन्मा . आपवुं जोइये. १५

परपाकरुचिर्नस्यादनिंद्यामंत्रणादृते ॥
वाक्पाणिपादचापल्यंवर्जयेच्चातिभोजनम् ॥१६॥

मूळ. ग्रहस्थाश्रमी पुरुषे परान्ननी इच्छा राखवी नही, पण अनिंद्यनुं आमंत्रण हो वा वीना. वाणीनुं हस्तनुं तथा पगनुं पण चांचल्य तजवुं. १६

टीका जेना घरनुं भोजन शास्त्रमां निंदित कह्युं नथी तेणे कदापि आदर भावथी आमंत्रण कीधुं होय तो जमवा जवुं. पण ते शिवाय परान्ननी एटले पारके घेर जमवानी इच्छा ग्रहस्थ पुरुषे राखवी नही. अश्लील कहेता नठारुं तथा असत्य भाषण ए वाणीनुं चांचल्य, भोंय उपर हाथ वडे वगाडवुं इत्यादि खोटा चाळा ए हस्तनुं चांचल्य, तथा ओळंगवुं, कुदकारा मारवा, ए पगनुं चांचल्य, वळी मूळमां "पण" शब्द छे तेथी आंख्य विगरनुं चांचल्य पण तजवुं. एटले करवुं नही. जेम गौतम स्मृतिमां कह्युं छे के "शिश्न उदर हस्त पद नेत्र अने वाणी एमनुं चांचल्य (खोटा चाळा) करिये नही" तेम पेट तणाय त्यां सुधी

अति भोजन पण करवुं नहीं. केमके आ सघळी वातो रोगादि पीडा पेदा थवाना कारण छे. १६

अतिथिंश्रोत्रियंतृप्तमासीमांतमनुव्रजेत् ॥
अहःशेषंसहासीतशिष्टैरिष्टैश्चबंधुभिः ॥१७॥

मूळ. तृप्त थयेला श्रोत्रिय अतिथिने शीम सुधी वळाववा जवुं. शिष्ट इष्ट अने बंधु जननी साथे शेष दिवसनुं निर्गमन करवुं. १७

टीका. पूर्वे कहेला श्रोत्रिय अने वेदपारंगत एवा अतिथि भोजन करीने तृप्त थया पछी गामनी शीम लगी तेमने वळाववा माटे जवुं त्यार पछी घेर आवीने, इतिहास पुराणना ज्ञाता एवा शिष्ट लोक, काव्य कथा कहेवामां चतुर एवा इष्ट लोक, अने समायानुसारी भाषणने विषे कुशल एवा बंधु जननी साथे वार्त्ता प्रसंग तथा हास्य विनोद करीने बाकी रहेला दिवसनुं निर्गमन करवुं. १७

उपास्यपश्चिमांसंध्यांहुत्वाग्नींस्तानुपास्यच ॥
भृत्यैःपरिवृतोभुक्त्वानातितृप्त्याथसंविशेत् ॥१८॥

मूळ. सायंसंध्यावंदन करीने अग्निने होम आपीने तेमनुं उपासन करी रह्या पछी स्वजननी जोडे स्वल्प भोजन पण करीने पछी सुवुं. १८

टीका. प्रथम कह्यो छे ते विधिथी सायंकाळे संध्यावंदन करवुं त्यारपछी अग्निमें होम आपीने तेनुं उपास्थान करवुं. त्यारपछी पूर्वोक्त स्ववासिनी विगेरे घरमांना सर्व माणसनी जोडे अल्प भोजन करवुं. दाबीने जमवुं नहीं. मूळमां "पण" शब्द लख्यो छे तेथी ते दिवसे जे लाभ अने खरच थयो होय तेनो मेळ काढीने स्वस्थ चित्त थइने सूवुं. १८

ब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायचिंतयेदात्मनोहितम् ॥
धर्मार्थकामान्स्वेकालेयथाशक्तिनहापयेत् ॥१९॥

मूळ. ब्राह्ममुहूर्त्तनी वेळाये उठीने पोताना हितनो विचार करवो. ते ते समयमां ध-

मं अर्थ अने कामनी हानि थवा देवी नही. १९

टीका. पाछली चारघडी रात बाकी रहे ते समयने ब्राह्ममुहूर्त कहे छे, ते वेळाये उठीने पूर्वे थयेलां तथा आगळ करवानां काममां आपणुं हित करनार एवा विचार तथा वेदना अर्थमां जे जे संदेह पडता होय ते विषेना विचार पण करवा. केमके ते वखते चित्तने कोइ तरेनी व्याकुळता होती नथी, ते माटे खरी वातनुं भान थवानी योग्यता होय छे. त्यारपछी यथायोग्य ते ते समयमां धर्मनी, अर्थनी, तथा कामनी हानी थवा देवी नही. अर्थात् तेमनो परित्याग करवो नही, बनी सके ते प्रमाणे साचवतां रहेवुं. कारण, ए त्रण पुरुषार्थमां गणाय छे. जेम गौतम कहे छे के "पूर्वान्ह, मध्यान्ह, तथा अपरान्ह ए त्रण समयने धर्म अर्थ तथा काम ए त्रणवडे सफळ करवा. व्यर्थ जवा देवा नही. तेमां धर्म तो मुख्य पुरुषार्थ छे." अहीं धर्म विगेरे त्रण्योनुं आचरण यद्यपि सामान रीते करवानुं कह्युं तथापि जे रीते धर्म विरोध न थाय ते रीते अर्थनुं तथा कामनुं आचरण करवुं. केमके ए बेउनुं मूळ कारण धर्म छे. ए प्रमाणे दररोज करवुं. १९

विद्याकर्मवयोबंधुवित्तैर्मान्यायथाक्रमम्।।
एतैःप्रभूतैःशूद्रोपिवार्द्धकेमानमर्हति ।।२०।।

मूळ. विद्या, कर्म, वय, बंधु अन वित्त ए वडे अनुक्रम प्रमाणे पुरुष मान्य थाय छे. एज पुष्कळ होवाथी शूद्र पण वृद्धावस्थामां मानने पात्र थाय छे. २०

टीका. विद्या पूर्वे गणावी छे ते. कर्म कहेतां श्रौतस्मार्त्त सत्कर्म, वय एटले पोतानी मोटी उमर किंवा सित्तेरथी वधारे वर्षनी उमर, बंधु एटले स्वजनसमृद्धि अर्थात् मोटुं कुटुंब, वित्त एटले जाहागिरी गाम विगेरे तथा मणिसुवर्ण विगेरे स्थावर जंगम मिलकत, ए वस्तु जेनी पाशे होय ते माणस अनुक्रम प्रमाणे मान्य एटले मान आपवा योग्य एवो थाय छे. ते एवी रीते के वगर भणेला करतां भणेला विद्वानने अधिक मान मळे, ते विद्वानोमां मोटी उमरवाळाने विशेष तेमां पण मोटा कुटुंबवाळाने अधिक अने ते करतां पण दोलतवाळाने विशेष

मान मळे छे. विद्या, कर्म, वय, बंधु अने वित्त ए समस्त किंवा एमाना थोडा घणा पदार्थोवडे संपन्न थयेलो शूद्र पण वृद्धावस्थामां एटले एंशीवर्षथी वधारे वयमां मान आपवाने योग्य थाय छे. गौतम पण कहे छे के "एंशीवर्षथी उप रांत शूद्र पण मान योग्य छे. "२०

वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्‌ः॥
पंथादेयोनृपस्तेषांमान्यःस्नातश्चभूपतेः ॥२१॥

मूल. वृद्ध, भारवाहक, नरपति, स्नातक, स्त्री, रोगी, वर, तथा शकटारूढ,पण एट-लाओने मार्ग आपवो. ए सर्वे करतां नरपतिने विशेष मान आपवुं. अने नरप तिये पण स्नातकने विशेष मान आपवुं. २१

टीका. वृद्ध कहेतां घरडुं माणस, भारवाहक—वहिनो, नरपति—राजा, क्षत्रियवंशमां पेदा थयेला पुरुषमात्रने नरपति शब्दवडे समजशो नहीं. स्नातक एटले वि-द्यास्नातक, व्रतस्नातक, अने उभयस्नातक, एवा त्रण प्रकारना पूर्वे कह्या ते, स्त्री, रोगी, व्याधिवाळो, वर, एटले परणवा माटे जातो होय ते, शकटारूढ ए-टले गाडीमां बेशीने जतो होय ते, मूळमांना "पण"शब्दवडे मत्त उन्मत इत्या दि समजवा. कारण "बाल, वृद्ध, १मत्त, २उन्मत, अपंग, भारवाहक, स्त्री, स्ना तक, तथा संन्यासी एओने मार्ग आपवो,, एम शंखस्मृतिमां कह्युं छे. एमांनो कोइ पण रस्तामां सामो मळे तो आपणे एकबाजु थइने तेने रस्तो आपवो. ते. म राजाये पण स्नातकने मार्ग आपवो. अहीं स्नातक शब्द लख्यो छे ते सर्व वर्णना स्नातकने माटे छे, केवळ ब्राह्मणने माटेज नथी. कारण के ब्राह्मण तो सदाये मान्य छेज.जेम शंखस्मृतिमां कह्युं छे के "ब्राह्मणने सउथी पेहेलुं मान आपवुं. कोई कहे छे के राजाने; (मान आपवुं) पण ते मत अमने इष्ट नथी, शा माटे के ब्राह्मण गुरु अने ज्येष्ट छे, तेथी ते राजा करतां पण विशेष छे. ते माटे तेने मार्ग आपवो जोइये" हवे वृद्ध विगेरे परस्पर मार्गमां सामासामी आवी मळे तो विशेषवृद्ध होय तेम विशेष विद्या गुणवान् होय तेने न्यून अधिकारवा-ळाये मार्ग आपवो एम जोइ लेवुं, २१

१केफथी घेलो थयेलो. २व्याधिथी घेलो थयेलो.

इज्याध्यनदानानिवैश्यस्यक्षत्रियस्यच॥

प्रतिग्रहोधिकोविप्रेयाजनाध्यापनेतथा ॥२२॥

मूळ. यज्ञ अध्ययन तथा दान ए त्रण कर्म वैश्यने अने क्षत्रियने पण कर्त्तव्य छे. ब्राह्मणने तो प्रतिग्रह, याजन, अध्यापन, इत्यादि बीजां पण अधिकछे. २२

टीका. वैश्यने अने क्षत्रियने तथा मूळवचनमांना "पण" शब्दथी ब्राह्मणने तथा द्विजमांना अनुलोम जातिवाळाओने यज्ञयाग करवा, वेदादि विद्या भणवी, तथा दान आपवुं, ए त्रण कर्म करवानो अधिकार साधारण रीते समानछे. ब्राह्मणने तो एथी पण अधिक बीजां कर्म करवानो अधिकार छे. ते ए के प्रतिग्रह—दान लेवुं, याजन—यज्ञादि कर्म कराववां, अध्यापन—विद्या भणाववी इत्यादि. मूलमां "इत्यादि" शब्द छे तेथी बीजी स्मृतिओमां जे कह्यांछे ते कर्मनो पण अहीं संग्रह समजवो. जेम गौतमे कह्युंछे के "खेती वणजवेपार व्याजवटातर इत्यादि" क्षत्रिय तथा वैश्यने ब्राह्मणनी प्रेरणा थकी अध्यापन कर्मने विषे अधिकार छे, परंतु केवळ पोतानी इच्छाथीनहीं. कारण के "आपत् कालमां इतरवर्ण पासेथी ब्राह्मणोयें विद्या भणवी, तेवा गुरुनी सेवा करवी, अने तेनी पाछळ चालवुं. परंतु भणी रह्यापछी तो ब्राह्मणज गुरु थाय." एम गौतमस्मृतिमां कह्युंछे. यजन, याजन; अध्ययन, अध्यापन, दान, अने प्रतिग्रह, एटलां षट्कर्म ब्राह्मणने वगर आपत्समयमांनां छे; तेमां यजन, अध्ययन, अने दान, ए त्रण कर्म धर्मने अर्थे तथा याजन, अध्यापन, अने प्रतिग्रह ए त्रण कर्म आजीविकावृत्तिने अर्थेछे. केमके "छकर्ममांनां त्रण कर्म तेने जीविका चालवा माटेछे. ते ए के याजन अध्यापन, तथा शुद्ध पुरुषथकी दाननो प्रतिग्रह" एम मनुये कह्युंछे. ते माटे यज्ञ, विगेरे अवश्य करवां जोइये तेम प्रतिग्रहादि कर्मनी आवश्यकता नथी. गौतमे कह्युंछे के "द्विजलोकोनां अध्ययन यज्ञ अने दान, ए त्रण कर्म छे. अने ब्राह्मणनां अध्यापन याजन तथा प्रतिग्रह ए त्रण वधारे छे. पण पूर्वेनां जे त्रण कह्यां ते अवश्य करवां जोइये एवां छे. २२

प्रधानंक्षत्रियेकर्मप्रजानांपरिपालनम् ॥
कुसीदंकृषिवाणिज्यंपाशुपाल्यंविशःस्मृतम् ॥२३॥

मूळ. प्रजापालन करवुं ए क्षत्रियनुं मुख्य कर्म; व्याजवटतर, वणज वेपार तथा ढोर पाळवां ए वैश्यनुं कह्युंछे. २३

टीका. प्रजापालन करवुं ए क्षत्रियनुं प्रधान कर्मछे. केमके धर्म, कामोपभोग, तथा आजीवीका, ए त्रण्योने अर्थे ते कर्म उपयोगी थायछे. वणज वेपार इत्यादि कर्म वैश्यनुं मुख्य छे. मनुस्मृतिमां लख्युं छे के "शस्त्रास्त्रधारण करवानुं अ-र्थात् लढाई विगरे बाहादुरीनुं कर्म क्षत्रियनुं तथा वणज वेपार, पशुपालन, अ-ने खेतीवाडी ए कर्म वैश्यनुं परंतु उपजीविका चलाववाने अर्थे ते कर्मछे. ध-र्मने अर्थे तो दान करवुं, वेदादिविद्या भणवी, यज्ञयाग करवा, ए त्रण कर्म कह्यां छे.' २३

शूद्रस्यद्विजशूश्रूषातयाजीवन्वणिक्भवेत् ॥
शिल्पैर्वाविविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥२४॥

मूळ. द्विज लोकोनी सेवा करवी ए कर्म शूद्रनुं छे. कदापि तेथी जीवन नहीं थाय तो वैश्यनो धंधो करवो. अथवा नाना विध शिल्पक्रियावडे जीववुं. अने द्विज लोकोनुं हित करतां रहेवुं. २४

टीका. धर्मने वास्ते तथा उपजीवनने वास्ते शूद्रनुं प्रधान (मुख्य) कर्म एज के द्वि-जलोकोनी एटले ब्राह्मण क्षत्रिय तथा वैश्य ए त्रण वर्णनी सेवा चाकरी कर-वी. तेमां पण ब्राह्मणनी सेवा ए तो परमधर्मछे. केमके "विप्रसेवा ए शूद्रनुं श्रेष्ट कर्म कह्युं छे "एम मनुये लख्युं छे. द्विज लोकोनी सेवाथी आजीवीका चाली सकती न होय त्यारे वैश्य वृत्तिवडे जीववुं. अथवा नानाप्रकारना शि-ल्प कर्मना धंधावडे जीववुं. पण ब्राह्मणादि वर्णनुं हित करतां रहेवुं. तात्प-र्यार्थ एके जे कर्म कीधाथी पोते द्विज लोकनी सेवामां अयोग्य थाय नहीं तेवां धंधा करवा. ते देवळ स्मृतिमां कह्या छे "शूद्रनो धर्म ए जे द्विज लोको-

नी सेवा चाकरी करवी, पापथी दूर रहेवुं, कुटुंबनुं पोषण करवुं. खेतीवाडीनो, ढोर पाळवानो, वणज वेपारनो, चितारानो, नाचवानो, गावानो, तथा वाजित्र वीणा ढोल मृदंग विगेरे वाजां वगाडवानो धंधो करवो इत्यादि. २४

भार्यारतिःशुचिर्भृत्यभर्ताश्राद्धक्रियारतः ॥
नमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेत् ॥२५॥

मूळ. भार्याने विषेज प्रीति राखवी; शुद्ध रहेवुं. पोष्य वर्गनुं भरण पोषण करवुं. श्राद्ध तथा क्रियाओ करतां रहेवुं. नमस्कार मंत्रवडे पंचमहायज्ञ नित्ये करवा. २५

टीका. पोतानी परणेली स्त्रीने विषेज प्रीति राखवी. अर्थात् वेश्या किंवा परस्त्रीनी जोडे प्रीति करवी नही. शुद्ध रहेवुं, ते एवुं के बाह्य अने आभ्यंतर शुद्धि करीने शरीर अने अंतःकरण पवित्र राखवुं. स्त्री पुत्र विगेरे जे माणसनुं अवश्य पोषण करवुं घटे, ते पोष्य वर्गनुं भरण पोषण करवुं. नित्य नैमित्तिक तथा काम्य एवा प्रकारनां सघळां श्राद्ध, तथा बीजां पण आपणे घटे तेवां व्रतदान विगेरे क्रिया करवी. तथा पूर्वे कह्यांछे ते पंचमहायज्ञ नमस्कारमंत्रवडे नित्ये करवा. छोडी देवा नही. "देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एवच. नमः स्वाहायै स्वधायै नित्य मेव नमो नमः " ए वाक्यने केटलाक लोको नमस्कारमंत्र कहेछे. बीजा तो "नमः" ए शब्दनेज नमस्कारमंत्र कहेछे, पंचमहायज्ञमांनो वैश्वदेवयज्ञ लौकिकअग्निउपर शूद्र लोकोये करवो वैवाहिकअग्निउपर करवो नही. एम आचार्य कहेछे. २५

अवत. हवे सर्वे लोकोना साधारण धर्म कहेछे.

अहिंसासत्यमस्तेयंशौचमिंद्रियनिग्रहः ॥
दानंदमोदयाक्षांतिःसर्वेषांधर्मसाधनम् ॥२६॥

मूळ. अहिंसा सत्य, अस्तेय, शौच, इंद्रियनिग्रह, दान, दम, दया, क्षमा, एटली वातो सर्व लोकोने धर्म थवानां साधन छे. २६

टीका. प्राणिमात्रने दुःख देवुं नही ते अहिंसा, खरूं बोलवुं ते सत्य, जे आपणने आ-

पेलूं नथी ते न लेइ लेवुं ते अस्तेय, अंदरथी अने बाहारथी निर्मल रहेवुं ते शौच, आख्यं कान नाक जीभ अने त्वचा ए पांच ज्ञानेंद्रिय तथा वाणी हाथ पग अने बे गुह्यस्थान एवा पांच कर्मेंद्रिय ए दश इंद्रियने विषय लंपट थवा दइये नही, अर्थात् वश करी राखीये ते इंद्रियनिग्रह, पोतानी शक्ति प्रमाणे दुर्बल प्राणीओने अन्न जल आपीने तेमनुं दुःख दूर करवुं ते दान, अंतःकरणने स्वाधीन राखवुं ते दम, संकटमां पडेला प्राणीनुं रक्षण करवुं ते दया, तथा बगाड थयो होय तोपण मनमां क्रोध विगेरे विकार थाय नही ते क्षमा कहेवायछे. एटली वातो ब्राह्मणथी ते चांडालसुधी सघळा लोकोने धर्म थवाना उपाय छे. २६

वयोबुध्यर्थवाग्वेषश्रुताभिजनकर्मणाम्॥
आचरेत्सदृशींवृत्तिमजिह्मामशठांतथा ॥२७॥

मूळ. वय बुद्धि धन वाणी, वेष, श्रुत, कुळ, अने कर्म एमने जेवी घटे, तथा जे कुटिलता अने शठता भरेली न होय तेवी वृत्ति राखवी. २७

टीका. वय एटले बाल्य तारूण्य वृद्धत्व इत्यादि अवस्था, बुद्धि एटले लौकिक अने वैदिक व्यवहारमां जे स्वाभाविक वलण, धन एटले स्थावर जंगम मिलकत, वाणी—भाषा वेष—पोशाक, श्रुत—वेदशास्त्रादिकनो अभ्यास, कुळवंश, तथा कर्म एटले आजीविकाने माटे धंधो, ए सघळाओने जेवी घटे अर्थात् योग्य होय, अने तेमां कोइ तरेथी वक्रता अने ठगाई अदेखाई न रही होय, तेवी वृत्ति एटले चाल पकडवी. २७

अव. ए रीते अनुक्रमथी स्मार्त्त कर्म कहीने हवे श्रौत कर्म अनुक्रमवडे कहेछे

त्रैवार्षिकाधिकान्नोयःसतुसोमंपिबेद्द्विजः
प्राक्सौमिकीःक्रियाःकुर्याद्यस्यान्नंवार्षिकंभवेत् ॥२८॥

मूळ. त्रण किंवा वधारेवर्ष सुधी चाले एटलो अन्नसंग्रह जेनी पाशे होय ते द्विज गृहस्थे सोमपान करवुं. जेनी पाशे एक वर्षसुधी पोचे एटलो अन्न संग्रह छे,

तेणे सोमयागना पूर्वेनी क्रिया करवी. २८

टीका. त्रण अथवा तेथी वधारे वर्षसुधी पोतानो निर्वाह थाय तेटला अन्ननो अर्थात् तेटलुं अन्न खरीद करवा जेटलो धनसंचय जेनी पाशे होय तेणे सोमयाग करवो; तेथी थोडा धनवाळाये तो करवो नही. केमके "कह्युं छे तेथी थोडुं धन छतां सोमयाग करे तो ते पुरुषने सोमयागनुं फळ मळे नही" एवुं स्मृतिवचन छे. आ स्मृतिवचननो अभिप्राय काम्ययज्ञनो निषेध करवामां छे जे यज्ञ नित्य छे तेना निषेधमां कांइ तात्पर्य नथी; कारण ते तो अवश्य करवा जोइये. एक वर्षसुधी पोचे एटलुं अन्न जेनी पाशे होय तेणे सोमयागना पूर्वेनी क्रिया, अग्निहोत्र, दर्शपौर्णमासेष्टि, चातुर्मास्ययज्ञ, पशुयज्ञ, इत्यादि जे काम्य क्रियाओ अने एमनी १विकृतिरूप जे क्रियाओ छे ते करवी. २८

अव. ए रीते काम्य एवां श्रौत कर्म कहीने हवे जे नित्य श्रौत कर्म छे ते कहेछे.

प्रतिसंवत्सरंसोमःपशुःप्रत्ययनंतथा ॥
कर्तव्याग्रयणेष्टिश्चचातुर्मास्यानिचैवहि ॥२९॥

मूळ. दरवर्षे एक सोमयाग तथा दर अयनमां एकवार पशुयाग करवो. ए प्रमाणे आग्रयणेष्टि तथा चातुर्मास्ययज्ञ पण करवा. २९

टीका. वर्षे वर्षे एकवार सोमयाग तथा उत्तरायण अने दक्षिणायन ए बेउ अयनमां पशुयाग करवो, अथवा वर्षमां एकवार पण करवो केमके "वर्षे वर्षे एकवार पशुयाग करवो अथवा छछमहिने,, एम स्मृतिवचनमां कह्युं छे. नवुं धान्य पेदा थाय त्यारे आग्रयणेष्टि करवी. तेम दरवर्षे चातुर्मास्ययज्ञ पण करवा. २९

एषामसंभवे कुर्यादिष्टिंवैश्वानरींद्विजः ॥
हीनकल्पंनकुर्वीतसतिद्रव्येफलप्रदम् ॥३०॥

मूळ. एमनो संभव नहीं थाय त्यारे द्विजपुरुषे वैश्वानरेष्टि करवी. धन छतां गौणपक्षथी कर्म करवां नहीं. अने काम्य कर्म पण करवुं नही. ३०

१ए यज्ञना भेद मित्रविंदादि इष्टि इत्यादि.

टीका. नित्य सोमयाग विगरे जे पूर्वे श्रौत यज्ञ कह्या छे, ते कदापि अडचणथी बनी सके नहीं त्यारे वैश्वानरीइष्टि करवी. वळी शास्त्रमां जे गौणपक्ष कह्यो छे ते प्रमाणे यज्ञादिकर्म धन छतां करवां नहीं. अने जे काम्य कर्म छे ते तो गौण पक्षवडे कदापि करवां नहीं. ३०

चांडालोजायतेयज्ञकरणाच्छूद्रभिक्षितात्ः ॥

यज्ञार्थंलब्धमददद्भासःकाकोपिवाभवेत् ॥३१॥

मूळ. शूद्रभिक्षित धनवडे यज्ञ कीधाथी चांडाल थाय छे. यज्ञ करवा माटे मेळवेलुं धन खरचे नहीं तो भास अथवा काक थाय. ३१

टीका. यज्ञ करवासारू शूद्रपासेथी भिक्षामागीने जे धन मेळवे ते पुरुषने बीजा भवमां चांडालजातिनो अवतार आवे. तेम यज्ञकर्म करवामाटे मेळवेलुं धन यज्ञ क्रियामां सघळुं वावरे नहीं तो ते पुरुष सोवर्ष सुधी भासपक्षी अथवा कागडो पक्षी थाय. जेम मनुये कह्युं छे के "यज्ञ करवासारू भिक्षावृतिथी धन मेळवीने जे पुरुष यज्ञमां ते धन सगलुं खरचे नहीं, ते पुरुष भासनो किंवा काकनो अवतार सोवर्षसुधी भोगवे " भास एटले शाकुंतनामनो पक्षी काक एटले कागडो. ३१

कुसूलकुंभीधान्योवात्र्याहिकोश्वस्तनोपिवा ॥

जीवेद्वापिशिलोंच्छेनश्रेयानेषांपरःपरः ॥३२॥

इतिगृहस्थप्रकरणम् ॥ ७ ॥

मूळ कुसूलधान्य, कुंभीधान्य, त्र्याहिक अथवा अश्वस्तन एवा चार प्रकारना ग्रहस्थ होय छे. ते शिलोंच्छ वृत्ति वडे जीवे छे.एओमां उत्तरोत्तर श्रेष्ट छे ३२

टीका. कुसूल कहेतां कोठी अने कुंभी एटले माटली ते भरायी रहे एटला धान्यनो संग्रह जे करे ते कुसूलधान्य अने कुंभीधान्य अनुक्रमथी कहेवाय. तेमां पोताना कुटुंबनुं बार दिवस सुधी पोषण थइ सके तेटला धान्यनोज संग्रह जे

करे तेने कुसूलधान्य कहे छे. अने छ दिवससुधी चाले तेटला धान्यनो संग्रह जे करे छे, तेने कुंभीधान्य कहे छे- त्रण दिवस पर्यंत चाले तेटला धान्यनो संग्रह जे करे, तेने त्र्याहिक, अने आजनो दिवस चाले एटलाज धान्यनो संग्रह करे, आवतीकाले शूं करीशुं ते चिंता जे करतो नथी तेने अश्वस्तनिक कहेछे. धान्य संग्रह करवानो उपाय कहेछे, के ते चारे प्रकारना ग्रहस्थोये शिलोंच्छवृत्तिवडे पोतानी आजीविका करवी. डांगर विगरे धान्य पोताना खेतरमांथी घेर लई जती वखते धणीये नांखी दीधेलां मांजर कणसां विगरे पडी रहेलां होय, ते लई आववुं, तेने शिल कहे छे. पडी रहेला छूटा छूटा एक एक दाणा वीणी लेवा, तेने उंच्छ कहे छे. ए बेउ उपायवडे कुसूलधान्य कुंभीधान्य इत्यादि चारे प्रकारना ग्रहस्थोये जीववुं. ए चारे प्रकारना ब्राह्मणग्रस्थोमां पूर्वे पूर्वे करतां आगळ आगळनो श्रेष्ट मनाय छे. हवे आ चालतुं प्रकारण यद्यपि द्विजनुं (ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यनुं) छे, तो पण आ मूळ वचन केवळ ब्राह्मणगृहस्थनाज भेद बताववाने सारु योग्य छे. केमके विद्या शांति इत्यादि गुणनो योग ब्राह्मणमांज होय तेम मनुस्मृतिमां पण कह्युं छे के "जेथी प्राणीमात्रनो द्रोह (नुकसान) न थाय, अने कदापि थाय तो घणो ओछो थाय, तेवी वृत्तिना आश्रयवडे ब्राह्मणे जीववुं. जो आपत्तिकाळ नही होय तो" ए वचनथी ब्राह्मणनुं नाम लईने कुसूलधान्य, कुंभीधान्य इत्यादि प्रकार कह्या छे. आ प्रकार जे अत्यंत नियमथी रहेनार यायावर नामना जे ब्राह्मणग्रहस्थ तेमने माटे कह्या छे. कांइ सर्वे ब्राह्मणने वास्ते कह्या छे एवो अभिप्राय आ मूळ वचननो नथी. तेम होय तो "त्रण किंवा वधारे वर्षसूधी चाले एटलो अन्नसंग्रह होय, ते द्विजगृहस्थे सोम पान करवुं" एवुं मूळ वचन पूर्वे लख्युं छे तेनी जोडे विरोद्ध थाय. तेम ते ते स्मृति वचनोमां गृहस्थना बे भेद कह्या छे. जेम देवळ कहेछे के "गृहस्थ बे प्रकारना होय छे. एक यायावर अने बीजो शालीन. तेमां यायावर श्रेष्ट गण्यो छे. केमके यज्ञयाग करवा, विद्या भणाववी, दान लेवुं, दाय विभाग लेवो, एवी रीते धननो संचय ते करतो नथी. छ प्रकारना धंधा कह्या छे ते सगळा करे,

तथा चाकर नफर राखे, ढोर पाळे, घर जागीरी गाम धन धान्य विगेरे स्थावर जंगम मिलकत वाळो होय, अने लोकनी रीत भात प्रमाणे चाले तेने शालीन कहे छे" ते शालीन गृहस्थना पण चार भेद छे. यज्ञयाग करावबानो विद्या भणाववानो दान लेवानो, खेतीवाडीनो, वणजवेपारनो, ढोर पाळवानो, एवा छ प्रकारना धंधा वडे जीवे ते एक, तथा यज्ञ कराववानो विद्या भणाववानो अने दान लेवानो एवा त्रण धंधा वडे जीविका चलावे ते बीजो, तथा यज्ञ करववानो अने विद्या भणाववानो ए बे धंधा वडे उपजीविन करे ते त्रीजो, तथा केवल विद्या भणाववाना धंधा वडेज पोतानी आजीविका चलावे ते चोथो जेम मनुस्मृतिमां कह्युं छे के "एक छ धंधा वाळो, बीजो त्रण धंधा वाळो त्रीजो बे धंधा वाळो चोथो तो केवळ ब्रह्मसत्र वडेज एटले वेद शास्त्र भणाववाना धंधा वडेज जीवे छे" वळी आ याज्ञवल्कानी स्मृतिमां पण "ब्राह्मणने प्रतिग्रह याजन अध्यापन इत्यादि कर्म (धंधा) अधिक कह्यां छे" ए रीते पूर्वे कहेला वचन वडे शालीन गृहस्थनी वृत्तिओ बतावी छे. अने " ते शिलोंच्छ वृत्ति वडे जीवे छे"एवुं चालतां मूळ वचनमां लख्युं छे तेथी यायावर गृहस्थनी पण वृत्ति बतावी छे ३२ गृहस्थ प्रकरण समाप्त थयुं. हवे स्नातक प्रकरणनो आरंभ थाय छे.

अव. ए प्रमाणे गृहस्थनां श्रौत स्मार्त्त कर्म कहीने हवे समावर्त्तन संस्कारमांनो स्नान विधि यथा विधि थयाथी ब्राह्मण स्नातक कहेवाय छे. ते स्नातक ब्राह्मणने अवश्य करवां घटे एवां स्नातक व्रत छे, तेमां केटलांक विधिरूप (करवानां) केटलांक निषेधरूप (न करवानां काम) अने केटलांक मानसिक संकल्परूप छे. ते कहे छे.

नस्वाध्यायविरोध्यर्थमीहेतनयतस्ततः ॥

नविरुद्धप्रसंगेनसंतोषीचभवेत्सदा ॥१॥

मूळ. जे स्वाध्याय विरोधी होय तेवा उपायथी अने ज्यां त्यांथी, वळी विरुद्ध प्रसंगवडे धन मेळववानी इच्छा करवी नही. सदा संतोषी थवुं. ॥१॥

टीका. ब्राह्मणने धन मेळववाना उपाय दान लेवुं इत्यादि बताव्या, तेमां विशेष वि-

चार कहे छे के, जे उपाय वेदशास्त्रना अध्ययनने अडचण पोचाडे ए रीते स्वाध्यायनी साथे विरोधी होय, अने शास्त्रमा जेनो निषेध कह्यो नथी तो पण तेवा उपायथी धन मेळववानी इच्छा करवी नही. वळी ज्यां त्यांथी एटले जे रीत शिष्टाचारमां प्रसिद्ध नथी तेवी रीते, तथा विरुद्ध एटले अनधिकारी माणसने यज्ञयाग विगरे कर्म कराववां, अने प्रसंग एटले नाचवानो गावानो इत्यादि धंधो एवा उपायवडे पण धन मेळववानी इच्छा करवी नही. कदापि धननो लाभ नही थाय तो पण संतोष वृत्तिथी रहेवुं अने पोताना नियम धर्म सारी रीते जाळववा. केमके "परम संतोषनो आधार पकडीने सुखनी इछा होय तो पण पोताना नियमथी रहेवुं " एम मनुस्मृतिमां कह्युं छे. १

अव. त्यारे कोनीपासेथी द्रव्य मेळववानी इच्छा राखवी ते कहे छे.

राजांतेवासियाज्येभ्यःसीदन्निच्छेद्धनंक्षुधा ॥
दंभिहैतुकपाखंडिबकवृत्तींश्चवर्जयेत् ॥२॥

मूळ. क्षुधाथी पीडित थयेलाये राजा, शिष्य, अने यजमान पासेथी धन मेळववानी इच्छा करवी. दांभिक, हैतुक, पाखंडी, तथा बकवृत्ति एटलाओने छोडी देवा. २

टीका. भूखे पीडा पामतो होय एवा स्नातक ब्राह्मणे जेनो वृत्तांत जाणेलो छे, तेवा राजापासेथी, तथा जेनुं लक्षण आगळ कहीशुं तेवा शिष्यपासेथी, तथा जे शास्त्रप्रमाणे अधिकारी छे तेवा यजमानपासेथी धन लेवुं. " क्षुधाथी पीडित" एवुं विशेषण आप्युं छे तेथी जे पुरुषने दायविभाग विगरे कारणवडे पोताना कुटुंबनुं पोषण थवा जेटलुं धन मळ्युं होय, तेणे कांइ पण धन लोभ करवो नही, एम मालम पडे छे. दांभिक हैतुक विगरे लोकोने शास्त्रीय किंवा लौकिक एवां सघळां कार्यमां छोडी देवा. अर्थात् तेओनी जोडे काम पाडवुं नही. तथा कुकर्म करवावाळा, बिडालव्रतवाळा, अने शठ माणस जोडे पण कांइ संबंध करवो नही. जेम मनुस्मृतिमां कह्युं छे के " पाखंडी, कुकर्मी, बिडालव्रतधारी, शठ, हैतुक, अने बकवृत्ति, एवा माणसने सारा

भाषणवडे पण मान आपवुं नही. " लोकोनुं मनोरंजन थवा माटेज धर्मनुं अनुष्टान जे करे ते दांभिक, युक्तिना बळवडे सघळा विषयमां संदेह करी देनार जे होय ते हैतुक, वेदत्रय जाणनारा वृद्धलोकोये जे पंथनो अंगीकार कीधो नथी तेवा पंथथी वरतनार लोको पाखंडी, बगलाना जेवी उपरथी शांत अने अंदरथी घातकी वृत्ति जेनी होय ते बकवृत्ति, कहेवायछे. मनुस्मृतिमां कह्युंछे के "नीची नजरे जुवे उपकारजाणे नही, पोतानो मतलब करी लेवामां तत्पर धूर्त्त, अने उपरथी जुठी नम्रता बतावे तेने बकवृत्ति कहेवो." ए रीते बलाडा जेवो जेनो स्वभाव होय तेने बिलाडव्रतधारी कहेछे. "जे धर्मनो केवळ ढोंग बतावे अने सर्वकाळ लोभियो, कपटी, घातक तथा लोकोने ठगे अने सर्वेनो तिरस्कार करे एवा माणसने बैडालव्रतिक कहेवो." एम मनुए पण कह्युंछे. धूर्त्त एटले सघळा विचारमां वांको. ए पाखंडि कुकर्मी इत्यादि लोको जोडे संसर्ग करवानो निषेध कह्योछे तेथी, पोते तेवा थवुं नही. ए तो स्पष्ट मालम पडेछे. २

शुक्लांबरधरोनीचकेशश्मश्रुनखःशुचिः ॥
नभार्यादर्शनेऽश्नीयान्नैकवासानसंस्थितः ॥३॥

मूळ. धोळां वस्त्र पेहेरवां. केश श्मश्रु अने नख, थोडा राखवा, शुद्ध रहेवुं, भार्यानुं दर्शन करतां करतां जमवुं नही. तेम एक वस्त्रथी अने उठी उभां थईने जमवुं नही. ३

टीका. धोयेलां सफेत उजळां वस्त्र (लुगडां) पहेरवां. केश एटले माथाना वाळ, श्मश्रु एटले दाढी मुच्छना वाळ अने नख, ए थोडा राखवा, एटले वरणाश्रमीने माटे गमे तेवी रीते वाळ राखवा नही. शुद्ध एटले बाहारथी अने अभ्यंतरथी स्वच्छ निर्मल रहेवुं. जेना अंतःकरणमां दुष्टवासना उपजे नही, सदैव सुवासनाज होय ते अभ्यंतरथी शुद्ध जाणवो. स्नान सुगंध चंदन पुष्पमाला विगरेथी निर्मळ सुगंधि एवा देहवाळो रहे, ते बाहारथी शुद्ध. जेम गौतमे कह्युछे. के "स्नातक गृहस्थे नित्ये पवित्र अने सुगंधि रहेवुं, तथा स्नान करतां रहेवुं." आ वचनमां सुगंधि रहेवानुं कह्युंछे तेथी निर्गंध पुष्पनुं धारण करवुं नही एवो निषेध, अ-

र्थात् समजायछे. तेम यांभिले कह्युं छे के "सुवर्णनी अथवा मोती विगेरे सवे-र्नी माळा शिवाय बीजी माळाओ सुगंध रहित होय तो ते पेहेरवी नहीं." ए प्रमाणे सर्वकाळ स्नातक पुरुषे चालतां सुधी रहेवुं. केमके "छते पैसे जुनां मेला वस्त्र पहेरवां नही" एम मनुस्मृतिमां कह्युंछे. आपणी भार्याने (धणियाणीने) सामी बेसाडी तेनुं मुख जोतां जोतां भोजन करवुं नहीं, तेम कीधाथी प्रजासंतान निर्बळ थायछे एवुं भय मनमां राखवुं. तेमज श्रुतिवचनछे के "स्त्रीनी कने जमवुं नहीं. केमके प्रजा निर्बल थायछे." ए वचनथी स्त्रीनी जोडे एक पात्रमां जमवानो निषेध अर्थात् सिद्ध थायछे. एक वस्त्रथी जमवुं नहीं एटले पहेरेला केवळ एक वस्त्रसाथेज भोजन करवुं नहीं. उत्तरीय वस्त्र पण जमती वखते ओढीने बेशवुं. वळी ऊठी ऊभां रहीने अथवा सुतां सुतां जमवुं नहीं. ३

नसंशयंप्रपद्येतनाकस्मादप्रियंवदेत् ॥
नाहितंनानृतंचैवनस्तेनःस्यान्नवार्द्धुषी ॥४॥

मूळ. संशय भरेलुं काम करवुं नहीं. तेम अकस्मात्, अप्रिय भाषण करवुं नहीं. तथा अहित अने अनृत भाषण पण करवुं नहीं. चोरी करवी नहीं. व्याजवडे जीववुं नहीं. ४

टीका. संशय भरेलुं एटलेजे काम करवा मांड्या पछी आपणा प्राणने मोटुं संकट आवी पडशे, एवा संदेहवाळुं, जेम वाघ किंवा चोरनुं भय अतिशय जे देशमां छे.ते देशमां प्रवेश करवो, एवुं काम; अकस्मात्—विना कारण करवुं नहीं. अप्रिय एटले कठोर, ते एवुं के, जेथी मनने संताप थाय, तेवुं वाक्य बोलवुं नहीं. तेम अहित एटले खोटा परिणामवाळुं तथा अनृत एटले असत्य एवुं प्रिय भाषण पण करवुं नहीं. मूळवचनमांना "पण" शब्दथी दोंगाइ भरेलुं तथा भूंडा शब्दवाळुं भाषण करवुं नहि हास्यविनोद शिवायना जे भाषण प्रसंग छे ते ठेकाणे आ उपर लखेलो निषेध जाणवो. केमके "मनमां कुटिलता नहीं राखतां गुरुनी जोडे पण हास्यविनोद करवो" एम स्मृतिवचन छे. पारकानी जनस ते धणीये आपी दीधा विना उठावी लेवी, ते चोरी करवी नहीं. तेम

जेवा व्याजनो शास्त्रमां निषेध छे तेवा व्याजना धंधावडे जीविका करवी नहीं. ४

दाक्षायणीब्रह्मसूत्रीवेणुमान्सकमंडलुः ॥
कुर्यात्प्रदक्षिणंदेवमृद्गोविप्रवनस्पतीन् ॥५॥

मूळ. सुवर्ण, यज्ञोपवीत, वेणुदंड, अने कमंडलु, एटली जनस पासे राखवी. देव, मृत्तिका, गाय, ब्राह्मण, अने वनस्पति एमनी प्रदक्षिणा करवी. ५

टीका. सुवर्णनी हरेक वस्तु, यज्ञोपवीत—जनोई, वेणुदंड कहेतां लाकडी, अने जळनो कमंडलु ए वस्तु हमेश पासे राखवी. यज्ञोपवीत धारण करवानुं पूर्वे ब्रह्मचारिप्रकरणमां कह्युं छतां फरीथी अहींयां कहे छे ते बे यज्ञोपवीत धारण करवानी समजुती आपवा सारू छे. जेम वसिष्ठे कह्युं छे के "स्नातक पुरुषने अंतरीय (पहेरवानुं) अने उत्तरीय (ओढवानुं) एवां बे वस्त्र, तथा बे यज्ञोपवीत वळी लाकडी अने जळे भरेलो कमंडलु होय छे." आ मूळवचनमां सुवर्ण राखवानुं साधारणरीते कह्युं छे तो पण कानमां कुंडळ पहेरी राखवां. केमके "वांसनी लाकडी, जळवाळो कमंडलु, यज्ञोपवीत, वेद, तथा शोभितां सुनाना कुंडळ, धारण करवां;" एम मनुस्मृतिमां कह्युं छे. देव एटले मूर्त्ति, मृत्तिका खोदी काढेली होय ते, गाय ब्राह्मण तथा वनस्पति कहेतां वड पिंपळो इत्यादि झाड एमनी प्रदक्षिणा करवी, एटले मार्गमां आव्यां होय तो आपणा जमणा हाथभणी करीने जवुं. एम चोखंडी विगेरे ने पण जमणीबाजू तरफ करीने हींडवुं "मृत्तिका गाय देवमूर्त्ति ब्राह्मण घृत (घी) मध चोखंडी तथा प्रख्यात वृक्ष एमनी प्रदक्षिणा करवी." एम मनुस्मृतिमां कह्युं छे.

नतुमेहेन्नदीछायावर्त्मगोष्ठांबुभस्मसुः ॥
नप्रत्यग्न्यर्कगोसोमसंध्यांबुस्त्रीद्विजन्मनः ॥६॥

मूळ. नदी छाया मार्ग गोस्थान जळ अने भस्म एमां मळमूत्र करवुं नहीं. तेम अग्नि, सूर्य, गाय, चंद्र, संध्या, जळ, स्त्री तथा द्विज एमनी सामा बेशीने मळमूत्र करिये नहीं. ६

टीका. नदी विगरेमां मळमूत्रनो त्याग करवो नहीं. तेम समशान विगरे स्थानमां पण करिये नहीं. जेम शंख कहे छे के "छाणवाळी तथा खेडेली वावेली तथा लीलुं घास ज्यांहां उग्युं होय तेवी जमिन तथा जेमां चिता करेली होय तेवी जमीन तथा स्मशाननी, मार्गनी, खळांनी, पर्वतनी तथा नदीनाभाठानी एवी एवी भूमि उपर मळमूत्र करिये नहीं. ते भोम उपर भूतनो वास होय छे. माटे." तेम अग्नि सूर्य इत्यादिना सामा बेशीने पण ते काम करिये नहीं. तथा एमना भणी जोइने पण मळमूत्र करवा नहीं. ते प्रमाणे गौतमे कह्युं छे "वायु, अग्नि, विप्र, सूर्य, जळ, देवमूर्त्ति तथा गायनी तरफ जोईने मळमूत्रनो त्याग करिये नहीं. तथा देवतानी आगळ पग लांबा करी बेसवुं नहीं." उपर लखेली जग्या छोडी दईने बीजी जग्या उपर घास पाथरीने मळमूत्र करवां. जेम वसिष्ट कहे छे के "माथे लुगडुं वींटीने घासवडे भूमि ढांकीने मळमूत्र करवां. ६

नेक्षेतार्कंननग्नांस्त्रींनचसंसृष्टमैथुनाम् ॥

नचमूत्रंपुरीषंचनाशुचीराहुतारकाः ॥७॥

मूळ. सूर्यभणी जोवुं नहीं. तथा नग्न स्त्रीनी तरफ अने भोगवेली स्त्रीनी तरफ जोवुं नहीं. तथा मळमूत्र तरफ जोवुं नहीं. अपवित्र ताराजोवी नहीं.

टीका. सूर्यभणी तथा अपवित्र स्थितिमां राहु तथा ताराओने जोवा नहि. एम साधारण रीते यद्यपि कह्युं छे तथापि उदयनी, अस्तनी तथा ग्रहणनी वेलाये सूर्यमंडळ जोवुं नहीं. तथा जळमां पडेलु सूर्यनुं प्रतिबिंब अने मध्यान्ह समयनुं सूर्यमंडळ जोवुं नहीं, ए रीते निषेध छे; कांइ सर्वदा सूर्यदर्शन करवुं नहीं, एम नथी. जेम मनु कहे छे के "उगतो आथमतो ग्रहण समये घेरायलो तथा जळमां प्रतिबिंबित थयेलो अने आकाशना मध्यभागमां आवेलो सूर्य जोवो नहीं." उपभोग शिवाय बीजी वेळामां नागी स्त्रीनी तरफ जोवुं नहीं. आश्वलायनगृह्यसूत्रमां पण एमज कह्युं छे. उपभोग थई रह्या पछी ते भोगवेली स्त्री नग्न न होय तो पण तेनी तरफ जोवुं नहीं. मूळवचनमांना "पण" शब्द वडे भोजन करती होय किंवा बीजां केटलांक काम करती होय ते वारे पण

स्त्रीनी तरफ जोवुं नही. तेमज मनु कहे छे के "जे पोताना कल्याणनी इच्छा करतो होय ते पुरुषे स्त्रीनी जोडे जमवुं नहीं. तथा जमती होय, छींकती होय, बगासुं खाती होय किंवा सुखमां निरांते बेठी होय, अथवा आंख आंजती होय किंवा सुगंधितेल विगेरेथी अंगने मर्दन करती होय तेवी स्त्रीनी तरफ तथा छाती विगेरे अवयव उघाडा पडया होय किंवा जणती होय, ते समये स्त्रीनी तरफ जोवुं नही. तेम मळमूत्र तरफ जोवुं नहीं. वळी पोते अपवित्र दशामां होइये ते समये राहुनुं तथा ताराओनुं दर्शन करवुं नही. मूळवचनमां "पण" शब्द लख्यो छे तेथी जळमां पडेलुं पोतानुं प्रतीबिंब पण जोवुं नही. ए प्रमाणे बीजी स्मृतिमां पण जळमां पडेला प्रतिबिंबनुं दर्शन करवानो निषेध कह्यो छे. ७

अयंमेवज्रइत्येवंसर्वंमंत्रमुदीरयन् ॥
वर्षत्यप्रावृतोगच्छेत्स्वपेत्प्रत्यक्‌शिरानच ॥८॥

मूळ. मेघ वरसतो होय त्यारे "अयंमे वज्र" ए मंत्र सघळो भणवो. वरसते वरसादे ओढया विना हींडवुं नही. तेम पश्चिमदिशाये मस्तक करीने सुवुं नहीं. ८

टीका. वरसाद वरसतो होय त्यारे "अयंमे वज्रः पाप्मान मप हंतु" ए मंत्रनुं उच्चारण करवुं. छत्तर विगेरे कांइ पण ओढया विना मार्गे हींडवुं नही. वरसादमां दोडवुं नहीं एम बीजी स्मृतिमां कह्युं छे. पश्चिम दिशा तरफ माथुं करीने सुवुं नही. मूळ वचमांना "पण" शब्द वडे "नागा थइने सुवुं नही सुनाघरमां एकला सुवुं नही." ए प्रमाणे मनुस्मृतिमां निषेध कह्यो छे ते पण जाणवो. ८

ष्ठीवनासृक्‌शकृन्मूत्ररेतांस्यप्सुनानिक्षिपेत् ॥
पादौप्रतापयेन्नाग्नौनचैनमभिलंघयेत् ॥९॥

मूळ. ष्ठीवन रक्त मळमूत्र तथा रेत जळमां नांखीए नही. अग्नि उपर पग तपावीए नहीं. अने तेने ओळंगिए नही. ९

टीका. मोंढामांथी अने नाकमांथी जे बलगम निकळे छे ते ष्ठीवन, रक्त एटले लोही,

मळ मूत्र प्रसिद्ध छे, रेत एटले जेने शुक्र किंवा धातु कहे छे ते. एटली वस्तु जळमां नाखवी नही. तेम जळमां पग पछाडवा नही. एम भातना छाला विगरेमां पण पग पछाडवा नही. जेम शंख कहे छे के "डांगर विगरेना छालां, केश, अडायाना छाणां, राख, हाडकुं, लींट विगरे बळ गम, नख, तथा शींणा वाळ, जळमां नाखीए नही. तथा पग वडे किंवा हाथ वडे जळनुं ताडन करीए नही" देवता उपर पग तपाववा नही. तेम अग्निनुं (देवतानुं) उलंघन करवुं नही. मूळ वचनमांना "पण" शब्दथी लींट विगरे अपवित्र वस्तु अग्निमां नाखवी नही. अने मुख वडे अग्निने फूंकवो पण नही. जेम मनू कहे छे के "मूख वडे अग्नि धमवो नही. नागी स्त्री जोवी नही. अपवित्र वस्तु अग्निमां नाखवी नही. अग्नि उपर पग तपाववा नही. नीचे भोंय तळीये अग्निने मूकवो नही. अने ओळंगवो पण नहीं. तथा तेनी उपर पग देवो नही तथा जेथी प्राणने संकट पीडा उपजे तेवां कर्म करवां नही."९

जलंपिबेन्नांजलिनानशयानंप्रबोधयेत् ॥

नाक्षैःक्रीडेन्नधर्मघ्नैर्व्याधितैर्वानसंविशेत् ॥१०॥

मूळ. अंजळि वडे जल पीवूं नही. सुताने जागतो करवो नही. पासा वडे रमवुं नही, तेम धर्म विरोधि रमत पण करवी नही. व्याधिग्रस्तनी जोडे सुवुं नही. १०

टीका. अंजळि वडे एटले हाथना खोबा वडे पाणी पीवुं नही जळ जेवी पीवानी सघळी वस्तु अंजळी वडे पीवी नहीं एम समजवा सारू मूळ वचनमां जळ शब्द वापर्यो छे. आपणा करतां जे विद्यादि वडे अधिक होय तेवा उंघेला माणसने जगाडवो नही. केमके "श्रेष्ट पुरुषने जगाडिये नहीं" ए प्रमाणे बीजी स्मृतिमां विशेष कह्यो छे, पासा वगेरेथी रमत करीये नही, तेम जेमां धर्मनाश थाय तेवा पशुलंघनादि (शरत विगेरेना) कामनी रमत पण करिये नहीं. ज्वरादि रोगवाळा माणसनी जोडे एक बिछाना उपर सुवुं नही. १०

विरुद्धंवर्जयेत्कर्मप्रेतधूमंनदितरम् ॥

केशभस्मतुषांगारकपालेषुचसंस्थितिम् ॥११॥

मूळ. विरुद्ध कर्म, प्रेतधूम, अने नदीतरण वर्जवुं. केश भस्म, छालां, कोयला अने ठिकरां उपर बेसवुं नही. ११

टीका. देशने, ग्रामने तथा कुळाचारने जे कर्म विरोधि होय तेवा विरुद्ध कर्मनो परित्याग करवो. प्रेतधूम एटले बळता शबनो धुवांडो वर्ज्य करवो. अथात् आपणा अंगना उपर ते धुवांडो लेवो नहीं. हाथ वडे नदी पार तरी जवानुं काम करवुं नही. केश, राख विगेरे उपर बेशवुं नहीं, मूलमांना "पण" शब्दथी हाडकां विगेरे अपवित्र वस्तु ज्यां होय त्यां पण बेसवुं नही. ११

नाचक्षीतधयंतींगांनाद्वारेणविशेत्कचित् ॥
नराज्ञःप्रतिगृण्हीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः ॥१२॥

मूळ. गाय पान करती होय तो कही देवुं नही. द्वार विना कोइ स्थलमां पेसवुं नही. लोभियो अने शास्त्र मर्यादानुं उलंघन करे तेवा राजा पासेथी दान लेवुं नही. १२

टीका. पारकानुं दुध विगरे गाय पीती होय तो ते वात कोइने कहेवी नही. अने पोते हांकी देवी पण नही. सर्वे लोकोने वास्ते प्रसिद्ध जवा आववाने सारूं जे द्वार (बारणु) होय ते विना बीजु छींडुं विगरे पाडीने हरेक नगर गाम किंवा घर विगरेमां पेशवुं नही. लोभियो एटले कंजुस अने शास्त्र मर्यादाथी उलटुं चालनार राजा पासेथी दान लेवुं नही. १२

प्रतिग्रहेसूनिचक्रिध्वजिवेश्यानराधिपाः ॥
दुष्टादशगुणंपूर्वात्पूर्वादेतेयथाक्रमम् ॥१३॥

मूळ. जीव हत्या करनार खाटकी, घाणी फेरवनार घांची तथा दारु वेचनार कलाल तथा वेश्या अने राजा एटलाओये आपेलुं दान लेवामां यथानुंक्रमे दशदश गणो दोष छे. १३

टीका खाटकी विगेरे पांच प्रकारना जे पुरुष कह्या तेओये आपेल दान लेवानो दोष एकेक करतां अनुक्रम प्रमाणे दश दश गणो चढतो छे.

अव. हवे अध्ययन करवाना धर्म कहे छे.

अध्यायानामुपाकर्मश्रावण्यांश्रवणेनवा ॥
हस्तेनौषधिभावेवापंचम्यांश्रावणस्यतु ॥१४॥

मूळ. अध्यायोनुं उपाकर्म श्रावणीपूर्णिमाये श्रवणनक्षत्रने दिवसे अथवा हस्तनक्षत्रयुक्त श्रावण मासनी पचंमीने दिवसे ओषधीनी उत्पत्ति थइ होय त्यारे करवुं. १४

टीका. जेनु अध्ययन कराय तेने अध्याय कहे छे तेवा अध्यायोनुं एटले वेद ग्रंथोनुं उपाकर्म एटले भणवानो प्रारंभ सारीपेठे धान्य उगे त्यारे तो श्रावणमासमां पूर्णीमाने दिवसे अथवा श्रवणनक्षत्रजे दिवसे होय ते दिवसे किंवा हस्तनक्षत्रवाळी पंचमीने दिवसे पोतपोताना गृह्यसूत्रमां कहेला विधि प्रमाणे करवो. कदापि श्रावणमासमां धान्यनी उत्पत्ति न थई होय त्यारे भाद्रपद मासमां श्रवण नक्षत्र उपर करवो. त्यार पछी साडाचार महिना सुधी वेदाध्ययन करवुं. जेम मनु कहे छे के "श्रावणी अथवा भाद्रपदी पूर्णिमाने दिवसे यथा विधि उपाकर्म करीने ब्राह्मणे साडाचार मास पर्यंत वेद भणवा." १४

पौषमासस्यरोहिण्यामष्टकायामथापिवा ॥
जलांतेछंदसांकुर्यादुत्सर्गंविधिवद्बहिः ॥१५॥

मूळ. पोषमासमां रोहिणी नक्षत्रने दिवसे किंवा अष्टकाने दिवसे जळनी पासे गामनी बाहार वेदनो उत्सर्ग यथाविधि करवो. १५

टीका. पोषमासमां जे दिवसे रोहिणी नक्षत्र होय ते दिवसे किंवा अष्टकाने दिवसे एटले वद्यपक्षमांनी अष्टमीने दिवसे गृह्य सूत्रमां कह्या प्रमाणे विधिथी वेदनो उत्सर्ग करवो. जो कदापि भाद्रपद मासमां उपाकर्म कीधुं होय त्यारे माघ शुक्ल प्रतिपदने दिवसे उत्सर्ग करवो. जेम मनुं कहेछे के " पोषमासमां वेदनो उत्सर्ग गामनी बाहार जानी पुरुषे करवो. अथवा माघ शुक्लप्रति पदने दिवसे पूर्वाण्हमां करवो. " एरीते उत्सर्जनविधि कीधापछी दोढ दिवस किंवा एक दिवस अनध्याय पाळीने शुक्ल पक्षमां वेद भणवा अने कृष्ण पक्षमां वेदांग‡

‡ शिक्षा कल्पसूत्र व्याकरण इत्यादि वेदांग.

भणवा. ए प्रमाणे मनुस्मृतिमां पण स्पष्ट कह्युं छे. १५

अव. जे समयमां भणवुं नहीं ते समयने अनध्याय कहे छे ते सर्वे अनध्याय आठ श्लोक वडे कहे छे.

त्र्यहंप्रेतेष्वनध्यायःशिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु ॥
उपाकर्मणिचोत्सर्गेस्वशाखाश्रोत्रियेमृते ॥१६॥

मूळ. शिष्य ऋत्विक् गुरु तथा बंधु मरण पाम्यो होय तो त्रण दिवस अनध्याय करवो. वळी उपाकर्म अने उत्सर्ग कीधा पछी तथा स्वशाखाध्यायी मरण पाम्यो होय तो पण त्रण दिवस अनध्याय पाळवो. १६

टीका. शास्त्रोक्त मार्गथी अध्ययन करनार पुरुषे पोतानो शिष्य ऋत्विक् गुरु किंवा बंधु मरीगयो होय तो त्रण दिवस सुधी अनध्याय करवो एटले भणवुं नहीं. तेम उपाकर्म अने "उत्सर्ग कीधा पछी त्रण दिवस अनध्याय पाळवो. तेमां "उत्सर्ग कीधा पछी दोढ दिवस अथवा एक दिवस अनध्याय करवो." एवा बे पक्ष मनुस्मृतिमां कह्या छे तेमनी जोडे आ याज्ञवल्क्योक्त पक्षनो पण विकल्प समजवो. स्वशाखाध्यायी एटले जे शाखाना आपणे छैये ते वेदशाखा सारी पेठे जे भण्यो होय ते विद्वान् मरण पामे त्यारे त्रण दिवस अनध्याय करवो. १६

संध्यागर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपातने ॥
समाप्यवेदंद्युनिशमारण्यकमधीत्यच ॥१७॥

मूळ. संध्या समये मेघगर्जना थती होय त्यारे तथा निर्घात भूकंप, उल्कापात, तथा वेदसमाप्ति अने आरण्यक ग्रंथनुं अध्ययन एटला निमित्तमां एक अहोरात्र अनध्याय करवो.

टीका. संध्या काळे मेघनी गर्जना थती होय त्यारे तथा निर्घात एटले आकाशमां मोटो भयंकर उत्पात शब्द, तथा धरणीकंप थाय अने वीजळी पडे त्यारे तथा वेदना मंत्रभागनी किंवा ब्राह्मणभागनी समाप्ति थइ होय त्यारे तथा आरण्यक ग्रंथनुं अध्ययन कीधुं होय त्यारे एक अहोरात्र अनध्याय पाळवो. १७

पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांराहुसूतके ॥
ऋतुसंधिषुभुक्त्वावाश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच ॥१८॥

मूळ. पंचदशी, चतुर्दशी अष्टमी, अने प्रतिपदा तथा राहुसूतकने दिवसे तथा श्राद्ध भोजन किंवा श्राद्ध द्रव्यनो प्रतिग्रह जे दिवसे कर्यो होय ते दिवसे. १८

टीका. पंचदशी एटले पूर्णिमा अने अमावास्या, चतुर्दशी अने प्रतिपदा एटली तिथिओमां एक अहोरात्र पर्यंत अनध्याय. राहुसूतक एटले चंद्रनुं किंवा सूर्यनुं ग्रहण जे दिवसे होय ते दिवसे पण अहोरात्र अनध्याय. "राजानुं अथवा राहुनुं सूतक आवे त्यारे त्रण दिवस वेद भणवा नहीं" एवुं जे स्मृतिवचन छे ते तो ग्रस्तास्तवाळा ग्रहणने वास्ते छे. श्राद्धमां भोजन किंवा दक्षिणा सीधुं विगेरेनुं दान लीधुं होय तो एक आखो दिवस अनध्याय पाळवो. आ वात एकोद्दिष्ट विनाना बीजा श्राद्धने वास्ते लखी छे. एकोद्दिष्ट श्राद्धमांतो त्रण दिवस अनध्याय करवो. " केमके एकोद्दिष्ट श्राद्ध संबंधी अन्न दक्षिणा विगेरेनो प्रतिग्रह कीधो होय तो विद्वानें ब्राह्मणे त्रण दिवस वेद भणवा नहीं" एम स्मृतिमां कह्युं छे. १८

पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः
कृतेंतरेत्वहोरात्रंशक्रपाततथोच्छ्रये ॥१९॥

मूळ. पशु.मंडूक; नकुल, श्वान, सर्प, मार्जार, मूषक, ए प्राणी वच्चे थइने गया होय ते दिवसे तथा इंद्रध्वज चढाववानो किंवा उतारवानो जे दिवस होय ते दिवसे अहोरात्र अनध्याय करवो. १९

टीका. भणनार साथीना वचमां थईने ढोर, देडको, नोळियो, कुत्रो, साप, बलाडी, उंदर एमांनो कोइ प्राणी गयो होय तथा जे दिवसे इंद्रध्वज चढावे तथा उतारे ते दिवसे अहोरात्र अनध्याय करवो. सत्तरमा अंकना मूळवचनथी अहोरात्र अनध्यायनुं प्रकरण चालु थयुं छतां आ मूळवचनमां फरीथी अहोरात्रपद लख्युं छे, ते संध्याकाळे मेघ गाजे त्यारे भूकंप अने उल्कापात एटला कारणथी जे

अहोरात्र अनध्याय करवानुं कह्युं छे त्यां आकालिक अनध्याय करवो एवी समजण आपवासारू कीधुं छे. केमके "संध्या गर्जित, भूकंप, राहुदर्शन तथा उल्कापात थयेथी आकालिक अनध्याय करवो." एम गौतम स्मृतिमां कह्युं छे. आजे जे समये संध्यागर्जित विगेरे निमित्त थयुं होय त्यांथी मांडीने बीजे दिवसे ते समय थता सुधी अनध्याय कीधो होय तेवा अनध्यायने आकालिक एवुं विशेषण संस्कृत भाषामां आपेछे. सायंकाळनी संध्या समये जो मेघगर्जना थाय तो ते रात्रिये मात्र अनध्याय करवो. केमके "सायंसंध्या गर्जित थाय तो रात्रिये अने प्रातःसंध्या गर्जित थयुं होय तो अहोरात्र अनध्याय करवो" एम हारीत स्मृतिमां कह्युंछे. हवे "कुत्रो नोळियो साप देडको तथा बलाडी एमांनो कोइ प्राणी भणनारनी वचमां रहिने गयो होय तो त्रण दिवस उपवास करवो अने ते स्थल थकी बीजा स्थलमां जवु" एवुं जे गौतमे कह्युं छे, ते तो प्रथम अध्ययननो आरंभ करती वेळाये तेवुं थयुं होय तेने वास्ते छे. १९

श्वक्रोष्टुगर्दभोलूकसामबाणार्तनिस्वने ॥

अमेध्यशवशूद्रांत्यश्मशानपतितांतिके ॥२०॥

मूळ. कुत्रो, शियाळ, गधेडुं, घुड, साम, वांस तथा आर्त एमनो ध्वनि थतो होय, तथा अपवित्र वस्तु शब शूद्र अंत्यज अने स्मशान, एटलाओनी कने होइये तेटली वार अनध्याय पाळवो. २०

टीका. कुत्रुं शियाळ विगरेनो शब्द तथा सामवेदनो ध्वनि तथा छिद्रवाळा वांसमां वा भरायाथी जे थाय छे ते ध्वनि तथा आतुर एटले दुःखी प्राणीनो रोदन शब्द थया करे तेटली वार अनध्याय करवो. एम वीणा विगरेना शब्दविषे पण जाणवुं. केमके "वेणु (वांसळी) वीणा मृदंग भेरी (नोबत) एमनो ध्वनि तथा गाडीनो घडघडनाद तथा दुःखी प्राणीनो शब्द संभळातो होय त्यांह सुधी अनध्याय करवो" एम गौतमे कह्युं छे. तथा अपवित्र वस्तुनी समीपमां पण तेटली वेळा अनध्याय करवो. २०

देशेऽशुचावात्मनि चाविद्युत्स्तनितसंप्लवे ॥
भुक्त्वार्द्रपाणिरंभोंतरर्द्धरात्रेतिमारुते ॥२१॥

मूळ. देश अथवा देह अपवित्र होय त्यां सुधी तथा विजळीना चळकारा तथा मेघना धमकारा थता होय त्यां सुधी जमीने मछन दीधा पछी हाथ भीना होय त्यां सुधी तथा जळमां रहिये त्यां सुधी तथा अर्द्ध रात्रीनो समय होय त्यां सुधी तथा तोफानी वा वातो होय त्यां सुधी अनध्याय करवो. २१

टीका. देश अपवित्र होय किंवा आपणुं शरीर अपवित्र होय तथा वारे वारे विजळीना चळकारा थता होय, अने वरसाद गाजतो होय इत्यादि निमित थयां होय त्यारे तेटली वार अनध्याय करवो. २१

पांसुप्रवर्षेदिग्दाहेसंध्यानीहारभीतिषु ॥
धावतःपूतिगंधेचाशिष्टेचगृहमागते ॥२२॥

मूळ. पांसुवृष्टि किंवा दिग्दाह थाय त्यारे तथा संध्याकाळे तथा धुंवार वरसती होय त्यारे तथा भयनी वेळाये दोडवाना प्रसंगमां तथा दुर्गंध आवतो होय त्यारे तथा आपणे घेर शिष्टागमन थयुं होय त्यारे तेटलीवार अनध्याय करवो. २२

टीका. पांसुवृष्टि एटले चारो पासथी घणीज धूळ उडे एवो उत्पात थतो होय तथा दिग्दाह एटले चारे तरफ दिशाओमां बळतां बळेछे एवुं जणातुं होय त्यारे संध्याकालनी वेळाये तथा धुंवार वरसती होय त्यारे तथा चोर संबंधि किंवा राज संबंधि भय थयूं होय तथा उतावळे दोडवानो प्रसंग आव्यो होय तथा दुर्गंध नठारो गंध किंवा मद्यविगेरेनो गंध आवतो होय त्यारे तथा शिष्ट एटले सारा विद्यासद्गुणवाळो अने सदाचारसंपन्न ब्राह्मण आपणे घेर आव्यो होय त्यारे ते रजा आपे त्यां सुधी अनध्याय करवो २२.

खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षेरिणरोहणे ॥
सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुः ॥२३॥

मूळ गर्धभ, ऊंट, वाहन, हाथी, घोडो, नौका, झाड तथा इरण एमनी उपर बेठा

होइये तेटलीवार अनध्याय करवो. आ साडत्रीस अनध्यायने तात्कालिक कहे छे २३

टीका. वाहन—रथ विगेरे, इरण एटले जेमां कांइ धान्य विगेरे पाके नही तेवी खराब जमीन अथवा निर्जळ भूमि. ए गधेडुं उंट इत्यादि उपर बेठा होइये तेटलीवार अनध्याय करवो. आ साडत्रीस अनध्याय तात्कालिक एटले ज्यां सुधी ते ते निमित्त रह्यु होय त्यां सुधी पाळवाना छे एम अनध्याय विधिना ज्ञाता ऋषि लोको कहे छे. आ लेखथी बीजी स्मृतिओमां कहेला अनध्यायोनो पण संग्रह करवो एवो याज्ञवल्क्यनो आशय जणाय छे. मनुये कह्यु छे के " सुता रहीने जांघ उपर पग चढावीने तथा आडा पडीने भणवुं नही तथा मांसनुं अने सूतकीना अन्ननुं भोजन करीने पण अध्ययन करवुं नही "इत्यादि, २३

अव. ए रीते अनध्यायनुं निरूपण करीने चालता प्रकरणनी समाप्ति पर्यंत स्नातक व्रत कहेवाना छे ते कहेछे.

देवर्त्विक्स्नातकाचार्यराज्ञांछायांपरस्त्रियाः ॥
नाक्रमेद्रक्तविण्मूत्रष्ठीवनोद्वर्तनादिच ॥२४॥

मूळ. देव ऋत्विक् स्नातक आचार्य राजा अने परस्त्री, एमनी छायानुं तथा रुधिर मळमूत्र ष्ठीवन उद्वर्त्तन इत्यादिनुं आक्रमण करवुं नही. २४

टीका. देवनी प्रतिमा, ऋत्विक्, स्नातक, आचार्य, राजा अने परस्त्री एओनी पडछाया उपर बुद्धिपूर्वक पग देवो अथवा ओळंगीजवुं नही. जेम मनु कहेछे के "देवता गुरु राजा स्नातक आचार्य बभ्रु तथा दीक्षित एमनी छायानुं आक्रमण जाणी जोइने करवुं नही. " जेना शरीरनो रंग नोळियाना जेवो होय तेवो हरेक प्राणी गाय किंवा बीजी जातनो होय ते बभ्रु शब्दवडे समजवो. रुधिर एटले लोही ष्ठीवन कहेतां मोढामांथी अने नाकमांथी बलगम निकळे छे ते, उद्वर्त्तन कहेतां अंगने मर्दन करेलो पदार्थ, इत्यादि वस्तुनुं आक्रमण करवुं नही, एटले तेमनी उपर पग देवो नही किंवा तेमने ओळंगवुं नही. मूळमां "आदि" शब्द छे तेथी स्नानोदक विगेरेनुं अहीं ग्रहण करवुं. बीजी स्मृतिमां क-

ह्युं छे के "शरीरने मर्दन करेली वस्तु तथा स्नान करवामां वापरेलुं पाणी तथा मळमूत्र लोही बलगम तथा ओकी नाखेलुं, एवा पदार्थ उपर जाणतां पग देवो नही." २४

विप्राहिक्षत्रियात्मानोनावज्ञेयाःकदाचन ॥
आमृत्योःश्रियमाकांक्षन्नकंचिन्मर्मणिस्पृशेत् ॥२५॥

मूळ. ब्राह्मण, साप, राजा, तथा आत्माएमनी अवज्ञा कदापि करवी नही. लक्ष्मीनी इच्छा मरता लगी राखवी. कोइनुं मर्म प्रकाश करवुं नही. २५

टीका. ब्राह्मण सारो विद्वान् जेने बहुश्रुत कहे छे ते, तथा साप अने राजा एमनी अवज्ञा कहेतां तिरस्कार करीये नही. तथा आत्मानी एटले पोतानी पण अवज्ञा करवी नही. जीविये त्यांसुधी धन मेळववानी उमेद राखवी. कोइनुं मर्म एटले दुराचरण विगरे छिद्र उघाडुं करवुं नही. २५

दुराद्रूच्छिष्टविण्मूत्रपादांभांसिसमुत्सृजेत् ॥
श्रुतिस्मृत्युदितंसम्यक्नित्यमाचारमाचरेत् २६॥

मूळ. उच्छिष्ट, विष्टा, मूत्र, तथा पग धोवानुं पाणी दूर नांखवुं. श्रुतिस्मृतिमां कहेला आचार नित्ये पाळवा. २६

टीका. जमी रह्या पछी छांडेलूं रह्युं होय इत्यादि उच्छिष्ट वस्तु तथा मळमूत्र अने पग धोवामां वापरेलुं पाणी घर पासेथी दूर नांखवुं. श्रुतिमां अने स्मृतिमां कहेला आचार दररोज सारी रीते पाळवा. २६

गोब्राह्मणानलान्नानिनोच्छिष्टोनपदास्पृशेत् ॥
ननिंदाताडनेकुर्यात्पुत्रंशिष्यंचताडयेत् ॥२७॥

मूळ. गाय ब्राह्मण अग्नि तथा अन्न एमने अपवित्र दशामां अने पगवडे स्पर्श करीये नही. तथा निंदा अने ताडन करीये नही. शिष्यनुं तथा पुत्रनुं ताडन पण करवुं. २७

टीका. गायने ब्राह्मणने अग्निने तथा अन्नने एटले धान्य विगेरे खावाना पदार्थने ते-मांथी पण रांधेलापदार्थने विशेषे करीने, अशुद्ध माणसे अडकवुं नहीं. पगवडे तो शुद्ध होय तोपण अडकवुं नहीं. जो कदापि अजाणतां अडके तो मनुना कहेवा प्रमाणे करवुं. ते एवुं के "आ गाय ब्राह्मण विगेरेने अपवित्र दशामां स्पर्श करनाराए जळवडे आचमन करीने प्राणने शुद्ध करवा. तथा सघळा अंगने जल स्पर्श करवो, अने हाथेलीवडे नाभीने (दुंटीने) स्पर्श करवो." कोईनी निंदा करवी नहीं. तथा ताडन एटले मारवानुं पण कोइने करवुं नहीं. आ वात जे आपणे अपकार (घात) करतो नथी तेने माटे छे कारणके "जे ब्राह्मण आपणी जोडे लढतो न होय तेना अंगमांथी जे लोही काढे ते अज्ञानी पुरुषने मूवा पछी पण घणुं दुःख थशे" एम शास्त्रमांकह्युं छे पुत्रने तथा शिष्यने तो सारी शिखामण देवा सारु कोइ समे मार देवो. मूळमां "पण" शब्द छे तेथी दास विगेरेने पण समये मारवा. परंतु दोरी विगेरेथी मस्तक विना बीजां अंग उपरज मारवुं. केमके "शिष्य विगेरेने शिक्षा करवी ते शक्तिप्रमाणे तेमनो जीव बचावीने झीणी दोरी किंवा सोटीवडे करवी. लाकडां विगेरे हथीयार वडे घणु दुःख थाय तेम मारे तो तेनी शिक्षा राजाये करवी" एम गौतम स्मृतिमां लख्युं छे. "शरीरना पृष्ठभाग उपर (पीठ उपर) मारवुं, परंतु मस्तक उपर कदापि मारवुं नहीं" एम मनुये कह्युं छे. २७

कर्मणामनसावाचायत्नाद्धर्मंसमाचरेत् ॥
अस्वर्ग्यंलोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नतु ॥२८॥

मूळ. कर्म वडे मन वडे तथा वाणी वडे प्रयत्न करीने धर्म करवो. धर्मशास्त्रमां कह्युं होय तोपण जो ते कर्म लोक विरुद्ध होय तो करवुं नहीं. केमके ते अस्वर्ग्य कर्म छे. २८

टीका. कर्म वडे एटले शरीर वडे यथाशक्ति धर्म करतां रहेवुं. अने तेज धर्मनुं मन वडे ध्यान करवुं तथा वाणी वडे भाषण करवुं. धर्मशास्त्रमां कोई एकाद कर्म करवानुं कह्युं होय तोपण लोकमां ते कर्म निंदित गणातुं होय जेमके मधुपर्कमां गोवध इत्यादि तेवुं कर्म करवुं नहीं. केमके ते कर्म कांइ सोमयागमांना पशुवध

जेवुं स्वर्गप्राप्तिनुं साधन थतुं नथी. २८

मातृपित्रतिथिभ्रातृजामिसंबंधिमातुलैः ॥
वृद्धबालातुराचार्यवैद्यसंश्रितबांधवैः ॥२९॥
ऋत्विक्पुरोहितापत्यभार्यादाससनाभिभिः ॥
विवादं वर्जयित्वा तु सर्वांल्लोकाञ्जयेद्गृही ॥३०॥

मूळ. माता पिता अतिथि भाई सुवासिनी संबंधि मातुल वृद्ध बाळक आतुर आचार्य वैद्य आश्रित अने बांधव. २९ ऋत्विक् पुरोहित प्रजा स्त्री दास अने सहोदर बंधु, एओनी साथे कलह करवो नहीं. ए प्रमाणे वर्त्ती सर्व लोकने जितवा. २९

टीका. माता पिता अतिथि—प्रवासी, भाई—सावको, पण सुवासिनी एटले सोभाग्यवती स्त्री, जमाई, वेवाई विगेरे संबंधी, मातुल कहेतां मानो भाई, वृद्ध एटले सितेर वर्ष करतां अधिक वयनो घरडो, बाळक एटले सोळ वर्षथी ओछी उमरनो आतुर कहेतां रोगी, आचार्य कहेतां गायत्री उपदेश करनार, वैद्य एटले विद्यावान् किंवा औषध जाणनार, आश्रित कहेतां आपणा आश्रयथी जे जीवे ते, बांधव एटले बापना अने मानी तरफनां सगां, प्रजा—पुत्रादि, दास—गुलाम, सहोदरबंधु— सगो भाई, आ सर्व माता पिता वगेरे कहेलां माणस जोडे कलह—वढवाड कदापि करीये नहीं; एम टंटानो परित्याग करीने सर्व लोकने एटले ब्रह्मलोक विगेरे लोकने जीतवा एटले प्राप्त करी लेवा. ३०

पंचपिंडाननुद्धृत्य नस्नायात्परवारिणि ॥
स्नायान्नदीदेवखातह्रदप्रस्रवणेषु च ३१

मूळ. पांच गोळा बाहार काढी नांख्या विना बीजाना जलाशयमां नाहावुं नहीं. नदीमां देवखातमां ह्रदमां अने प्रस्रवणमां तो नाहावुं. ३१

टीका. सर्वलोकने वास्ते बीजाये बंधावी मुकेलां तळाव विगेरे जळाशयमां स्नान करवुं होय तो माटोडीना पांच गोळा पाणीमांथी बाहार काढीनाखीने नाहावुं. ते विना नाहावुं नहीं. आ लेख उपरथी पोते बंधावेला जळाशयमां माटीना गोळा

काढी नाख्या विना पण नाहावानी आज्ञा जणाय छे. नदी विगेरेमां केम करवुं ते कहेछे. स्वतःकिंवा बीजानी जोडे जे समुद्रमां जई मळे छे, तेवा प्रवाही जलने नदी कहे छे, देवे खोदी मेलेलां पुष्कर तीर्थ विगेरे जलाशयने देवखात कहे छे. नदी विगेरेना प्रवाहमां जे ठेकाणे घणुं उंडुं अथाक पाणी होय ते स्थानने ऱ्हद कहे छे. पर्वत विगेरे उंचा प्रदेशमांथी जे झरण निकळे छे तेने प्रस्रवण कहे छे. आ नदी विगेरे जलाशयमां माटीना गोळा काढया विनाज स्नान करवुं. आ विचार नित्य स्नानने माटे छे. केमके "संभव छतां नदीमां देवखातमां तलावमां सरोवरमां ह्रदमां अथवा प्रस्रवणमां नित्ये स्नान करवुं" एम नारदस्मृतिमां कह्युं छे. जो कदापि कांइ कारणथी अपवित्र थयेलाने शुद्ध थवा माटे स्नान करवुं होय त्यारे तो पारका जलाशयमां यथा संभव पांच माटीना गोळा काढया विना पण नाहावानो निषेध नथी. ३१

परशय्यासनोद्यानगृहयानानिवर्जयेत्

अदत्तान्यग्निहीनस्यनान्नमद्यादनापदि ३२

मूळ. शय्या आसन उद्यान गृह अने वाहन, एटली पारकी वस्तु धणीये आप्या विना वापरवी नही. आपत्काळ विना अग्नि हीननुं अन्न खावुं नही. ३१

टीका. शय्या कहेतां तळाइ गोदडां विगेरे, आसन कहेतां बेसवाना पदार्थ पाटलो बाजट विगेरे, उद्यान—आंबा वाडी, विगरे गृह घर, वाहन—गाडी घोडा विगेरे आ सघळी पारकी वस्तु धणीनी आज्ञा विना आपणे स्वतंत्र थईने वापरवी नही. हवे जे पदार्थ अभक्ष्य एटले भक्षण योग्य नथी ते कहे छे. अग्निहीन माणसनुं अन्न खावुं नही; एटले ते अभक्ष्य छे. जे माणसने श्रौताग्निनुं तथा स्मार्त्ताग्निनुं आधान करवानो अधिकार शास्त्रमां कह्यो नथी ते अग्निहीन कहेवाय. अर्थात् शूद्र अने प्रतिलोम संकर जातिना माणस अग्निहिन. अथवा अधिकार छतां जे पुरूष अग्नि रहित रहे छे ते अग्निहीन कहेवाय. तेवा पुरूषनुं अन्न संकट समय विना जमवुं नही. तेम दान करीने आपेलुं अन्न लेवुं पण नही. केमके "लोकमां जेओनी सारी प्रशंसा थती होय अने स्वधर्मनुं आचरण करीने जे माणस शुद्ध जातना होय, तेओनुं अन्न ब्राह्मणे जमवुं अने

दान पण लेवुं" एम गौतमस्मृतिमां कह्युं छे. ३२

कदर्यबद्धचौराणांक्लीवरंगावतारिणाम्
वैणाभिशस्तवार्धुष्यगणिकागणदीक्षिणाम् ३३

मूळ, कदर्यनुं बद्धनुं चोरनुं क्लीबनुं रंगावतारीनुं वैणनुं अभिशस्तनुं वार्धुषिकनुं गणिकानुं तथा गणदीक्षितनुं. ३३

टीका. कदर्य एटले लोभियो, जे धणी पोताना जीवने धर्मकार्यने बायडीछोकरांओने तथा माबापने अने कुटुंबमांना माणसने धनलोभवडे घणुं दुःख दे तेने कदर्य कहे छे. बद्ध एटले पगमां बेडी पेहेरावीने बंदीखाने नाखेलो, किंवा नजर केदमां राखेलो, ब्राह्मणनुं सुवर्णविना बीजुं परधन चोरीने लइ जनार ते चोर, क्लीब कहेतां नपुंसक, रंगावतारी एटले रमत करनारा नटवा चारण मल इत्यादि, वैण कहेतां वांसने तोडीने अथवा कापीने आजीविका करनार लोको, अभिशस्त कहेतां जेनी उपर महापातकनो अपवाद आव्यो होय ते, वार्धुषिक एटले शास्त्रमां जेनी ना कही छे तेवा व्याजनो धंधो करे ते, गणिका—वेश्या, गणदीक्षित एटले घणा लोकनो अथवा न्यातनो गोर, एओनुं अन्न खावुं नहीं. ३३

चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंश्चलीमत्तविद्विषाम्
क्रूरोग्रपतितव्रात्यदांभिकोच्छिष्टभोजिनां ३४

मूळ. वैद्यनुं आतुरनुं क्रोधीनुं व्यभिचारिणीनुं मत्तनुं शत्रुनुं क्रूरनुं उग्रनुं पतितनुं व्रात्यनुं दांभिकनुं उच्छिष्टभोजीनुं. ३४

टीका. वैद्य कहेतां वैदानां धंधा वडे जीविका चलावे ते, आतुर कहेतां महारोगवाळो, फेफरुं विगेरे वायुनो व्याधि, पथरीनो व्याधि कोढ' प्रमेह, उदरव्याधि, भगंदर, मूळव्याधि, अने संग्रहणी एटला आठ महारोग कह्या छे. क्रोधि एटले कोपवाळो, व्यभिचारिणी एटले जारकर्म करनारी. मत्त एटले विद्यानो किंवा धन विगेरेनो घणो गर्व जेने चढ्यो होय ते. शत्रु—द्वेषी. क्रूर कहेतां अभ्यंतरमां

घणो क्रोधी, उग्र एटले शरीरनी तथा वाणीनी क्रियार्थी लोकोना मनने त्रास पमाडनारो, पतित कहेतां ब्रह्महत्या विगेरे महापातक करनार माणस, व्रात्य कहेतां उपनयन संस्काररहित, दांभिक एटले ढोंगी, उच्छिष्ट भोजी एटले लोकनुं छांडेलुं अन्न खानारो, एटलाओनुं अन्न जमवुं नही. ३४

अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितग्रामयाजिनाम् ॥

शस्त्रविक्रयकर्मारतंतुवायश्ववृत्तिनाम् ॥३५॥

मूळ. अवीरास्त्रीनुं सोनीनुं स्त्रीजितनुं गामोटनुं शस्त्रविक्रयीनुं कर्मारनुं सोइनुं तथा श्ववृत्तिनुं. ३५

टीका. अवीरा एटले वीरपुरुष विनानी अर्थात् पोतानी मर्जी माफक स्वतंत्रतार्थी रहेली स्त्री, बीजा केटलाक कहेछे के जे स्त्री कुकर्म करती नथी तोपण पति किंवा पुत्र विगेरे पुरुष विनानी होय ते स्त्री अवीरा कहेवाय छे. शस्त्रवेचीने आजीविका चलावनार, स्त्रीजित एटले धणियाणीने वश थयेलो पुरुष, कर्मार कहेतां लोहार सुथार विगेरे कारीगर लोक, श्ववृत्ति एटले कुत्रावडे जे पोतानी आजीविका चलावतो होय ते, एमनुं अन्न जमवुं नही. ३५

नृशंसराजरजककृतघ्नवधजीविनाम् ॥

चैलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम् ॥३६॥

मूळ. निर्दयनुं राजानुं रंगरेजनुं कृतघ्ननुं वधजीविनुं धोबीनुं कलालनुं तथा पोतानी स्त्रीना जारपुरुषनी साथे एक घरमां जे रह्यो छे तेनुं. ३६

टीका. जेना हृदयमां दया नथी ते निर्दय, राजा एटले भूपति अने जोडे बेसनारो पुरोहित पण समजवो, केमके शंखस्मृतिमां राजानुं अने पुरोहितनुं अन्नवर्ज्य करवानुं कह्युं छे. कीधेला उपकारना बदले जे माणस अपकार (घात) करे ते कृतघ्न, जीवहत्या करवाना धंधावडे जीवे ते वधजीवी, कलाल एटले पीवानो दारु वेचनार, ए लोकोनुं अन्न जमवुं नही. ३६

पिशुनानृतिनोश्चैवतथाचाक्रिकबंदिनाम् ॥

एषामन्ननभोक्तव्यंसोमविक्रयिणस्तथा ॥३७॥

मूळ पिशुननुं अनृतिनुं चाक्रिकनुं बंदिजननुं तथा सोमविक्रयीनुं, अन्न जमवुं नहीं. ३७

टीका. पारकाना दोष प्रसिद्ध करीदे तेवा चाडियाने पिशुन कहेछे. अनृति एटले असत्यवादि, तेल काढवानी घाणीनुं चक्र जे फेरवे छे तेने चाक्रिक कहेछे. केटलाक तो वणकरने चाक्रिक कहेछे, कारण 'अभिशस्त पतित चाक्रिक अने तैलक' ए स्मृतिवचनमां तेली करतां चाक्रिक जुदो पाडीने कह्योछे. बंदिजन एटले स्तुति करनार भाट विगेरे लोको. सोमवल्लीने जे वेचे छे ते सोमविक्रयी. एओनुं अन्न जमवुं नहीं. आ कहेला कदर्य बद्ध इत्यादि सर्व लोको ब्राह्मण क्षत्रियं किंवा वैश्यनी जातना होय तोपण तेमनुं अन्न जमवुं नहीं कारण के लोभियो स्वभाव बंदीखाने पडवुं इत्यादि दोषवडे ते लोको दुष्ट एटले नीच वर्गमांना गणायाथी तेमनुं अन्न खावानो निषेध कर्यो छे. ब्राह्मणादि त्रण वर्ण शिवायना जे शूद्रादिलोको छे तेमनुं अन्न तो शास्त्र प्रमाणे खावानो संभव नथी. अने जे वातनो संभव होय तेनोज निषेध होय छे. ३७

अव. अग्निहीन माणसनुं अन्न संकट समय विना खावुं नहि. ए रीते प्रथम कह्युं छे, ते वचनथी शूद्रनुं अन्न जमवानो निषेध कह्यो, तेमां केटलाकनुं अन्न खवाय एवी शास्त्राज्ञा करी बतावे छे.

शूद्रेषुदासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः ॥
भोज्यान्नानापितश्चैवयश्चात्मानंनिवेदयेत् ॥३८॥

इतिस्न०प्र० अथभ०प्र०

मूळ शूद्रमां दास, गोपाल, कुलमित्र, अर्द्धसीरी, नापित तथा आत्म निवेदी पण, एमनुं अन्न भोजन करवामां योग्य छे. ३७

टीका. दास एटले गुलाम विगरे, गोपाल कहेतां गायो पाळीने दुध दहीं वेचीने आजीविका चलावनार कुलमित्र एटले आपणा बापदादाथी जेनी साथे मित्रता चाली आवी होय ते, अर्द्धसीरी, एटले अर्द्धभागना गणोतवडे जे आपणी जमीन खेडतो होय ते, नापित एटले घर कामनी तपास करवा माटे राखेलो

तथा हजाम, जेणे काया वाचा मनवडे हुं तमारो छवुं एम कहीने आपणो आत्मा अर्पण कीधो होय ते आत्मनिवेदी कहेवायछे. एटलाओनुं अन्न भक्षण करवामां योग्य छे. मूळवचनमांना "पण" शब्दवडे कुंभारने पण दास विगेरेमां समजवो. केमके "गोपाल नापित कुंभकार कुलमित्र अर्द्धसीरी तथा आत्मनिवेदी ऐमनुं अन्न भक्ष्य छे" एम बीजी स्मृतिमां कह्युं छे. ३८॥ स्नातक धर्मनुं प्रकरण समाप्त थयुं हवे भक्ष्या भक्ष्य प्रकरणनो आरंभ थयोछे. ३८

अव. जेथी वेदशास्त्रना अध्ययनमां अडचण आवे तेवा धंधाथी धन मेळववानी इछा करिये नही, ए वचनथी मांडीने अहीं सुधी स्नातकना व्रत नियम कहीने हवे द्विज लोकोना धर्म कहेछे.

अनर्चितंवृथामांसंकेशकीटसमन्वितम् ॥
शुक्तंपर्युषितोच्छिष्टंश्वस्पृष्टंपतितेक्षितम् ॥१॥
उदक्यास्पृष्टसंघुष्टपर्यायान्नंचवर्जयेत् ॥
गोघ्रातंशकुनोच्छिष्टंपदास्पृष्टंचकामतः ॥२॥

मूळ. अनर्चित अन्न, वृथामांस केश कीटवाळुं शुक्त, पर्युषित, उच्छिष्ट, श्वस्पृष्ट पतितावलोकित १ रजस्वलास्पृष्ट संघुष्ट पर्यायान्न गवाघ्रात शकुनोच्छिष्ट तथा बुद्धि पूर्वक पादस्पृष्ट एवुं अन्न वर्ज्य करवुं. २

टीका. आदर सत्कार करवा योग्य माणसने अनादरथी जे अन्न आप्युं होय ते अन्न अनर्चित कहेवाय छे. आगळ कहेवामां आवशे तेवा प्राणसंकट विगेरे कारण विना केवळ पोताने वास्तेज रांधेलुं होय अने देवादिनी पूजा नैवेद्य विगेरेनं शेष न होय तेवा मांसने वृथामांस कहेछे. केश तथा कीट एटले इयळ विगेरे जीवजंतु जेमां पड्या होय तेवुं केश कीटवाळुं अन्न, शुक्त एटले जे स्वाभाविक खाटुं नथी तोपण घणो काळ वही गयाथी किंवा बीजा पदार्थना मेळवणथी खाटुं थई जाय ते, परंतु दहीं विगरे पदार्थने कांइ शुक्तपद लागतुं नथी. "केमके पापीनुं अन्न खावुं नहीं, तेम जे अन्न बे वार रांध्युं होय ते खावुं नहीं तथा राग खांडवतक, दोह, तथा गहुंना अने जवना लोटनो पदार्थ, ते शिवाय शुक्त

अन्न अने पर्युषित अन्न खावुं नहीं" एम शंख स्मृतिमां कह्युंछे पिपेर तथा सूठ ए बे जनसनी साथे उकाळेली मगनी कांजी खांडबडे गळी करेली होय तेने राग खांडव कहे छे.) पर्यु षित एटले एक रातनुं वाशी थयलुं, उच्छिष्ट कहेतां जमीने छांडेलुं, श्वस्पृष्ट एटले कुत्राये अभडावेलुं, पतितावलोकित एटले पतित विगेरे नठारा माणसे जोयेलुं. १॥ तथा रजस्वला स्त्रीनुं अडकेलुं अन्न, मूळ वचनमांना रजस्वला शब्द वडे चांडाल विगेरे पण समजवा, केमके" अमेध्य,(अपवित्र) पतित, चांडाल, पुल्कस, रजस्वला, कुनखी, अने कुष्टरोगी, एमनो स्पर्श जेने थयो होय ते अन्न वर्ज्य करवुं" एम शंख स्मृतिमां कह्युं छे. कोण जमनार छे आवो भाइ, एम मोटे सादे बोलावीने जे अन्न आप्युं होय तेने संघुष्ट कहे छे. हरेकनुं अन्न कोइ बीजाये प्रसिद्ध थईने आप्युं होय तेने पर्यायान्न कहे छे.जेम कह्युं छे के "ब्राह्मणनुं अन्न शूद्र आपतो होय अथवा शूद्रनुं अन्न ब्राह्मण आपतो होय तो ते अन्न जमवुं नहीं, कदापि जमे तो एक चांद्रायण प्रायश्चित्त करे" हवे मूळमां "पर्याचांत" एवो पाठ होय त्यारे तो एवो अर्थ समजवो के जमी रह्या पछी मछन दर्याने तुरत आचमन करवुं त्यार पछी कांइ (ताम्बूलादि) खावु होय तो खवाय, एवी शास्त्र मर्यादा छे ते माटे जमी उठ्या पछी आचनम करवानी पेहेलां जे कांइ खावुं तेने पर्याचांत कहे छे. पार्श्वाचांत एवो पाठ होय त्यारे तो एक पंक्तिमां पाशे बेठेलो ब्राह्मण छेलुं आचमन करी बेशे त्यारे पाशेना बेसनारे जमवुं नहीं, एवो अर्थ समजवो. गवाघ्रात एटले गाये सुंगेलु, शकुनोच्छिष्ट एटले कागडा विगेरे पक्षिओये खाधेलुं, तथा जे अन्नने जाणी जोइ पग अडकाड्यो होय तेवा अन्नने पाद स्पृष्ट कहे छे. ए सर्व अन्न वर्ज्य करवां एटले खावां नहीं. २

अव. वाशी थयलुं अन्न खावुं नहीं एवो निषेध कह्यो तेनो अपवाद कहे छे.

अन्नंपर्युषितंभोज्यंस्नेहाक्तंचिरसंस्थितम् ॥

अस्नेहाअपिगोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥३॥

मूळ. स्नेह युक्त अन्न चिरकाळ वाशी रह्युं होय तो पण खावुं. स्नेह रहित होय तो

पण गहुंना यवना तथा दुध विगेरे गोरसना पदार्थ वाशी थयेला पण खावा. ३

टीका. स्नेह युक्त एटले घी विगेरे चिकट पदार्थथी मिश्रित करेला किंवा तळेला पदार्थ बहु दिवसना वाशी थया होय तो पण खावा. तेम गहुं जव विगेरे धान्यना मांडा सातवो विगेरे पदार्थ तथा दुध विगेरेना मलाई मावो विगेरे पदार्थ यद्यपि स्नेह रहित एटले उपरथी तेमां घी नाख्युं नथी अने वाशी होय तो पण खावा. परंतु खाटा अथवा खोरा नही थया होय तो. केमके "अपूप (मालपुडा) धाणी लोट सातु तथा तेले तळेलुं अने बासुदी दुधपाक तथा शाक ए पदार्थ वाशी थईने खटास उपर आव्या होय त्यारे वर्ज्य करवा अर्थात् खावामां लेवा नही." एम वसिष्ट स्मृतिमां कह्युं छे. ३

संधिन्यनिर्दशावत्सागोपयःपरिवर्जयेत् ॥

औष्ट्रमेकशफंस्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥४॥

मूळ. संधिनी अनिर्दशा अने अवत्सा गायनुं दुध वर्ज्य छे. तथा उंटडी एकखरीवाळा जानवरनुं स्त्रीनुं आरण्यकनुं तथा घेटीनुं दुध पण वर्ज्य छे. ४

टीका आखलाए पकडेली गायने संधिनी कहे छे. कारण त्रिकांडी कोशमां लख्युं छे के "वांझणीने वशा अने आखलाये पकडेलीने संधिनी एवुं नाम छे. तथा जे गाय एकज वेळा दोवा दे बेउ वेळाये नही ते गायने अने बीजुं वाछरडुं धवडावीने जे दोही लेवा दे ते गायने पण संधिनी एम कहेछे. वायापछी दश दिवस नथी थया त्यांहा सुधी ते गाय अनिर्दशा कहेवायछे. जेनुं वाछरडुं मरी गयुं होय ते अवत्सा, एवी गायोनुं दूध खावुं नही. मूळवचनमां संधिनी लखी तेथी स्पंदिनी अने यमल प्रसू पण समजी लेवी. जेम गौतम कहेछे के 'स्पंदिनी यमलप्रसू अने संधिनी गायनुं दूध खावुं नही." जेना आंचळमांथी दूध झरी जाय ते स्पंदिनी अने जेणे बे वाछडानुं जोळवुं जण्युं होय ते यमलप्रसू कहेवायछे. ए प्रमाणे भेंशनुं तथा बकरीनुं पण दूध दश दिवस मांहेनुं वर्ज्य छे. केमके "गाय भेंश अने बकरी अनिर्दशा होय त्यांहां लगी तेमनुं दूध खावुं नही" एम वसिष्ट स्मृतिमां कह्युंछे. दूध लख्युं तेथी दही विगेरेनो पण निषेध

समजवो. मत्तांनो निषेध करेलो होय त्यांहां मांसना बनेला पदार्थनो निषेध नही होय एम समजवुं कांइ योग्य नथी. परंतु ज्यांहां विकारनो निषेध कीधो होय त्यांहा प्रकृतिनो निषेध थतो नथी. ए वात तो योग्य छे. दूधनो निषेध छे तेथी कांइ छाण मूतर लेवानो निषेध थाय नही. एक खरीवाळा पशु घोडी गधेडी विगेरे जानवरनुं तथा स्त्रीनुं एटले बे आंचळवाळी बकरी विना सघळी जातनी स्त्रीनुं दूध भक्षणमां लेवुं नही. "बकरी विना सघळी दिस्तनी स्त्रीनुं दूध अभक्ष्य छे" एम शंख स्मृतिमां कह्युंछे. आरण्यक अरण्यमां थयेला भेंश विनाना रानी ढोर तेमनुं पण दूध खावुं नही. केमके "महिषी शिवाय बीजारानी ढोरनुं दूध अभक्ष्य छे" एवां स्मृतिवचन छे. तथा घेटीनुं दूध पण वर्ज्य छे. उंटडी विगेरेना सघळा विकार एटले छाण मूतर विगेरे पण वर्ज्य छे एम समजवुं. कारण "घेटीना उंटडीना तथा एक खरीवाळा पशुना विकार सर्वदा वर्ज्य छे" एम गौतम कहेछे. ४

देवतार्थहविः शिग्रुंलोहितान्व्रश्चनांस्तथा ॥

अनुपाकृतमांसानिविड्जानिकवकानिच ॥५॥

मूळ. देवान्न हविर्द्रव्य शिग्रु तथा वृक्षनो लाल रस तथा छेद करीने निपजावेला रस यज्ञ विनानुं मांस तथा नठारा खातरथी निपजेली वस्तु अने कवक. ५

टीका. देवान्न एटले देवने अर्थे बलिदान नैवेद्य करवा रांधेलुं हवन करवा माटे सिद्ध करेलुं अन्न हविर्द्रव्य कहेवायछे. ते होम थवानी पेहेलां खावुंनही. शिग्रु एटले सरगवो, झाडमांथी निकळेलो लाल रंगनो चीकणो रस लाल गुंदर लाख इत्यादि, तथा झाडने छेद करीने निपजावेला लाल रंगना रस, आ सर्वे पदार्थ अभक्ष्य छे. जेम मनुये कह्युं छे के "झाडना लाल चीकणा रस तथा छेद करीने काढेला रस अभक्ष्य छे." हवे लालरंगनो रस एम कह्युं तेथी हिंग कपूर इत्यादिनो निषेध नथी. यज्ञक्रिया विना मारेला पशुनुं मांस अभक्ष्य छे. नठारुं खातर विष्टा विगेरेनुं तेमांथी निपजेला अथवा बहिर्दिशाये जवानी जग्यामां उगेला तांदळजानी भाजी विगेरे पदार्थ तथा कवक एटले चोमासामां छत्र सरखी आकृतिना अंकुर उगेछे ते पण अभक्ष्य छे. ५

क्रव्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रतुदाटिट्टिभान् ॥
सारसैकशफान्हंसान्सर्वांश्चग्रामवासिनः ॥६॥

मूळ. क्रव्यभक्षकपक्षी, तथा चातक, शुक, प्रतुद, टिट्टिभ, अने सारस तथा एक खरीवाळापशु तथा हंसपक्षी अने सर्व ग्रामवासी पक्षी. ६

टीका. काचु मांस खानारा गीध विगेरे पक्षी, तथा चातक, एटले पपईयो शुक—पोपट प्रतुद एटले चांचवडे जीवने मारी खानारा शिचाणा विगेरे पक्षी तथा जेनुं बोलवुं टिट्टिभ एवा शब्द सरखुं संभळाय छे तेने टिट्टिभ पक्षी कहे छे. सारस पक्षी नदी विगेरे जलाशयनी पासे रहेनारो लांबो पगनो अने उंची डोकनो होय छे. एक खरीवाळा पशु घोडा विगेरे, तथा हंस पक्षी प्रसिद्ध छे. ग्रामवासी पक्षी खबुतर विगेरे ए सर्व अभक्ष्य छे. ६

कोयष्टिप्लवचक्राह्वबलाकाबकविष्किरान् ॥
वृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥७॥

मूळ. कोयष्टिक, प्लव, चक्रवाक बलाका, बगलुं तथा विष्किर अभक्ष्य छे. तथा वृथा कृसर संयाव, पायस, अपूप अने शष्कुली अभक्ष्य छे. ७

टीका. कोयष्टिक—कौंचपक्षी, प्लव—जलकुकडी, चक्रवाक कहेता चकवा चकवीनुं जोडुं घणुखरु नदीने तीरे रहे छे, बगली अने बगलां प्रसिद्ध छे. जे पक्षी नख वडे खोत्रीने खाय छे तेवा चकोर विगेरे पक्षीने विष्किर समजवा केमके लावो, मोर ए पक्षी भक्ष्य कहेला छे तेमज ग्राम कुकुट पण विष्किर पक्षीमां गणवा नही कारणके ग्रामवासी पक्षीमां तेनो निषेध थई चुक्यो छे एटला पक्षी भक्षणना काममां वर्ज्य छे. देवताओने माटे नैवेद किंवा बलिदान करवाना विचार सिवाय रांधेला कृसर विगेरे पदार्थ अभक्ष्य छे. तल अने मगवडे मिश्रित करेलो एक तरेनो भात थाय छे तेने कृसर कहे छे, संयाव एटले दुध गोळ अथवा खांड अने घीमां शेकेलो शिरो, एने संस्कृतमां उत्कारिक एम पण कहे छे पायस—एटले दुधपाक अपूक एटले मालपुडा, शष्कुली कहेतां जलेबी, एवा पक्वान्न देवकार्य विना वृथा कीधा होय ते अभक्ष्य छे. केवल पोताने वास्तेज अन्न रांध

नही एम पूर्वे लख्युं छे. तेथी वृथा कृसर संयाव इत्यादि पदार्थ खावानो निषेध यद्यपि थयो. तथापि आ वचनमां ते पदार्थ अभक्ष्य छे एम कह्युं ते साधारण अन्न करतां सारां सारां पक्वान्न पोताने वास्तेज बनावीने खावानुं मोटुं प्रायश्चित जणाववा सारु कर्युंछे. ७

कलविंकंसकाकोलंकुररंरज्जुदालकं ॥
जालपादान्खंजरीटानज्ञातांश्चमृगद्विजान् ॥८॥

मूळ. कलविंक काकोल कुरर वृक्षकुकूट, जालपाद, खंजरीट तथा जे पशु अने पक्षी अविज्ञात होय ते सर्वे अभक्ष्य छे. ८

टीका. गाममां रहेनारा चकलाओने कलविंक कहेछे. ग्रामवासी पक्षी अभक्ष्य एम प्रथम कह्युं तेथी कलविंक अभक्ष्य छे ए वात सिद्ध थईछे ते थापि फरीथी अभक्ष्य कहेवानो आशय ए जे—रानी तथा गामठी एवा बेउ तरेना चकला अभक्ष्य छे. एक जातना कागडाने काकोल कहेछे. कुरर—टीटोडी, वृक्ष कुकुट—कुकडाना आकारवाळो एक जातनो पक्षी, जालपाद—जाल जेवा जेना पग होयछे ते जातनो हंस पक्षी, जाळ जेवा पग नथी होता एवा पण हंसपक्षी थायछे ते माटे पुनरुक्ति कीधीछे. खंजरीट—खंजनपक्षी जेने देशभाषामां धोबेण कहे छे. जे पशु तथा पक्षीओ जातथी जाणेला नही होय ते अविज्ञात कहेवाय छे. आ कलविंक विगेरे प्राणी भक्षणना कार्यमां वर्ज्य करवा. ८

चाषांश्चरक्तपादांश्चसौनवल्लूरमेवच ॥
मत्स्यांश्चकामतोजग्ध्वासोपवासस्त्र्यहंवसेत् ॥९॥

मूळ. चाष तथा रक्तपाद पक्षी सौन तथा वल्लूर मांस, अने मत्स्य पण अभक्ष्य छे. ए सर्वेनुं भक्षण जाणतां कीधुं होय तो त्रण दिवस उपवास करीने रहेवुं. ९

टीका. चाषपक्षी लीलारंगवाळी पांखनो होय छे. रक्तपाद कहेतां रातापगवाळा पक्षी कादंब विगेरे, तथा सौन कहेतां खाटकीना घरनुं मांस, प्राणिवध करवाना स्थानने सूना अने त्यांहांना मांसने सौन एवुं नाम शास्त्रमां आप्युं छे. वल्लूर क-

हेतां शुष्कमांस, मत्स्य कहेतां माछलां ए चाष विगेरे प्राणी अभक्ष्य छे. मूळमांना "पण" शब्दवडे नालिका शण कुसुंब विगेरे पण अभक्ष्य जाणवा. कह्युं छे के "†नालिका शण छत्राक कुसंभ तुंबडु भूंड कुंभीफळ कंदुक वंताक अने कोविदार अेटला पदार्थ भक्षण करवा नही" तथा "अकाले उगेलां फूल अने फळ वळी जे कांइ विकारवाळो पदार्थ होय ते प्रयत्नथी वर्ज्य करवो" तथा "वड पिपरडी पीपळो कोठुं अने कदंब तथा बीजोरानुं फळ अभक्ष्य छे" इत्यादि स्मृतिवचनमां कह्युं छे. संधिनी गायनुं दूधथी मांडीने कहेला आ सघळा पदार्थ भक्षण करवा नही, कदापि जाणीजोइने खाय तो त्रण दिवससुधी उपवास करीने रहेवुं. अजाणतां खाय तो एक दिवस उपवास करवो एम मनुसंमृतिथी समजाय छे. हवे शंखस्मृतिमां जे कह्युं छे के "बगलां काबर हंस जळकूकडी चक्रवाक कारंडव तथा माणसना घरमां माळियुं करी रहेलां चकलां कपोत तथा खबूतर, तथा धोळो पोपट मेनां सारस टिट्टिभ घूड कंक रक्तपाद चाष कागडो कोयेल शाडवली कुकडो अने लीलो पक्षि खावामां आवे तो बार दिवस लगी कांइ खावुं नही फक्त गोमूत्रमां उकाळेली जवनी कांजी पीने रहेवुं" ते तो बहुवार भक्षणनो अभ्यास थयो होय किंवा गणावेला सघळा प्राणीओनुं भक्षण बुद्धिपूर्वक कीधुं होय त्यारे जाणवुं. ९

पलांडुंविड्वराहंचछत्राकंग्रामकुकुटम् ॥
लशुनंगृंजनंचैवजग्ध्वाचांद्रायणंचरेत् ॥१०॥

मूळ. पलांडु विड्वराह छत्राक ग्रामकुकुट लशुन अने गृंजन खावामां आवे तो चांद्रायण प्रायश्चित्त करवुं. १०

टीका. पलांडु—कांदो, विड्वराह— गाममांनु भुंड, छत्राक कहेतां चातुर्मास्यमां छत्र जेवां अंकुर उगे छे ते, ग्रामकुकुट—पाळेला मरघडां, लसण तथा गृंजन ए

---

†नालिका—लांबी नळी जेवां पंडोळां थाय छे ते. शण तो प्रसिद्ध छे. छत्राक—चोमासामां छत्रना आकारवाळा अंकुर ऊगे छे ते. कुसुंभ कहेतां जेनो रातो रंग पाघडीने दे छे. कुंभिफळ कोहळुं, कंदुक—दडी जेवुं फळ जेने टिंडसळं कहे छे. वंताक प्रसिद्ध छे. कोविदार—पपैयो.

टले लसणना आकारवालो राता रंगनो झीणो कांदो थाय छे ते, ए छ प-दार्थ जाणी जोइने एकवार खाधा होय तो आगळ कहेवामां आवशे तेवुं चांद्रायण प्रायश्चित्त करवुं पडे. ग्रामकुक्कुट अने छत्राक ए बे वस्तुनो निषेध प्रथम कह्यो छे तोपण अहिं फरीथी तेमने वास्ते लख्युं ते पलांडु विगेरेना प्रायश्चित्त जेवुं एमनुं पण प्रायश्चित्त छे एम बताववा सारू छे. बुद्धिपूर्वक घणा दिवस सुधि आ छ वस्तु खावामां आवी होय त्यारे तो "छत्राक विड्वराह लशुन ग्रामकुक्कुट पलांडु अने गृंजन ए छ वस्तु जाणी जोईने खानार द्विज माणस पतित थायछे" ए प्रमाणे मनुये कह्युं ते जाणवुं. वगर जाणे अभ्यास थयो होय त्यारे तो "ए छ वस्तु अजाणतां खाधी होय तो सांतपनकृच्छ्र नामनुं प्रायश्चित्त करवुं" एम त्रीजा अध्यायमां कह्युं छे ते किंवा एक चांद्रायण प्रायश्चित जाणवुं. अथवा बार दिवस दूध पीने रहेवानुं प्रायश्चित्त शंख स्मृतिमां कह्युंछे ते जाणवुं. १०

भक्ष्याःपंचनखाःसेधागोधाकच्छपशल्लकाः ॥
शशश्चमत्स्येष्वपिहिसिंहतुंडकरोहिताः ॥
तथापाठीनराजीवाःसशल्काश्चद्विजातिभिः ॥११॥

मूळ. पांच नखवाळा प्राणीमांथी श्वाविध, गोधा कच्छप शलक तथा ससलुं पण तेम माछलानी जातमांथी सिंहतुंड रोहित पाठीन राजीव तथा सशल्क एटला प्राणी द्विज लोकोने भक्ष्य छे. ११

टीका. श्वाविध कहेतां शाहुडी नामनुं जनावर, गोधा—पाटलागो, कच्छप—काचबो, शलक कहेतां जेना शरीरमांथी शीसोळियानी सळीओ निकळे छे ते प्राणी ससलुं प्रसिद्ध छे. ए पांच जातना प्राणी भक्षण करवामां लेवाय. मूळमांना "पण" शब्दवडे खड्ग नामनो पशु समजवो. तेम गौतम स्मृतिमां कह्युं छे के "शश शलक श्वाविध गोधा खड्ग अने कच्छप एटला भक्षणने माटे योग्यछे." जेना हाडकानां खडग पात्र थाय छे ते जनावरने खड्ग कहेछे. मनुये पण कह्युंछे के "श्वाविध शलक गोधा खड्ग कच्छप अने ससलुं ए-

टला प्राणी पांच नखवाळा जीव मध्ये भक्ष्यछे. तथा एक तरफ दांतवाळा जनावरमां उंट शिवाय सर्व प्राणी भक्ष्य छे." हवे जे वसिष्ठे कह्युं छे के "खड्ग भक्ष्यछे ए वातमां विवाद चाले छे" ते तो श्राद्ध विना बीजा भोजनने वास्ते विवाद छे. कारण "श्राद्ध कर्ममां खड्गनुं मांस आप्युं होय तो पितृ लोकनी अक्षय तृप्ति थायछे" एम श्रुतिवचननो दाखलोछे. तेम माछलानी जातमांथी सिंहतुंड विगेरे जातना मत्स्य भक्ष्यछे, जेनुं मुख सिंहना जेवुं होय ते सिंहतुंड, लालरंगनो मत्स्य रोहित, जेना शरीर उपर चंद्र जेवा चळकतां बींबां होय ते मत्स्य पाठीन, कमळ सरखो जेनो रंग होयछे ते मत्स्य राजीव, तथा जेना अंगमां छीप जेवां चळकतां टपकां होयछे ते मत्स्य सशल्क कहेवाय छे. ए सिंहतुंड विगेरे जातना माछलां केटली एक क्रियामांज भक्षण करवां, सर्वकाळे नही. केमके "पाठीन रोहित राजीव सिंहतुंड तथा सशल्क ए मत्स्यनुं भक्षण श्राद्ध क्रियामां किंवा देव कार्यमांज सर्वथा करवुं" एम मनुस्मृतिमां कह्युं छे. मूळमां द्विजलोकोने भक्ष्यछे एम कह्युं तेथी भक्ष्याभक्ष्यनो विचार शूद्रने वास्ते नथी एम समजवुं. ११

अव. चालता प्रकरणना आरंभथी ते अहीं सुधी द्विज लोकोना धर्म कहीने हवे चारे वर्णना धर्म कहे छे.

अतःश्रृणुध्वंमांसस्यविधिंभक्षणवर्जने ॥१२॥

मूळ. अवार पछी मांसना भक्षणनो तथा परित्यागनो विधि सांभळो. १२

टीका. प्रोक्षित विगेरे जे मांस छे, तेना भक्षणनो विधि तथा ते शिवाय बीजां जे निषिद्धमांस छे, तेना परित्यागनो विधि कहुं छुं. हे सोमश्रवा आदि ऋषिलोको तमे सांभळो. १२

अव. प्रथमथी भक्षणनो विधि कहे छे.

प्राणात्ययेतथाश्राद्धेप्रोक्षितंद्विजकाम्यया ॥
देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदोषभाक् ॥१३॥

मूळ. प्राण संकटना प्रसंगमां तथा श्राद्ध भोजनमां मांसनु भक्षण करवुं. वळी प्रो-

क्षित मांस तथा ब्राह्मण भोजनने सारू अथवा देव पितृकार्यने सारू सिद्ध करेलुं मांस देव पितर इत्यादिनी पूजा थया पछी शेष (बाकी) रह्युं होय ते भक्षण करे तो दोष लागे नहीं. १३

टीका. प्राण संकटनो प्रसंग ते एवो के कोइ समयमां सघळुं अन्न नहीं मळतुं होय, तथा जे व्याधि उपर मांस न खाय तो प्राणनो नाश थाय तेवो व्याधि थयो होय एवा प्राणसंकटनी वेळाये मांस भक्षण अवश्य करवुं. केमके सर्व प्रकारे आत्मानुं संरक्षण करवुं ए रीते शास्त्रमां आज्ञा लखी छे, तथा "आयुष्य पूरुं थवानी पेहेलां स्वर्गना अभिलाषथी पण माणसे मरी जवुं नहीं" ए रीते श्रुतिवचनमां जीववानो संभव छतां जाणी जोइने मरी जवानो निषेध कर्यो छे. अने श्राद्ध भोजनमां निमंत्रित ब्राह्मणने पण मांस भक्षण अवश्य करवुं; केमके नहीं करे तो दोष लागे छे एम श्रुति वचनमां कह्युं छे, तेम "यथा विधि श्राद्धमां निमंत्रण करेला पुरुष मांस भक्षण करे नहीं तो ते पुरुषने मुवा पछी पशुना एकवीस अवतार भोगववा पडे" एवुं मनु स्मृतिमां कह्युं छे. सोमयज्ञ विगेरे यज्ञ कर्ममां पशुने प्रोक्षण नामनो श्रौतसंस्कार कीधो छे ते पशुनुं मांस होम करी रह्या पछी शेष राखेलुं होय छे, ते प्रोक्षित मांस कहेवाय छे, तेनुं पण अवश्य भक्षण करवुं; कारण के नहीं करे तो यागनी सिद्धि थाय नहीं. ब्राह्मण भोजनने सारू तथा देवता पितर एमनुं आराधन करवा सारू जे रांध्युं छे ते मांस वडे देव ब्राह्मण इत्यादिनी तृप्ति करीने बाकी वधेलुं जमे तो दोष लागे नहीं. एमज कुटुंब पोषणने वास्ते पकवेलुं होय ते मांस खावानो पण दोष नथी. केमके ब्राह्मण लोकोये यज्ञयाग करवा माटे सारा पशु पक्षिओनो वध करवो, तथा वेळाये कुटुंब निर्वाहने माटे पण करवो, पूर्वे अगस्त्य ऋषीये तेम कीधुं हतुं ए प्रमाणे मनुस्मृतिमां लख्युं छे. दोष लागे नहीं एम लख्युंछे तेथी ब्राह्मण भोजन देव पितृ पूजन इत्यादि कार्य करीने शेष वधेलुं मांस खावानी रजाछे एटलुंज समजवुं परंतु प्रोक्षित इत्यादि मांसनुं भक्षण जेम अवश्य करवुं जोइये, तेम समजवुं नहीं. ए प्रमाणे हरण ससलुं इत्यादि प्राणीनुं मांस वर्ज्य नथी तो पण प्राणसंकट विगेरे कारण विना भक्षण करवुं नहीं एम आ वचनथी समजायछे,

तेथी शूद्रने पण मांसना सघळा विधि अने निषेध पाळवानो अधिकार मालम पडे छे. १३

अव. हवे प्रोक्षित विगेरे पवित्र मांस शिवायनुं वृथा मांस शब्दवडे कहेलुं मांस खावानो निषेध छतां भक्षण करे तो तेनी निंदाने वास्ते अर्थवाद कहे छे.

वसेत्सनरकेघोरेदिनानिपशुरोमभिः

संमितानिदुराचारोयोहंत्यविधिनापशून् ॥१४॥

मूळ. जे माणस विधि विना पशुना घातक थाय ते दुराचारिनो पशुना रोम जेटला दिन सुधी घोर नरकमां वास थाय. १४

टीका. देवता पितर इत्यादिना कर्मने वास्ते शास्त्रमां पशुवध करवानो विधि कह्योछे, ते शिवाय बीजा कामने सारु पशुनो वध जे माणस करे, ते दुराचारि पापी माणसनो पशुना निमाळा जेटला दिवससुधी घोर नरकमां वास थाय. आ मूळवचनमां घातक शब्द छे तेथी आठ प्रकारना घातक समजवा. जेम मनु कहे छे के [१]अनुमंता [२]निहंता [३]विशसिता [४]क्रयकारी [५]विक्रयकारी [६]संस्कर्त्ता [७]उपहर्त्ता तथा [८]खादक ए सर्वे घातक कहेवाय छे. १४

अव. हवे परित्यागनो विधि कहे छे.

सर्वान्कामानवाप्नोतिहयमेधफलंतथा ॥

गृहेपिनिवसन्विप्रोमुनिर्मांसविवर्जनात् ॥१५॥

मूळ. तेना सर्वे काम पारपडे तथा अश्वमेध यज्ञनुं फळ तेने मळे. जेणे मांसनो परित्याग कीधोछे. वळी ते घरमां रह्यो छे तोपण ते विप्रमुनि सरखो जाणवो. १५

---

१ जेनी आज्ञा थया विना मारी शकाय नहीं ते अनुमंता [२]शस्त्रादिवडे मारे ते निहंता [३]छरी कातर विगेरेथी शरीरना अंग जुदां पाडे ते विशसिता ४ मांस खरीद करनार ते क्रयकारी. [५]वेचनार ते विक्रयकारी. [६]रांधनार ते संस्कर्त्ता. [७]पिरशनार उपहर्त्ता. [८]खानार ते खादक. ॥

टीका. प्रोक्षित विगेरे जे अवश्य भक्षण करवानुं कह्युं ते शिवाय बीजुं मांस हुं खाइश नहीं ए रीते संकल्प साचा मनथी करीने ते प्रमाणे नियम पाळे, तेनां सघळां धारेलां काम निर्विघ्नथी पार पडे छे, केमके तेनुं अंतःकरण शुद्ध छे जेम मनु कहे छे के ते पुरुष जे धारे अने करवा मांडे तथा जेनी प्रीति राखे ते, ते वस्तु निर्विघ्नथी तेने मळे छे, जे पुरुष कोइनी पण हिंसा करतो नथी. मांस परित्यागनुं आ फळ तो गौण छे, मुख्य तो अश्वमेध यज्ञनुं फळ तेनेमळे ए छे., आ पण एक वर्षना संकल्पनुं फळ छे. केमके वर्षे वर्ष जे कोइ अश्वमेध यज्ञ करे तथा जे कोइ मांसनो परित्याग करे, ते बेउनुं पुण्यफल समान छे एम मनुस्मृतिमां कह्युं छे. वळी मांसनो परित्याग करीने घरमां रह्यो छे तो पण ते ब्राह्मणादि चार वर्णमांनो कोई पण पुरुष वेदाभ्यासी मुनि लोकना जेवो मान आपवा योग्य थाय छे; आ विचार कांइ निषिद्धमांसना परित्यागने माटे किंवा अवश्य भक्षण करवुं जोईये तेवा प्रोक्षितादि मांसना परित्यागने माटे नथी. परंतु ए बेउ शिवायनुं जे अतिथि ब्राह्मण देव इत्यादिने वास्ते रंधावेलामानुं बाकी रहेलुं मांस भक्षण करवानी शास्त्रमां रजा आपीछे, तेवा मांसना परित्यागने माटे ए विचार छे. १५

इतिभक्ष्याभक्ष्यप्रकरणं अथद्रव्यशुद्धि०

भक्ष्याभक्ष्य प्रकरण समाप्त थयु. द्रव्य शुद्धि प्रकरणनो आरंभ.

भव. हवे द्रव्यनी शुद्धि कहे छे.

सौवर्णराजताब्जानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् ॥
शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्मणाम् ॥
पात्राणांचमसानांचवारिणाशुद्धिरिष्यते ॥१॥

मूळ. सुवर्णनां अने रूपानां पात्र, जलोत्पन्न वस्तु, ऊर्ध्वपात्र, ग्रह, पाषाण, शाक, रज्जु, मूळ, फल, वस्त्र, विदल, चर्म पात्र तथा चमस, एटला पदार्थनी शुद्धि जळ वडे थाय छे. १

टीका. हेमनां तथा रूपानां वासण, जलोत्पन्न वस्तु ते मोती शंख छीप इत्यादि, ऊ-

ई पात्र ते यज्ञ कर्ममां वपराय छे उलूखल (खांडणी) विगेरे, ग्रह एटले षो-डशीउक्थ इत्यादि नामनां पात्र सोमयागमां सोम रस भरवा सारू लाकडाना प्याला जेवां होय छे, पाषाण एटले निसा ओरसीयो इत्यादि, शाक कहेतां मे-थी विगेरेनी भाजी, रज्जु कहेतां शण विगेरेनी दोरी, मूळ कहेतां आदु ह-लदर इत्यादि, फळ ते आंबा विगेरेनां, वस्त्र कहेतां लुगडां, विदल एटले वांस-नी शली वडे बनावेली टोपली छाबडी इत्यादि, चर्म ते बकरा विगेरेनुं, पात्र एटले यज्ञकर्ममां उपयोगी एवां प्रोक्षणी पात्र विगेरे, तथा चमस एटले सोम-यागमां सोमरस भरवानां पात्र होतृ चमस इत्यादि नामनां होय छे ते एटला पदार्थने कशानो लेप लाग्यो न होय, पण उच्छिष्टनो स्पर्श मात्र थयो होय त्यारे एओनी शुद्धि पाणीवडे धोवाथी थाय छे. १

चरुस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राण्युष्णेनवारिणा ॥२॥

मूळ. घरु, स्रुक्, स्रुव, तथा चीकणा थयेलां पात्र, एमनी शुद्धि ऊष्ण जल वडे. २

टीका. चरु कहेतां चोखा विगेरे रांधवानी तपेली स्रुक् अने स्रुव तो अग्निमां आहुति होमवा सारुं यज्ञपात्र होय छे ते प्रसिद्ध छे, तथा घी विगेरे चिकट वस्तुथी चिकणां थयेलां पात्र ते प्राशित्र हरण इत्यादि नामनां यज्ञ पात्र होय छे, ए पदार्थ निर्लेप (निर्मळ). होय तो उन्हा पाणी वडे धोवाथी शुद्ध थाय छे. केमके "सुवर्णनां पात्र निर्लेप छे तो केवळ जळ वडे शुद्ध थाय छे, तेमज मोती शं-ख छीप विगेरे जलोत्पन्न वस्तु तथा पाषाणनी अने रूपानी वस्तु, कोई पदा-र्थमां जडीने बेसाडेली होय नहीं, तो तेनी जळ वडे शुद्धि थाय छे एम मनु स्मृतिमां कह्युं छे, उपर लखेला पदार्थ मलिन थया होय त्यारे तो, "सुवर्ण विगेरे धातुनां पात्रनी मणीनी तथा पाषाणना पदार्थनी शुद्धि राख मटोडी तथा जळ वडे थाय ए रीते ज्ञानी लोके कह्युं छे" एम मनु स्मृतिमां लख्युं ते जोइ लेवुं. ए ठेकाणे राख तथा मटोडीनो विकल्प समजवो. केमके ते बेऊनुं कार्य एकज छे. अजवाळवा सारू राख किंवा मटोडी लीधी होय तोपण ते बेउनी साथे धोवाने माटे जळ तो लेवुंज जोइये. कागडा विगेरेना मोढाथी अशुद्ध थाय त्यारे तो "काकमुख वडे छावायेला पात्रने सारी पेठे घशी नाखवुं, अने कुत्रा विगेरेनो मुखेथी अपवित्र थयेलुं पात्र तेवुंने तेवुंज वापरवुं नही" एम शा-

ग्रमां कह्युं छे ते जोई लेवुं आ वात बलाडी शिवायना जनावरने वास्ते लखी छे केमके, मार्जार, कडछी तथा वायु एटला सदाय पवित्र छे. एम स्मृति वचन छे. २

स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानांमुसलोलूखलानसाम् ॥

मूळ. स्फ्य, शूर्प, अजिन, धान्य, मुसळ, उलखळ, अने शकट, एमनी शुद्धि पण उष्ण जळवडेज.

टीका. स्फ्य एटले यज्ञकर्ममां तरवारनी आकृतिवाळुं काष्ठनुं शस्त्र होय छे ते शूर्प कहेतां सूपडुं, अजिन कहेतां मृग विगरे पशुनुं चर्म, आ वचनमां फरीथी अजिन लख्युं छे ते यज्ञकर्ममांना अजिनने वास्ते. उलूखल कहेतां खाळणी, शकट कहेतां गाडुं, बाकीना पदार्थ प्रसिद्ध छे. ए वस्तुओनी पण उन्हा पाणीवडे शुद्धि थायछे.

प्रोक्षणंसंहतानांचबहूनांधान्यवाससम् ॥३॥

मूळ. समूह करीने मुकेला धान्य वस्त्र विगरे बहु पदार्थनी शुद्धिने वास्ते प्रोक्षण कह्युंछे. ३

टीका. मोहोटो ढगलो वाळीने मुकेला धान्य वस्त्र इत्यादि घणा पदार्थ होय, तेमनी शुद्धिने वास्ते प्रोक्षण, एटले हथेलीमां पाणी लईने छांटवानुं कह्युं छे. घणा ते एवा के छोवायला करतां वगर छोवायला पदार्थ घणा होवा जोइये एम समजवुं. सारांश ए के धान्य वस्त्र इत्यादि पदार्थना ढगलामांथी थोडाकने चांडल विगेरेनो स्पर्श थयो होय पण घणाने नही, त्यारे जेटला स्पर्शवाळा पदार्थ थया, तेमनी तो पूर्वोक्त रीतेज शुद्धि अने बाकीना घणा पदार्थनी प्रोक्षणवडे शुद्धि थायछे. ए प्रमाणे बीजी स्मृतिमां पण कह्युं छे के "वस्त्रधान्य इत्यादिना ढगलामध्ये थोडाक भागने दुष्ट स्पर्श थयो होय त्यारे तेटलोज भाग काढी नाखीने बीकाना सघळानुं प्रोक्षण करवुं" हवे कदापि घणा भागने स्पर्श थयो होय अने थोडाकनेज नही थयो होय त्यारे तो सघळाने धोवा जोइये. जेम मनू केहे छे के, "धान्य वस्त्र इत्यादि पदार्थ बहु होय तो तेमनी जळवडे प्रोक्षण कीधाथी अने थोडा होय तो पाणी वडे धोवाथी शुद्धि थाय.

छे" छोवायला अने वगर छोवायला समान बरोबर होय त्यारे तो जळवडे प्रोक्षणज करवुं. केमके उपर लखेला मनु वचनमां घणा पदार्थनी शुद्धिने माटे प्रोक्षण कह्युं तेथीज थोडानी शुद्धिने माटे पाणीवडे धोवानुं अर्थात् समजायुं छतां फरीथी थोडाने वास्ते धोवानुं जे कह्युं छे ते बरोबर समान होय तेमनी शुद्धिने माटे धोवानी मनायी करवा माटे कह्युं छे. आटला आभडछेटवाळा छे अने आटला नथी ए रीते जुदा पाडीने निश्चय ज्यांहा थतो नहीं होय, त्यां बधुं धोई नाखवुं पडे. केमके एक पक्षे जे दोष आवे तेनुं पण निवारण करवुं जोईये. जे गांसडी अनेक माणस विना उपाडी सकाय नहीं, तेमांना तो अभडायला अने वगर अभडायला सघळा पदार्थनुं प्रोक्षणज करवुं एम निबंधकारो कहे छे. ३

अव. अशुद्ध वस्तनो लेप लाग्यो नथी पण केवळ स्पर्श मात्र थयो होय तेवा पदार्थनी शुद्धि कहीने हवे अशुद्ध वस्तुनो लेप जेने थयो होय तेवा पदार्थनी शुद्धि कहे छे.

तक्षणंदारुशृंगास्थ्नांगोवालैःफलसंभवाम् ॥
मार्जनंयज्ञपात्राणांपाणिनायज्ञकर्मणि ॥४॥

मूळ. काष्ठ शृंग अने अस्थिना पदार्थनी शुद्धि छोलवाथी फल पात्रनी शुद्धि गायना केशवडे घसवाथी तथा यज्ञकर्ममां यज्ञपात्रनी शुद्धि हाथवडे मार्जन कीधाथी थाय छे. ४

टीका. काष्ठ—लाकडुं, शृंग—घेटा पाडा विगेरेनां शिंगडां, अस्थि—हाथी भूंड विगेरेनां हाडकां, एवडे बनावेला पदार्थ वळी "अस्थि" शब्दथी दांतना पदार्थ पण लेवा. ए सर्व पदार्थो उच्छिष्ट चिकट विगेरेथी खरडाया होय त्यारे "ज्यांहांसुधी अपवित्र वस्तुनो लेप अने गंध गयो नथी त्यांहांसुधी मटोडी चोळीने धोया करवुं ए रीते सर्व द्रव्यनी शुद्धि थाय" एम शास्त्रमां कह्युं छे ते प्रमाणे कीधाथी पण अपवित्र लेप अने गंध जाय नहीं तो ते ते पदार्थनो तेटलो भाग छोली नाखवाथी ते शुद्ध थायछे. तमडं बीलं नारियेळ विगेरेनां बनावेलां वा-

सणने फल पात्र कहेछे. ते पात्रनी शुद्धि गायना केशवडे घशीने धोवाथी थाय छे. चालता यज्ञकर्ममां वापरवा योग्य स्रुक् स्रुव इत्यादि यज्ञपात्रनी शुद्धि जमणा हाथमां झालेला दर्भवडे किंवा दशापवित्रवडे (रुमालवडे) यथाशास्त्र लूछीने मार्जन कीधाथी थायछे. श्रौतयज्ञमांनो आ दाखलो सुवर्ण (सोनुं) विगेरे धातुनां बीजां पण वासण सारी पेठे अजवाळेलां चोखां होय, त्यारेज स्मार्त कर्ममां अथवा लौकिक कर्ममां वापरवां एम बतावबा सारु छे, अने यज्ञपात्र तो अजवाळी चोखां कीधां होय तोपण संस्कार थवा सारु दशापत्र विगेरेथी तेमनुं शोधन करवुं, एटलो प्रकार विशेष छे. ४

अ०. हवे मलिन थइ गयेली केटलीक वस्तुनो मेल काढी नांख एवां कारण कहेछे.

सोषैरुदकगोमूत्रैःशुद्ध्यत्याविककौशिकम् ॥
सश्रीफलैरंशुपट्टंसारिष्टैःकुतपंतथा ॥५॥

मूळ. उखर मृत्तिका सहित जळ गोमूत्रवडे उर्णा वस्त्र अने कौशिक वस्त्र, तथा श्रीफल सहित जळ गोमूत्रवडे अंशुक पट्ट तथा अरीठां साथे जळ गोमूत्रवडे कुतप वस्त्र शुद्ध थायछे. ५

टीका. खारी मटोडीथी चोळीने गोमूत्रवडे किंवा जलवडे जेवो मेल होय, ते प्रमाणे धोवाथी उर्णा वस्त्र अने कौशिक वस्त्र शुद्ध थायछे. बकराना केशना बनेला कामळा धावली विगेरेने ऊर्णा वस्त्र अने रेशमी कप्पडने कौशिक वस्त्र कहेछे. श्रीफळ—बिलुं, तेनी वाटेली झीणी भूकी साथ गोमूत्र अने जलवडे धोवाथी अंशुक पट्ट एटले वल्कलना (कोइ एक जातना झाडना) तंतुवडे वणेलुं वस्त्र शुद्ध थायछे. अरीठाना फीण साथे गोमूत्र जलवडे धोवाथी कुतप वस्त्र शुद्ध थायछे. पर्वतमांना घेटा विगेरेना रुंवाटांना ऊनथी बनेला बनाथ शाल विगेरे वस्त्रने कुतप कहेछे. आ लख्या प्रमाणे धोवानो विचार उच्छिष्ट चिकणा पदार्थवडे वस्त्र खरडायां होय त्यारे जाणवो. अने जरा थोडुं लाग्युं होय त्यारे तो प्रोक्षण विगेरेथी शुद्धि करवी. धोई नांखवानी जरूर नथी. केमके जे रीते वस्तुने नुकसान नही लागे तेवी रीते सघळानी शुद्धि करवानुं शास्त्रमां कह्युंछे.

तेम देवल स्मृतिमां "ऊर्णावस्त्र रेशमी वस्त्र तथा कुतुपवस्त्र (बनात शाल विगेरे) पट्ट वस्त्र (सेलां दुपट्टा विगेरे) क्षौम वस्त्र तथा दुकूल वस्त्र (उंची जातना धोती जोडा विगेरे) एवां वस्त्रनी शुद्धि अल्प क्रियावडे थायछे, जळना छांटा नाखवा तडकामां ताप देवो" इत्यादि कहीने कह्युंछे के "उपर लखेली ते ते वस्तुने अपवित्रनो योग थाय तो शोधन करवासारू निमेला पदार्थ होय तेवडे तथा धान्यना लोटवडे अने खारनी मेळवणीवालाफळना (लींबु विगेरेना) रसवडे ते ते वस्तुनी शुद्धि करवी." क्षौमवस्त्र जेवीज शणीयाना वस्त्रनी पण शुद्धि जाणवी. केमके ते बेउ लुगडानुं मूळ कारण (सूत्र) सरखुं होयछे. ते वचनमां ऊर्णावस्त्र विगेरेनुं ग्रहण कीधुं छे तेथी ऊननी बनावेली तळाइ जेने बूरणीस कहेछे ते पण समजवां. हवे अपवित्रनो संबंध घणो अल्प थाय त्यारे तो धोवानी वात करवी नहीज. केमके "अपवित्रनो लेप वळग्या विना अभडछेठ थाय तो, तळाइ गोदडां उशीकां अने फुलवडे रंगेलां वस्त्र तडकामां जरा सुकवीने वारे वारे हाथवडे लुछवां, त्यारपछी पाणीना छांटा नाखीने काममां वापरवां. अने उपर लखेलां वस्त्र घणां मेलां थयां होय तो, यथायोग्य उपायवडे धोईने शुद्ध करवां" एम देवल स्मृतिमां कह्युं छे. फुलवडे रंगेलां ते कंकु, कुसुंबो विगेरेथी रंगेलां. फुलवडे रंगेलां वस्त्र अहीं लीधांछे, ते जे वस्त्रनो रंग धोयाथी जाय तेवां हलदर विगेरेथी रंगेलां पण समजवां, पण मजीठ विगेरेना पाका रंगवाळा नहीं केमके. ते वस्त्र धोवुं खमे एवां होयछे. शंख पण कहे छे के "रंगेला पदार्थनी प्रोक्षणवडे शुद्धि थाय छे. ५

सगौरसर्षपैःक्षौमंपुनःपाकान्महीमयम् ॥

कारूहस्तःशुचिःपण्यंभैक्ष्यंयोषिन्मुखंतथा ॥६॥

मूळ. गौरसर्षवसहित जळगोमूत्र वडे क्षौमवस्त्र अने पुनः पाक कीधाथी मृत्पात्र. (शुद्ध थाय छे.) कारीगरनो हाथ वेचवानी वस्तु भिक्षान्न अने स्त्री मुख पवित्र छे. ६

टीका. धोळा सरसवना चूर्ण साथे जळ गोमूत्रवडे धोयाथी क्षौम वस्त्र शुद्ध थाय छे.

---

[१] एनुं व्याख्यान आगळना वचनमां छे.

अतसी नामना झाडना तूलने क्षुमा कहे छे. तेना सुतरथी वणेलुं वस्त्र क्षौम कहेवाय छे. घडा विगेरे मटोडीनां वासण भट्टीमां घालीने फरी ताप देवाथी शुद्ध थाय छे. शुद्धि, करवानो आ प्रकार उच्छिष्ट घी विगेरेथी खरडायलाने वास्ते समजवो केमके " मद्य, मूत्र, विष्टा, लीट विगेरे बलगम, परु, आंसु, तथा लोही, वडे खरडायलुं ठीकरानुं वासण फरीथी भट्ठीमां घाल्युं होय तोपण शुद्ध थाय नहीं" एम स्मृति वचन छे. चांडाल (भंगीया) विगेरेनी अभडछेट थई होय त्यारे तो नाखीज देवा. जेम पराशरे कह्युं छे के "चांडालादिथी अभडायलुं धान्य अने वस्त्र धोयाथी शुद्ध थाय, पण ठीकरानुं वासण तो नाखीज देवुं." रंगरेज धोबी कंदोइ विगेरे कारीगरनो हाथ पवित्र—शुद्ध होय छे. अर्थात् ते हाथ वडे थवाना काममां कदापि सूतक विगरेनो संभव थाय तो पण तेने शुध गणवो, तेम बीजी स्मृतिनुं पण वचन छे के "कारीगर, सुथार लोहार विगेरे शिल्पी लोको तथा वैद्य दासी दास राजा अने राजकीय पुरुष एमने सुतक विगेरे आवे तो ए सर्वे तेज वेळाये शुद्ध थाय छे." वेचवानो एटले बजारमां के वखारमां वेचवा सारु राखेला जव डांगर विगेरे मालनीवस्तु घणा खरीददार लोकोना हाथ वडे चोळाय तोपण अशुद्ध थाय नहि वेपारी लोकोने सूतक होय ते कारणथी पण वेचवानो माल अशुद्ध थाय नहीं. भिक्षान्न—घेरे घेरथी ब्रह्मचारीए मागी आणेली भिक्षानुं अन्न कदापि भिक्षा आपनारी गृहस्थनी स्त्रीये हाथ पग धोई पवित्र थया विना आप्युं होय तेथी तथा अपवित्र रस्ता उपर चालवाथी अशुद्ध थाय नहीं. वळी स्त्रीनुं मुख संभोगनी वखते पवित्र. केमके "रति क्रीडाना प्रसंगमां स्त्री पवित्र" एम स्मृति वचन छे. ६

भव. हवे भूमिनी शुद्धि कहे छे.

भूशुद्धिर्मार्जनाद्दाहात्कालाद्गोक्रमणात्तथा ॥

सेकादुल्लेखनाल्लेपाद्गृहंमार्जनलेपनात् ॥७॥

मूळ. भूमिनी शुद्धि मार्जनथी दाहथी काळथी गायना फरवाथी छंटकावथी उल्लेखनथी अने लेपथी घरनी मार्जनथी अने लेपनथी. ७

टीका. सावर्णी वडे कचरो वाळी काढवो तेवा मार्जनथी, घास लाकडां विगेरे उपर पाथरीने बाळ्याथी, जेटला काल वडे नठारो लेप थयेलो समूळगो जतो रहे तेटलो काल वही गयाथी गायोना पग वडे घसीयाथी, गोमूत्र दूध गायनुं छाण अने जळ वडे छंटकाव कीधाथी उलेखन एटले हळवडे खेडवुं अथवा खरपीवडे छोलवु किंवा कोदाळीवडे खोदवुं तेथी तथा छाण विगेरेवडे लिपवाथी एवी छुटी छुटी एक एक क्रिया करवाथी किंवा मार्जन विगेरे समस्त क्रिया करवाथी अशुद्ध दुष्ट तथा मलिन होय ते भूमि शुद्ध थायछे. ते प्रमाणे देवळ ऋषि कहे छे के "जे जग्या उपर स्त्री प्रसूत थाय माणस मरी जाय किंवा बळ्युं होय वळी जे जग्या उपर चांडाल विगेरेनो वास थयो होय अगर विष्टा पडेली होय एवी रीते घणी नठारी थयेली भूमि अशुद्ध कहेवाय. कुत्रा भूंड गधेडां तथा ऊंट विगेरेनो संपर्क (बेठक) थयाथी भूमि दोषवाळी (दुष्ट) थाय छे. कोयला छालां निमाळा राग इत्यादिवडे भूमि मलिन थायछे." जेनी शुद्धि करवी छे ते भूमिना अशुद्ध, दुष्ट तथा मलिन एवा त्रण भेद मनमां राखीने शुद्धिना प्रकार बतावेछे के "पांच प्रकार अथवा चार प्रकारवडे अशुद्ध थयेली पण भूमि शुद्ध थाय छे, दोषवाळी त्रण किंवा बे प्रकारवडे अने मलिन थयेली भूमि एक प्रकारवडे" (शुद्ध थायछे.) जे ठेकाणे माणस बळेलुं होय, जे ठेकाणे चांडाल लोको रह्या होय ते बेउ भूमिनी पांच प्रकारवडे दाह, काल, गायनूं फरवुं, छंटकाव, अने उलेखन वडे शुधि (थाय छे) जे ठेकाणे माणसनुं जन्म किंवा मरण थाय तथा जे ठेकाणे विष्टा विगेरे हमेशां पडी रहेतां होय ते भूमिनी दाह विनाना चार प्रकार वडे शुद्धि. कुत्रां भूंड गधेडांओये घणा काळ सुधी ज्यां निवास कीधो होय तेवी (भूमि) नी गायना फरवाथी छंटकावथी अने उलेखन एवा त्रण प्रकारथी (शुधि थाय छे.) ऊंट गामठी कुकडां इत्यादिये घणा काळ सुधी निवास करेली (भूमि) नी छंटकाव अने उलेखन एवा बे प्रकार वडे शुद्धि (थायछे.) कोयला छालां इत्यादि मेला पदार्थ धणा काल सुधी ज्यांहा रहेला होय ते भूमिनी उलेखन वडे शुद्धि मार्जन अने लेपन (लीपवुं) ए बे तो सघळा प्रकारनी जोडे भेळा कराय छे. ए प्रमाणे मार्जन तथा लेपन वडे घर शुद्ध थाय. घरने जुदूं पाडीने कह्युं

छे ते दररोज मार्जन अने लेपन करवानुं केहेवा माटे. ७

गोघातेन्नेतथांकेशमक्षिकाकीटदूषिते ॥
सलिलंभस्ममृद्वांपिप्रक्षेप्तव्यंविशुद्धये ॥८॥

मूळ. गायेये सुंगेलुं तथा केश माक्षिका अने कीट वडे दूषित एवा अन्न उपर जळ भस्म अने मृत्तिका शुद्ध थवा सारु नाखवी. ८

टीका. गायना निःश्वास वेड तथा केश माक्षिका (माखी) अने कीडी विगेरे जीवजंतु वडे दूषित एटले बगडेलुं अन्न कहेता खावाना पदार्थ मात्र उपर यथा संभव जळ भस्म किंवा मृत्तिका शुद्ध थवा सारु नांखवी. केश कह्या छे तेथी झीणा बारीक रुवां पण समजवां गौतमऋषीये जेम कह्युं छे के "केश अने कीट (कीडी विगेरे) वडे बगडेलुं खावुं नहीज" ते तो केश कीडी विगेरेनी जोडे रंधायला अन्नने वास्ते छे. ८

त्रपुसीसकताम्राणांक्षाराम्लोदकवारिभिः ॥
भस्मादिःकांस्यलोहानांशुद्धिःप्लावोद्रवस्यतु ॥९॥

मूळ. जसत, सीसुं, अने तांबु एमनी शुद्धि खार तथा खटाईवाळा जळवडे तथा स्वच्छ जळवडे थायछे. कांसानी अने लोढानी राख पाणीवडे, द्रव पदार्थनी प्लावनवडे. ९

टीका. जसत विगेरे प्रसिद्ध छे, तेमनी शुद्धि खार (संचोरो विगेरे) किंवा खटाईवाळा जळवडे तथा निर्मळ जळवडे; जेवो बगाड थयो होय ते उपर नजर राखीने समस्त उपायवडे किंवा एक एक छुटा उपायवडे शुद्धि करवी. कांसानी तथा लोढानी शुद्धि राख पाणीवडे. (एटले राखवडे अजवाळी पाणीवडे धोयाथी.) तांबु कह्युं छे, तेथी पीतळ अने कह्हेनुं ग्रहण थाय. केमके तेमनुं आदिकारण एक छे. तांबु विगेरेने खटाईवाळा जळ विगेरेथी शुद्धि कहीछे ते (शुद्धि अवश्य करवी एवो) नियम बताववा सारु छे. केमके "हरेक जनसना संयोगथी किंवा पोताना स्वभावथी चढेलो मेल जेथी मटी जाय ते जनमनी शुद्धिने वास्ते ते

वस्तु उपयोगी छे, ए प्रमाणे द्रव्य शुद्धि करवाना उपाय साधारण रीते छे" एम सघळाने सारुं स्मृतिमां समान कह्युं छे. ते माटे तांबा पीतळ विगेरेना वासणने वळगेलो उच्छिष्ट जळ विगेरेनो लेप बीजा उपायवडे निकळी जवानो संभव होय तो खटाईवाळा पाणीवडेज तेनी शुद्धि करवी एवो नियम नथी. एवाज अभिप्रायथी मनुये सामान्य रीते कह्युंछे के "तांबु लोढुं कांसु पीतळ जसत अने शीसुं, एमनी शुद्धि यथायोग्य खार खटाईवाळा जळवडे अने शुद्ध जळवडे करवी." हवे स्मृतिवचनमां जे लख्युं छे के "भस्मवडे कांसु अने खटाईवडे तांबु शुद्ध थाय" ते तो कांसुं तांबु इत्यादिनी शुद्धि घणी पराकाष्टानी (छेवटनी) ठराववा माटे छे, कांइ बीजा उपायनो निषेध करवा माटे नथी. ज्यारे घणो मेल चढी गयो होय त्यारे तो खटाई अने पाणीवडे वारंवार अजवाळ्या करवुं. केमके "गाये सुघेलां कांसाना वासण तथा जे वासण शूद्रे अजीठां कीधेलां होय तेमनी शुद्धि दशवार खार (संचोरो विगरे) चोपडीने अजवाळवाथी थाय, तथा कुत्रा अने कागडाओये बगाडेला वासणनी शुद्धि पण तेमज थायछे" एवुं स्मृतिवचन छे. द्रव पदार्थ=घी विगेरे रस प्रस्थ प्रमाण (पाका बशेर) करतां वधारे होय अने कुत्रा कागडाओये मोढुं घालीने बगाड्यो होय, तथा अशुद्धनो स्पर्श अथवा अपवित्र पदार्थना अंशनुं मिश्रण थाय त्यारे तेवा रसनी शुद्धि प्लावनवडे एटले ते जातना बीजा घी विगेरे रसवडे ते अशुद्ध रसनुं वासण छलीने वही जाय तेवी रीते भरी देवाथी थाय. ते रस थोडो होय तो नांखी देवो थोडुं अने वधारे देशकाळ इत्यादि उपरथी समजवुं. जेम बौधायन कहेछे के देशकाळ आत्मा (पोतानी शक्ति) तथा वस्तु, वस्तुनो उपयोग संभव अने अवस्था ए सर्वे वात जाणीने पदार्थ शुद्धिनी कल्पना करवी" कीडी विगेरेथी बगडेलाने तो गाळी लेवुं. जेम मनु कहेछे के "सर्वे पदार्थनी शुद्धि गाळी काढ्याथी थाय छे. शूद्रना वासणमां रहेला मध जळ विगेरेनी शुद्धि बीजा वासणमां काढी लीधाथी थाय छे. केमके "मध पाणी दूध तथा एमनाथी बनावेला पदार्थ जुदा वासणमां काढी लीधां एटले शुद्ध थाय छे" एम बौधायन स्मृतिनुं वचन छे, मध घी विगेरे पदार्थ नीच वर्णना (धेडा विगेरेना) हस्ते आव्या होय तो बीजा वासणमां लईने फरीथी तपावी लेवुं. जेम शंख कहेछे के

"खावाना पदार्थ घीवडे बनावेलाने स्नेहने (नानाविध घीतेल विगेरेने) फरीथी तपावी लेवुं. स्नेहनी पेठे रसने पण करवुं." ९

अव. ए रीते सुच्नु स्त्रु इत्यादि आ प्रकरणमां लीधेला सर्व पदार्थनी उच्छिष्ट स्नेह (घी) विगेरेथी बगडेलानी शुद्धि कहीने हवे अपवित्र वस्तुना संयोगथी बगडयानी शुद्धि कहे छे.

अमेध्याक्तस्यमृत्तोयैःशुद्धिर्गंधादिकर्षणात् ॥
वाक्शस्तमंबुनिर्णिक्तमज्ञातंचसदाशुचि ॥१०॥

मूळ. अपवित्र वस्तुना संपर्कवाळा पदार्थनी शुद्धि मृत्तिका अने जळ वडे तेना गंध विगेरे काढी नाख्याथी. १०

टीका. शरीरमां उत्पन्न थनारा जे वसा शुक्र इत्यादि मळ, ते अपवित्र वस्तु. "वसा, (चरबी) शुक्र, (वीर्य) लोही, मज्जा, मूत्र, विष्टा कानमांनो मळ, नख, नाकमानी लींट विगेरे बल गम, आंसु, चिपडां अने परशेवो ए बार मळ मनुष्यना होय छे." वळी "मासणनुं हाडकुं, शव, विष्टा शुक्र मूत्र, ऋतुकाळनुं लोही वसा (चरबी) परशेवो, आंसु, चीपडां (पीया) बलगम, तथा मद्य (दारु) ए अपवित्र कहेवाय छे" एम मनु देवल इत्यादीये जे ठराव्या छे ते वसा विगेरेथी खरडायली जनसनी शुद्धि मृत्तिका-मटोडी अने पाणी वडे ते गंधलेप समूळगो जतो रहे त्यांहा लगी करवी. जेम गौतम कहे छे के "अपवित्रनो लेप जेने लाग्यो होय तेनी शुद्धि गंध अने लेप मटी गयाथी थाय छे,; शुद्धिना सघळा प्रकारमां पेहेलाथी मृत्तिका अने. पाणी वडे धोईने गंध लेप दूर करवानुं कह्युं छे. तेम न थई सके तो बीजा उपायथी. केमके "पेहेला मृत्तिका अने पाणी वडे" एम गौतम स्मृतिनु वचन छे. उपर वसा विगेरेनुं ग्रहण कीधुं छे ते सघळाओने अपवित्रता केहेवा माटे छे, परंतु ते ते वस्तुथी बगडेला पदार्थने समान गणवा एम नथी. कारण के मद्य, मुत्र, विष्टा, बलगम, परु, आंसु, लोही, एथी बगडेलु माटीनुं वासण फरी भट्ठीमां घाली शेवयुं होय तो पण शुद्ध थाय नहीं,, ए प्रमाणे केटलाकने वास्ते विशेष विचार लख्यो छे. "शरीर थकी छुटा पडेला मळ" (अपवित्र) एवुं स्मृति वचन छे ते माटे

शरीरथी छुटा पडेला वसा शुक्र इत्यादिनेज अपवित्रता थाय छे शरीरमां रह्या होय त्यांहां लगी नहीं. दुंटीथी उपरना हाथ विना बीजा अंगने अपवित्रनो स्पर्श थाय तो पुरुषे स्नान करवुं. जेम देवल कहे छे " माणसना हाडकां वसा विष्टा ऋतु काळनुं लोही, मूत्र, रेत, (धातु) मज्जा, अने लोही एवा पारकाना शरीरमळनो स्पर्श थाय तो स्नान करवुं. पोताना शरीर मळनो स्पर्श थाय तो तेटलुं अंग धोईने आचमन करवाथी शुद्ध थाय. अने दुंटीथी उपरना हाथ विना बीजा अंगने स्पर्श थाय तो स्नान करवुं. तथा नीचेना अंगने स्पर्श थयो होय तो ते अंग धोईने आचमन करवाथी शुद्ध थाय."

मूळ. वाणी वडे प्रशस्त, जळ वडे धौत, तथा अज्ञात ए सदाये पवित्र छे. १९

टीका. शास्त्रमां लख्या प्रमाणे शुद्धि कर्या पछी पण ज्यांहा मननो संतोष नहीं थतो होय, त्यांहा वाणीवडे प्रसस्त थवाथी शुद्ध थाय छे, आ वस्तु शुद्ध हजो, एवी ब्राह्मणनी वाणीवडे ते वस्तु शुध थाय एवो अर्थ छे. ज्यांहां जुदो प्रकार नथी लख्यो त्यांहा जलवडे धोवाथी शुध थाय. धोवुं नहीं तेमे एवी वस्तु प्रोक्षणवडे (पाणीना छांटावडे) शुद्ध थाय. अज्ञात एटले जे पदार्थ कागडा विगेरेओये बगाडेलो उपयोगमां (वापर्यामां) आव्यो होय, अने ते बगाडयानी वात कदापि जाणी न होय, त्यारे ते अज्ञात पदार्थ सदासर्वकाळ पवित्र छे. अर्थात् ते वापर्यानो कांइ अदृष्ट दोष लागतो नथी. शंका करे छे के आ विचारमां शास्त्र विरोध आवेछे. केमके "अज्ञात भक्षण दोषथकी शुद्ध थवा माटे वर्षमां एक पण कृछ्रप्राजापत्य (प्रायश्चितनुं व्रत) करवुं. अने ज्ञात (जाणीता) दोष थकी शुद्ध थवा माटे तो अवश्य करवुं." ए रीते अज्ञातने वास्ते पण शास्त्रमां प्रायश्चित्त ठराव्युं छे. समाधान करे छे के शास्त्र विरोध कांइ नथी. कारण, प्रायश्चित्तनी वात भोजनने वास्ते लखी छे. अने दोष लागतो नथी ए वातते भोजन शिवाय बीजा काममां उपयोग थयो होय तेने वास्ते छे. १०.

शुचिगोतृप्तिकृत्तोयंप्रकृतिस्थंमहीगतम् ॥
तथामांसंश्वचांडालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥२१॥

मूळ. भूमि उपरनुं जळ प्रकृतिस्थ अने गाय तृप्त थाय एटलुं होय ते पवित्र जाणवुं

तथा कूर्त्र चांडाल क्रव्याद इत्यादिये पडावेलुं मांस पवित्र जाणवुं. ११

टीका. भोंय उपर रहेलुं जळ एक गाय धरायीने पीये एटलुं होय पण चांडाळ विगेरेनो स्पर्श नहीं थयो होय, अने प्रकृतिस्थ एटले जेना रूप रस गंध तथा स्पर्शमां फेरफार नहीं थयो होय तो ते जळ पवित्र, अथात् आचमन करवाने योग्य छे. "भूमि उपरनुं" एम कह्युं छे ते खराब जमीन उपर रहेला जळने शुद्धता नथी एवो निषेध बताववा सारुं छे. कांइ अधर राखेलुं जळने किंवा तलाव विगेरेमांथी काढी लीधेला जळने पवित्रता नथी एम बताववा सारुं नथी. कारण "उद्धृत (उपर काढी लीधेलो) जळ पण शुद्ध होय छे, जो शुध वासणवडे काढेलो होय तो. जे जळ स्वभावथी पवित्र छे पण एक रातनुं वाशी थयुं होय तो ते जळ नाखी देवा जोग थाय" एवुं देवलनुं वचन छे. तेम कदापि चांडालादिये कीधेला तलाव विगेरेमां पण दोष नथी. केमके अंत्यज लोकोये करेला कुवा पूल तथा वाव इत्यादिमां नाहावाथी किंवा जळ पान करवाथी प्रायश्चित्त लागतुं नथी" एवुं शाता तप स्मृतिनुं वचन छे. तेम कूर्त्र चांडाल क्रव्याद कहेतां मांसभक्षक इत्यादिये पडावेलुं मांस पवित्र छे. मुळमां "इत्यादि" शब्द कह्यो छे तेथी पुल्कस (जंगली) विगेरे पण समजवा. "पडावेलुं" एम कह्युं छे ते खाधेलाना निषेधने वास्ते छे. ११

रश्मिरग्नीरजश्छायागौरश्वोवसुधानिलः ॥
विप्रुषोमक्षिकास्पर्शोवत्सःप्रस्त्रवणेशुचिः ॥१२॥

मूळ. किरण, अग्नि, रज, छाया, गाय, घोडा भूमि, वायु, तथा धुंमर वरसे छे तेना बिंदु अने माखी स्पर्शमां पवित्र छे. अने वत्स प्रस्त्रवणना कार्यमां पवित्र छे १२

टीका. प्रकाश वाळा सूर्य विगेरेना किरण. एटले अजवाळुं, अग्नि प्रसिध छे, रज एटले धूलना झीणा कण ते बकरा विगेरेना नहीं होवा जोइये, केमके "कुत्रा कागडा उंट गधेडा घूड भूंड अने गामना पक्षी तथा बकरां घेटा ऐमना रजनो स्पर्श थवाथी आयुष्य अने लक्ष्मीनी हानि थाय छे" ए रीते दोष संभळाय छे. माटे ते रजने वाळी नाखवुं. वृक्ष विगेरेनी छाया, गाय, घोडा भूमी, वायू,

प्रभात काले धुमर वरसे छे तेना पाणीना छांटा तथा माखी, ए सर्व चांडाल विगेरेथी अभडायला होय तोपण एमनो स्पर्श करवामां कांइ चिंता नथी. केमके ते पवित्र छे. गायना स्तनमांना दुधनो पान्हो छुटवा माटे वत्स वाछरडुं पवित्र छे. "वत्स" शब्द वडे सामान्य रीते बाळक समजवा, केमके "बाळकोये खाधेलुं सदा सर्वकाळ पवित्र एवी मर्यादा छे" एम स्मृतिमां कह्यु छे. १२

अजाश्वंमुखतोमेध्यंनगौर्ननरजामलाः ॥
पंथानश्चविशुध्यंतिसोमसूर्यांशुमारुतैः ॥१३॥

मूळ. अजा अने अश्व मुख भणी शुद्ध छे, पण गाय नहीं मनुष्यना मळ पवित्र नथी. चंद्र सूर्य तथा वायुवडे मार्ग शुद्ध थाय छे. १३

टीका. बकरी अने घोडानुं मुख शुद्ध होयछे; पण गायनुं मुख शुध नथी. मनुष्यना शरीरथी निकळेला वसा शुक्र इत्यादि पूर्वे कहेला मळ शुद्ध होता नथी. चांडाल विगेरेनो स्पर्श थाय तोपण राते चंद्रना किरण तथा वायुवडे अने दिवसे सूर्य तथा वायुवडे मार्ग-रस्ता शुद्ध थाय छे. १३

मुखजाविप्रुषोमेध्यास्तथाचमनबिंदवः ॥
श्मश्रुचास्यगतंदंतसक्तंत्यक्तातत:शुचि ॥१४॥

मूळ. मुखमाना बिंदु तथा आचमनना बिंदु शुद्ध छे. मुछनावाळ मुखमां जाय तो पण ते शुद्ध, तथा दांते वळगेलुं त्याग कर्यापछी शुद्ध थाय छे. १४

टीका. मुखमांना बिंदु ते एके मोढामांना थुकना झीणा छांटा शुद्ध होयछे, ते कांइ माणसने उच्छिष्ट (एठा मोढावालो) करता नथी. जो अंग उपर पडेलो नही होय तो. गौतमे कह्युं छे के " मुखमांना बारीक झीणा छांटा अंग उपर जो पडेला न होय ते कांइ उच्छिष्ट करता नथी." वळी आचमन (पाणी पीवुं) करती वेळा जे जळबिंदुना छांटा कदापि पग उपर पडे तो ते पण शुद्ध गणायछे. मुखमां कदापि मुछ पेठी होय तो ते कांइ उच्छिष्ट करे नही. दांते वळगी रहेलुं अन्नविगेरे पोतानी मेळे निकळी पडयुं होय तो ते नाखी दइने

शुद्ध थाय. निकळी पडतुं न होय तो दांत जेवुं जाणवुं. तेम गौतम स्मृतिमां कह्युं छे के "दांते वळगी रह्युं होय ते दांत जेवुं समजवुं पण जीभ वडे निकळी सके ते शिवायनुं. केटलाक कहे छे के दांतथी छुटुं पडवानी पेहेलां दांत जेवुं. अने पडया पछी ते थुंक जेवुं जाणवुं ने ते गळीज जवुं एटले शुद्ध थाय" आ वचनमां गळी जवानुं कह्युं छे ते अने याज्ञवल्क्ये त्याग करवानुं कह्युं छे ते बेउ समान विकल्प छे. "गळीज जवुं" एम कह्युं छे ते माटे. हवे चाव्युं होय त्यारे तथा भोजन करीने नित्ये आचमन करवुं त्यार पछी तांबूल चाववुं. तेम अवळा सवळी होटने स्पर्श कीधो होय तथा वस्त्र पहेरी रह्या पछी आचमन करवुं" ए प्रमाणे विष्णुस्मृतिमां कहेलां आचमननो निषेध थवा माटे गळी जवानुं कह्युं छे. ए ठेकाणे तांबुलनुं ग्रहण कीधुं छे तेथी फळ विगेरे पण समजवां. जेम शाता तप कहे छे के "तांबुल शेरडी अने फळ तथा चिकट पदार्थ खाधा पछी दांते वळगी रहेलानो स्पर्श थाय तेथी कांइ द्विज माणस उच्छिष्ट थतुं नथी. १४

स्नात्वापीत्वाक्षुतेसुप्तेभुक्त्वारथ्याप्रसर्पणे ॥

आचांतःपुनराचामेद्वासोविपरिधायच ॥१५॥

मूळ. स्नान तथा पान कीधा पछी छींक थया पछी सुई उठया पछी जमी रह्या पछी रस्ते हींडी आव्या पछी तथा वस्त्र पेहर्या पछी पण आचमन करीने पुनः आचमन करवुं. १५

टीका. स्नान कीधा पछी तथा दुध विगेरेनुं पान कीधा पछी तेम छींक विगेरे थया पछी एक वार आचमन करीने फरी करवुं. अर्थात् बेवार आचमन करवुं. "पण" शब्द छे तेथी रोदन, अध्ययनारंभ, अल्प असत्य भाषण इत्यादिमां पण बेवार आचमन करवुं. तेम वसिष्ठ कह्युं छे के "सुईने जमीने छींकीने नाहीने पाणी पीने तथा रडीने एकवार आचमन कीधा पछी पुनः आचमन करवुं" मनुये पण कह्युं छे के "सुईने छींकीने जमीने नाक विगेरेमांथी बलगम काढीने खोटुं बोलीने तथा पीने पछी आचमन करवुं. वळी भणवाना आरंभे पण

प्रयत्नथी आचमन करवुं भोजनमां तो आरंभे पण बेवार आचमन करवुं केमके "जमवानी पेहेलां बेवार आचमन करवुं" एवुं आपस्तंब स्मृतिमां कह्युं छे. स्नान अने पान करवाना आरंभे एकवार, भणवाना आरंभे तो बेवार, बाकीना कर्ममां तो जेवी वारे जेम कह्युं होय ते रीते बेवार आचमन करवुं. १८

रथ्याकर्दमतोयानिस्पृष्टान्यंत्यश्ववायसैः ॥
मारुतेनैवशुध्यंतिपक्केष्टकाचितानिच ॥१६॥
इतिद्रव्यशुद्धिप्रकरणम् अथदानप्रकरणम्

मूळ. मार्गना कर्दमजल अंत्यज (घेडा विगेरे) श्वान कागडाओये अडकेलां होय तो पण वायु वडेज शुद्ध थाय छे तेम पाकी ईट वडे चणेलां पण. १६

टीका. मार्ग मात्रमां रहेलां कादव अने पाणी अंत्यज—घेडा कूत्रा काडाओये अभडावेलां होय तो पण वायु वडेज ते शुद्ध थाय छे. मूळमां बहु वचन लख्युं छे ते वडे छाण रेती इत्यादिने वास्ते छे. पाकी ईट विगेरेथी चणेली हवेली विगेरे इमारतोने चांडालादि स्पर्श थाय तोपण ते वायुवडेज शुद्ध थाय. आ वात लखी छे ते "ढगलो करी मुकेलानुं प्रोक्षण करवुं" एम पाछळ कह्युं छे ते प्रोक्षणनो निषेध करवासारू छे. तृण काष्ट पत्र इत्यादिनां घरने तो प्रोक्षण करवुं अवश्य छे. १६

द्रव्य शुद्धि प्रकरण समाप्त थयुं. दान प्रकरणनो आरंभ करेछे.

अव. हवे दान धर्मनुं निरूपण करवुंछे माटे ते दानने पात्र कोण होयछे ते ठराववासारू तेनी प्रशंसा (वखाण) करेछे बे वचनवडे.

तपस्तप्त्वासृजद्ब्रह्माब्राह्मणान्वेदगुप्तये ॥
तृप्त्यर्थंपितृदेवानांधर्मसंरक्षणायच ॥१॥

मूळ. वेदनुं तथा धर्मनुं संरक्षण अने देवपितृगणनी तृप्ति थवासारू ब्रह्मदेवे तप तपीने ब्राह्मणोने सर्ज्या छे.

टीका. ब्रह्मदेवे सृष्टिना आरंभे तपश्चर्या करीने कोने मुख्य करवा जोईये एवो वि-

चार करीने प्रथम ब्राह्मणोने पेदा कीधा. शाने वास्ते के वेदनुं तथा धर्मनुं सारी पेठे रक्षण थाय अने देवगण तथा पितृगणनी तृप्ति थाय ते वास्ते ब्राह्मणोने सर्ज्याछे. ते माटे तेमने दान आप्यानुं अक्षय फळ थाय एवो अभिप्राय छे. १

सर्वस्यप्रभवोविप्राःश्रुताध्ययनशालिनः ॥
तेभ्यःक्रियापराःश्रेष्ठास्तेभ्योप्यध्यात्मवित्तमाः ॥२॥

मूळ. सर्वथी ब्राह्मण श्रेष्ट तेमांथी विद्याभ्यासवाळा तेथी क्रियावाळा अने तेथी पण सारा अध्यात्मज्ञानवाळा श्रेष्ट छे. २

टीका. क्षत्रिय विगेरे सर्व लोकोथी ब्राह्मण लोको जातवडे कर्मवडे श्रेष्ठ=उत्तमपदवीना छे. ब्राह्मण जातिमांथी पण वेदशास्त्रादिविद्यानो अभ्यास सुंदर जेमने थयो छे ते श्रेष्ठ. तेमांथी पण जे क्रियावाळा=वेदशास्त्रोक्त कर्म करवावाळा श्रेष्ठ तेथी पण जे शम दम इत्यादिना योगवडे आत्मतत्वज्ञानने विषेज तत्पर होय ते श्रेष्ठ समजवा. २

अव. ए प्रमाणे जाति, विद्या अनुष्ठान तथा तपश्चर्या एमनी प्रशंसाना द्वारवडे एक एकनो योग थयेथी पात्रपणुं थाय छे, एम कहीने हवे ते सघळां भेळां थईने ज्यांहा रह्यां होय तेने संपूर्ण पात्रता आवे छे एम कहेछे.

नविद्ययाकेवलयातपसावापिपात्रता ॥
यत्रवृत्तमिमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्तितम् ॥३॥

मूळ. केवळ विद्यावडे किंवा तपवडे पण पात्रता थती नथी. ज्यांहां वृत्त तथा ए पण बेउ होय ते तो पात्र कह्युं छे. ३

टीका. केवळ वेदादि विद्यानुं सुंदर अध्यन थयुं होय तेथी कांइ संपूर्ण पात्रपणुं थतुं नथीज. तेम केवळ तप जे शम दम इत्यादि प्रकारनुं तेथी थतुं नथी मूळमांना "पण" शब्दवडे केवळ अनुष्टानथी (क्रिया पाळवाथी) किंवा जातिथी संपूर्ण पात्रत्व थतुं नथीज. त्यारे शी रीते? जे पुरुषमां सत्कर्मा नुष्ठान, तथा विद्या अने तप ए पण बेउ होय, "पण" शब्दवडे ब्राह्मणनी जाति पण होय तेज संपूर्ण

पात्र छे एम मनु विगेरेओये कह्युं छे. ते माटे एथी बीजुं उत्कृष्ट पात्र नथी. अहिं जाति, विद्या, अनुष्ठान, अने तप, एमनो समुदाय (संख्या) जेम जेम वधे तेम तेम आगळनानो प्रशंसा अधिक थाय छे माटे तेवा तेवा पात्रने आपेला दाननां फळ पण उत्तरोत्तर अधिक छे एम जोई लेवुं. ३

गोभूतिलहिरण्यादिपात्रेदातव्यमार्चितम् ॥
नापात्रेविदुषाकिंचिदात्मनःश्रेयइच्छता ॥४॥

मूळ. गाय, भूमि, तिल, सुवर्ण, इत्यादि वस्तु रूडी रीते सत्पात्रने आपवुं. पोताना कल्याणनी इच्छा करनार जाणीता पुरूषे अपात्रने कांइ पण नही आपवुं. ४

टीका. पूर्वे कहेला पात्रने गाय भूमि इत्यादि वस्तु रूडी रीते=शास्त्रमां कह्युं होय ते प्रमाणे जळ मुकवुं इत्यादि विधिवडे आपवुं=दान करी देवुं. अपात्र जे क्षत्रिय वैश्य इत्यादि तथा पतित थयेला ब्राह्मण, तेमने, जाणीता पुरूषे जेवुं पात्र तेवुं विशेष फल जाणे, ते पोताना कल्याणनी एटले संपूर्ण दान फळनी इच्छा करनार पुरूषे कांइ पण नही आपवुं. "कल्याण" शब्द लख्यो तेथी अपात्रने आपेला दाननुं पण कांइ तामस फल होय छे एम सूचना थायछे. जेम कृष्ण द्वैपायन कहे छे के "देश अने काळ विना तथा अपात्रने आदर भाव विना तिरस्कार करीने जे अपाय ते तामसदान कहेवाय छे" अपात्रने दान आपवुं नैहीं एवुं याज्ञवल्क्यना कहेवाथी सारो देश काळ प्राप्त थयो अने द्रव्य पण पासे होय परंतु कदापी पात्र पासे न होय, तो ते सत्पात्रना नामथी दान संकल्प करीने अथवा देशकाळ अने पात्र जेवा जोईये तेवा मळी आव्या होय परंतु ते वेळाये पासे कांइ द्रव्य नहीं होय त्यारे अमुक द्रव्य तने में आ वेळाये दान करी आप्युं छे एवी प्रतिज्ञा करीने दान समर्पण करी मुकवुं; पण अपात्रने आपवुं नहीं. तेम जेने आपवानुं कबुल कीधुं छे ते कदापि पातक वडे भ्रष्ट थयेलो मालम पडे तो तेने पण आपवुं नहीं. केमके "प्रतिज्ञा करी होय तो पण अधर्मीने दान आपवुं नहीं" एवो शास्त्रमां निषेध कह्यो छे. ४

अव. अपात्रने दान आपवानो निषेध कहीने हवे दान लेनारने कहे छे.

विद्यातपोभ्यांहीनेननतुग्राह्यःप्रतिग्रहः ॥
गृण्हन्सदातारमधोनयत्यात्मानमेवच ॥५॥

मूळ. विद्या तथा तप वडे जे रहित होय तेणे दाननो प्रतिग्रह लेवो नही. अने ले तो दाताने तथा पोताने अधोगति पमाडे. ५

टीका. जे पुरुषने विद्या अने तप नही थयां होय तेणे सुवर्ण विगेरेनुं. दान लेवुं नही. केमके विद्या तथा तपश्चार्या वडे जे हीन छे ते दान ले तो दान आपनार दाता पुरुषने तथा पोताने नरकमां लई जाय. ५

अव. गाय विगेरेनुं दान सुपात्रने आपवुं एम कह्युं तेमां विशेष विचार कहे छे.

दातव्यंप्रत्यहंपात्रेनिमित्तेषुविशेषतः
याचितेनापिदातव्यंश्रद्धापूतंतुशक्तितः ॥६॥

मूळ. प्रतिदिवसे सुपात्रने दान आपवुं. अने निमित होय त्यारे विशेष आपवुं. मागे त्यारे पण श्रधावडे पवित्र यथा शक्ति आपवुं ६

टीका. प्रति दिवसे--नित्ये पोतानी शक्ति प्रमाणे शास्त्रोक्त विधिथी सुपात्रने विषे गाय विगेरेनुं दान आपणा कुटुंबना माणसने अन्न वस्त्रनी अडचण पडे नहीं तेम आपवुं. चंद्र ग्रहण विगेरे निमित्त आव्युं होय त्यारे अवश्य यत्न करीने अधिक आपवुं. कोइ याचक आपणी कने मागे त्यारे पण श्रधा वडे एटले तेनी उपर ईर्षा कर्या विना शुद्ध मनवडे पवित्र एवुं यथा शक्ति आपवुं, " मागे त्यारे पण". एम कह्युं तेथी पूर्वे जेनुं लक्षण कह्युं तेवा सुपात्रने घेर जईने अथवा तेने आपणे घेर बोलावीने जे दान आपीये तेनुं फळ मोहोटुं कह्युं छे. जेम स्मृति वचन छे के " सुपात्र ब्राह्मणने घेर जईने जे दान आप्युं होय तेनुं फळ अपार कह्युं छे बोलावीने आपेला दाननुं सहस्र गणुं अने माग्या पछी आपेला दाननुं तेथी अरधुं," ६

अव. गाय विगेरेनुं दान आपवानुं कह्युं, तेमां गोदानना विशेष प्रकार कहे छे.

हेमशृंगीशफैरौप्यैःसुशीलावस्त्रसंयुता ॥
सकांस्यपात्रादातव्याक्षीरिणीगौःसदक्षिणा ॥७॥

मूळ. हेमशृंगी रूपाना खुर वाळी सुशीला वस्त्र सहित कांस्य पात्र सहित अने दूध वाळी एवी गाय दक्षिणा साथे आपवी. ७

टीका हेमना शिंगडा वाळी रूपाना खुर वाळी सारा रूडा स्वभावनी अने बहु दूध आपनारी गाय वस्त्र तथा दोवाने वास्ते कांस्य पात्र अने यथा शक्ति दक्षिणा साथे दान करी आपवी, ७

अथ, गोदाननुं फळ कहे छे.

दातास्याःस्वर्गमाप्नोतिवत्सरान्रोमसंमितान् ॥
कपिलाचेत्तारयतिभूयश्चासप्तमंकुलम् ॥८॥

मूळ. एनो दाता वाळ जेटलां वर्ष सुधी स्वर्गमां रहे. कपिला होय तो वळी सात कुळने तारे. ८

टीका. ए गायनो दाता गायना अंग उपरनी रुंवाटीनी जेटली संख्या थाय तेटलां वर्ष लगी स्वर्गमां रहे, अने जो कदापि ते गाय कपिला होय त्यारे तो केवळ दातानो उद्धार करे एटलुंज नही पण वळी सातकुळनो एटले पिता पितामह इत्यादि छ पुरुष अने पोते दान आपनार सातमो एवा सप्त कुळनो उद्धार करे. ८

सवत्सारोमतुल्यानियुगान्युभयतोमुखी ॥
दातास्याःस्वर्गमाप्नोतिपूर्वेणविधिनाददत् ॥९॥

मूळ, उभय तो मूखी गायनुं पूर्वोक्त विधीथी दान करनारने सवत्सा गायना रोम तुल्य युग पर्यंत स्वर्गवास थाय. ९

टीका. उभय तो मूखी गायनुं जो शास्त्रोक्त विधिथी जे दान करे ते दाताने गाय तथा वाछरडाना केश जेटलां सत्यत्रेता इत्यादि चार युग सुधी स्वर्ग वास मळे. ९

अव. उभय तो मुखी केवी होय, अने तेना दाननुं फळ केवुं ते कहेवा माटे लखे छे.

यावद्वत्सस्यपादौद्वौमुखंयोन्यांचदृश्यते ॥
तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचति ॥१०॥

मूळ. ज्यांहा लगी वाछरडाना बे पग अने मुख मात्र बाहार आवेलां जणाय, अर्थात् ज्यांहा सुधी गाय पोतानो गर्भ छोडती नथी त्यांहा सुधी ते गाय पृथ्वी जाणवी. १०

टीका. ज्यांहां लगी अंदर रहेलो गर्भ (वाछरडुं) गाये छूटो मेल्यो नथी त्यांहां लगी ते गाय पृथ्वी समान जाणवी. माटे तेना दाननुं फल अतिशय, ए वात युक्त छे. १०

यथाकथंचिद्दत्वागांधेनुंवाधेनुमेववा ॥
अरोगामपरिक्लिष्टांदातास्वर्गेमहीयते ॥११॥

मूळ. जेम तेम दान आपेली गाय दुझणी अथवा दुझणी नही एवी अरोगा अने अक्लिष्टा होय तो दाता स्वर्ग लोकमां पुजाय. ११

टीका. जेम तेम एटले सुवर्णनी शींगडीओ विगेरे सर्व साहित्यनो संभव नहीं होय तो पण, जेटलुं मळी आव्युं तेटला साहित्य साथे पूर्वोक्त विधीथी दुझणी अथवा दूझणी न होय परंतु जे वांझणी नथी एवी तथा रोगरहित अने अक्लिष्ट एटले घणी दुर्बळ नहीं होय एवी गायनुं दान आप्याथी ते दाता पुरुष स्वर्ग लोकमां पूजाय—सारी रीते मान पामे, ११

अव. गोदान सरखां बीजां पुण्य कर्म कहे छे.

श्रांतसंवाहनंरोगिपरिचर्यासुरार्चनम् ॥
पादशौचंद्विजोच्छिष्टमार्जनंगोप्रदानवत् ॥१२॥

मूळ. श्रांतनी सेवा रोगीनी चाकरी देवनी पूजा तथा ब्राह्मणना पग धोवा अने उच्छिष्ट काढवुं ए गोदान तुल्य छे. १२

टीका. श्रात कहेतां थाकेला माणसने बेसवानुं सूवानुं इत्यादि आपीने तेनो श्रम (थाक) दूर करवो, रोगी लोकोने औषध विगरे आपीने तेनी बरदास्त करवी, हरि, हर ब्रह्मा इत्यादि देवनुं गंध पुष्प इत्यादि उपचारवडे आराधन करवुं, आपणा बरोबरीया किंवा श्रेष्ठ एवा ब्राह्मणंना पग धोवा तथा तेमनुं एठुं वाळी काढवुं एटलां काम गोदान जेवां छे.. १२

भूदीपांश्चान्नवस्त्रांभस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ॥
नैवेशिकंस्वर्णधुर्यंदत्वास्वर्गेमहीयते ॥१३॥

मूळ. भूमि, दीप, अन्न, वस्त्र, जळ, तिल, घृत, प्रतिश्रय, नैवेशिक, सुवर्ण, तथा धुरंधर बळद आप्याथी स्वर्गलोकमां पूजाय. १३

टीका. भूमि—पाकवाळी जमीन, दीप—देवालयमां दीवा, घृत—घी, प्रतिश्रय—प्रवासीलोकोने आश्रय, नैवेशिक—गृहस्थाश्रमने वास्ते कन्या विगेरे वस्तु जे आपवी ते, सुवर्ण—सुन्नु, धुरंधर—भारताणवामां हुशीयार, बाकीना पदार्थ प्रसिद्ध छे. आ भूमि दीप इत्यादि पदार्थ. जे माणस आपे ते स्वर्गमां सत्कार पामे. भूमिदान विगेरेनुं स्वर्गवास थाय एवुं फल कह्युं छे ते कांइ बीजां फलनी ना पाडवा सारू नथी. केमके "जाणतां अथवा अजाणतां जे कांइ पाप कीधुं होय तो गोचर्म प्रमाण जेटली भूमिनुंदान आप्याथी शुद्ध थाय." तथा "जळदान करनारने सारी तृप्ति थाय, अन्नदाताने अक्षय सुख, तिलदाताने जोइयें तेवी प्रजा, दीपदान करनारने सारी उत्तम आंख्य मळे. वस्त्र आपे तेने चंद्रलोक अश्व आपे तेने अश्विनी कुमारनो लोक प्राप्त थाय" इत्यादि दानफल श्रुतिस्मृतिमां सांभळयां छे. गोचर्म प्रमाणनुं लक्षण बृहस्पतिये बताव्युं छे के "सात हातनो एक दंड थाय, तेवा त्रीसदंड वडे एक निवर्त्तन, अने दश निवर्त्तननुं एक गोचर्म प्रमाण थाय, तेटली भूमिनुं दान करे तेनी स्वर्गमां पूजा थाय." १३

गृहधान्याभयोपानच्छत्रमाल्यानुलेपनम् ॥
यानंवृक्षंप्रियंशय्यांदत्वात्यंतंसुखीभवेत् ॥१४॥

मूळ. गृह, धान्य, अभय, उपानह, छत्र, फुलनो हार, अनुलेपन, वाहन, वृक्ष, प्रिय तथा शय्यानुं दान करे ते अत्यंत सुखी थाय. १४

टीका. गृह प्रसिद्ध छे, डांगर गहुं विगेरे धान्य, अभय—भयसंकटमां पडेलानुं रक्षण करवुं, उपानह—पगरखां, छत्री, मोगरा विगेरेना फुलनी माळा, कंकु चंदन विगेरे अनुलेपन, रथ विगेरे वाहन, जे वडे उपजीविका चाले तेवा आंबा विगेरेना वृक्ष, प्रिय कहेतां जे जेने वाल्हुं धर्म विगेरे होय ते, तथा पलंग बिछाना विगेरे साहित्य साथे शय्या, ए वस्तुनुं दान करनार घणो सुखवाळो थाय. सुवर्ण विगेरे पदार्थ जेवो कांइ धर्म हाथमां आपी सकाय नही माटे धर्मना दाननो असंभव छे एम कहेशो मां. केमके भूमिदान विगेरेमां पण तमे बतावो छो ते अडचण सरखी छे. बीजी स्मृतिमां पण धर्मनुं दान करवानुं संभळाय छे के "देवताने गुरुने तथा मातापिताने प्रयत्न करीने पुण्य आपवुं, परंतु पाप आपवानुं कहीं पण कह्युं नथी." कदापि कोइ पापनुं दान करे तो तेनो वधारो थाय. अने लोभथी पाप लेवा तैयार थाय तेने पण घणुं पाप लागे. केम के "जे कुबुद्धिवाळो पुरुष पाप दुर्बळ छे एम धारीने लेवाने कबुल करे, ते तेना दुराचरणवडे तेटलुं सघळुं पाप तेने वळगे. अने पापनुं दान करनारने पण समान, द्विगुण, सहस्त्रगुण, अथवा अपार, पाप वळगे" एवुं स्मृति वचन छे. अहीं सघळे ठेकाणे देशकाळ अने पात्र जेम जेम विशेष सारा होय तेथी, तथा आपवानो पदार्थ जेम जेम विशेष सारो होय तेथी दाननुं फल पण विशेष सारुंमळे छे ए कह्युं. तेमां जेटलुं ओछुं होय तेम फल पण न्यून थाय. दान लेनारनारनी चाल प्रमाणे दाताने अने प्रतिग्रह करनारने न्यून किंवा अधिक फल मळे छे एम जोई लेवुं. १४

सर्वधर्ममयंब्रह्मप्रदानेभ्योधिकंयतः॥
तद्ददत्समवाप्नोतिब्रह्मलोकमविच्युतं ॥१५॥

मूळ. वेद सर्वधर्ममय छे तेथी सर्व दान करतां अधिक छे, तेनुं दान करनार अविनाशि ब्रह्मलोकने पामे. १५

टीका. जे माटे सर्वधर्मनुं मूळ वेद छे, कारण, वेद उपरथीज सघळा धर्म समजाय छे, ते माटे वेदनुं दान सर्व दान करतां पण अधिक छे. तेनुं दान ते वेद भणावीने विद्यार्थीओने जे आपे, ते ब्रह्मलोकने पामे. कल्पांतकाळसुधी ब्रह्मलोकने पामे कल्पांत काल सुधी ब्रह्म लोकमां तेनो वास थाय. भणावीने जे आ वेदनुं दान करवुं, तेमां केवळ भणनारनी सत्ता मात्र ते वेद उपर थाय छे, तेटला वडेज दान कहेवाय केमके तेना उपर स्वसत्ता छे ते कांइ मटाडी सकाय नहीं. १२

अव. दानफळ कहीने हवे दान आप्या विना पण दानफळ मळवानुं बीज कहेछे.

प्रतिग्रहसमर्थोऽपिनादत्त्येयःप्रतिग्रहम् ॥
येलोकादानशीलानांसतानाप्नोतिपुष्कलान् ॥१६॥

मूळ. दान लेवाने समर्थ होय तो पण जे दान लेतो नथी तेने दानशीलना जे लोक ते सारी पेठे मळे. १६

टीका. जे पुरुष सुपात्र होय तोपण सुवर्ण विगेरेनुं दान लेतो नथी; ते पुरुष पोताने जे जे दान मळतुं छतां ले नहीं. ते ते दान आपनार दाताओने जे लोकनी प्राप्ति थाय ते उत्तम लोक तेने मळे छे. १६

अव. हवे सर्व वस्तु मात्र लेवुं नहीं एवी निवृत्ति प्रसंगनो अपवाद कहेछे.

कुशाःशाकंपयोमत्स्यागंधाःपुष्पंदधिक्षितिः ॥
मांसंशय्यासनंधानाप्रत्याख्येयंनवारिच ॥१७॥

मूळ. दर्भ, शाक, दुध, मत्स्य, सुगंधि चंदन, पुष्प, दहीं, मृत्तिका, मांस, शय्या, आसन, धाना, अने वळी जळ, एनुं प्रत्याख्यान करवुं नहीं, १७

टीका. धाना एटले शेकेला यवनी धाणी, बाकीना पदार्थ प्रसिध छे. दर्भ विगेरे-

---

१हरेक वस्तु उपर पोतानी सत्ता छे ते मटाडी पारकानी सत्ता करी देवी ते क्रियाने दान कहे छे. विद्यादानमां बीजानी सत्ता मात्र करी देवाय परंतु ते विद्या उपरथी पोतानी सत्ता मटाडी शकाय नहीं.

मांना पदार्थ पोतानी मेळे कोइ आणी आपे तो तेनुं प्रत्याख्यान (निषेध) करवुं नहीं. "वक्री" शब्दथी घर विगेरे समजवां. केमके 'शय्या, गृह, दर्भ, गंध जळ पुष्प, मणि, दहीं, मत्स्य, धाणी, दूध, मांस तथा शाक, अनायासे आव्युं होय तो पाछुं वाळवुं नहीं." तथा "गंध, जळ मूळ, फळ, तथा अन्न जे सहज मळे ते सर्व पासेथी लेवुं, तेम मध, घी, अने अभय दक्षिणा पण लेवी" एम मनुस्मृतिनुं वचन छे. १७

अव. शा माटे ना कहेवी नही तेने वास्ते कहे छे.

अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मणः ॥
अन्यत्रकुलटाषंढपतितेभ्यस्तथाद्विषः ॥१८॥

मूळ. माग्या विना आणी आपेलुं दुष्ट पाशेथी पण लेवुं. परंतु वेश्या, हीजडा, पतित, तथा शत्रु, एटलानुं नहीं. १८

टीका. ए दर्भ विगेरे पदार्थ माग्या विना जे माटे आणी आपेला दुष्ट कर्मवाळा पासेथी पण ग्रहण करवा, त्यारे सारा माणस पाशेथी लेवा एमां शुं कहेवुं जोइये? ते माटे ना कहेवी नही. पण वेश्या विगेरे पाशेथी तो कदापि लेवाय नहीं. १८

अव. दान लेवाथी निवृत्त थवुं ए वातनो अपवाद कहे छे.

देवातिथ्यर्चनकृतेगुरुभृत्यादिवृत्तये ॥
सर्वतःप्रतिगृण्हीयादात्मवृत्यर्थमेवच ॥१९॥
॥ इतिदानप्रकरणम् अथश्राद्धप्रकरणम् ॥

मूळ. देवता अने अतिथिनी पूजाने वास्ते गुरु भृत्य इत्यादिनुं पोषण करवा वास्ते तथा आपणो निर्वाह थवा वास्ते सर्व लोको पाशेथी प्रतिग्रह करवो. १८

टीका. देवता अने अतिथीनुं पूजन विगेरे अवश्य करवुं जोइये, माटे, अने आ प्रकरण स्वस्थतानुं छे कांइ आपत्तिनुं नथी ते माटे घणी निंदा लोकमां जेमनी थाय छे तेवा पतित विगेरे शिवायना सर्व लोक पाशेथी दाननो प्रतिग्रह करवो. गुरु एटले वडिल माणस माता पिता विगेरे, भृत्य एटले भरण पोषण जेमनुं

करवुं जोईये तेवा स्त्री पुत्र विगेरे. १९ दान प्रकरण समाप्त थयुं,

अव. हवे श्राद्ध प्रकरणनो आरंभ करेछे. मृत माणसनी तृप्ति थवासारू श्रद्धावडे भक्षण पदार्थनो किंवा तेने ठेकाणे कांइ द्रव्यनो त्याग करवो ते कर्मने श्राद्ध एवुं नाम पाडयुं छे. तेना बे प्रकार छे. एक पार्वण श्राद्ध अने बीजुं एकोद्दिष्ट श्राद्ध तेमां त्रण पुरूषने वास्ते जे कराय छे ते पार्वण, अने एक पुरुषने वास्ते जे कराय छे ते एकोद्दिष्ट. वळी नित्य, नैमित्तिक, तथा काम्य एवा त्रण भेद छे. तेमां जेना काळनो नियम छे तेवां प्रतिदिवस अमावास्या अष्टका इत्यादि काळमां करवानां कहेलां श्राद्ध नित्य श्राद्ध कहेवायछे. वळी जेना काळनो नियम नथी ते नैमित्तिक श्राद्ध कहेवायछे. जेम पुत्र जन्म विगरेना प्रसंगवडे करवानां श्राद्ध. हरेक फल मळवा सारू जे श्राद्ध करवानुं कह्युं छे ते काम्य श्राद्ध- जेम स्वर्गनी कामना (इच्छा) जेने छे तेणे कृत्तिकादि नक्षत्रने दिवसे करवानां श्राद्ध. श्राधना वळी पांच भेद थायछे ते एवा के, नित्य श्राध पार्वण श्राध, वृधि श्राध, एकोद्दिष्ट श्राध, अने सपिंडी करण श्राध, तेमां "दरराज पितर अने मनुष्यने वास्ते जे अन्न आपवुं" इत्यादि प्रकारवडे नित्य श्राधनो विधि पूर्वे कह्योछे. तेम मनुये पण कह्युं छे के "प्रतिदिवसे अन्नवडे किंवा ऊदकवडे अथवा दूध, मूळ, फळवडे पितृगणने श्राध आपवुं. तेथी अक्षय प्रीति थायछे. हवे पार्वण श्राध तथा वृधि श्राध देखाडवा माटे तेमना काळ कहे छे बे वचनवडे.

> अमावास्याष्टकावृद्धिःकृष्णपक्षोयनद्वयम् ॥
> द्रव्यंब्राह्मणसंपत्तिर्विषुवत्सूर्यसंक्रमः ॥१॥
> व्यतीपातोगजच्छायाग्रहणंचंद्रसूर्ययोः ॥
> श्राद्धंप्रतिरुचिश्चैवश्राद्धकालाःप्रकीर्तिताः ॥२॥

मूळ. अमावास्या, अष्टका, वृधि, कृष्णपक्ष, तथा बे अयन, द्रव्य, ब्राह्मणनो लाभ विषुवत्, सूर्यनी संक्राति. १ व्यतीपात, गजच्छाया, चंद्र सूर्यनुं ग्रहण, तथा श्राध करवानी रूचि पण, ए सर्वे श्राधना काळ कहेलाछे. २

टीका. जे दिवसे चंद्रमा देखाय नही ते अमावास्या, ते बेउ दिवसमां रही होय त्यारे

जे अमावास्या अपराण्ह समयमां आवती होय ते लेवी. केमके "पितरनो समय अपराण्ह" एवुं शास्त्रवचन छे. दिवसना पांच भाग पाडवा, तेमांनो चोथो भाग त्रण मुहूर्त्तनो जे होय छे, ते समयने अपराण्ह कहे छे. अष्टका चार छे. केमके "हेमंत तथा शिशिर ए बे ऋतुना चार मासना कृष्ण पक्षमांनी अष्टमी तिथिने विषे अष्टका" (श्राध करवां) एम आश्वलायननुं वचन छे. वृधि एटले पुत्र जन्म विगेरे. कृष्ण पक्ष=अपरपक्ष, दक्षिणायन अने उत्तरायण एवा बे अयन. *कृसर, मांस इत्यादि द्रव्य, आगळ कहेवामां आवशे तेवा ब्राह्मणनो लाभ. मेष संक्रांति अने तुळा संक्रांति ऐ बे विषुवत् काळ. सूर्यनुं एकराशि उपरथी बीजी राशीमां जवुं ते सूर्यसंक्रांति. अयन तथा विषुवत् एमनो संक्रांतिमांज समावेश थाय छे ते जुदा गणाव्या, ते विशेष फलनुं प्रतिपादन करवा माटेछे. व्यतीपात ए एक जातनो योग छे. हस्त नक्षत्रनो चंद्र अने सूर्य पण तेज नक्षत्रनो तथा अमावास्या तिथि होय त्यारे गजच्छायानो योग थाय एम शास्त्रमां कह्युं छे. कोइ कहे छे, गजच्छाया एटले हाथीनो पडछायो. परंतु अहीं ते लेवाय नहीं. केमके काळनो विचार चाल्यो छे. तेम चंद्र ग्रहण अने सूर्य ग्रहण. वळी जे समये कर्त्ताने श्राद्ध करवानी रुचि (इच्छा) थाय ते समय मूळमांना "पण" शब्दवडे युगादि तिथि विगेरे काळ पण लेवा. ए सर्वे श्राद्ध करवाना काळ (समय) छे. "चंद्र सूर्यना ग्रहण समये भोजन करवुं नहीं" एवो निषेध यद्यपि छे, तथापि जमनारने दोष खरो परंतु भोजन आपनारने तो पुण्य छे. २

अव. प्रतिदिवसे करवानुं जे नित्य श्राद्ध ते विना चार प्रकारनां श्राद्ध आगळ कहेवामां आवशे तेमां योग्य ब्राह्मण केवा जोइये ते कहे छे त्रण वचनवडे.

अग्न्याःसर्वेषुवेदेषुश्रोत्रियोब्रह्मवियुवा ॥
वेदार्थविज्ज्येष्ठसामात्रिमधुस्त्रिसुपर्णिकः ॥३॥

मूळ. सर्व वेदमां श्रेष्ट, श्रोत्रिय, ब्रह्मज्ञानी, तरुण, वेदार्थ ज्ञाता, ज्येष्टसामा, त्रिमधु तथा त्रिसुपर्णिक. ३

---

*कृसर एटले तल अथवा मोग साथे मेळवेला चोखानी खीचडी.

टीका. ऋग्वेद विगेरे सर्व वेदमां एक चित्त राखीने वगर चुकर्थी भणवामां श्रेष्ट; श्रोत्रिय-सारि विद्यावाळो, ब्रह्मतत्त्व जाणनार, तरुण एटले मध्यम वयनो (अर्थात् बाळ नहीं अने घणो वृद्ध पण नहीं एवो) तरुण ए विशेषण सघळानुं छे. मंत्र तथा ब्राह्मण ग्रंथना अर्थ जे जाणे ते वेदार्थज्ञाता, ज्येष्ठसाम एवा नामनो एक सामवेदनो भाग छे ते भणवा सारूं जे व्रत करवुं पडेछे ते पण ज्येष्ठसाम कहेवायछे. ते प्रमाणे व्रतनुं आचरण करीने जे भणे तेने ज्येष्ठसामा कहे छे. त्रिमधुनामे एक ऋग्वेदनो भाग छे. अने तेना अध्ययनने वास्ते व्रत छे ते पण त्रिमधु तेनुं अध्ययन जेणे कर्युं होय तेने त्रिमधु कहेछे. त्रिसुपर्ण नामे यजुर्वेदनो एक भाग तथा व्रत छे. ते व्रत करीने जे त्रिसुपर्ण भणे ते त्रिसुपर्णिक कहेवाय छे. ए सघळा ब्राह्मण श्राद्धने वास्ते योग्य छे एम आगळ क्रियापद आवशे तेमां संबंध करवो. ३

स्वस्रीयऋत्विग्जामातृयाज्यश्वसुरमातुलाः ॥
त्रिणाचिकेतदौहित्रशिष्यसंबंधिबांधवाः ॥४॥

मूळ. भाणेज, ऋत्विज, जमाई, यजमान, ससरो, मामो, त्रिणाचिकेत, दौहित्र, शिष्य, संबंधि, तथा बांधव. ४

टीका. भाणेज=बेहेननो छोकरो, पूर्वे कह्युं छे ते लक्षणवाळो ऋत्विज, जमाई छोकरीनो वर, त्रिणाचिकेतनामे यजुर्वेदनो एक भाग छे तेनुं व्रत करीने जेणे अध्ययन कर्युं होय ते त्रिणाचिकेत कहेवाय छे. संबंधि बांधव=सगा वाला. बाकीनुं स्पष्टछे. आ सघळा ब्राह्मणो पूर्वे कहेला वेदमां श्रेष्ठ, श्रोत्रिय इत्यादि नहीं मळे तेवारे श्राद्ध योग्य जाणवा. केमके "आ कह्योछे ते हव्य (देव द्रव्य) तथा कव्य (पितृद्रव्य) आपवाने वास्ते मुख्य पक्ष छे. तथा सत्पुरुषे जेनी निंदा करी नथी. एवो गौणपक्ष आ कहुं छउं." एम कहीने मनुए भाणेज विगेरेने गणावेला छे. ४

कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पंचाग्निब्रह्मचारिणः
पितृमातृपराश्चैवब्राह्मणाः श्राद्धसंपदे ॥५॥

मूळ. कर्मनिष्ट, तपोनिष्ट, पंचाग्निवाळा, ब्रह्मचारी, तथा माता पितानी सेवामां जे तत्पर होय ते पण, ए ब्राह्मण श्राद्ध कर्मनी परिपूर्णता थवा माटे योग्य छे. ५

टीका. शास्त्र विहित कर्मनुं आचरण करवामां तत्पर होय ते कर्मनिष्ट, तपोनिष्ट—तप करनारा, सभ्य, आवसथ्य, आहवनीय, गार्हपत्य, तथा दक्षिणाग्नि एवा पांच अग्निनुं आराधन जे करे, ते पंचाग्नि वाळा एटले सारा अग्नि होत्री, तथा ते पंचाग्नि कर्मनी विद्या भणेला होय ते पण पंचाग्नि कहेवाय, पूर्वे कहेला उपकुर्वाण किंवा नैष्टिक एवा बे प्रकारना ब्रह्मचारी, तथा माबापनी सेवामां तत्पर, मूळमांना "पण" शब्दवडे ज्ञाननिष्ट विगेरे समजवा ए सर्वे ब्राह्मण होवा जोइये, क्षत्रिय विगेरे नहीं. एवा ब्राह्मण वडे श्राद्धनुं फळ अक्षय थाय छे.

अव. वर्ज्य ब्राह्मण एटले जे श्राद्धमां बेसाडवाने योग्य नहीं तेवाने कही बतावे छे.

रोगीहीनातिरिक्तांगःकाणःपौनर्भवस्तथा ॥
अवकीर्णीकुंडगोलौकुनखीश्यावदंतकः ॥६॥

मूळ. रोगी न्यूनांग, अधिकांग, काणो, पौनर्भव, अवकीर्णी, कुंड, गोलक, कुनखी श्यामदंत. ६

टीका. रोगी—माहारोगथी घेरायलो. नान्यूग—ओछाअंगवाळो अधिकांग—वधारे कांइ अंग जेने होय ते. जेनी एक आंख्य जोवाना काममांथी जती रही होय ते काणो. आ उपरथीज आंधळो बेहेरो तुटेला अथवा कापेला अंगनो, जेने माथे वाळ नहीं उगे अर्थात् टाल पडेली होय ते, तथा जेनी भामर्डी नठारी थयी होय ते इत्यादि लोको श्राद्धना काममांथी काढी नाख्या छे. पूर्वे कहेला लक्षण वाळी पुनर्भू (नात्रानी बायडी) तेने पेटे थयलो पुत्र पौनर्भव कहेवाय छे, जेना ब्रह्मचर्य व्रतनो भंग थाय ते अवकीर्णी. पति जीवे छे. अने परपुरुष थकी जार कर्म वडे पेदा थयेलो कुंड, तथा पति मूवा पछी जार कर्म वडे पेदा थयेलो गोळक कहेवाय छे. जेना नख संकोच वाळा एटले खडबचरा थईने नाहाना थइ गया होय ते कुनखी. तथा जेना दांत स्वभावथीज काळा होय ते श्याम दंत. ए सघळा लोको श्राद्धमां निंदित —अयोग्य छे एम आगळ कहेशे तेमां संबंध करवो. ६

भृतकाध्यापकःक्लीबःकन्यादूष्यभिशस्तकः ॥
मित्रध्रुक्पिशुनःसोमविक्रयीपरिविंदकः ॥७॥

मूळ. भृतकाध्यापक, नपुंसक, कन्यादूषक, अभिशस्त, मित्रद्रोही, पिशुन, सोमविक्रयी. परिविंदक. ७

टीका. वेतन (पगार)लईने भणावनार जे होय ते भृतकाध्यापक, कहेवाय छे तथा पगार आपीने भणे ते पण अहि समजवो. नपुंसक—हीजडो. खोटी अथवा खरी दोषनी (खापणनी) वात लोकमां प्रसिद्ध करीने कन्याने दूषण देनार जे होय, ते माणस कन्यादूषक. सत्य किंवा मिथ्या ब्रह्महत्या विगेरे पापनो अपवाद जेने माथे आव्यो होय, ते अभिशस्त. मित्रनो पण द्रोह करे अर्थात् पारकाना दोष कही देवानो स्वभाव जे माणसने होय ते मित्रद्रोही. पिशुन चाडियो यज्ञमां सोम जे वेचे ते सोमविक्रयी. ज्येष्ठ भाइ परण्यो नथी किंवा अग्निहोत्री थयो नथी तेनी पेहेलां कनिष्ठ भाइ परणे किंवा अग्निहोत्री थाय तो ते कनिष्ट भाइ परिविंदक (परिवेत्ता) अने ज्येष्ट भाइ परिवित्ति कहेवाय छे. जेम मनु कहे छे के "वडो भाइ पडतो रहे अने जे नानो भाइ-बाइडी परणे किंवा अग्निहोत्र ले त्यारे ते परिवेत्ता अने वडो भाइ परिवित्ति जाणवो" ए प्रमाणे कन्या आपनार अने अग्नि होत्रनुं कर्म करावनार पण अयोग्य जाणवा. एम कह्युं छे के "परिवित्ति परिवेत्ता अने जे कन्या साथे कनिष्टनो विवाह थयो ते बायडी तेमज कन्यानो दाता तथा अग्निहोत्रनो विधि करावनार याज्ञिक पांचमो ए सर्वे नरकमां जाय छे. ७

मातापितृगुरुत्यागीकुंडाशीवृषलात्मजः ॥
परपूर्वापतिस्तेनःकर्मदुष्टाश्चनिंदिताः ॥८॥

मूळ. माता पिता अने गुरुनो त्यागी, कुंडाशी, वृषलपुत्र, परपूर्वापति, चोर, तथा कर्मदुष्ट, ए सर्वे निंदित छे. ८

टीका. कारण विना माबापनो अने गुरुनो त्याग करे ते, तेमज बायडी छोकरांनो त्याग करे ते पण, अयोग्य. केमके "घरडां माबाप, सारी चालवाळी स्त्री, अने

बाळक पुत्र एमनुं पोषण सेंकडो अयोग्य कार्य करीने पण करवुं.एम मनु कहे छे" ए रीते समान गणाव्या छे. सौभागवंती स्त्रीने विषे परपुरुषथी जारकर्म वडे पेदा थयेलो माणसकुंड कहेवाय, तेनुं जमे ते कुंडाशी. एजरीते विधवानो जार पुत्र गोळक तेनुं अन्न जमे ते पण समजवो. केमके "ए बेउनुं अन्न जे जमे ते कुंडाशी कहेवाय छे" एवुं स्मृतिवचन छे. वृषल एटले धर्मभ्रष्ट तेनो पुत्र वृषल पुत्र. परपूर्वा—पुनर्भू (नात्रानी स्त्री) तेनो जे धणी ते परपूर्वा पति. आप्या विनानुं लयी जाय ते चोर, कर्मदुष्ट एटले शास्त्र विरुद्ध कर्म करनारा.मुळमांना "तथा"शब्दवडे जुवाखोर,देवलक,इत्यादि लेवा.एवा लोको श्राद्धकर्ममां निंदित छे. एटले निषिद्ध छे. सर्ववेदमां श्रेष्ट, श्रोत्रिय इत्यादि ब्राह्मण श्राद्धमां योग्य छे एम पूर्वे कह्युं तेथी बीजा बाकीना लोको अयोग्य अने निषिद्ध ए वात सिद्ध थयी छतै फरीथी केटलाक रोगी विगेरेनो निषेध कर्हो बताव्यो ते कदापि सारा लक्षणवाळा ब्राह्मण नही मळे त्यारे जेमनो निषेध शास्त्रमां कर्यो नथी तेवा ब्राह्मणने श्राद्धमां बेसाडवा एम कहेवा माटे छे. ८

अव. ए रीते श्राद्धना योग्य काळ अने ब्राह्मण कहीने हवे पार्वण श्राद्धनो प्रयोग कहे छे.

निमंत्रयेतपूर्वेद्युर्ब्राह्मणानात्मवान्शुचिः ॥
तैश्चापिसंयतैर्भाव्यंमनोवाक्कायकर्मभिः ॥९॥

मूळ. श्राद्धना पूर्व दिवसे पवित्र अने आत्मवान् एवा यजमाने ब्राह्मणोने निमंत्रण करवुं. तेओए पण मन वाणीअने शरीरवडे नियममां रहेवुं ९

टीका. पूर्वे कह्या छे तेवा ब्राह्मणोने (श्राद्धमां पधारवुं एम कहीने) पेहेले दिवसे निमंत्रण करवुं अथवा बीजे दिवसे (श्राधना दिवशे) प्रार्थना करीने ते ब्राह्मणोनी पाशें आववानुं कबूल करावबुं. केमके "पूर्व दिवसे अथवा तेज दिवसे श्राधकर्म करवुं प्राप्त थाय त्यारे जेवा कह्या छे तेवा ओछामां ओछा त्रण ब्राह्मणने निमंत्रण करवुं" एम मनुस्मृतिमां कह्युं छे. आत्मवान् एटले जेनो आत्मा निर्मळ छे अर्थात् शोक उन्माद इत्यादि विकार रहित छे अथवा जे इंद्रयने नियममां

राखे ते आत्मवान् होय छे. अने पवित्र एटले शुध एवा यजमाने निमंत्रण करेला ब्राह्मणोये पण कायावाचा अने मनना कर्म वडे नियमथी रहेवुं. ९॥

अपराण्हेसमभ्यर्च्यस्वागतेनागतांश्वताम् ॥

पवित्रपाणिराचांतानासनेषूपवेशयेत् ॥१०॥

मूळ. अपराह्ण समये तेओने स्वागत वचन बोलीने सन्मान आपीने आचमन करी रह्या पछी हाथमां पवित्र पेहेरीने आसन उपर बेसाडवा. १०

टीका. पूर्वे कहेला लक्षणवाला अपराह्णकाळनी वेळाये ते निमंत्रण कीधेला ब्राह्मणोने बोलावी स्वागत वचन एटले भले पधार्या महाराज एम बोलीने तेमना पग धोयीने आचमन कराववुं, त्यार पछी यजमाने हाथमां दर्भना पवित्रक पेहेरीने ते ब्राह्मणणोने पाटला विगेरे आसन उपर बेसाडवा. आमूल वमनमां यद्यपि अपराह्ण समये एम साधारण रीते कह्युं छे तथापि कुतप काळमां प्रारंभ करीने कुतुपादि पांच मुहूर्त्तमां श्राद्धनी समाप्ति करवी ए वात कल्याणकारक छे, केमके "दिवसना मुहूर्त (बे घडीनो एक मुहूर्त कहेवाय छे ते) सर्वदा पंदर होय छे. तेमाना आठमा मुहूर्तनो जे समय तेने कुतप कहे छे. जे माटे मध्यान्हकाल थया पछी सर्वदा सूर्यमंद थाय छे ते माटे ते समये आरंभ करवानुं अनंत फळ विशेष कह्युं छे कुतपमुहूर्त अने तेनो आगळना चार मुहूर्त एवा पांच मुहूर्त अमृत सरखा मान्या छे" एम स्मृति वचन छे. तथा बीजा पण सात प्रकारना कुतप श्राद्ध कर्ममां उपयोगी कह्या छे. (ते एके) मध्यान्हकाल, खड्गपात्र, नेपाळ देशनी धाबळी, रूपुं दर्भ, तिल गाय, तथा आठमो दौहित्र. "कु" एटले नठारुं (लोकमां) जेने पाप कहे छे तेना तप एटले बाळनारा (उपर लखेला)-आठ पदार्थ छे ते माटे ते कुतप एवा नाम छे प्रसिद्ध छे. १०

युग्मान्दैवेयथाशक्तिपित्र्येयुग्मांस्तथैवच ॥

परिस्तृतेशुचौदेशेदक्षिणाप्रवणेतथा ॥११॥

मूळ. दैव श्राद्धमां यथा शक्ति युग्म तेमज पित्र्यश्राद्धमां अयुग्म ब्राह्मणोने आच्छादित

पवित्र तथा दक्षिणाप्रवण देशनी उपर बेसाडवा. ११

टीका. दैवश्राद्ध एटले मंगलकृत्यना प्रारंभमां करवानुं जे नांदी श्राद्ध तेमां युग्म कहेतां बबे ब्राह्मणोने बेसाडवा. केवी रीते? तो पोतानी शक्ति प्रमाणे. तेमां विश्वेदेवने ठेकाणे बे बे माता पितामही विगेरे त्रणमांना एक एकनी ठेकाणे बे बे अथवा त्रण्येने ठेकाणे बे बे. ए रीते पिता, पितामह विगेरे त्रणमांना एकएकने ठेकाणे बबे अथवा त्रणनी ठेकाणे बबे एज रीते मातामह विगेरेने ठेकाणे पण जाणवुं. त्रण वर्गना विश्वेदेव जुदा जुदा अथवा एकठा करवा. पित्र्यश्राद्ध एटले पार्वण श्राद्ध (दर्श सांवत्सरिकादि श्राद्ध) मां अयुग्म एटले एकीनी संख्याना (अर्थात् एक—त्रण इत्यादि) बेसाडवा एम संबंध करवो. ए ब्राह्मणने बेसाडवानुं सघळी तरफथी आच्छादित, अने छाण विगेरेथी लीपेलो पवित्र तथा दक्षिण दिशा भणी नमतो होय एवा प्रदेशनी उपर करवुं ११

अव. पित्र्यश्राद्धमां अयुग्म ब्राह्मणने बेसाडवा एम पूर्वे कह्युं तेथी पार्वण श्राद्धना (दर्शादि श्राद्धना) अंगभूत जे विश्वदेवने स्थाने ब्राह्मण बेशाडवा तेपण युग्म संख्याना एवो प्रसंग समजाशे, ते माटे आ वचननो आरंभ करेछे.

द्वौदैवेप्राक्त्रयःपित्र्यउदगेकैकमेववा ॥

मातामहानामप्येवंतंत्रंवावैश्वदैविकम् ॥१२॥

मूळ. देवने स्थाने प्राङ्मुख बे अने पितृवर्गना स्थाने उदङ्मुख त्रण अथवा बेउना स्थाने एक एक एज रीते मातामह वर्गने वास्ते पण. तेम विश्वेदेव संबंधि कर्मनुं तंत्र करवुं. १२

टीका. विश्वेदेवना स्थान ऊपर बे ब्राह्मण पूर्वाभिमूख बेसाडवा. पितृवर्ग—पिता, पितामह इत्यादिना स्थान उपर त्रण ब्राह्मण उत्तराभिमूख बेसाडवा. बीजो पक्ष कहे छे के अथवा विश्वेदेवना अने पितृवर्गना स्थान उपर एक एकज ब्राह्मण बेसाडवो. आ विकल्प संभव उपरथी जाणवो. मातामहवर्गने माटे पण एज रीते एटले विश्वेदेवना स्थाने बे पूर्वाभिमूख अने मातामहादिना

स्थाने त्रण उत्तराभिमुख अथवा बंऊ ठेकाणे एक एक ब्राह्मण ए प्रमाणे पितृश्राद्ध जेवुं करवुं. अथवा पितृश्राद्ध अने मातामहश्राद्ध ए बेउना विश्वेदेव संबंधी ब्राह्मण विगेरेनुं तंत्र करवुं, एटले एकठुं करवुं. ज्यारे बेज ब्राह्मण मळ्या होय त्यारे विश्वेदेवने वास्ते एक पात्रनी कल्पना करीने पितृवर्ग अने मातामहवर्गने ठेकाणे एक एक ब्राह्मणनी योजना करवी. जेम वसिष्टे कह्युं छे के "ज्यारे एकज ब्राह्मणने श्राद्धमां भोजन आपवा नो संभव होय त्यारे विश्वेदेवनुं कर्म शी रीते थाय? एक जुदा पात्र उपर श्राद्धने माटे कीधेलुं सघळुं अन्न पिरशीने देवताना स्थानमां ते मुकवुं, अने त्यार पछी श्राद्ध करवा लागवुं. ते अन्न अग्निमां होमी देवुं अथवा ब्रह्मचारीने आपवुं." १२

पाणिप्रक्षालनंदत्वाविष्टरार्थेकुशानपि ॥
आवाहयेदनुज्ञातोविश्वेदेवासइत्यृचा ॥१३॥

मूळ. हस्तप्रक्षालन तथा विष्टरने माटे दर्भ पण आपीने आज्ञा लयीने "विश्वेदेवास आगत" ए ऋङ्मंत्र वडे आवाहन करवुं. १३

टीका. त्यार पछी विश्वेदेवने वास्ते बेसाडेला ब्राह्मणना हाथमां जल आपीने तथा विटर—आसनने सारू बेवडा दर्भ जमणी बाजु तरफ मूकीने विश्वेदेवनुं आवाहन (तेडुं) हुं करूं ? एम ब्राह्मणने पुछीने तेओये आवाहन कर एम आज्ञा आप्या पछी "विश्वेदेवास आगत" ए ऋङ्मंत्र वडे तथा "आगच्छतु माहा भागा विश्वेदेवा महाबळा" ए स्मार्त मंत्र वडे तेमनुं आवाहन करवूं. आ कर्म सव्यज्ञोपवीत राखीने प्रदक्षिण करवुं, एटले जमणी तरफथी करवूं. कारणके "पछी अपसव्य करीने अप्रदक्षिण कर्म पितृ वर्गना भणी करवुं." ए विषेश विचार आगळ जयीने कहेवामां आवशे. १३

यवैरन्ववकीर्याथभाजनेसपवित्रके ॥
शन्नोदेव्यापयःक्षिप्त्वायवोसीतियवांस्तथा ॥१४॥
यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घंविनिक्षिपेत् ॥१५॥

मूळ. यवछांटीने पवित्रकवाळा पात्रमां शन्नोदेवी. मंत्र वडे जळ अने यवोसिअे मंत्र वडे जव नाखीने १४ ब्राह्मणना हाथमां यादिव्या ए मंत्र वडे अर्घ आपवो. १५

टीका. त्यार पछी विश्वेदेवने वास्ते ब्राह्मणनी आगळ भूमि उपर प्रदक्षिणक्रमथी जवना दाणा छांटीने ते ठेकाणे स्थापन करेला. सुवर्णविगेरेना अर्घ्य पात्रनी उपर बेदर्भना पवित्रक मेलीने " शंनोदेवी " ये मंत्र वडे तेम. जळ पुरीने " यवोसि धान्य राजोवा" ये मंत्र वडे जवना दाणा नाखीने गंध पुष्प चढावीने त्यार पछी ब्राह्मणना हाथमां ते अर्घ्यपात्रमांना पवित्रक दर्भ मुकीने तेनी उपर " यादिव्या आप " ये मंत्र वडे हे विश्वेदेवा आ तमने अर्घ एम कहीने ते पात्रमांनुं जळ आपवुं, १४—१५

दत्वोदकंगंधमाल्यंधूपदानंसदीपकम् ॥
तथाच्छादनदानंचकरशौचार्थमंबुच ॥१६॥

मूळ. पछी जळ आपीने गंध पुष्प धूप दीप आच्छादन अने हस्तशुद्धिने माटे उदक आपवुं. १६

टीका. त्यार पछी हस्तशुद्धीने अर्थे जळ आपीने यथा क्रमे गंध पुष्प धूप अने दीपनुं दान करवुं तथा आच्छादन (वस्त्र)नुं दान करवुं. गंध विगेरे पदार्थ केवा होवा जोईये ते विशेषविचार बीजी स्मृतिओमां कह्यो छे ते जोइ लेवो. "चंदन, कंकु, कपूर अगर पद्मक ए सघळां घशीने अंगलेपनने वास्ते गंध करवुं" एम विष्नुये कह्युं छे. पुष्प केवां जोइये ते वात " मोगरानां धोळां, जायीनां जलमां पेदा थनारां सर्वे तथा चांपानां पुष्प श्राद्ध कर्ममां प्रशस्त छे" एम कहीने कहेलुं छे. "उग्रगंधवाळां तथा निर्गंध तथा स्मशानमां उगेलां फुल तथा रातारंगनां फुल श्राद्धमां वर्ज्य छे." (नकामां छे.) वळी कह्युं छे के "कांटावाळा झाडनां फुल नकामां परंतु ते सुगंधवाळां अने धोळां होय तो पितरने आपवां. रातां फुल नकामां छे तोपण केशरनां फुल अने जळमां पेदा थयेलां कमळ विगेरेनां फुल पितरने आपवां" इत्यादि विचार स्मृतिओमां छे ते जोवो. धूपनो विशेष विचार विष्नुये कह्यो छे के "प्राणीना (जीवना) सर्वे

अंगनी मेळवणीवाळो धूप आपवो नही. घी अने मधवडे युक्त गुगल चंदन अगर देवदार सरल इत्यादिनो धूप आपवो. ७ दीपनो विशेष विचार शंख स्मृतिमां कह्यो छे के "घीनो अथवा तलना तेलनो दीप श्राद्धमां आपवो, वसानो (चरबीनो) मेदनो दीप कदापि आपवो नही." आच्छादन वस्त्र आपवुं ते श्वेत कोरूं अने छेडावाळुं आपवुं. आ सघळुं विश्वेदेवनी पूजानुं कांड उत्तराभिमुख थइने करवुं. तथा पितृगर्वनी पूजानुं कांड दक्षिणाभिमुख थईने करवुं. जेम वृद्ध शातातप कहे छे के " उत्तराभिमुख थइने देवने तथा दक्षिणाभिमुख थईने पितृगणने पार्वणश्राद्धमां सघळा उपचार आपवा. वळी प्रथम देवने आपीने पछी पितृगणने आपवा एवो विधि छे." १६

अपसव्यंततःकृत्वापितृणामप्रदक्षिणम् ॥
द्विगुणांस्तुकुशान्कृत्वाह्युशंतस्त्वेत्यृचापितॄन् ॥
आवाह्यतदनुज्ञातोजपेदायंतुनस्ततः ॥१७॥

मूळ. त्यारपछी अपसव्य करीने पितृगणने अप्रदक्षिण द्विगुण करीने आज्ञा लईने उशंतस्त्वा ए मंत्रवडे आवाहन करीने पछी आयंतुन ए मंत्रनो जप करवो. १७

टीका. वैश्वदेव पूजा कांड थइ रह्या पछी अपसव्य करीने एटले जमणा खभा उपर जनोई राखीने. पिता पितामह अने प्रपितामह ए त्रणने आसन आपवा सारु एकेकीनी संख्याना (एक त्रण इत्यादि) दर्भ बेवडा करी वाळीने अप्रदक्षिण एटले डाबी तरफ उदक पूर्वक आपवा. फरीथी जळ आपवुं. केमके "जळ आपीने बेवड वाळेला दर्भ आपवा त्यारपछी जळ आपीने" एम आश्वलायन स्मृतिनुं वचन छे. पहेला अने पछी जळ आपवानुं आ कह्युं छे ते विश्वेदेवनो तथा पितृगणना कर्ममां प्रतिपादन करवा सारूं छे एम समजवुं. हवे पितानुं पितामहनुं अने प्रतिपामहनुं आवाहन हुं करूं? एम ब्राह्मणने पुछया पछी, करो, एम तेमनी आज्ञा लईने "उशंतस्त्वा निधी महि" ए ऋग्वेदना मंत्रवडे पिता विगेरेनुं आवाहन करी रह्या पछी " आयंतुनः पितरः सोम्यासः " ए मंत्रवडे तेमनी स्तुति करवी. १७

यवार्थास्तत्कतिलैःकार्याःकुर्यादर्घ्यादिपूर्ववत् ॥
दत्वार्घंसंस्रवांस्तेषांपात्रेकृत्वाविधानतः ॥१८॥
पितृभ्यःस्थानमसीतिन्युब्जंपात्रंकरोत्यधः ॥१९॥

मूळ. जवनां काम तिलवडे करवां. अर्ध्य विगेरे पूर्ववत् करवुं, अर्घ्य आप्या पछी संस्रवजळ विधिप्रमाणे एक पात्रमां एकठुं करवुं. १८ अने "पितृभ्यः स्थानमसि" ए मंत्रवडे ते पात्र ऊंधुं एठे नाखवुं. १९

टीका. जवनां काम एटले विश्वेदेना कर्ममां जवना दाणा वडे जे जे कार्य कीधुं छे ते सर्वे कार्य तिलना दाणावडे करवां. त्यारपछी अर्घ्य पात्र मांडवां, इत्यादि आच्छादन वस्त्रनुं दान करवा सुधी सघळुं कर्म पुर्ववत् करवुं. तेमां विशेष विचार ए जे, "अपहता असुरारक्षां सिवेदिषदः" ए मंत्रवडे ब्राह्मणोनी चारो पास अप्रदक्षिण एटले अवळी रीते तिलना दाणा छांटीने रूपा विगेरेनां त्रण अर्घ्यपात्र मांडीने ते उपर एकीनी संख्याना दर्भवडे करेला कूर्च (पवित्रक) मूहेलीने "शंनो देवी" ए मंत्रवडे जळ पुरीने "तिलोसिसोम देवत्य" ए मंत्रवडे तिल छांटीने गंध पुष्प चढावीने "स्वाधार्घ्या"ए मंत्रवडे ते ते ब्राह्मणनी आगळ ते ते अर्घ्य पात्र मुकीने "यादिव्या आप" ए मंत्र भणी रह्या पछी "पितरिदंतेऽर्घ्यं, पितामहेदंतेर्घ्यं, प्रपितामहेदंतेर्घ्यम् एम कहीने ब्राह्मणना हाथमां अर्घ्य आपवा. देवने अने पितृए बेउना ठेकाणे एक एक ब्राह्मण बेशाडवो, एवो पण पक्ष कह्यो छे, ते प्रमाणे पिता विगेरे त्रणना स्थान ऊपर एक ब्राह्मण बेशाड्यो होय तोपण अर्घ्य पात्र तो त्रण करवांज.ए रीते अर्घ्य आप्या पछी ते अर्घ्यनां संस्रवजळ एटले ब्राह्मणना हाथ ऊपर गळेलां अर्घ्योदक एक पात्रमां एटले पिताना अर्घ्यपात्रमां लईने दक्षिणाग्र दर्भ भूमि उपर मुकीने तेना उपर "पितृभ्य. स्थान मसि" ए मंत्र वडे ते पात्र उंधुं करी नाखवुं. तेनी ऊपर अर्घ्य पात्रमांना सघळां पवित्रकं मुकवां. पछी गंध पुष्प धूप दीप तथा आच्छादन वस्त्रनुं " पितरयंते गंधः पितारिदंते पुष्पं " इत्यादि प्रयोग करीने दान करवुं.१८ १९

अग्नौकरिष्यन्नादायपृच्छत्यन्नंघृतप्लुतम् ॥
कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातोहुत्वाग्नौपितृयज्ञवत् ॥२०
हुतशेषंप्रदद्यात्तुभाजनेषुसमाहितः ॥
यथालाभोपपन्नेषुरौप्येषुचविशेषतः ॥२१॥

मूळ. अग्नौकरण करवा सारु घी वडे पल्हाळेलो भात लइने पुछवुं, अने करवानी आज्ञा थया पछी अग्निमां पितृयज्ञनी रीते होम करीने २० शेष रहेलो भात ब्राह्मणना भोजनपात्र उपर समाधानथी मुकी देवो ते भोजनपात्र शक्ति प्रमाणे जेवा मळे तेवा, तेमां रुपानां होय तो घणुं सारुं. २१

टीका. अग्नौकरण नामनुं कर्म श्राधमां करवानुं होय छे. ते करवा सारु घी वडे पल्हाळेलो भात लईने ब्राह्मणने पुछवुं के, हुं अग्नौ करण करुं? घी वडे एम कह्युं छे ते दाळ साक विगेरेथी पल्हाळेलो काम लागे नहीं एम कहेवा माटे छे. त्यार पछी ब्राह्मणोनी आज्ञा थइ एटले अपसव्य करीने अग्नि पासे आवीने मेक्षण वडे (लाकडानी एक चीप होय छे ते वडे) अवदान लेवानी जे रीत छे ते प्रमाणे होम करवो. "सोमाय पितृमते स्वधानमः" "अग्नये कव्य वाहनाय स्वधानमः" एवे मंत्र वडे पिंडपितृ यज्ञनी रीते अग्निमां आहुति आपीने पछी मेक्षण ते अग्निमां नाखी देवुं. बाकी रहेलो भात पितृ ब्राह्मणना भोजनपात्र उपर पिरशी देवो. ते भोजनपात्र मृत्तिका शिवायनां जेवां मळे तेवां तेमां रुपानां होय तो विशेष सारां गण्यां छे. विश्वेदेवना भोजनपात्रमां पिरशाय नहीं. आ कर्म समाधानथी एकाग्रचित्त राखीने करवुं. अहीं यद्यपि "अग्निमां" एम साधारण कह्युं छे तथापि §सर्वाधानना पक्ष प्रमाणे जेने अग्निहोत्र होय तेने औपासन अग्नि नथी माटे पिंड पितृयज्ञ थया पछी करवानुं जे पार्वणश्राद्ध (दर्शश्राद्ध) तेमांनुं अग्नौकरण दक्षिणाग्निमां करवुं. केमके "स्मार्त्त कर्म विवाहाग्निमां करवुं" ए वचननो अपवाद जोवामां आवे छे. जेम मार्कंडेय

§जेणे श्रौताग्निमां स्मार्ताग्नि मेळवी दीधो अर्थात् जुदो राख्यो नथी तेवा अग्निहोत्रने सर्वाधान कहे छे.

कहे छे के "आहिताग्नि (अग्नि होत्री) होय तेणे तो समाधानवृत्ति राखीने दक्षिणाग्निम, (अग्नौकरणनो) होम करवो, जे अग्निहोत्री नथी तेणे औपासनाग्निमां (विवाहाग्निमां) अने ते औपासनाग्नि कदापि सिद्ध न होय तो ब्राह्मणने विषे किंवा जलने विषे होम करवो." अर्द्धाधान पक्ष होय त्यारे तो औपासनाग्नि जुदो राखेलो होय छे माटे अग्निहोत्रीये किंवा अग्नि होत्र विनानाये पण औपासनाग्निमांज अग्नौकरणनो होम करवो. ए प्रमाणे अन्वष्टकादि त्रण श्राद्धने विषे पिंडपितृयज्ञनी रीत करवानी कही छे माटे काम्य विगेरे चार प्रकारना श्राद्धमां तो ब्राह्मणनां हस्त ऊपरज अग्नौकरणनो होम करवो. जेम गृह्यसूत्रकारोए कह्युं छे के "आन्वष्टक्य श्राद्ध पूर्वेद्युःश्राद्ध; मासश्राद्ध पार्वणश्राद्ध, काम्यश्राद्ध अभ्युदयश्राद्ध, अष्टकाश्राध, तथा आठमुं एकोद्दिष्ट श्राध, होय छे, तेमां पहेलां चार श्राद्धमां अग्निहोत्रवाळा यजमाने अग्निमां होम करवो. आगळना चारे श्राद्धमा पिताना स्थान उपर बेसाडेला ब्राह्मणना हाथ उपर होम करवो." आ वचननो अर्थ एवो के हेमंत अने शिशिर ए बे ऋतुना चारे महिनानी कृष्णपक्षांनी अष्टमीने दिवसे अष्टका श्राद्ध करवानुं कह्युं छे. अष्टका श्राद्धना बीजे दिवसे—नवमीये जे श्राद्ध करवानुं छे ते आन्वष्टक्य तथा पूर्व दिवसे—सप्तमीये जे श्राद्ध करवानुं कह्युं छे ते पूर्वेद्युः श्राद्ध कहेवाय छे. हरेक मासना कृष्णपक्षनी पंचमीथी मांडीने जे कोइ एक तिथिने दिवसे आन्वष्टक्य श्राद्धनी रीते करवानुं कह्युं छे ते मास श्राद्ध, अमावास्याने दिवसे पिंडपितृयज्ञना पछी जे करवानुं कह्युं छे ते पार्वण श्राद्ध, स्वर्गादिफलनी कामना जेमने होय तेवोने कृतिका विगेरे नक्षत्रने दिवसे करवानुं कह्युं छे ते काम्य श्राद्ध, पुत्र जन्म विगेरे मंगलकार्यमां करवानुं कह्युं छे ते अभ्युदय श्राद्ध, अष्टमीने दिवसे करवानुं कह्युं ते अष्टका श्राद्ध, एकोद्दिष्ट शब्दवडे अहीं सपिंडीकरण श्राद्ध समजवुं. केमके, ते श्राद्धमां एकोद्दिष्ट विधि पण थाय छे; केवल पार्वण विधिज थतो नथी. केवल एकोद्दिष्ट श्राद्धमां तो अग्नौकरणनी समूळगी ना छे. अथवा गृह्य सूत्र कर्त्ताना मत प्रमाणे केवल एकोद्दिष्ट श्राद्धमां पण ब्राह्मणना हाथ उपर अग्नौकरणनो होम करवो एम छे माटे साक्षात एकोद्दिष्ट श्राद्धज अहीं जाणवुं. एमां पहेला चार श्राद्धमां साग्निकयजमाने अग्निमां होम आपवो. अने आगळना चार श्राद्ध छे तेमां तो

ब्राह्मणना हस्तमां होम आपवो. जे द्विज मृतपितृक अने निरग्निक (अग्निहोत्र विनानो) होय तेने पण पार्वणश्राद्ध अवश्य करवानुं नित्य विधि प्रमाणे छे माटे तेणे पण हस्त उपरज होम करवो. "जे द्विज पोतानो पिता मृत थया पछी प्रतिमासनी अमावास्याने दिवसे श्राद्ध करे नही ते प्रायश्चित्ति थाय छे" एवुं स्मृति वचन छे. एज रीते काम्य, अभ्युदय, अष्टका, अने एकोद्दिष्ट श्राद्धमां पण ब्राह्मणना हाथ उपरज होम करवो. केमके "अग्नि नहीं होय त्यारे ब्राह्मणना हस्त उपरज (अन्न) आपवुं" एम मनुये कह्युं छे. हस्त उपर आपेला अन्ननो जुदो कोळीयो करवो नहीं एम निषेध जोवामां आवे छे. जेम गृह्यसूत्रकार कहे छे के "पाणितल (हथेली) उपर आपेला अन्ननो जुदो कोळीयो करीने कदापि बुद्धिहीन ब्राह्मण खाय, तो तेटला वडे पितर तृप्त थईने जाय छे माटे बीजुं बाकीनुं सघळुं अन्न ते पितरने पोचतुं नथी. ते माटे पाणि तलने विषे जे आप्युं अने बीजुं वळी जे पिरस्युं होय ते सघळुं एकठुं करीने जमवु जुदुं पाडवुं नहीं." २०—२१

दत्वान्नंपृथिवीपात्रमितिपात्राभिमंत्रणम् ॥
कृत्वेदंविष्णुरित्यन्नेद्विजांगुष्ठंनिवेशयेत् ॥२२॥

मूळ. अन्न आपीने पृथिवी पात्र एम कहीने पात्रनुं अभिमंत्रण करीने इदं विष्णुए मंत्र वडे ब्राह्मणनो अंगुष्ठ मुकाववो. २२

टीका. भात दाळ दुधपाक, घी, विगेरे अन्न भाणामां पिरशीने "पृथिवी ते पात्रम्" इत्यादि मंत्र वडे ते पात्रनुं अभिमंत्रण करीने "इदं विष्णु विचक्रमे" एऋग्वेदना मंत्र वडे अन्न उपर ब्राह्मणनो अंगुठो महेलाववो. तेमां विश्वेदेव ब्राह्मणने अन्न निवेदन करवाना समये "विष्णो हव्यं रक्ष" ए मंत्र सव्य करीने तथा पितृ ब्राह्मणने त्यांहा अपसव्य करीने "विष्णो कव्यं रक्ष" ए मंत्र भणवो. केमके "विष्णो हव्यं रक्ष तथा कव्यं रक्ष अेम अनुक्रमे भणवुं" एवुं मनु वचन छे. २२

सव्याहृतिकांगायत्रींमधुवाताइतित्र्यृचम् ॥
जप्त्वायथासुखंवाच्यंभुंजीरंस्तेपिवाग्यताः ॥२३॥

मूळ. व्याहृति सहित गायत्री तथा मधु वाता इत्यादि त्रण ऋचा जपीने सुखे जमो एम कहेवुं. तेओये पण मौनेथी जमवुं. २३ .

टीका. त्यार पछी विश्वदेवने आ अन्न पिरशुं छे तें, अने पिरशिशुं ते तृप्ति थाय त्यां लगी एम कहीने यवोदक वडे अन्ननिवेदन (अन्नदान) तेम मारो पिता अमुक (फलाणा) गोत्र वाळो अने अमुक नाम वाळो तेने आ अन्न पिरशेलुं छे ते अने वळी पिरशिशुं ते तृप्ति थाय त्यांहा सुधी एम कहीने तिलोदक वडे पिताने अन्न निवेदन करीने एज रीते पितामहने तथा प्रपितामहने अन्न निवेदन करवुं. पछी (ते ब्राह्मणोना हाथमां पाणी) अपोशान करवा सारु आपीने पूर्वे कहेली व्याहृतिसहित गायत्री तथा मधुवाता इत्यादि त्रण ऋचाओनो जप तण वार करीने सुखे जमजो एम प्रार्थना करीने कहेवुं- केमके "देवने तथा पितरने अन्न दाननो संकल्प करीने गायत्री तथा मधुमती मंत्रनो जप करवो. पछी श्राद्धमां अपोशान आपीने सुखे जमवानुं कहेवुं. त्यार पछी भोजन " एवुं तथा " व्याहृति साथे त्रण वार किंवा एक वार गायत्री जपवी. तथा मधु वाता इत्यादि त्रण मंत्र जपवा एवुं पारस्कर विगेरेनुं वचन छे." त्यार पछी ते ब्राह्मणोये पण मौन व्रत धारण करीने जमवुं २३

अन्नमिष्टंहविष्यंचदद्यादक्रोधनोऽत्वरः
आतृप्तेस्तुपवित्राणिजप्त्वापूर्वजपंतथा ॥२४॥

मूळ. अन्न जे इष्ट अने हविष्य होय, ते क्रोध तथा त्वरावाळा न थइने आपवुं. ब्राह्मणनी तृप्ति थाय त्यांहा सुधी पवित्र सूक्त मंत्रनो जप करीने तथा पूर्वे कहेला मंत्रनो जप करवो. २४

टीका. १भक्ष्य २भोज्य ३लेह्य ४चोष्य अने ५पेय एवा पांच प्रकारनुं अन्न जोवामां

---

[1] जरा कठण चावी खावा जेवुं छुटुं होय ते अन्नने भक्ष्य कहे छे. जेम घेबर जलेबी वडां पुरी विगेरे.

[2] अनायासथी गळी जवाय एवा पोचा पदार्थने भोज्य केह छे. जेम शीरो कंसार भात इत्यादि.

जे आवे छे, ते ब्राह्मणने मरनारने अथवा श्राद्धकर्त्ताने भावतुं अने हविष्य एटले श्राद्धयोग्य होवुं जोइये. डांगरना चोखा जव गहुं मग अडद, तथा नीवार श्यामाक इत्यादि ऋषिधान्य तथा कालशाक महाशल्क एलाची सूंठ मरी हिंग गोळ खांड कपूर सेंधव समुद्रनुं मीठुं पनस नारियेळ केळां बोर गायनुं दूध दहीं घी अने दूधपाक मधु मांस इत्यादि पदार्थ बीजी स्मृतिमां प्रसिद्ध छे ते जाणी लेवा. हविष्य एम कह्युं ते वडेज अयोग्य अथवा बीजी स्मृतिमां जेनो निषेध होय तेवा कोद्रा मसूरा चणा, †कुलित्थ, [१]पुलाक, [२]निष्पाव, [३]राजमाष [४]श्वेतकुष्मांड, [५]वृंताक, [६]बृहती द्वय, उपोदकी, [७]वंशांकुर, पिपर बचाशत पुष्प उखर [८]बिट्ल, वण भेंशनुं अने चमरी गायनुं दूध दहीं घी तथा दूधपाक इत्यादि पदार्थ नकामा समजवा.क्रोधनुं कारण थयुं होय तो पण क्रोध करवो नहीं, त्वरा करवी नहीं अर्थात् मनमां व्यग्रता नही राखवी. ब्राह्मण तृप्त थाय त्यांहां लगी अन्न आपवुं. ते एवुं के जेम थोडुं छंडाय तेम पिरशवुं, केमके "छांडेलुं अन्न छे ते दासवर्गनो भाग होय छे. स्मृतिवचनमां कह्युं छे के "शेष अन्न रह्युं छे ते भूमिउपर मेलवुं. कारण यजमाननां कुळमां सरळ अने निष्कपटी दासवर्ग मरी गयेला होय तेमने वास्ते ते भाग आपवानो कह्यो छे." वळी ब्राह्मण धरायीने जमे त्यांहा सुधी पवित्र सूक्त मंत्र—पुरुष सूक्त, पवमान सूक्त इत्यादिनो जप करीने पछी तृप्त थयानुं जाणीने पूर्वे कहेलो व्याहृति सहित गायत्रीनो तथा मधुवाता इत्यादिमंत्रनो जप करवो. २४

अन्नमादायतृप्ताःस्थशेषंचैवानुमान्यच ॥
तदन्नंविकिरेद्भूमौदद्याच्चापःसकृत्सकृत् ॥२५॥

---

[३] चाटीने खावाना पदार्थने लेह्य कहे छे. जेम दूधपाक शीखंड इत्यादि.
[४] चुशीने खावाना पदार्थने चोष्य कहे छे. जेम पाकी केरी मीठ लींबु इत्यादि.
[५] पीई जवाना पदार्थने पेय कहे छे. जेम दूध सेरडीनो रस इत्यादि.

†कळथी नामे एक धान्य छे. [१]वाल. [२]वटाणा. [३]चोळा. [४]भूरूं कोल्हुं [५]वंत्याक. [६]भोयरिंगणी तथा ओणारिंगणा. [७]कुमळा वासना अंकुर. [८]बडागरूं अथवा भोंयमां पाके ते मीठुं. [९]भेसना दुधनो दुधपाक.

मूळ. अन्न लईने तमे तृप्त थया? एम पुछ्या पछी शेषनी अनुमति लईने ते अन्न भूमि उपर नांखवुं. अने एक वार जळ आपवुं. २५

टीका. त्यार पछी सघळुं अन्न लईने तमे तृप्त थया? एम ते ब्राह्मणोने पुछ्या पछी तेओये अमे तृप्त थया एम कह्या पछी शेष अन्न वध्युं छे तेनुं शुं करवुं? एम पुछवुं. वळती इष्टमित्र साथे लईने जमजो, एम ब्राह्मणनी अनुमति—रजा थया पछी तेमांनुं अन्न पिताने स्थाने बेठेला ब्राह्मणनी आगळ उच्छिष्टनी पाशे दक्षिणाग्र दर्भवडे आच्छादित भूमिउपर तिलोदक प्रथम छांटीने "ये अग्निदग्धा" ए ऋग्वेदमंत्रवडे मुकी दयीने फरीथी तिलोदक छांटवुं. त्यार पछी ब्राह्मणना हाथमां उत्तरापोशन करवा सारु एक एक वार जळ आपवुं. २५

सर्वमन्नमुपादायसतिलंदक्षिणामुखः ॥
उच्छिष्टसन्निधौपिंडान्दद्याद्वैपितृयज्ञवत् ॥२६॥
द्विहायनस्यवत्सस्ययन्मात्रंतुविशेन्मुखम् ॥
पिंडान्कृत्वातुतन्मात्रान्भूमौदद्यात्पृथक्पृथक् ॥२६॥

मूळ. सर्व अन्न तिलसहवर्त्तमान लईने दक्षिणाभिमुख थईने उच्छिष्टनी पासे पिंडपितृयज्ञनी रीते पिंड आपवा. २६

टीका. पिंडपितृयज्ञनी रीति अहिं कही छे तेथी संस्कृत अग्नि उपर चरु रांध्यो होय तो अग्नौ करण करीने बाकी रहेलुं चरुनुं अन्न अने ब्राह्मणने वास्ते रांधेलो सर्व अन्नमांनुं अन्न एकठुं लईने तेना पिंड अग्नि पासे आपवा. चरु रांधवानो ज्यांहा संभव नही होय त्यांहा ब्राह्मणने अर्थे रांधेलुं सर्व अन्न तिलमिश्रित करीने तेना पिंड ब्राह्मणना उच्छिष्टपात्रनी पासे पिंड पितृयज्ञमांना प्रयोग प्रमाणे आपवा. २६

मातामहानामप्येवंदद्यादाचमनंततः
स्वस्तिवाच्यंततःकुर्यादक्षय्योदकमेवच ॥२७॥

मूळ. ए प्रमाणे मातामह विगेरेने पण आपवा. वळती आचमन आपीने स्वस्ति वाचन

कराववुं. अने अक्षय उदक आपवुं. २७

टीका. मातामह प्रमातामह इत्यादिके वास्ते पण विश्वेदेवनुं आवाहनथी मांडीने पिंडदान पर्यंत कर्म एज रीते करवुं. वळती ब्राह्मणने आचमन आपवुं. पछी तमे स्वस्ति बोलो एवुं ब्राह्मणने कहेवुं. तेओ स्वस्ति ए वचन बोल्या पछी, अक्षय हजो एम बोलो एवुं कहीने ब्राह्मणना हाथमां उदकदान करवुं. तेओये पण अक्षय हजो एम बोलवुं. २७

दत्वानुदक्षिणांशक्त्यास्वधाकारमुदाहरेत् ॥
वाच्यतामित्यनुज्ञातःप्रकृतेभ्यःस्वधोच्यतां ॥२८॥

मूळ. यथाशक्ति दक्षिणा आपीने स्वधा बोलो एम कहेवुं. अनुज्ञा थया पछी जेमनुं श्राद्ध होय तेमने स्वधा शब्द बोलवो. २८

टीका त्यार पछी जेवी पोतानी शक्ति होय ते प्रमाणे सुवर्ण रूपुं इत्यादि. दक्षिणा आपीने स्वधा शब्द (तमारा मुखथी) बोलाववानी इच्छा छे, एम कहीने ब्राह्मणोए बोलावजो एम आज्ञा आप्या पछी श्राद्धमांना पिता पितामह इत्यादिने वास्ते स्वधा शब्द बोलजो एम कहीने स्वधा शब्दनुं भाषण करवुं. २८

ब्रुयुरस्तुस्वधेत्युक्तेभूमौसिंचेत्ततोजलम् ॥
विश्वेदेवाश्चप्रियंतांविप्रैश्चोक्तइदंजपेत् ॥२९॥

मूळ. अस्तु स्वधा एम बोलवुं ते बोल्या पछी भूमिउपर जल छांटवुं. अने विश्वेदेव तृप्त हजो एम ब्राह्मणोये बोल्या पछी आ जप करवो. २९

टीका. ते ब्राह्मणो अस्तु स्वधा एम बोलवानुं बोली रह्या पछी, कमंडलुवडे भोंयउपर जळ छांटीने (श्राद्धकर्त्ताये) विश्वेदेवा तृप्त थया ? एम बोलवुं. पछी ब्राह्मणोये पण विश्वेदेव तृप्त थया एवुं कह्या पछी आ आगळ कहेवानुं छे ते वाक्यनो जप करवो. २९

दातारोनोभिवर्धंतांवेदाःसंततिरेवच ॥
श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोस्त्विति ॥३०॥

मूळ. अमारा दाताओ घणा वधो. एमज वेद अने संतति पण. वळी अमारी श्रद्धा जती रहे नही. अमारी पासे आपवानुं बहु हजो. ३०

टीका. सुवर्णादि वस्तुना दान आपनारा पुरुष अमारा कुळमां घणा वधारे थजो. तेम वेदनो वधारो पण अध्यापन अध्ययन अर्थज्ञान तथा कर्मानुष्टान वडे थजो. अने पुत्र पौत्र इत्यादि वंशपरंपरा वडे संततिनो वधारो थजो. अमारी श्रद्धा—पितृकर्मने विषे आस्था जाती रहे एमनही थजो. अमारी कने आपवानुं सुवर्ण विगरे वस्तु घणुं—अखुट हजो. ए वाक्य जपवुं. ३०

इत्युक्त्वाप्रियावाचःप्रणिपत्यविसर्जयेत् ॥
वाजेवाजइतिप्रीतःपितृपूर्वंविसर्जनम् ॥३१॥

मूळ. एम भणीने प्रिय वाणी बोलीने प्रणाम करीने विसर्जन करवुं. ते वाजे वाजे ए मंत्र वडे प्रथम पितृ गणनुं करीने विसर्जन करवुं. ३१

टीका. एम पूर्वे कहेलो प्रार्थना मंत्र भणीने प्रिय वाणी ते एवी के अमे धन्य छैये, कारण,तमारा चरण कमलना रजवडे अमारुं मंदिर पवित्र थयुं, जमवानो श्रम नहीं गणीने तमे अमारा उपर अनुग्रह करयो एवुं मधुर वचन बोलीने प्रदक्षिणा करीने प्रणाम करीने पछी ब्राह्मणने विसर्जन करवुं—विदाय करवा. शी रीते विदाय करवा ते कहे छे. "वाजे वाजे वत वाजिनोन" ए ऋग्वेदना मंत्र वडे प्रथम पिता पितामह इत्यादिने त्यार पछी विश्वेदेव पर्यंतने दर्भनो स्पर्श करीने पितर उठो एम प्रसन्न मन वडे बोलीने विसर्जन (विदाय गरी) करवुं ३१

यस्मिंस्तेसंस्त्रवाःपूर्वमर्घपात्रेनिवेशिताः ॥
पितृपात्रंत्तदुत्तानंकृत्वाविप्रान्विसर्जयेत् ॥३२॥

मूळ. जे अर्घ्य पात्रमां ते संस्त्रव जळ लीधुं हतुं, ते पितृपात्र उत्तान करीने ब्राह्मणोने विदाय करवा. ३२

टीका. जेअर्घ्य पात्रमां प्रथम अर्घ्य दान कीधा पछी ब्राह्मणना हाथमांथी गळेलुं पाणी,

जेने, संस्त्रव जळ कहे छे, ते लीधुं हतुं ते पितृ पात्र उंधुवाळी मुक्युं छे, ते ऊत्तान उंचा मुखनुं अर्थात् चत्तुं करीने ब्राह्मणोने विदाय करवा. ए कर्म आशीर्वादना पछी अने "वाजे वाजे" ए मंत्र भणवानी पहेलां समजवुं केमके "मूळ वचनमां पितृपात्र उत्तान करीने विप्र विसर्जन करवुं एम कह्युं छे माटे. ३२

प्रदक्षिणमनुव्रज्यभुंजीतपितृसेवितम् ॥
ब्रह्मचारीभवेत्तांतुरजनींब्राह्मणैःसह ॥३३॥

मूळ. वळाववा जईने सवळा फरीने पछी श्राद्धशेष जमवुं. ब्राह्मणो साथे श्राद्ध कर्त्ताये ते रात्रे तो ब्रह्मचारी थवुं. ३३

टीका. त्यार पछी आपणी शीम सुधी ब्राह्मणोने वळाववा जवुं, तेओये रही जाओ एम कह्या पछी, सवळी प्रदक्षिणा करीने घरभणी आव्यापछी श्राद्धशेष जे अन्न रह्युं छे ते इष्ट जन संघाते जमवुं श्राद्धशेषान्न जमवानो नियमज छे, कांइ परिसंख्या नथी. मांसने विषे तो जेवी इच्छा, आ विचार भक्ष्याभक्ष्यप्रकरणना १३ तेरमा वचनमां कह्यो छे. जे दिवसे श्राद्ध कीधुं होय ते दिवसनी रात्रे श्राद्धभोजन करनारा ब्राह्मणोये तथा यजमाने ब्रह्मचर्यव्रत पाळवुं. मुळमांना "तो"ये शब्दथी रात्रिभोजन विगेरे पण करवां नहीं. कारण के "पुनर्भोजन, अध्वगमन, (मुसाफरी) भार वहेवो, अध्ययन, मैथुन, (स्त्री कने जवुं) दान प्रतिग्रह, तथा होम एटलां आठ कर्म पिंडदान कर्त्ताये वर्ज्य करवां. तथा दंतधावन, तांबूल, तेलमर्दन करीने स्नान, उपवास, संभोग, (स्त्रीसंग), तथा परान्न, एटलां सात कर्म श्राद्ध कर्त्ताये वर्ज्य करवां" एम स्मृतिवचनमां कह्युं छे. ३३

अव. ए प्रमाणे पार्वणश्राद्ध कहीने हवे वृद्धिश्राद्ध कहे छे.

एवंप्रदक्षिणावृत्कोवृद्धौनांदीमुखान्पितॄन् ॥
यजेतदधिकर्कंधूमिश्रान्पिंडान्यवैःक्रियाः ॥३४॥

मूळ. एज रीते प्रदक्षिणक्रमवडे वृद्धिने विषे नांदीमुख पितरनुं पूजन करवुं. दही अने बोरथी मिश्रित पिंड तथा यववडे क्रिया. ३४

टीका. वृद्धि एटले पुत्रजन्म विगेरे थवाना निमित्तथी करवानुं जे वृद्धिश्राद्ध तेने विषे एज रीते—कहेला प्रकार वडे पितरनुं पूजन करवुं तेमानो विशेष विचार कहे छे के प्रदक्षिण एटले सघळां कर्म सवळा क्रम वडे करवां. नांदीमुख ए पितरनुं विशेषण छे, ते माटे आवाहन विगेरे कर्ममां नांदीमुख पितानुं आवाहन करुं, नांदीमुख पितामहनुं इत्यादि प्रयोग जोइ लेवो. शा रीते पूजन करवुं? ते कहे छे के दही तथा बोरना फळ वडे मिश्रित पिंड करीने आपवा एम पूजन करवुं एवो संबंध जाणवो. तिल वडे करवानी सर्वे क्रिया यवना दाणा वडे करवी. आ वृद्धिमां ब्राह्मणनी संख्या "दैवश्राद्धमां यथा शक्तियुग्म" ए वचनमां बतावी छेज. प्रदक्षिणक्रम वडे इत्यादि विचार गणाव्या छे ते अन्यस्मृतिओमां बीजा केटलाक विशेष धर्मना विचार छे ते देखडाववा सारुं छे. जेम आश्वलायन कहे छे के " हवेआभ्युदयिक श्राद्धमां युग्म ब्राह्मण मूळ रहित दर्भ, कर्त्ता पूर्वाभिमुख अनेसव्ययज्ञोपवीतवाळो होवो जोईये. प्रदक्षिण क्रम वडे उपचार करवा. तिलने ठेकाणे यव, गंध विगेरे बबेवार, सरळ, दर्भ आसनने माटे आपवा. "यवोसिसोमदेवत्यो गोसवे देव निर्मितः प्रत्नवद्भिः पृक्तः पुष्यानांदीमुखान् पितृनिमान् लोकान् प्रीणाहिनः स्वाहा" ए मंत्र वडे अर्घ्य पात्रमां यव नाखवा. विश्वेदेवा इदंवो,र्घ्यं नांदी मुखाःपितर इदंवो,र्घ्यम् ए प्रमाणे यथायोग्य वाक्य भणीने अर्घ्यदान. पाणि होममां (अग्नौकरणमां) अग्नये कव्य वाहनायस्वाहा, सोमायपितृ मतेस्वाहा एम भणवुं. मधुवाता ऋतायते एवा त्रण ऋग्वेदमंत्र भणवाने ठेकाणे "उपास्मैगायता" ए पांच मधुमती ऋचा भणीने संभळाववी तथा "अक्षन्नमी मदंत" ए छठी ऋचा पण संभळाववी. (ब्राह्मण जमीने) आचमन करी रह्या पछी जमवानी जग्या गायना छाण पाणीवडे लींपीने पूर्वाग्र दर्भ पाथरीने ते उपर पृषदाज्य वडे मिश्रित एवुं जे ब्राह्मण भोजन थयां पछी शेष वधेलुं अन्न तेना बेबे पिंड एकएकने वास्ते आपवा,' इत्यादि. आश्वलायने कह्युं छे, यद्यपि पितरनुं पूजन करवुं एम साधारण रीते कह्युं छे तथापि श्राद्ध त्रण अने तेनो क्रम बीजी स्मृतिथी जाणवो जेम शातातपे कह्युं छे के "प्रथम मातृगणनुं श्राद्ध थाय त्यार पछी पितृगणनुं त्यार पछी माता महगणनुं एवां त्रण श्राद्ध वृद्धि निमित्ते (करवानां) कह्यां छे. ३४

अव. हवे एकोद्दिष्ट श्राद्ध कहे छे.

एकोद्दिष्टंदेवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकम् ॥
आवाहनाग्नौकरणरहितंह्यपसव्यवत् ॥३५॥

मूळ. एकोद्दिष्टश्राद्ध देवहीन एक अर्घ्य, अने एक पवित्रवाळुं अग्नौकरण विनानुं तथा अपसव्यवाळुं. ३५

टीका. जे श्राद्धमां एक उद्दिष्ट (तृप्त थवाने वास्ते धारेलो) होय ते श्राद्ध कर्मनुं एकोद्दिष्ट ए नाम छे. शेवट एम *उपसंहारमां कहेशे के "बाकीनुं कर्म पूर्ववत करवुं" ते उपरथी पार्वण श्राद्धना सघळा धर्मनी प्राप्ति थई छते जे विशेष विचार छे ते कहे छे. देवहीन एटले विश्वेदेवरहित एक अर्घ्यपात्र अने एक दर्भनुं पवित्र तथा आवाहन अग्नौकरण होम रहित, अने अपसव्यवाळुं एटले अपसव्यजनोयी राखीने सघळुं कर्म जेमां कराय एवुं. आ विशेषण थकी एवी सूचना करे छे के पाछळ कहेला वचनमांना वृधि श्राद्धमां सघळुं कर्म सव्य यज्ञो पवीत वडेज करवुं. ३५

उपतिष्टतामक्षय्यस्थानेविप्रविसर्जने ॥
अभिरम्यतामितिवदेद्ब्रूयुस्तेभिरताःस्मह ॥३६॥

मूळ अक्षयोदकना स्थाने उपतिष्टताम् तथा ब्राह्मणविसर्जननी वेळाये अभिरम्यताम् एम कहेवुं. अने ब्राह्मणोये अभिरताःस्म एम कहेवुं. ३६

टीका. वळी पूर्वे कह्युं हतुं के अक्षयउदकदान. करवुं. ब्राह्मणोये अक्षय हजो एम कहेवुं, ते ठेकाणे उपातिष्टताम् एम कहेवुं. तथा ब्राह्मणोनुं विसर्जन करती वेळाये वाजे वाजे ए मंत्र जपीने दर्भवडे स्पर्श करीने अभिरम्यतां एम कहेवुं. ते ब्राह्मणोये अभिरताःस्म एम कहेवुं. आ एकोद्दिष्टश्राद्ध मध्यान्हसमये करवुं. जेम देवल कहेछे के "दैविक श्राद्ध पूर्वाह्णसमये पैतृकश्राद्ध अपराह्ण समये एकोद्दिष्टश्राद्ध मध्यान्हे तथा वृद्धिश्राद्ध प्रातःसमये करवुं. श्राद्धशेष अन्न श्राद्ध कर्त्ताये इष्ट मित्र संघाते जमवुं एम छे ते वातनो एकोद्दिष्ट श्राद्धमां निषेध

जोवामां आवे छे ते एवो के " नवश्राद्धमांनुं जे शेष अन्न घरमां वासी रहेलुं अन्न तथा घरमांना मुख्य धणी धणियाणी जमी रह्या पछी वधेलुं अन्न कदापि जमवुं नहीं " नव श्राद्ध बताव्युं छे के "प्रथम दिवसे (मरण दिवसे) त्रीजे, पांचमे सातमे नवमे अने अगीयारमे दिवसे जे कराय छे ते नव श्राद्ध कहेवाय छे." ३६

अव. सपिंडीकरणश्राद्ध कहे छे, बे वचनवडे.

गंधोदकतिलैर्युक्तंकुर्यात्पात्रचतुष्टयम् ॥
अर्घार्थंपितृपात्रेषुप्रेतपात्रंप्रसेचयेत् ॥३७॥
येसमानाइतिद्वाभ्यांशेषंपूर्ववदाचरेत् ॥
एतत्सपिंडीकरणमेकोद्दिष्टंस्त्रियाअपि ॥३८॥

मूळ. गंध उदक अने तिलवडे युक्त एवां चार पात्र अर्घ्यने वास्ते करवां. तेमांथी प्रेतपात्र पितृपात्रमां रेडवुं (३७) येसमाना इत्यादि बे मंत्रवडे. अने बाकीनुं कर्म पूर्ववत् करवुं. आ सपिंडीकरणश्राद्ध तथा एकोद्दिष्टश्राद्ध स्त्रीनुं पण करवुं. ३८

टीका. गंध जळ अने तिलवडे युक्त एवां चार पात्र अर्घ्यने वास्ते पूर्वोक्त विधिथी करवां. तिलवडे युक्त एवां चार पात्र एम कह्युं छे तेथी पितृवर्गना स्थान उपर चार ब्राह्मण बेसाडवा एम बतावी दीधुं. विश्वेदेवना तो बे छेज. तेमांथी प्रेतार्घ पात्रमांनुं कांइ शेष राखीने बाकीनुं सघळुं जळ त्रण भाग करीने पितृपात्रमां "येसमानाः सुमनसः ' ए बे मंत्रवडे रेडी देवुं. बाकीनुं कर्म विश्वेदेवनुं आवाहन विसर्जन इत्यादि पूर्ववत् एटले पार्वणश्राद्ध प्रमाणे करवुं, प्रेतार्घ्य पात्रमांना शेष राखेला जळवडे प्रेतस्थान उपर बेसाडेला ब्राह्मणना हाथमां अर्घ्य आपीने एकोद्दिष्ट प्रमाणे सघळुं पूजा कर्म समाप्त करवुं. पितृस्थानना त्रण ब्राह्मणना भणी पार्वणश्राद्धवत् करवुं. आ सपिंडीकरणश्राद्ध अने पूर्वे कहेलुं एकोद्दिष्टश्राद्ध स्त्रीनुं एटले मातानुं पण करवुं."पण "एम कह्युं तेथी पार्वण श्राद्धमां (दर्शश्राद्धमां) मातृ श्राद्ध जुदूं पाडी करवुं नहीं एम पण केहवायुं छे. ए ठेकाणे प्रेतशब्द छे ते बापना प्रपितामहने (वडा दादाने) ठेकाणे छे एम

कोइ एक कहे छे. ते ए रीते के बापना वडा दादाने पिता पितामह अने प्रपितामह ए त्रणमां मेळवी दीधो एटले सपींडीकरण थयुं त्यारपछी तेने पिंड अने उदकदान करवानुं रहेतुं नथी. हाल मरी जनारने तो सपिंडी थया पछी पण पिंडदान अने उदकदान चालु राखे छे, माटे हाल मरी जनारने मेळवी देवानुं युक्त नथी. ते माटेज यमस्मृतिमां कह्युं छे के "जे (श्राद्ध कर्ता पुरुष) सपिंडी करण कीधेला प्रेतने वास्ते जूदो पिंड मले, तो तेथी ते पुरुष (शास्त्र) विधिनो भंग करनार तथा पितृ हत्या करनार थाय." "प्रेत" शब्दनो अर्थ एवो छे के प्र—अत्यंत, इत—जतो रह्यो. एवार्थवाळो प्रेत शब्द चोथा पुरुषने लागू पडेछे, प्रेतनेज आपवुं एवो प्रयोग पण जोवामां आवे छे, माटे प्रेत शब्दनो अर्थ उपर कह्यो तेज छे. वळी "सपिंडी करण श्राद्धमां प्रथम देवने पछी पितृगणनेज भोजन आपवुं त्यारपछी फरीथी प्रेतनो उच्चार करीये नही" ए प्रमाणे सपिंडीकरणश्राद्ध थयाथी प्रेतना श्राद्धनो निषेध जोवामां आवेछे ते हाल मरी जनारना श्राद्धनो संभवे नहीं, केमके तेनुं तो अमावास्यादि काळमां श्राद्ध करवानी आज्ञा शास्त्रमां छे. "सातमा पुरुष उपरथी सापिंडपणु उतरी जायछे" ए वचन पण चतुर्थ पुरुषने त्रणमां मेळवी दधिाथीज घटे छे. केमके चतुर्थ पुरुषने त्रण पिंड साथे संबंधनी वळगण रहेछे, पांचमाने बे पिंड साथे अने छठाने एक पिंड साथे संबंधनी वळगण रहे छे. अने सातमा पुरुष उपरथी सापिंड संबंध उतरी जायछे ते माटे "प्रेत पात्र पितृपात्रमां रेडवुं" ए वचन पण जे पक्षे पिताने मुख्यत्व होय ते पक्षमांज घटतुं आवे. बीजी रीते नही. केमके ते पक्षमां पितामहने मुख्यत्व होय छे. ते माटे "प्रेत्रपात्र पितृपात्रमां रेडवु" एनो अर्थ पिताना प्रपितामहनु अर्घ्यपात्र पिता विगेरे त्रणना अर्घ्यपात्रमां रेडवुं. ए प्रमाणे कोइ एक वर्णन करेछे ते अयुक्त छे. केमके सपिंडी करणश्राद्धमा पिंडनु संयोजन करवानुं छे ते काइ त्यार पछी पिंडदाननी निवृत्ति थवा सारु नथी. परंतु प्रेतत्व मटाने (मरनारने) पितृत्वनी प्राप्ति थवा सारु छे. प्रेतत्व ते क्षुधा तृषावडे उपजेला अत्यंत दुखना अनुभव करवानी अवस्था छे. जेम मार्कंडेय कहे छे के "प्रेत लोकमां एक वर्ष सुधी मनुष्यनो वास थाय छे. त्यांहा प्रति दिवसे 'हेभृगुनंदन' क्षुधा अने तृषा घणी लागे छे."

पितृत्वनी प्राप्ति एटले वसुरुद्र अने आदित्य रूपी जे श्राद्धमां देवताओ छे तेमनी साथे संबंध थवो, पूर्वोक्त एकोद्दिष्टश्राद्ध सहित सपिंडीकरणश्राद्धवडे प्रेतत्वनी निवृत्ति थईने पितृत्वनी प्राप्ति थाय एम जणाय छे. केमके "सोळ प्रकारनां आ प्रेत श्राद्ध जेनां थयां नथी, तेनु प्रेतपणु सेंकडो श्राद्ध कीधां तोपण स्थिर रहे" (मटे नहीं) एवु वचन, तथा "चार पिंड आपीने प्रथम पिंडनो ते त्रणमां समावेश (मेळाप) करवो. त्यार थकी ते मरनारने पितृत्वनी प्राप्ति थाय छे" एवुं वचन छे. " जे सपिंडीकरण कीधेला प्रेतने वास्ते जूदो पिंड मले" इत्यादि वचन पूर्वे लख्युं ते वडे पण एकोद्दिष्ट श्राद्ध विधि प्रमाणे जूदो पिंड आपवानो निषेध छे, तेथी पार्वणश्राद्धविधि प्रमाणे पिंड दान करवानु समजायछे.आ वात "सांवत्सरिकश्राद्धमां एकोद्दिष्ट विधिथी कर्म करवु एवो एक पक्ष शास्त्रमां कह्यो छे तेथी सिद्ध थाय छे. वळी "फरीथी प्रेतनो उच्चार करीये नहीं" एम जे कह्युं ते पण प्रेतशब्दनो उच्चार करवो नहीं. परंतु पितृशब्दनोज उच्चार करवो एवा अर्थवाळुं छे. छेक जतो रहे तेवा पुरूषनेज प्रेत शब्द लागू थायछे एम पण कहेशो नहीं. केमके अत्यंत दुःखना अनुभव करवानी अवस्था एवो अर्थ प्रेत शब्दवडे रूढि थकी कहेवाय छे एम पूर्वे कह्युं छे. वळी जे मरण पामेला प्राणीमात्रने वास्ते प्रेतशब्द वापर्यो होयछे ते पण पूर्वे प्रेत दशा हती ते अभिप्रायथीज वापर्यो होयछे. "सातमा पुरूष उपरथी सपिंड संबंध उतरी जायछे" ए वचननो अर्थ एवी रीते पण घटे छे के प्रथम पिंडने चोथा साथे संबंध रहे छे बीजाने पांचमा साथे अने त्रीजाने छठा साथे संबंध रहे छे पण सातमा साथे सपिंडसंबंध मटी जायछे. वळी श्राद्धमां आपवाना पिंड उपरथी सापिंड्य संबंध सघळे बराबर मळी आवतो नथी माटे एक शरीरना अंशनो बीजानामां अनुप्रवेश होवाथी परस्परनुं सापिंड्य मानवु एम पूर्वे कह्युं छे. पितृशब्द पण प्रेतत्वमटीने श्राद्ध देवता स्वरूपने जे पाम्या होय तेमने लागू पडे छे माटे "पितृपात्रमां" एम कह्युं ते विरूद्ध नथी. ते माटे हाल मरण पामनारना अर्घ्यपात्रनुं तथा पिंडनुं पितृवर्गना पात्रमां अने पिंडमां संयोजन करवुं एज वात सिद्ध छे. आचार्य तो परमतनोज उपन्यास (लेख) करता हवा. आ सपिंडीकरण पितामह विगेरे त्रण मरी गया होय त्यारे थाय एम

जाणवुं. पिता मरी जाय अने पितामह किंवा प्रपितामह जीवतो होय त्यारे सपिंडीकरण थाय नहीज. कारण के "व्युतक्रमथी (वगर अनुक्रमे) मरी जनारनुं सपिंडीकरण करवुं नहीज" एवुं स्मृतिवचन छे मनुये जे कह्युं छे के "जेनो पिता समाप्त थयो अने पितामह जीवतो होय त्यारे तेणे पितानुं नाम लईने प्रपितामहनुं नाम लेवुं." ते वचन पण पितृशब्दनो प्रयोग (उच्चार) करवानो नियम बतावबा सारु छे कांइ बे पिंड आपवा सारु नथी. केमके "पिता जीवतो होय त्यारे तेथी पूर्वेना अने पिंडदान करवुं जेनो पिता समाप्त थयो होय अने पितामह जीवतो होय" (एम मनुस्मृतिमां लखेलुं छे त्यांहां) तेणे पण पूर्वेना पुरुषनेज पिंडदान करवुं एवो अन्वय समजवो. बेउ पक्षमां शी रीते पिंडदान करवुं? एवा प्रश्न उपर उत्तर कहे छे के "पितानुं नाम लईने प्रपितामहनुं नाम लेवुं" आ वाक्यमां पहेलानुं अने छेल्लानुं ग्रहण कीधुं छे तेथी श्राद्धमां सघळे ठेकाणे पिता पितामहने प्रपितामहने एवी रीते प्रयोग करवो पण कदापि पितामहनुं किंवा प्रपितामहनुं नाम पहेलुं तथा वृद्ध प्रपितामहनुं किंवा तेना पितानुं नाम छेल्लुं आणीने प्रयोग करवो नहीं. पिता इत्यादि शब्द संबंध बतावनारा छे माटे पिता जीवतो होय त्यारे पिताना पिताने पितामहने तथा प्रपितामहने अने पितामह जीवतो होय त्यारे पितामहना पिताने पितामहने तथा प्रपितामहने एवी रीते प्रयोग करवो. पिंड पितृयज्ञमां "शुंधंतां पितरः, इत्यादि पण मंत्र छे तेमनो उपर लखेला प्रयोग प्रमाणे "शुंधंतां पितुः पितरः" इत्यादि ऊह (फेरफार) थतो नथी. हवे "जेनो पिता मरी जाय तेणे पिताने पिंड आपीने पितामहथी आगळना बेने आपवो" एवुं जे विष्णुनुं वचन छे तेनो पण एवो अर्थ समजवो के पितामह जीवे छे अने जेनो पिता मरण पाम्यो होय तो तेणे एकोद्दिष्ट श्राद्धना विधिथी पिताने एक पिंड आपीने पिताना पितामहथी आगळना बेने आपवा. बापनो पितामह छे ते तो आपणा प्रपितामह श्राद्धमां पूजन कराबा योग्य छेज. अर्थात् प्रपितामहने तथा तेथी आगळना बेने (पिंड) आपवा. तेमां शब्द प्रयोग करवानो नियम तो पूर्वे कह्यो तेज समजवो. एरीते गाय ब्राह्मण इत्यादिये मारेलाना सपिंडी करणनो पण अभाव समजवो. जेम कात्यायन कहे छे के "ब्राह्मणादिये मारी नांख्यो पतित थयो संगवर्जित (सं-

थासी) अथवा विपरीत क्रमवडे मरी गयो एवी रीतनो पिता थयो होय त्यारे पेलो (पिता) जेमने श्राद्ध पिंडदान आपतो हतो तेमने आपवुं." गाय ब्राह्मण विगेरेओये मारी नांखेला पिताना सपिंडी करणनो असंभव छे तेथी तेने पडतो मेलीने पितामह विगेरेनुं पार्वणश्राद्ध करवानुं कह्युं ते अयुक्त छे, ते माटे सपिंडीकरणनो अभाव समजाय छे. बीजी स्मृतिमां पण कह्यु छे के "जे नरना वंशनो उच्छेद थयो तेमनुं सपिंडीकरण नथी." इत्यादि. माताना सपिंडीकरण विगेरे श्राद्धमां गोत्रोच्चारनो विवाद छे. भर्त्तानुं गोत्र किंवा पितानुं कहेवुं. केमके बेउने वास्ते वचन जोवामां आवे छे. "सप्तपदी सुधी विवाह थयाथी नारी पोताना (बापना) गोत्रथी जुदी थायछे. तेनी पिंडदान उदकदान विगेरे क्रिया वरना गोत्रवडे करवी" इत्यादि वचन भर्तृ गोत्रने वास्ते छे. "पितानुं गोत्र छोडी दइने भर्त्ताना (वरना) गोत्रवडे (स्त्रीनी क्रिया) करवी नही. जन्ममां अने मरणमां नारीओने पितानुं गोत्र होय छे" इत्यादि वचन पितृगोत्रने वास्ते छे. एवो विवाद छते आसुरादि विवाह कीधो होय अथवा पुत्रिका विधि कीधो होय त्यारे पितानुंज गोत्र (स्त्रीने रहेछे.) केमके ते विषयमां विशेष वचन छे, तथा कन्यादान पण बराबर थतुं नथी. ब्राह्मादि विवाहमां तो पिताना अथवा वरना गोत्रनो विकल्प छे. जेम अग्नि होत्रहोममां व्रीहि (भात) अथवा यवनो विकल्प छे. बे पक्ष छे तेमांथी "जे वडे एना पिता चालता तथा जेवडे पितामह चालता ते (चाल) वडे सत्पुरुषना मार्गे चालवुं. केमके ते चाले चालवाथी दोषवाळो थाय नही" ए वचनथी (पोताना) वंश परंपराना आचार प्रमाणे व्यवस्था जाणवी. केमके एवा विषय विना बीजा विषय आ वचनने मळता नथी. हवे जे ठेकाणे शास्त्रवडे अथवा आचार वडे व्यवस्था करी शकाय नही, त्यांहा "आपणो संतोष" ए वचन ऊपरथी पोताना संतोष (खुशी) प्रमाणे व्यवस्था करवी. जेम गर्भाष्टम अथवा जन्माष्टम वर्षमां (ब्राह्मणने जनोइ देवुं, ए ठेकाणे स्वसंतोष प्रमाणे करे.) माताना सपिंडीकरणमां पण विरोधी जेवां वचन जोवामां आवेछे. तेमां "पितामह एटले बापनी मातानी साथे (मानुं) सपिंडीकरण कह्युं छे" तथा पत्नीनुं (स्त्रीनुं) पतिजोडे अथवा पोतानी माता विगेरेनी जोडे सपिंडीकरण करवुं" एम पैठीनसि कहे छे. "अपुत्र एवी स्त्री

मरण पामे त्यारे तेनुं सपिंडीकरण वरे करवुं. ते तेनी सासु विगेरेनी जोडे पिंड मेळवीने करवुं." पति जोडे सपिंडीकरण यम कहे छे " स्त्रीनुं सपिंडीकरण एकला वरजोडे करवुं. केमके ते मरण पाम्या पछी पण मंत्र आहुति अने व्रत वडे ते पतिनी जोडे एकभावने पामी छे" उशनस् स्मृतिमां तो मातामह जोडे (आजानी जोडे) सापिंडीकरण कह्युं छे " वर्ष पूरूं थाय त्यारे पितानुं सपिंडीकरण पितामहमां जेम पुत्रोये करवुं, तेम मातानुं सापिंडीकरण मातामहमां करवुं." वळी एवाज अर्थवाळुं शिवनुं वचन छे. एवां घणा प्रकारनां वचन छे तेमां (एम समजवुं के) अपुत्र स्त्री मरी जाय त्यारे तेना पतिये पोतानी माता जोडे एटले मरनार बाइनी सासू जोडेस पिंडीश्राद्ध करवुं. स्वामी जोडे सती गयेलीमानुं सपिंडी श्राद्ध पुत्रे पोताना पिताजोडे करवुं. आसुरादि विवाहवाळीने उत्पन्न थयेला पुत्र अने पुत्रिका पुत्रएआयेमानुं सपिंडीश्राद्ध मातामहनी जोडेज करवुं. ब्राह्मादिविवाहवाळीने उत्पन्न थयेला पुत्रे मानुं सपिंडीश्राद्ध पितानी जोडे मातामहनी जोडे अथवा पितामहनी जोडे करवु. अहीं पण जो कदापि कुलाचारनो एक नियम होय त्यारे तेमज करवुं. अने कुलाचारनो एक नियम नहोय त्यारे तो आपणी इच्छा प्रमाणे करवुं. तेमां जे कोइ गमे तेनी जोडे मातानुं सापिंडीकरण कीधुं होय तोपण ज्यांहा अन्वष्टकादि श्राद्धमां मातानुं श्राद्ध जूदुं पाडीने करवानुं कह्युं छे, जेमके " अष्टकामां वृधिमां गयामां अने क्षय दिवसे मातानुं श्राद्ध जूदुं करवुं. ए शिवाय पतिनी जोडे" तेवा प्रसंगमां पितामहीनी साथेज पार्वणश्राद्ध करवुं. ए शिवाय बीजे ठेकाणे पतिनी जोडे एम कह्युंछे ते पतिनी जोडे सापिंडीकरण थयेथी तेना अंशमां भागदार थई माटे. तथा मातामहनी जोडे सपिंडीकरण थयूं होय त्यारे तो तेना अंशमां भागदार थई ते माटे (मातानू श्राद्ध) मातामहनी जोडेज. जेम शाता तप कहे छे के "सपिंडीकरण कीधाथी स्त्री एक रूपताने पामे छे. ते माटे पत्नीने पतिना अने पितृगणना अंशनो भाग मळे छे" एम छे माटे मातामहनी जोडे मानुं सपिंडीकरण कीधुं होय त्यारे मातामहनुं श्राध जेवुं अवश्य करवुंज. पतिनी जोडे अथवा पितामहीनी जोडे मातानुं सापिंडीकरण कीधुं होय त्यारे कांइ मातामह श्राध आवश्यक नथी. करे तो पुण्य छे पण नही करे तो पाप नथी

एवो निर्णय छे. ३७—३८

अर्वाक्सपिंडीकरणंयस्यसंवत्सराद्भवेत् ॥
तस्याप्यन्नंसोदकुंभंदद्यात्संवत्सरंद्विजे ॥३९॥

मूळ. जेनुं सपिंडीकरण एकवर्षनी अंदर थयूं होय, तेने वास्ते पण अन्न उदकुंभसाथे एक वर्ष सुधी ब्राह्मणने आपवुं. ३९

टीका. एकवर्ष थया पहेलां जेनुं सपिंडीकरण श्राद्ध कीधुं होय, तेने वास्ते दररोज अथवा दर महीने एकवर्ष पूरूं थतां सुधी जळे भरेला घडा साथे अन्न आपणी शक्ति प्रमाणे ब्राह्मणने आपवुं. "वर्षनी अंदर" एम कह्युं तेथी सपिंडीश्राद्ध वर्ष पुरू थाय त्यारे अथवा अगाउ पण थाय एम देखाड्युं. जेम आश्वलायन कहछे के "हवे सपिंडीकरणश्राद्ध वर्ष पूरूं थाय त्यारे अथवा बारमे दाढे" वळी-कात्यायने कह्युं छे के " त्यारपछी वर्ष पूरूं थयूं के सपिंडीकरण थाय, अथवा त्रण पखवाडीयां थाय त्यारे किंवा वृद्धीश्राद्ध करवानो अवसर एकवर्षनी अंदर ज्यारे आवे त्यारे." ए प्रमाणे बारमे दिवसे त्रण पखवाडिये (पिसताळीसमे दिवसे) वृद्धिनो अवसर आवे त्यारे अथवा वर्ष पूरूं थाय त्यारे एवा चार पक्ष बताव्या. तेमां बारमे दिवसे पितानुं सपिंडीकरण साग्निक पुरूषे (अग्नि होत्रवाळाये) करवुं. केम के सपिंडीकरण थया विना पिंड पितृयज्ञ थाय नहीं. "श्राद्ध कर्त्ता अथवा मरनार माणस साग्निक होय. त्यारे पितानुं सपिंडकिरणश्राद्ध बारमे दिवसे करवुं." एवुं स्मृतिवचन छे. श्राद्धकर्त्ता निरग्निक (अग्नि,रहित) होय त्यारे तो तेणे त्रीजे पखवाडिये अथवा वृद्धिनो (जनोई लग्न विगेरे मंगल कार्यनो) अवसर आवे त्यारे किंवा वर्षी उपर करवुं. एक वर्ष पुरूं थया पेहेलां करे त्यारे सोळ मासिक श्राद्ध करीने पछी सपिंडीकरण करवुं. किंवा सपिंडी कीधा पछी ते ते काले मासिक श्राद्ध करवां एवो संदेह थाय छे केमके बेउ रीतनां वचन दीठामां आवे छे. "सोळ श्राद्ध आप्या विना सपिंडी करवी नहीं. सोळ श्राद्ध कीधा पछीज सपिंडी करवी. " सोळ श्राद्ध तो "द्वादशाहने दिवसे त्रिपक्षीने दिवसे छमासीने दिवसे मासिकने दिवसे अने वर्षीने दिवसे करवानां ए सघळां सोळ श्राद्ध एम ज्ञानी लोको कहे छे " ए वचनथी देखा-

कर्यां छे. तथा " वर्षनी अंदर जेनु सपिंडी करण थयुं तेने पण मासिक श्राद्ध अने उदकुंभ एक वर्ष सुधी आपतां रहेवुं." तेमां सपिंडी कीधा पछी आ सोळ श्राद्ध तेना तेना समयमां करवां ए मुख्य पक्ष. केमके समय प्राप्त थवानी पहेलां ते ते श्राद्धनो अधिकार नथी. "सोळ श्राद्ध कीधा पछीज सपिंडी एक वर्षनी अंदर पण करवी" एम जे वचन छे तेतो संकट विषयनुं छे—एटले गौण पक्ष छे. ज्यारे गौण पक्ष प्रमाणे सपिंडी थवानी पहेलां प्रेतश्राद्ध करवानुं होय त्यारे एकोद्दिष्ट विधि प्रमाणे करवुं. ज्यारे मुख्य पक्ष प्रमाणे तेना तेना समयमांज करे त्यारे जे श्राद्धकर्ता सांवत्सरिक श्राद्ध जेवी रीते करे तेवी रीते पार्वण विधिथी किंवा एकोद्दिष्ट विधिथी मासिक श्राद्ध पण करे. केमके "सपिंडीकरणनी पूर्वे सघळां सोळे श्राद्ध करे, ते एकोद्दिष्ट विधिथी करवां. अने सपिंडीकरण थया पछी जो करे त्यारे तो प्रति वर्षे जे रीते जे करतो होय, तेणे ते (मासिक श्राद्ध) पण ते रीते करवां" एवुं स्मृति वचन छे. आ प्रेत श्राद्ध अने सपिंडी करण श्राद्ध भाग लागनी वेंचण करीने जुदा थयेला घणा भाइओमांथी पण एकेज करयुं एटले बस, सघळाये करवुं नही. केमके " नव श्राद्ध सपिंडी श्राद्ध अने षोडशमासिक श्राद्ध एकेज करवां, भाइओ जुदा थया होय तो पण " एवुं स्मृति वचन छे. वळी आ प्रेतश्राद्ध साथे सपिंडीश्राद्ध जे माणस संन्यासी नही हतो तेनुं अवश्य पुत्र विगेरेओये करवुं. केमके तेथी ते प्राणीनी प्रेत दशामांथी मुक्ति थाय छे. सन्यासी थया होय तेमनुं तो न करवुं, जेम उशनस् कहे छे के "संन्यासीओनुं एकोद्दिष्ट श्राद्ध कदापि करवुं नही. अगीयारमो दिवस आवे त्यारे पार्वणश्राद्ध करवुं. तेमनुं (सन्यासीनुं) सपिंडीकरण पुत्र विगेरेओये न करवुं. त्रण दंडनुं (तेमणे) ग्रहण कीधुं छे तेथीज (तेमने) प्रेतदशा आवती नथी." पुत्र पासे नहोय त्यारे सपिंड विगेरे जे कोइये अग्निदाहसंस्कार कीधो होय तेणेज दशाह सुधीनुं प्रेत कर्म करवुं. कारण के स्वगोत्री कींवा परगोत्री स्त्री अथवा पुरुष हो, पण प्रथम दिवसे जे आपे ते दशाह सुधी समाप्त करे" एवुं स्मृतिवचन छे शूद्रोनु पण आ कर्म बारमे दिवसे वेदमंत्र विना करवुं. केमके "ए रीते सपिंडी करण मंत्र विना शूद्रोनु बारमे दिवसे" एवुं विष्णु स्मृतिमां छे सपिंडीकरण थया पछीना सांवत्सरिक पार्वण इत्यादि श्राद्धपुत्रने अवश्य करवां जोईये. बीजोआने आवश्यक नथी. ३९

अथ. ए कोद्दिष्टना काळ कहे छे.

मृतेहनितुकर्तव्यंप्रतिमासंतुवत्सरम् ॥
प्रतिसांवत्सरंचैवमाद्यमेकादशेहनि ॥४०॥

मूळ. मरण दिवसे वर्ष सुधी प्रतिमासे करवुं, अने प्रतिवर्षे. तथा आद्यश्राद्ध एकादशाह दिवसे करवुं. ४०

टीका. मरणतिथिने दिवसे दर महिने एकवर्ष संपूर्ण थता सुधी एकोद्दिष्ट श्राद्ध करवुं. अने सपिंडीकरण थया पछी दरवर्षे सांवत्सरिक श्राद्ध एकोद्दिष्ट विधीथीज करवुं. आद्यश्राद्ध सघळां एकोद्दिष्टश्राद्धनी प्रकृति एटले मूळ, प्रथम एकोद्दिष्टश्राद्ध अगीयारमे दिवसे, अने मृतदिवस जाण्यामां नही आव्यो होय त्यारे जे दिवसे मृतवार्त्ता सांभळी होय ते दिवसे अथवा अमावास्याने दिवसे करवुं. केमके "मृतदिवसनुं अज्ञान होय त्यारे अमावास्याने दिवसे अथवा (मृतवार्त्ताना) श्रवणदिवसे" एम स्मृतिवचन छे. अमावास्या ते जे महिनामां परदेश गयो होय ते महिनानी अमावास्याने दिवसे. कारण" जे दिवसे प्रवास करवा गयो ते दिवसे अथवा ते महिनानी अमावास्याये" एवं स्मृतिवचन छे. मरण दिवसे करवुं ए वातमां अग्निहोत्रीने वास्ते जातूकर्ण्यऋषि विशेष विचार कहे छे के "त्रिपक्षीनी पछीनां जे श्राद्ध छे ते मरण दिवसे करवां. पहेलानां तो दाहदिवसथी मांडीने आहिताग्नि द्विजना करवां" त्रैपक्षिकश्राद्धनी पहेलानुं जे प्रेत कर्म होय छे ते अग्निसंस्कारना दिवसथी आरंभ करीने अग्निहोत्रीनुं करवुं. अने त्रैपाक्षिक पछीनुं जे श्राद्ध ते मरणदिवसेज करवुं एवो आ स्मृतिनो अर्थ छे. अग्निहोत्ररहित होय तेनुं तो सघळुं मरणदिवसेज. आद्यश्राद्ध एकादशाहे—अगियारमे दिवसे करवुं. ए वात पोत पोतानुं आशौच जाणवाने वास्ते छे. "केमके शुद्ध माणसे कर्म करवुं,, एवा वचन वडे शुद्धिने अंगत्व कह्युं छे. वळी "आशौच मटया पछी" एम प्रथम सामान्य रीते लखीने एकोद्दिष्ट श्राद्ध करवानुं विष्णुस्मृतिमां कह्युं छे एम जे केटलाक व्याख्यान करे छे ते अयुक्त छे. केमके "अगियारमे दिवसे जे श्राद्ध (करवानुं छे) ते चारे वर्णने

समान छे. अने चारे वर्णनुं सूतक तो जूदुं जूदुं छे" ए पैठीन सिस्मृति वचन साथे विरोध थाय. वळी "आद्यश्राद्ध (प्रथम एकोद्दिष्ट श्राद्ध) एकादशाहने दिवसे अशुद्ध होय तोपण करे. कर्त्तानी ते समयमां शुद्धि थाय छे अने (श्राद्ध थया पछी) फरीथी ते अशुद्ध थाय छे" ए शंखस्मृतिना वचन साथे पण विरोध थई पडे. विष्णु स्मृतिमां आशौच मटया पछी एम सामान्य रीते कह्युं ते वचन दश दिवसना आशौचने वास्ते, एम पण घटे छे. प्रतिवर्ष= दरेक वर्षे मरण तिथीने दिवसे एकोद्दिष्ट करवानुं योगीश्वरे कह्युं छे. तेम अन्यस्मृतिमां पण कह्युं छे के "वर्षे वर्षे माता पितानो सत्कार करवो. देवरहित श्राद्ध करीने जमाडवा, अने तेमने वास्ते एक पिंड आपवो." यमे पण कह्युं छे के "सपिंडीकरण थया पछी छोकराओये दरवर्षे माता पितानुं एकोद्दिष्ट श्राद्ध मृत तिथिने दिवसे जूदुं करवुं" व्यास स्मृतिमां तो पार्वणश्राद्धनो निषेध कर्यो छे "एकोद्दिष्ट मुकी दईने जे पुरुष पार्वण श्राद्ध करे, ते न कीधा जेवु जाणवुं. अने ते (श्राद्ध कर्त्ता) पितृ घातक थाय" जमदग्नि तो पार्वण श्राध करवानुं कहे छे. औरस पुत्रोए सपिंडीकरण यथाविधि कीधा पछी माता पिताना मरणदिवसे दर्श प्रमाणे श्राध करवुं" शातातप पण कहे छे के "सपिंडीकरण कीधा पछी प्रतिवर्षे सर्वकाळ पार्वणश्राद्ध विद्वान् माणसे करवुं एवो विधि छागलेय ऋषिये कहेलो छे." ए प्रमाणे वचनो थकी विवाद थये छते दाक्षिणात्य (विद्वान्) एवी व्यवस्था करे छे के औरस अने क्षेत्रजए बेउये माता पितानुं क्षयाहश्राद्ध पार्वणविधिथीज करवुं, अने दत्तक विगेरेओये एकोद्दिष्ट विधिथी. केमके "प्रतिवर्षे पार्वण विधिथीज क्षेत्रज अने औरस पुत्रे (श्राद्ध) करवुं. शिवाय, दश प्रकारना पुत्रोये एकोद्दिष्टविधिथी करवुं" एम जातूकर्ण्यनुं वचन छे. ते आ दाक्षिणात्व विद्वानोए करेली व्यवस्था खरी नथी जातूकर्ण्यना वचनमां कांइ क्षयाह शब्द लख्यो नथी ते ठेकाणे, "प्रतिवर्षे" एम लख्युं छे. क्षयाह श्राद्ध शिवाय बीजां अक्षयतृतीया माघी वैशाखी इत्यादि तिथिने दिवसे करवानां पण श्राद्ध प्रतिवर्षे होय छे; माटे ते वचन क्षयाहने वास्तेज नही कहेवाय. तेथी पार्वणनी अने एकोद्दिष्टनी व्यवस्था मळी आवती नथी. पराशरनु जे वचन छे के "देवलने पामेला पितानुं औरस पुत्र

त्रिपौरुष श्राद्ध सर्व ठेकाणे करवुं. एक गोत्री न होय तेमनुं एकलानुंज मरण दिवसे श्राद्ध करवु" ते वचन थकी पण व्यवस्था थती नथी; केमके तेनो अर्थ एवो थाय छे के, देवत्वने पामेला पितानुं एटले सपिंडीकरण जेनुं थयुं छे, तेवा पितानुं त्रिपौरुष कहेतां पार्वण श्राद्ध औरस पुत्रे सघळे ठेकाणे करवुं. जे मामा विगेरे पुरुष भिन्नगोत्रना होय छे तेमनुं मरण दिवसे जे श्राद्ध ते एकलानु एटले एकोद्दिष्ट विधिथी करवुं. वळी सपिंडीकरण थया पछी औरसपुत्रे पण एकोद्दिष्टज करवुं. एम पैठीनसिये कह्युं छे "सपिंडीकरण थया पछी पण माता पितानुं एकोद्दिष्टज मरणतिथिने दिवसे औरस पुत्रे करवुं पार्वण नहीं." उदीच्य विद्वान् तो एवी व्यवस्था करे छे के अमावास्याने दिवसे अथवा भाद्रपद मासना वद्य पक्षमां मरणतिथि होय तो पार्वण अने शिवाय बीजी मरण तिथि होय तो एकोद्दिष्टज. केमके " अमावास्याये किंवा प्रेतपक्षमां जेनुं मरण थयुं होय तेनुं ते दिवसे पार्वण श्राद्ध करवुं. एकोद्दिष्ट कदापि करवुं नहीं" एवुं स्मृतिवचन छे. आ व्यवस्था पण वृद्ध लोक मान्य करता नथी. कारण फलाणी स्मृतिमांनुं आ वचन छे एवी रीते निश्चय जेना मूळनो थयो नथी तेवा आ वचनवडे क्षयाह श्राद्ध मात्रमां (सघळां सांवत्सरिक) पार्वण विधि कहेनारां निश्चित मूळवाळा घणा वचनोनो अमावास्याये किंवा प्रेत पक्षमां मृत तिथि होय तोज पार्वण श्राद्ध करवुं. एवी रीते संकोच करवो ते युक्त नथी. कारण तेम कीधाथी (सर्व सांवत्सारिकमां पार्वण कहेनारां) सामान्य वचनो व्यर्थ थई जाय. सामान्य वचननो विशेष वचन साथे उपसंहार (एक वाक्यता) तेवे ठेकाणे करवो के ज्यांहां सामान्य अने विशेष संबंधनुं ज्ञान थयेथी बेउ वचन सार्थक थतां होय. उदाहरण. सत्तर [१]सामिधेनी भणवी एवा अर्थवाळुं "सप्तदश सामिधेनीरनु ब्रूयात्" आ वचन कोइ एकाद प्रकरणने लईने भण्युं नथी माटे सघळा विकृतियागमात्रने वास्ते सामान्य रीते ते "सप्तदश" वाक्य जणायुं. तेनो सामिधेनी जोडे संबंध थयो, तेथी सार्थक थयेला सप्तदश वाक्यनो [२]मित्र विंदादि (नामना विकृतियागना) प्रकरणमां भणेला अने मित्र विंदादि विशेष यागनी जोडे

---

[१]समिध् होमनी वेळाये भणवाना ऋग्वेद मंत्रने सामिधेनी कहे छे.

[२]मित्र विंदा इत्यादि नामनी इष्टि दर्श पूर्णमासेष्टिनी विकृति छे.

संबंध थयेथी सार्थक थयेला सप्तदश वाक्यवडे भिन्न विदादि प्रकरणमां उपसंहार कराय छे. प्रस्तुत विषयमा तो बेउ वचनो केवळ मृततिथीने दिवसे करवानुं श्राद्ध लईने सार्थक थतां नथी ते माटे एक पक्षप्राप्त थयेला एकोद्दिष्टनी निवृत्ति करवा सारु पार्वणनो नियम विधि (समजवो) एम कहेवुं युक्त छे. एकोदिष्टना वचनो माता पिताना क्षयाहने वास्ते अने पार्वणना वचनो बीजाना क्षयाह वास्ते छे एवी व्यवस्था कांइ युक्त नथी. केमके बेउ वचनोमां माता पिता अने पुत्र शब्दनुं लखाण थयुं छे. जेम "सपिंडी करण थयापछी पुत्रोये दरवर्षे माता पितानुं एकोद्दिष्ट श्राद्ध मृत तिथिने दिवसे जूदुं जूदुं करवुं." वळी "औरसपुत्रे यथाविधि सपिंडी करण कीधा पछी माता पिताना मरण दिवसे दर्श प्रमाणे (पार्वण) श्राद्ध करवुं." वळी कोइये जे कह्युं छे के माता पिताना क्षयाहने दिवसे साग्निक (अग्नि होत्री) होय तेणे पार्वण श्राद्ध करवुं अने निरग्निक (अग्निहोत्र रहित) होय तेणे एकोद्दिष्ट. केमके "जे द्विज साग्निक होय तेणे दरवर्षे माता पितानुं पार्वण श्राद्ध मरण तिथिये करवुं.अने निरग्निके तो एकोद्दिष्ट." एवुं सुमंतु स्मृतिनुं वचन छे. ते पण सत्प्रतिपक्ष (सामुं विरोधी वचन)होवाना कारणथी उपेक्षा करवा लायक छे. विरोधी वचन एके " बहु अग्निवाळा अने एक अग्निवाळा जे ब्राह्मणो होय तेमनुं सपिंडी करण थयापछी एकोद्दिष्ट (करवुं,) पार्वण नही." हवे त्यांहां एवो निर्णय (समजवो के) संन्यासिनुं क्षयाह (सांवत्सरिक) श्राद्धने दिवसे पुत्रे पार्वणज करवुं. कारण, संन्यासिनुं एकोद्दिष्ट थाय नही, केमके तेणे त्रिदंडनुं ग्रहण कीधुं छे माटे सपिंडी करण नथी, तेथी सर्वदा तेनुं पार्वणज करवुं" एम प्रचेतस् स्मृतिमां कह्युं छे. अमावास्याने दिवसे क्षयाह होय किंवा प्रेतपक्षमां (भाद्रपद वद्य पक्षमां) क्षयाह (मरण तिथि) होय त्यारे पण पार्वणज. कारण, "अमावास्याने दिवसे अथवा प्रेतपक्षमां मरण तिथि होय तो पार्वण." ए वचन उपर लख्या प्रमाणे नियम बतावे छे. ए शिवायना दिवसे मरण तिथि होय त्यारे तो पार्वण अने एकोद्दिष्टनो व्रीहियव जेवो विकल्पज छे. तेमां पण वंशपरंपराथी जेवो आचार चालतो होय तेवी व्यवस्था समजवी. अने जेना वंशमां एक रीतनी व्यवस्था नहीं होय,त्यारे इच्छा प्रेमाणे गमे ते एक पक्ष लेवो. आ विचारनो प्रसंग घणो थयोगयो ते समाप्त करूंछुं.४०

पिंडांस्तुगोजविप्रेभ्योदद्यादग्नौजलेपिवा ॥
प्रक्षिपेत्संत्सुविप्रेषुद्विजोच्छिष्टंनमार्जयेत् ॥४१॥

मूळ. पिंड तो गाय बकरो अने ब्राह्मणने आपवा, अथवा अग्निमां किंवा जळमां नाखवा. ब्राह्मण होय त्यार लगी ब्राह्मणनां एठां वाळी काढवां नहीं. ४१

टीका. नित्य श्राद्ध शिवायना सघळा श्राद्धमांनो (बाकी रही गयेलो आ) शेष विधि हवे कहे छे. पूर्वे आपेला पिंडोनी अथवा पिंडनी (आ वचन वडे) छेली क्रिया बतावी छे. गायने बकराने अथवा गरजवाळा ब्राह्मणने आपवा. अग्निमां अथवा अथाक पाणीमां नाखी देवा. वळी जमवानी जग्या उपर ज्यांहा सुधी ब्राह्मण बेठा होय त्यांहां सुधी एठी पतरावळीओ वाळी काढवी नही. ४१

अव. भोजन करवाना ते ते विशेष पदार्थनुं ते ते विशेष फल कहे छे चार वचन वडे.

हविष्यान्नेनवैमासंपायसेनतुवत्सरम् ॥
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥४२॥
ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम् ॥
मासवृद्ध्याभितृप्यंतिदत्तैरिहपितामहाः ॥४३॥

मूळ. हविष्यान्न वडे एक मास सुधी दूधपाक वडे वर्ष सुधी मत्स्य हरिण उरभ्र, शकुनि, छाग, पृषत्, एण रुरु, वराह, अने शश, एमनां मांस वडे अनुक्रम प्रमाणे एक एक मास वधारे तृप्ति पितृगणनी थाय छे ४२—४३

टीका. हविष्य कहेतां देव पितृगणने आपवाने योग्य तिल व्रीहि=भात इत्यादि जे हविष्यान्न (भोजन माटे आपेलुं) तेथी एक मास सुधी पितृगणनी तृप्ति थाय छे, एम आगळना क्रियापद जोडे अन्वय जाणवो. जेम मनु कहे छे के "तिल व्रीहि (भात) यव अडद जल मूल अने फल यथा विधि आपवाथी माणसना पितरनी एक मास सुधी तृप्ति थाय छे." जे गायना दूधथी बनावेलोतेवा दूधपाक वडे एक वर्ष सुधी (तृप्ति थाय) केमके "गायना

दूध वडे अथवा ते दूधना दूधपाक वडे एक वर्ष सुधी (तृप्ति थाय) एम स्मृतिवचन छे. पाठीन विगेरे जातना जे भक्षण योग्य छे तेवा मत्स्य, हरिण एटले रातो मृग, केमके "जे काळो मृग ते एण, अने जे रातो ते हरिण कहेवाय" एम आयुर्वेदमां कह्युं छे. उरभ्र, एटले घेटो शकुनि एटले भक्ष्य पक्षि, छाग—बकरो पृषत् काबरो मृग, एण—काळो मृग, रूरू—सांबर, वराह—रानी भूंड (डुकर) शश—ससलुं, ए प्राणीओनां मांस पितृगणने आपवाथी लखेला अनुक्रम प्रमाणे एकेक मास अधिक अधिक पितरनी तृप्ति थाय छे. ४२—४३

खड्गामिषंमहाशल्कंमधुमुन्यन्नमेवच ॥
लौहामिषंमहाशाकंमांसंवार्द्धीणसस्यच ॥४४॥

मूळ. खड्गनुं मांस, महाशल्क, मधु, ऋषिधान्य, लोहनुं मांस, महाशाक, तथा वार्ध्रीणसनुं मांस. ४४

टीका. खड्ग एटले (जेनां हाडकां वडे खड्गपत्रनी वस्तु थाय छे) जेने गंडक एम पण कहे छे ते प्राणीनुं मांस, महाशल्क—एक जातनो मत्स्य होय छे. मधु=मध ऋषिधान्य—वनमां थयेलां सघळां नीवार विगेरे धान्य, लोह एटले लाल रंगनो बकरो तेनुं मांस, महाशाक—कालशाक, वार्ध्रीणस एटले वृद्ध अने धोळा रंगनो बकरो, कारण के, "त्रिपिबजातमाने अने जेना हाथपग विगेरे इंद्रिय क्षीण थयां छे, रंगे धोळो एवो घरडो बकरो होय तेने याज्ञिक लोको वार्ध्रीणस कहे छे अने श्राद्धना काममां आवे छे." एवी याज्ञिक लोकथी प्रसिद्धि छे. जलपान करती वेळा जेनां बे कान अने जीभ पाणीने अडके ते जातना बकराने त्रिपिब कहे छे. तेवा वार्ध्रीणसनु मांस श्राद्धमां आपवाथी अनंतफळ दायक थाय छे, एवो आगळना वाक्य जोडे संबंध समजवो. ४४

यद्ददातिगयास्थश्चसर्वमानंत्यमश्नुते ॥
तथावर्षात्रयोदश्यांमघासुचविशेषतः ॥४५॥

मूळ. गयामां रहीने वळी जे कांइ आपेलुं होय, ते अनंतलने पामे. तथा वर्षात्रयो

दशी तिथिये मघा नक्षत्रमां तो विशेषे करीने. ४५

टीका. शाक विगेरे जे कांइ गयामां रहीने आपे, मळमांना "वळी" शब्द वडे गंगा द्वारादि तीर्थने विषे पण समजवुं. कह्युं छे के "गंगाद्वार, प्रयाग, नैमिषारण्य, पुष्कर, अर्बुदाचल, शांनि तीर्थ हती, अने गया एटले ठेकाणे श्राद्ध कर्युं होय ते अक्षय थाय छे." अनंतत्व पामे छे एटले अपार फळनुं कारण थायछे. अनंतत्वने पामे छे एनो दरेक जोडे संबंध छे. तथा वर्षात्रयोदशी एटले वर्षाऋतुमांनी भाद्रपदवद्यत्रयोदशी ते तिथिये मघानक्षत्रनो योग आवे त्यारे विशेष सारुं. ते दिवसे जे अल्प स्वल्प आप्युं होय ते सघळुं अनंत फलनुं कारण थाय, एम पूर्वनी जोडे संबंध जाणवो. आ ठेकाणे यद्यपि ऋषिधान्य मांस मधु इत्यादि पदार्थ सर्वे वर्णना पुरुषना श्राद्धमां सामान्य रीते योग्य छे एम देखडाव्युं'परंतु लघु पुलस्त्य स्मृतिमां जे व्यवस्था कही छे तेने आदरमान आपवो योग्य छे. "ऋषिनुं धान्य ब्राह्मणने कह्यु छे. मांस क्षत्रिय तथा वैश्यने, मधु शूद्रने तथा सर्व लोकोने जे अविरोधी." आ वचननो एवो अर्थ छे के, नीवार (नमार) विगेरे ऋषि धान्य श्राद्ध योग्य छे एम जे कह्युं ते ब्राह्मणने मुख्य, एटले संपूर्ण फलदायक समजवुं. वळी जे मांस कह्युं ते क्षत्रिय अने वैश्यने मुख्य, तथा जे मध कह्युं ते शूद्रने मुख्य. ए त्रण पदार्थ शिवायनो जे विरोधी नथी अने जे निषिद्ध नथी एवो वास्तुकादि (तुरिया विगेरे) पदार्थ, अने जे शास्त्रमां कह्यो छे हविष्यान्न कालशाक इत्यादि ते पदार्थ सर्वे वर्णना लोकोने संपूर्ण फल आपनार छे. ४५

अव. तिथिना विशेष थकी (भेद थकी) फलनो विशेष कहे छे त्रण वचन वडे.

कन्यांकन्यावेदिनश्चपशून्वैसत्सुतानपि ॥
द्यूतंकृषिंचवाणिज्यंद्विशफैकशफास्तथा ॥४६॥
ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्रान्स्वर्णरूप्येसकुप्यके ॥
ज्ञातिश्रैष्ठ्यंसर्वकामनाप्नोतिश्राद्धदःसदा ॥४७॥
प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकांवर्जयित्वाचतुर्दशीम् ॥

शस्त्रेणचहतायेवैतेभ्यस्तत्रप्रदियते ॥४८॥

मूळ. कन्या, जामाता; पशु, सत्पुत्र, द्युत, कृषि, वाणिज्य, बे खरीवाळां, तथा एक खरीवाळा, जानवर ४६ ब्रह्मवर्चस्वीपुत्र कुप्य सहित सुवर्ण, अने रूपुं, तथा ज्ञाति श्रेष्टता, अने सर्वमनोरथ, सदाय, मळे छे श्राद्ध कर्त्ताने. ४७ प्रतिपदथी मांडीने सर्व तिथीनां परंतु एक चतुर्दशी वर्ज्य करवी. जे शस्त्र वडे हणाया तेमने ते तिथिये (श्राद्ध) आपवुं ४८

टीका. कन्या रूप लक्षण अने सुस्वभाववाळी, जमाइ बुद्धिरूप अने लक्षणवाळा, पशु एटले बकरां विगेरे नाहानां जानवर, सत्पुत्र=सन्मार्गे चालवा वाला, द्युत=द्युत क्रीडामां जय, कृषि=खेतीनुं सारुं फळ, वाणिज्य=वेपारमां नफो बे खरीवाळां=गाय विगेरे, एक खरीवाळां घोडा विगेरे पशु, ब्रह्मवर्चस्व एटले वेदाध्ययन तथा वेदोक्त धर्म चरण करवाथी प्राप्त थयेला तेजने ब्रह्मवर्चस कहे छे, ते तेजवाळा ब्रह्मवर्चस्वी एवा पुत्र, कुप्य एटले सोनुं रूपुं सिवायनुं कलइ=शीसुं विगेरे, ज्ञाति श्रेष्ठता एटले ज्ञातिमां उत्कृष्टपणुं के मोटाइ सर्वमनोरथ=स्वर्गपुत्र पशु इत्यादि, एवां आ चउद फळ कृष्ण पक्षनी प्रतिपदथी ते अमावास्या पर्यंत चउद तिथिये श्राद्ध कर्त्ता पुरुषने लखेला अनुक्रम प्रमाणे मळे छे. जे कोइ शस्त्र घात वडे मुवा तेमने वास्ते वद्यपक्षमांनी चतुर्दशीये एकोद्दिष्ट विधिथी श्राद्ध आपवुं. पण जो ब्राह्मणादिके मान्या न होय तो. कारण, "समताने पामेलो पण पिता शस्त्रहत होय तो तेनुं एकोद्दिष्ट पुत्रोये महालयमां चतुर्दशीने दिवसे करवुं." एम स्मृतिवचन छे. समताने पामेलो एटले जेनुं सपिंडी करण थयुं छे तेनुं, महालयमां=भाद्रपद वद्य पक्षमां, चतुर्दशीने दिवसे (श्राद्ध करवुं ते) शस्त्रघातथी मुवो होय तेनुंज, बीजानुं नहीं, एवो नियम आवचन करे छे, पण शस्त्रघातथी मरनारनुं चतुर्दशीने दिवसेज एवो नियम नथी. ते माटे मरणतिथि विगेरे कालमां शस्त्रहतनुं पण जेम प्राप्त थाय तेमज श्राद्ध करवुं. आ उपर लखेलो नियम विधि भाद्रपद वद्य पक्षमांनोज छे एम मानवुं नहीं. केमके प्रोष्टपदीने (भाद्रपदपूर्णिमाने) दिवसे अने महिना महिनाना वद पक्षमां"

(श्राद्ध करवुं) एम शौनक स्मृतिमां कह्युं छे. ४६—४७—४८

अव. नक्षत्रना भेद थकी जुदां जुदां फळ कहे छे चार वचनवडे.

स्वर्गंह्यपत्यमोजश्चशौर्यंक्षेत्रंफलंतथा ॥
पुत्रंश्रैष्ठ्यंससौभाग्यंसमृद्धिंमुख्यतांशुभं ॥४९॥
प्रवृत्तंचक्रतांचैववाणिज्यप्रभृतीनपि ॥
अरोगित्वंयशोवीतशोकतांपरमांगतिम् ॥५०॥
धनंवेदान्भिषक्सिद्धिंकुप्यंगामप्यजाविकम् ॥
अश्वानायुश्चविधिवद्यःश्राद्धंसंप्रयच्छति ॥५१॥
कृत्तिकादिभरण्यंतंसकामानाप्नुयादिमान् ॥
आस्तिकःश्रद्दधानश्चव्यपेतमदमत्सरः ॥५२॥

मूळ. स्वर्ग, संतति, ओजस्, शौर्य, क्षेत्र, बळ, पुत्र, श्रेष्टत्व, सौभाग्य, समृद्धि, मुख्यता, शुभ, ४९ प्रवृत्तचक्रता, वाणिज्यादि, आरोग्य, यश, शोकाभाव, परमगति, ५० धन, वेद, औषधगुण, कुप्य, गाय, अजा, अवि, अश्व, आयुष्य, जे यथाविधि श्राद्ध कृत्तिकाथी भरणी पर्यंत आपे, ५१ तेने आ फळ मळे. ते श्राद्धकर्त्ता आस्तिक श्रद्धावाळो अने मदमत्सर रहित होवो जोइये. ५२

टीका. कृत्तिका नक्षत्रने पहेलुं करीने भरणी पर्यंत दरेक नक्षत्रने दिवसे जे पुरुष श्राद्धदान करे तेने लखेला अनुक्रम प्रमाणे स्वर्गादि आयुष्य पर्यंत फळ मळे, परंतु ते श्राद्धकरनार आस्तिक श्रद्धावाळो अने मदमत्सर रहित होय तो. आस्तिक एटले विश्वासवाळो, श्रद्धावाळो=आदर भाववाळो. मद एटले गर्व, मत्सर एटले इर्ष्या तेवडे रहित. स्वर्ग=सर्वोत्कृष्टसुख, संतति=पुत्र कन्या रुपी प्रजा, ओजस्=पराक्रम, शौर्य=निर्भयपणुं, क्षेत्र पाकवाळुं खेतर बळ शरीर सामर्थ्य, गुणवान् पुत्र, श्रेष्ठत्व=ज्ञातिप्राधान्य. सौभाग्य=लोकनी प्रीति, समृद्धि=धनादि संपत्ति, मुख्यता=आगेवान्पणुं, शुभ=कल्याण, प्रवृत्त चक्रता=जेनी आज्ञा कोइ तोडे नही, वाणिज्यादि=वेपार व्याज खेती अने ढोर पाळवानो धंधो, आरोग्य=

रोगनो अभाव, यश=सारी प्रख्याति, इष्ट वस्तुना वियोग विगेरेथी थयेला शोकनो अभाव, परमगति=ब्रह्म लोक प्राप्ति, धन=सुवर्णादि, वेद=ऋग्वेदादि, औषधगुण=रोगशांति कुप्य=सोना रूपा शिवायनुं तांबू विगरे धन, गाय=प्रसिद्धज छे, अजा=बकरीओ, अवि=घेटा, अश्व=घोडा, आयुष्य= जीववुं. ४९—५०
५१—५२.

भवं. "एक एक मास अधिक अधिक तृप्ति पितरनी थाय छे" ए वचनवडे श्राद्ध कर्मथी पितरनी तृप्ति थाय, एम कह्युं ते अघटतुं छे. कारण, ते ते सारा किंवा नठारा कर्मना जोरथी स्वर्गमां किंवा नरकमां गयेला माणसनी पुत्र विगेरेओये आपेला अन्न जल विगेरेथी तृप्ति थवानो संभव नथी. कदापि संभव थाय तोपण तेओ पोताने वास्ते कांइ करी शकता नथी त्यारे स्वर्गादि फळ केम आपे; ए शंका उपर कहेछे, बे वचनवडे.

वसुरुद्रादितिसुताःपितरःश्राद्धदेवताः
प्रीणयंतिमनुष्याणांपितॄन्श्राद्धेनतर्पिताः ॥५३॥
आयुःप्रजांधनंविद्यांस्वर्गमोक्षंसुखानिच ॥
प्रयच्छंतितथाराज्यंनृणांप्रीताःपितामहाः ॥५४॥

॥ इतिश्राद्धप्रकरणम् ॥

मूळ, वसुरूद्र अने आदित्य ए पितरश्राद्धमां देवता (होय छे) ते श्राद्धवडे तृप्त थइने माणसना पितरने तृप्त करे छे. ५३ आयुष्य प्रजा धन विद्या स्वर्ग मोक्ष सुख तथा राज्य प्रसन्न थयेला पितर माणसने आपे छे. ५४

टीका. अहिं केवळ देवदत्त, यज्ञदत्त, इत्यादि नामना मरनार माणसज श्राद्ध कर्ममां देवता स्वरूप वडे पूजवा लायक पिता पितामह इत्यादि शब्दवडे कहेवाय छे एम नथी. पण श्राद्धना अधिष्ठाता (अध्यक्ष) जे वसुरूद्र अने आदित्य तेमनी साथेज तेओ ते शब्दवडे कहेवाय छे. ते माटे श्राद्धना अधिष्ठातृ देवता जे वसुरुद्र इत्यादि ते, पुत्र विगेरेओये आपेला अन्नपानादिवडे तृप्त थइने देवदत्त, यज्ञदत्त, इत्यादि जे मरनार माणस, तेमने पण तृप्त करे छे; अने श्राद्ध करनार पुत्र

विगेरेने फळ आपे छे. जेम गर्भनुं पोषण थवा सारु बीजाये आपेला सारा खान पानवडे माता पोते तृप्त थईने पेटमां रहेला गर्भने पण तृप्त करेछे, अने खान पान आपवावाळा पोताना वर विगेरेने उपकारना बदलामां पुत्र संतान रुपी सारुं फळ आपेछे. ते प्रमाणे वसुरुद्र अने आदित्य ए पिता पितामह अने प्रपितामह शब्दवडे कहेवाय छे. केवळ (फकत) देवदत्त, यज्ञदत्त, इत्यादि (मरनार माणसज) श्राद्धमां पूजवा लायक देवता छे एम नथी. वारुं तेथी शुं थाय छे? पोते तृप्त थईने मनुष्यना पितर जे देवदत्त, यज्ञदत्त, इत्यादि तेमने पण विशेषज्ञानशक्तिना योगथी तृप्त करेछे. वळी ते पितरने तृप्त करेछे एटलुंज नही, पण श्राद्धकरनार लोकोने आयुष्य प्रजा धन विद्या स्वर्ग मोक्ष सुख राज्य अने बीजां पण शास्त्रोक्त फळ पोते तृप्त थयेला वसुरुद्र इत्यादि पितर आपे छे.

५४ श्राद्ध प्रकरण समाप्त थयुं. ॥छ॥

अव. दृष्ट फळना अने अदृष्ट फळना साधन एवां कर्म कह्यां अने हवे पछी कहेवाशे, तेमना स्वरूपनी अने फळनी सिद्धि विघ्न नही आवे तो थाय माटे विघ्न मटाडवाने वास्ते जे करवानां कर्म छे ते कहेवाने सारुं प्रथम विघ्नना पेदा करनार अने जणावनार कारण कहे छे, केमके, बेउ तरेना कारण समजवाथी समूळगूं विघ्न पेदा थायज नही तेने वास्ते, अने कदापि थयुं तो तेनो नाश थवाने वास्ते विचारवाळा लोको उद्योग करे. जेम रोगना बेउ तरेना कारण समजवाथी.

॥ अथविनायकस्नपनाविधिर्गणपतिकल्पश्च ॥

विनायकःकर्मविघ्नसिद्ध्यर्थंविनियोजितः
गणानामाधिपत्येचरुद्रेणब्रह्मणातथा ॥१॥

मूळ. कर्ममां विघ्न थवा सारु विनायकने रुद्रे अने वळी ब्रह्माये नीमेलो छे. तथा गण लोकनो अधिपति पण तेने कीधो छे. १

टीका. पुरुषार्थना साधन एवां जे कर्म छे तेमां विघ्न थवा सारु एटले जेथी ते काम बनी सके नही एवो काइ घात थवा सारु विनायकने अधिकारी नीमेलो छे

रुद्रदेवे अने ब्रह्माये. मूळमांना "वर्ली" शब्दथी विष्णुये (पण तेने अधिकारी कीधो छे.) तथा पुष्प दंत विगेरे गणलोकोनो अधिपति—स्वामी पण ते विनायकने कीधो छे. १

अंव. ए प्रमाणे विघ्ननो उत्पन्न करनार कहीने हवे विघ्नना लक्षण बताववा सारु कहे छे अही वचनवडे.

तेनोपसृष्टोयस्तस्यलक्षणानिनिबोधत ॥
स्वप्नेवगाहतेत्यर्थंजलंमुंडांश्चपश्यति ॥२॥
काषायवाससश्चैवक्रव्यादांश्चाधिरोहति ॥
अंत्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैःसहैकत्रावतिष्ठति ॥३॥
व्रजन्नपितथात्मानंमन्यतेनुगतंपरैः ॥ ७ ॥

मूळ. तेणे झाल्यो जेने होय तेनां लक्षण एवां समजवां के स्वप्नमां अतिशें जळमो डुबे. मुंडियाने जुवे २ काषायवस्त्रवाळाने जुवे मांस भक्षक उपर बेसे. अंत्यज गधेडा अने उंट साथे एक ठेकाणें उभो रहे. ३ तथा पोते जतो होय त्यांहा पाछळ बीजा आवे छे एम माने.

टीका. ते विनायके जे माणसने झाल्यो होय तेना लक्षण=ओळखवाना चिन्ह (कहुं छुं) हे मुनिलोको तमे जाणजो. (आ ठेकाणे द्वितीय पुरुषनुं क्रियापद मुकीने (फरीथी मुनिजनने बोध करे छे ते शांतिक प्रकरणना प्रारंभने वास्ते. स्वप्नावस्थामां घणा पाणीमां डुबे=मोटा प्रवाहवडे तणाइ जाय किंवा डुबी जाय. बोडी नाखेला माथाना पुरुषने जुवे. रातां तथा लीलां रंगेलां वस्त्र भोढेला माणसने जुवे मांस भक्षक गधिडा विगेरे पक्षी वाघ विगेरे पशु उपर अस्वार थाय. वळी चांडाल विगेरे अंत्यज (अतीनीच) लोकोनी साथे अने गधेडा ऊंट एमनी जोडे विटलाईने एक आसन ऊपर उभो रहे. २--३॥वळी पोते एकलो जतो होय तो पण त्यांहीं पछवाडे बीजा शत्रु दोडता आवे छे एम माने.

अव. ए प्रमाणे स्वप्नदर्शनना प्रकार कहीने हवे प्रत्यक्ष चिन्ह कहे छे अही वचनवडे.

विमनाविफलारंभःसंसीदत्यनिमित्ततः ॥४॥

तेनोपसृष्टोलभतेनराज्यंराजनंदनः ॥

कुमारीनचभर्तारमपत्यंगर्भमंगना ॥५॥

आचार्यत्वंश्रोत्रियश्चनशिष्योध्ययनंतथा ॥

वणिग्लाभंनचाप्नोतिकृषिंचापिकृषीवलः ॥६॥

मूळ. विमनस्क निष्फलारंभ अने निमित्त विना दीन थाय. ४ तेनी झपटमां आवेला राज पुत्रने राज्य मळे नही. कुमारीने भर्त्ता स्त्रीने गर्भ अने प्रजा. ५ श्रोत्रियने गुरुपद शिष्यने अध्ययन वाणियाने लाभ तथा खेतीवाळाने पाक नही मळे. ६

टीका. घेला मनवाळो वळी जेनो आरंभ एटले उद्योग निष्फळ=व्यर्थ थाय. अने विना कारण दीन थाय. ४ राज पुत्र=राजाना कुळमां उत्पन्न थयेलो अने विद्या पराक्रम विगेरे गुणवाळो होय तोपण तेने राज्य मळे नही. कुमारी=रुपाळी सारा लक्षणवाळी अने नामीचा कुळनी कन्या होय तेने पण जोइये तेवो वर मळे नही. ऋतुवाळी स्त्रीने गर्भ, अने गर्भिणी थयेली स्त्रीने प्रजा संतान थाय नही. श्रोत्रिय=वेदादि विद्या भणेलो अने अर्थ जाणनार होय तोपण तेने गुरुनी पदवी नही मळे. नम्रता सदाचार इत्यादि गुणवाळो शिष्य होय तोपण तेने कोइ ठेकाणे भणवानुं किंवा सारी विद्या संबंधी वार्त्ता श्रवण करवानुं मळे नही. वेपारी वाणियो वेपारना काममां हुशियार होय तोपण तेने वेपारमां लाभ (नफो) नही मळे. खेतीवाळो खेडु पोताना काममां मेहनत करे तोपण सारो पाक आवीने खेतीनुं फळ तेने मळे नही. एरीते जे धंधावडे जे जीवतो होय, ते धंधामां तेनो उद्यम जो निष्फळ थाय, तो ते लक्षण उपरथी जाणवुं के तेने विघ्नराज विनायकनो उपद्रव थयो छे. ५ ६

भव. ए प्रमाणे बेउ तरेना कारण कहीने विघ्न मटवाने वास्ते करवानुं कर्म कहे छे.

स्नपनंतस्यकर्तव्यंपुण्योन्हिविधिपूर्वकम् ॥

गौरसर्षपकल्केनसाज्येनोत्सादितस्यच ॥७॥

मूळ. पुण्य दिवसे यथा विधि तेने अभिषेक करवो. घृत मिश्र गौर सर्षपना चूर्णवडे तेना अंगनुं मर्दन करवुं. ७

टीका. जेने विनायकनो उपद्रव थयो होय अथवा थशे एम (लक्षण उपरथी जणातुं) होय तो ते पुरुषे अनुकूळ तिथि नक्षत्रवाळा सारा दिवसने विषे, शास्त्रोक्त विधि वडे अभिषेक करवो. पण रात्रीये न करवो. अभिषेकनो विधि साडा आठ वचनवडे कहे छे के, धोळा सर्षवनी झीणी वाटेली भूकी घीमां मेळवी दईने ते वडे तेना अंगनुं मर्दन करवुं. ७

सर्वौषधैःसर्वगंधैर्विलिप्तशिरसस्तथा ॥

भद्रासनोपविष्टस्यस्वस्तिवाच्याद्विजाःशुभाः ॥८॥

मूळ. सर्वौषधवडे अने सर्व गंधवडे मस्तकने लेप करीने भद्रासन उपर बेठेलाने सारा ब्राह्मणोये स्वस्तिवाचन करवुं. ८

टीका. प्रियंगु नागकेशर इत्यादि सर्वौषध, चंदन अगर कस्तुरी इत्यादि सर्व गंधवडे मस्तकने लेप करीने, जेनुं लक्षण कहेशे तेवा भद्रासन ऊपर बेठेलाने सारा विद्याध्ययन सदाचार संपन्न अने रूपाळा एवा चार ब्राह्मणोये ते समये गृह्य सूत्रोक्त मार्ग प्रमाणे पुण्याहवाचन करवुं ८

अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाध्रदात् ॥

मृत्तिकांरोचनांगंधान्गुग्गुलंचाप्सुनिःक्षिपेत् ॥९॥

मूळ. अश्वस्थान थकी गजस्थान थकी राफडा थकी संगम थकी, अने ह्रद थकी मृत्तिका, गोरोचन गंध गुगळ जळमां नाखवां. ९

टीका. घोडा बांधवानी जग्यामांथी, हाथी बांधवानी जग्यामांथी, (कीडी विगेरेना) राफडामांथी, बे नदीओनो संगम थवानी जग्यामांथी, अथाक पाणी जांहा रहे तेने ह्रद के धह्रो कहे छे, त्यांथी आणेली, एवी पांच प्रकारनी मृत्तिका गंध चंदन कुंकुम अगरु इत्यादि तथा गुगल एटली जनस जळमां नाखवी. ९.

याआहृताह्येकवर्णैश्चतुर्भिःकलशैर्ह्रदात् ॥

चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं ततः ॥१०॥

मूळ. जे एक रंगना चार घडा वडे ह्रदमांथी भरी आणेलुं. पछी रातुं बळदनुं चामडुं (पाथरीने) तेनी उपर भद्रासन मुकवुं. १०

टीका. पांच मृत्तिका विगेरे पदार्थ ते जळमां नाखवा, के जे जळ सरखा रंग वाळा चार सारा वगर छिद्रना कोरा कलश वडे ह्रदमांथी अथवा संगममांथी भरी आणेलुं होय. त्यार पछी राता रंगनुं बळदनुं चामडुं उत्तर दिशा भणी वाळ अने पूर्व दिशा भणी तेनुं गळुं करीने पाथरवुं. अने तेनी उपर भद्र एटले सुंदर रळियामणुं [1]श्रीपर्णीना लाकडा वडे बनावेलुं आसन पाटलो के बाजट, तेने भद्रासन कहे छे, ते मुकवुं. स्थापन करवुं. पछी पूर्वोक्त जळ मृत्तिका सर्व गंध विगेरेथी भरेला आंबा विगेरेना कोमळ पत्र वडे शोभिता वळी जेमना कंठे फूलना हार वींटेला चंदनथी पुजेला वळी नवा कोरा लुगडा वडे सुशोभित एवा चार कलश पुर्वे दक्षिण इत्यादि चारे दिशाये मुकीने लीपेली शुद्ध भुमि उपर पंच रंग वडे स्वस्तिकनो साथियो पूरीने तेनी उपर बळदनुं रातुं चामडुं उत्तर भणी केश वाळुं अने पूर्व दिशा तरफ डोक वाळुं एवुं करीने पाथरवुं. ने तेनी उपर धोळा वस्त्रवडे ढांकेलो बाजट के पाटलो मांडवो. एने भद्रासन कहे छे. तेनी उपर बेठला यजमानने ब्राह्मणोये स्वस्ति वाचन करवुं, १०

सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ॥
तेन त्वामभिषिंचामि पावमान्यः पुनंतु ते ॥११॥

मूळ. सहस्राक्ष शतधार अने पावन एवुं जे ऋषीओये कर्युं छे. ते वडे तने अभिषेक करुं छुं ते पवित्र तने शुद्ध करो. ११

टीका. स्वस्ति वाचन थया पछी जेओना पति अने पुत्र हयात छे एवी अने रूपाळी गुणवाळी तथा सारा पोशाकवाळी स्त्रिओये चंदन पुष्प अने अक्षत वडे मंगळ वधामणुं जेनुं कीधुं छे अने जे पूर्व दिशा भणी स्थापन कीधो छे ते कलश हाथमां लईने गोर आ अर्थवाळा मंत्र वडे अभिषेक करवो. सहस्राक्ष=

[1]वृक्षजाति. बहुकरीने शेवणनुं झाड, जेने मराठी भाषामां शींवणी कहे छे.

अनेक शक्तिवाळुं, शतधार= घणा प्रवाह वाळुं, अने पावन=पवित्र एवुं जे जळ मनु आदि ऋषि लोकोए कर्युं छे, ते जळवडे तनें=विनायकना उपद्रवाळाने ते उपद्रवनी शांति थवा सारुं हुं अभिषेक करुं छुं. आ पवित्र जळ तने शुद्ध करो. ११

भगंतेवरुणोराजाभगंसूर्योबृहस्पतिः ॥

भगमिंद्रश्चवायुश्चभगंसप्तर्षयोददुः ॥१२॥

मूळ. तने वरुण राजा सौभाग्य आपशे. तथा सुर्य अने बृहस्पति सौभाग्य आपशे. इंद्र अने वायु सौभाग्य आपशे. सप्तऋषि सौभाग्य आपशे. १२

टीका. त्यार पछी दक्षिण दिशा भणी मुकेलो बीजो कलश लईने आ अर्थ वाळा मंत्र वडे अभिषेक करवो. वरुण राजाथी मांडीने सप्तऋषि सुधी देवताओ तने सौभाग्य कल्याण आपशे. १३

यत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमंतेयच्चमूर्द्धनि ॥

ललाटेकर्णयोरक्ष्णोरापस्तत्घ्नंतुसर्वदा ॥१३॥

मूळ. तारा केशने विशे, सीमंतने विषे, मस्तकने विषे, कपाळने विषे, कानने विशे अने आंख्यने विषे, जे दौर्भाग्य हशे ते जळ देवताओ शांत करशे. १३

टीका. पछी त्रीजो कळश लईने आ अर्थ वाळा मंत्र वडे अभिषेक करवो. तारा केशने विषे जे दौर्भाग्य एटले अकल्याण, तथा सीमंत एटले केश बे बाजु जुदा पाडवाथी वचेनो भाग (जेने सेंथो कहे छे) तेने विषे, माथुं कपाळ कान अने आंख्यने विषे जे अकल्याण हशे ते सघळुं जळ देवताओ शांत करशे एटले मटाडशे. त्यार पछी चोथो कलश लईने पूर्वोक्त त्रणे मंत्र वडे अभिषेक करवो. कारण " सघळा मंत्र वडे चोथो कलश " ए स्मृति वचन प्रमाण छे १३

स्नातस्यसार्षपंतैलंस्त्रुवेणौदुंबरेणतु ॥

जुहुयान्मूर्द्धनिकुशान्सव्येनपरिगृह्यतु ॥१४॥

मूळ. अभिषेक स्नान थया पछी तेना मस्तक उपर डावे हाथे दर्भ झालीने औदुंबर स्रुव वडे सर्षपनुं तेल होमवुं. १४

टीका. उपर कहेला विधिथी अभिषेक स्नान (यजमाननुं) थया पछी तेना माथां उपर डावे हाथे दर्भ झालीने तेवा दर्भ वडे ढांकेला मस्तक उपर उंबरडाना लाकडानो स्रुव—सरवा वडे सर्षपना तेलनो होम गोर करवो आगळ कहेशे ते मंत्र वडे. १४

मितश्चसंमितश्चैवतथाशालकटंकटौ ॥
कूष्मांडोराजपुत्रश्चत्त्यंतेस्वाहासमान्वितैः ।
नामभिर्बलिमंत्रैश्चनमस्कारसमन्वितैः ॥१५॥

मूळ. मित, संमित, शाल, कटंकट, कुष्मांड, अने राजपुत्र, ए नाम स्वाहाशब्द वाळा भणीने पछी नमःशब्दवाळा बलिमंत्र वडे बलिदान करवुं. १५

टीका. मितं संमित इत्यादि विनायक देवना नामना छेडे स्वाहाशब्द अने आरंभे प्रणव (ओंकार) भणीने होम करवो, एम पाछळना वाक्य जोडे संबंध करवो. स्वाहाशब्दनो योग थयेथी संस्कृत भाषामां चतुर्थी विभक्ति करवी पडे तेथी, ओं मिताय स्वाहा, ओं संमिताय स्वाहा, ओं शालाय स्वाहा, ओं कटंकटाय स्वाहा, ओं कष्मांडाय, स्वाहा ओं राज पुत्राय स्वाहा, एवा छ मंत्र थाय छे. त्यार पछी लौकिक अग्नि उपर स्थालीपाकना विधिप्रमाणे चोखानो भात रांधीने तेज मंत्र वडे अग्नि उपर होम करीने होम करतां शेष वधेला भातनुं बलिदान, इंद्र, अग्नि, यम, निर्ऋति, वरुण, वायु, कुबेर, ईशान, ब्रह्मा, तथा अनंत ए (दिक्पाळ) देवताओने चतुर्थी विभक्ति अने नमःशब्द वाळा ते ते (इंद्राय नमः) नाम एवा मंत्र वडे करवुं. १५

अव. त्यार पछी शुं करवुं तेने वास्ते कहे छे चार वचन वडे.

दद्याच्चतुष्पथेशूर्पेकुशानास्तीर्यसर्वतः

कृताकृतांस्तंडुलांश्चपललौदनमेवच ॥१६॥
मत्स्यान्पक्वांस्तथैवामान्मांसमेतावदेवतु ॥
पुष्पंचित्रसुगंधंचसुरांचात्रिविधामपि ॥१७॥
मूलकंपूरिकापूपांस्तथैवोंडेरकःस्रजः ॥
दध्यन्नंपायसंचैवगुडपिष्टंसमोदकम् ॥१८॥
एतान्सर्वान्समाहृत्यभूमौकृत्वाततःशिरः ॥
विनायकस्यजननीमुपातिष्ठेत्ततोंबिकां ॥१९॥

मूळ. शूर्पमां चारे पासथी दर्भ पाथरीने तेमां एकवार छडेला चोखा तिलपिष्टमिश्र भात १६ काचा पाका मत्स्य अने तेवुंज मांस चित्र पुष्प सुगंधि पदार्थ त्रण प्रकारनी सुरा. १७ मूळो पुरी अपूप उंडेरकनी माळा दहीं दहींभात दुधपाक गुडपिष्ट तथा लाडु. १८ ए सर्वे पदार्थ मेहलीने चतुष्पथ उपर बळिदान विनायकने आपवुं. ते भुमिउपर मस्तक मेहेलीने पछी विनायकनी माता अंबिकानी स्तुति करवी, ते अर्घ्य अने दुर्वा सर्षप युक्त पुष्पांजलि आपीने. १९

टीका. एकवार छडेला चोखा विगेरे सर्व पदार्थनो नैवेद्य विनायकदेवने अने तेनी जोडे तेनी माताने पण आगळ मेहलीने भूमि उपर मस्तक नीचुं करीने "तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुंडाय धीमहि, तन्नोदंती प्रचोदयात्" आ मंत्र वडे विनायक देवने तथा "सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धी महि, तन्नो गौरी प्रचोदयात्" आ मंत्र वडे अंबिकाने नमस्कार करवो. त्यार पछी नैवेद्य पुरीने बाकी राखेलुं सर्व सामग्री चारे पासे जेमां दर्भ पाथरेला छे एवा सूपडामां पुरीने चतुष्पथ एटले चोखंडी उपर बळिदान आपवुं. ते आपती वेळाये "बलिंगृण्हं त्विमेदेवा" इत्यादि मंत्र भणवा. ते मंत्रनो अर्थ आ के "बलिदान आपेलुं छे ते आ देवताओये ग्रहण करवुं. आदित्य वसु मरुत् अश्विनिकुमार रुद्र सुपर्ण पन्नग ग्रह असुर यातुधान पिशाच मातृगण नग शाकिनी यक्ष वेताळ योगिनी पूतना शिवा जंभक सिद्ध गंधर्व नाग विद्याधर नर दिक्पाळ

लोकपाल अने जे विघ्न विनायक तथा जगत्‌नी शांति करनार ब्रह्मादिमाहा ऋषि (एवोनी प्रार्थना करूं छवुं के) मने विघ्न पाप अने शत्रु पेदा नथाओ भूत प्रेत तृप्त थईने मने सुख आपे एवा प्रसन्न थजो. " तिलपिष्ट मिश्र भात एटले छुंदेला तल भेलेलो भात, चित्र पुष्प एटले अनेक रंग वाळु फुल, अगरू चंदन इत्यादि सुगंधि पदार्थ गोळनी महुडानी अने लोटनी एवी त्रणे जा- तनी सुरा—मदिरा, मूळो अने पूरी प्रसिद्ध छे. अपूप एटले घीमां तळेला गहुंना लोटना मालपुडा, उंडेरक एटले वडानी माळा, गुडपिष्ट एटले गो- ळमां भेळेलोलोट अर्थात् कुलेरना लाडु. तथा लाडु चुर्मा विगेरेना. त्यार पछी विनायकदेवनी अने तेनी माता अंबीकानी प्रार्थना आगळ कहेशे ते मंत्र वडे करवी. शुं करीने करवी ते कहे छे केपुष्य सहित जळ वडे अर्घ आपीने दुर्वा सर्षव सहित पुष्यांजलि आपीने. १६--१७--१८--१९

अव. प्रार्थना करवानो मंत्र कहे छे.

दूर्वासर्षपपुष्पाणांदत्वार्घपूर्णमंजलिम् ॥२०॥

रूपंदेहियशोदेहिभगंभवतिदोहिमे ॥

पुत्रान्देहिधनंदोहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे ॥२१॥

टीका. विनायकनी प्रार्थना करती वेळाये "भवति" पद काढीने तेने बदले "भगवन्" एवुं पद भणवुं. हे भवति देवी, मने रूप आप. यश आप. भाग्य आप-पुत्र आप- धन आप.तथा सर्व इष्ट पदार्थ आप. २०

ततःशुक्लांबरधरःशुक्लमाल्यानुलेपनः ॥

ब्राह्मणान्भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मंगुरोरपि ॥२२॥

मूळ. त्यार पछी शुभ्र वस्त्र पेहरीने शुभ्र पुष्यनी माळा अने शुभ्रगंध धारण करीने ब्राह्मणोने जमाडवा. तथा गुरूने पण बे वस्त्र आपवां. २१

टीका. त्यारपछी अभिषेक स्नान थया पछी यजमाने धोळां वस्त्र अने धोळा पुष्पनी माळा पेहरीने श्वेतचंदननो तिलक करीने यथा शक्ति ब्राह्मणोने भोजन आपवुं. अने विद्या सत्कर्म इत्यादिगुणवाळो अने विनायकस्नपनविधिनो ज्ञाता एवा गोरने बे वस्त्र आपवां. मूळमांना "पण" शब्दथी यथाशक्ति दक्षिणा पण विनायक देवनी प्रसन्नता सारु ब्राह्मणोने आपवी तेमां अनुष्ठान प्रयोगनो क्रम एवो के चार ब्राह्मणो साथे शास्त्रोक्त लक्षणवाळो अने मंत्रनो ज्ञाता एवा गुरुये भद्रासननी रचना करी रह्या पछी तेनी पासे विनायक देव तथा तेनी माता ए बेउनी गंध पुष्पइत्यादि उपचारवडे उपर कहेला मंत्रथी पूजा करीने चरु (चोखा) रांधीने भद्रासन ऊपर बेठेला यजमाननुं पुण्याहवाचन करीने चार कलशवडे अभिषेक ते यजमान उपर करीने सर्षवना तेलनो माथा उपर होम कर्या पछी तथा चरुनो (भातनो) (अग्निमां) होम करी रह्या पछी अभिषेक मंडपमां चारे दिशाये इंद्रादि लोकपाल देवताओने बळिदान करवुं. यजमाने तो पछी स्नान करीने श्वेत वस्त्र अने पुष्प माला धारण करीने गुरु जोडे लईने विनायक देव तथा अंबिकाने उपहार (नैवेद्य) अर्पण करीने भोंय उपर माथुं अडकाडीने अर्थात् नीचावळीने नमस्कार करीने पुष्प सहित जळवडे अर्घ आपीने दूर्वासर्षव मिश्र पुष्पांजळि चढावीने विनायक देवनी अने अंबिकानी प्रार्थना करवी, गुरुये ऊपहार सामग्रीमांनुं बाकी (शेष) राखेलुं सर्व साहित्य सूपडामां पुरीने चोखंडीना रस्ता वच्चे मुकवुं. त्यारपछी बे वस्त्र दक्षिणा अने ब्राह्मणोने भोजन आपवुं. विनायक स्नपन विधि समाप्त थयो. २१

अव. आ विनायक स्नपन विधिनी समाप्ति करीने एनां बीजां पण फळ छे ते देखाडवा माटे कहे छे.

एवंविनायकंपूज्यग्रहांश्चैवविधानतः ॥
कर्मणांफलमाप्नोतिश्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥२२

मूळ. एम विनायक देवनुं पूजन तथा शास्त्रोक्त विधिवडे ग्रहनुं पूजन करवाथी कर्मनुं फळ मळे तथा उत्कृष्टश्री मळे. २२

टीका. कहेला प्रकारवडे विनायक देवनुं पूजन करवाथी कर्मनुं फळ निर्विघ्नथी मळे

एवी रीते समाप्ति करीने आ प्रयोगनुं बीजुं पण फळ छे ते कहे छे के उत्कृष्ट घणी मोटी श्री—धन संपत्ति मळे. अर्थात् उत्कृष्ट धन संपत्तिनी जेने इच्छा होय तेने पण एज विधिथी विनायक देवनी पूजा करवी. आदित्य विगेरे ग्रहनी पीडा मटवानी तथा लक्ष्मीविगेरे फळनी इच्छा जेने होय तेने वास्ते ग्रह कल्प कहेवा सारू ग्रह पूजानो प्रसंग बतावे छे. के, आदित्यादि ग्रहनी पूजा, आगळ कहेवाछे. ते विधिवडे, करवाथी काम धंधानी फळ सिद्धि तथा धन संपत्ति मळे छे. २२

अव. आ कर्म थकी नित्य फळनो (अविनाशि फळनो) तथा वांछित फळनो योग थाय, एम कहे छे.

आदित्यस्यसदापूजांतिलकंस्वामिनस्तथा ॥
महागणपतेश्चैवकुर्वन्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥२४॥
॥ इतिगणपतिकल्पः ॥ अथग्रहशांतिप्रकरणम् ॥

मूळ. आदित्यनी सदा निरंतर पूजा तथा स्वामिकुमार अने महा गणपतिनो तिलक करवाथी सिद्धिने पामे. २३

टीका. आदित्य—भगवान् सूर्यनारायणनी प्रति दिवसे रक्त चंदन केशर कंकु अने रातां फूल इत्यादि उपचारवडे पूजा करवाथी तथा स्वामिकुमार अने महागणपतीनी नित्य पूजाकरवाथी आत्मज्ञान थईने सिद्धिने एटले मुक्तिने पामे, एरीते नित्य फळनो योग थाय छे. आदित्य स्वामिकुमार अने महागणपति ए त्रणना अथवा एओमांथी कोइ एकना नामनो हेम किंवा रूपावडे बनावेलो तिलक धारण करे तेना वांछित मनोरथनी सिद्धि थाय. सारी नेत्रनी शक्ति वधे. ए प्रमाणे वांछित फळनो योग थाय. २३ गणपति कल्प समाप्त थयो. ॥छ॥

अव. "एम विनायक देवनुं पूजन तथा शास्त्रोक्त विधि वडे ग्रहनुं पूजन करवाथी कर्मनुं फळ मळे तथा उत्कृष्ट श्री मळे" ए वचन वडे ग्रहनी पूजा करवानुं कर्म सिद्धि तथा धनसंपत्तिनी प्राप्ति फल कह्युं, हवे बीजां पण फळ कहे छे.

श्रीकामःशांतिकामोवाग्रहयज्ञंसमाचरेत् ॥

वृष्टयायुःपुष्टिकामोवातथैवाभिचरन्नपि ॥१॥

मूळ. लक्ष्मीनी किंवा शांतिनी इच्छा जेने होय तेणे ग्रहयज्ञ करवो. वृष्टिनी आयुष्य-नी अथवा पुष्टिनी इच्छा जेने होय, तथा अभिचार करवानी जेने इच्छा होय तेणे पण. १

टीका. लक्ष्मीनी इच्छा, एतो पूर्वे कह्युं तेनोज अनुवाद (पुर्वे सिद्ध थयेलानुं कथन) छे. शांतिनी—संकट अथवा आपत् मटवानी, धान्य वृद्धि थवा सारु सारा वरसादने वृष्टि कहे छे, तेनी, आयुष्यनी एटले अपमृत्यु दूर थईने लांबा काळ सुधी जीववानी, पुष्टिनी निर्दोष शरीरनी जेने इच्छा होय, ते सघळाये ग्रहयज्ञ—सारी पेठे ग्रहनी पुजा करवी. तेम अभिचारनी एटले अदृष्ट उपाय वडे शत्रुने पीडा थवानी जेने इच्छा होय तेणे पण ग्रहयज्ञ करवो. ग्रहना नाम कहे छे के, सुर्य, चंद्र, मंगळ बुध, बृहस्पति शुक्र शनैश्चर राहु अने केतु, एटला ग्रह कहेवाय छे. १

अव. ग्रहयज्ञ करवो एम कह्युं ते शी रीत तेनी कहे छे बे वचन वडे.

ताम्रिकातूस्फाटिकाद्रक्तचंदनात्स्वर्णकादुभौ ॥२॥
राजातादयसःसीसात्कांस्यात्कार्याग्रहाःक्रमात् ॥
स्ववर्णैर्वापटेलेख्यागंधैर्मंडलकेषुवा ॥३॥

मूळ. तांबाथी. स्फटिकथी, रक्त चंदनथी, अने सोनाथी बे, तथा रूपाथी, लोढाथी, सीसाथी, अने कांसाथी, क्रम प्रमाणे ग्रह (करवा.) अथवा वस्त्र उपर स्ववर्ण वडे लखवा.. अथवा गंध वडे मंडलमां. २—३

टीका: सुर्यादि ग्रहनी मुर्त्तिओ तांबु स्फटिक विगेरेथी अनुक्रम प्रमाणे करवी. जो न मळे तो स्ववर्ण एटले ते ते ग्रहना रंगवडे वस्त्र उपर छबी लखवी चितरवी. अथवा गंध एटले रक्त चंदन विगेरे ते ते रंगना चंदन वडे मंडळ काढीने तेमां लखवी, एम अन्वय जाणवो. द्विभुज विगेरे विशेष विचार मत्स्य पुराणमां कह्योछे. ते जाणवो. जेम "कमळना आसन उपर बेठेलो हाथमां कमळ छे, अने कळम जेवी अंगकांति छे. सात घोडा वाळा रथमां बेठेलो अने बे हाथ वाळो एवो सुर्य

सदा सर्व काळ (करवो.) रंगे धोळो धोळुं वस्त्र पेहरेलो दश घोडा वाळो श्वेत आभूषणवाळो हाथमां गदावाळो बे हाथनो अने (भक्तने) वरदान आपे (एवा आकारनो) चंद्र करवो. रातां फुलनो हार अने रातुं वस्त्र पेहरेलो, शक्ति त्रि-शूळने गदा जेणे झाली छे. अने चार हाथवाळो तथा घेटा उपर बेसवावाळो अने वरदान आपवावाळो एवो मंगळ. पीळा हारने वस्त्र पेहरेलो अने कर्णिकार पुष्पना जेवी जेनी कांति छे. ढाल तरवार अने गदा हाथमां झाली छे, सिंह उपर बेठोछे, अने वरदान आपवावाळो एवा आकारनो बुध करवो. देवगुरू तथा दैत्यगुरू ए बेउ पीळा तथा श्वेत रंगवाळा, चार हाथवाळा अने दंड प-कडेलो छे एवा, अने वरदान आपवावाळा, तथा रुद्राक्षनी माळा अने कमंड-लुनुं धारण कीधुं छे एवा करवा. इंद्रनीलमणिजेवी जेनी कांति, शूळ हाथमां झाल्युं छे, वरदान आपवावाळो, गृध्र पक्षि उपर बेठलो अने धनुष्य बाण हा-थमां छे, एवो शनैश्वर करवो. भयंकर मोढावाळो, ढाल तरवार अने शूळवाळो, वरदान आपवावाळो, अने काळा सिंहासन उपर बेठेलो एवो राहु कह्यो छे. रंगे धूमाडा जेवा, बे हाथवाळा, गदावाळा भयंकर मोढावाळा गृध्र पक्षि उपर बेठेला अने वरदान आपवावाळा एवा केतुग्रह अनेक करवा. सर्व ग्रह लोकनुं भलुं करवावाळा छे ते किरीट मुगटवाळा अने पोतपोताना एकसो आठ अंगूळ प्रमाण उंचा एवा सदाये करवा." एमनी स्थापन करवानी जग्या पण तेमांज कहीछे के "मध्य भागमां भास्करनुं, तेनी दक्षिण दिशाये मंगळनुं, उत्तर दि-शाये गुरूनुं, ईशान दिशाये बुधनुं, पूर्व दिशाये शुक्रनुं आग्नेयी दिशाये चंद्रनुं, पश्चिम दिशाये शनिनुं, निर्ऋति दिशाये राहुनुं, वायव्य दिशाये केतुनुं, श्वे-ततंडुलना अक्षतवडे स्थापन करवुं." २—३

अग्रे पुजा करवानो विधि कहे छे.

यथावर्णप्रदेयानिवासांसिकुसुमानिच ॥
गंधाश्चबलयश्चैवधूपोदेयश्चगुग्गुलः ॥
कर्त्तव्यामंत्रवंतश्चचरवःप्रतिदैवतम् ।।४।।

मूळ. यथा वर्ण वस्त्र अने गंध पुष्प आपवां. तथा बळिदान करवां. गुगळनो धूप देवो.

प्रत्येक देवताना समंत्रक चरू करवा. ४

टीका. यथावर्ण एटले जे ग्रहनो जेवो रंग होय तेवा रंगना वस्त्र अने चंदन फुल आपवां. बळिदान आपवां. सर्वे ग्रहोने धूप गुगळनो देवो. अग्नि स्थापनादि विधि पुर्वक प्रत्येक देवताने वास्ते चार मुठी लेवी ते "हुं फलाणो तेमने माटे आ भाग काढुं छु" एवा अर्थवाळा निर्वाप मंत्र भणवा इत्यादि विधिथी चरू=भात रांधवा. त्यार पछी प्रदीप्त थयेला अग्निने विषे इध्माधानथी ते आघाराज्य होम पर्यंत कर्म करीने सूर्यादि ग्रहने वास्ते अनुक्रम प्रमाणे आगळ कहेशे ते मंत्रवडे आगळ कहेशे ते ते समिधनो आगळ कहेशे ते रीते होम करीने चरुनो (भातनो) होम करवो. ४

अव. बे वचनवडे मंत्र कहे छे.

आकृष्णेनइमंदेवाअग्निर्मूर्द्धादिवःककुत् ॥
उद्बुध्यस्वेतिचऋचोयथासंख्यंप्रकीर्तिताः ॥५॥
बृहस्पतेअतिदर्यस्तथैवान्नात्परिस्रुतः ॥
शन्नोदेवीस्तथाकांडात्केतुंकृण्वन्निमांस्तथा ॥६॥

मूळ आ कृष्णेन. इमं देवा. अग्नि मूर्द्धादिवःककुत्. उद्बुध्यस्व. ए मंत्र यथा क्रम कह्या छे. ५ बृहस्पतेअतिअदर्य. तथा अन्नात्परिस्रुत. शन्नोदेवी कांडात्. तथा केतुं कृण्वन्. ६

टीका. आ कृष्णेन रजसा वर्त्तमान इत्यादि नव मंत्र अनुक्रम प्रमाणे आदित्यादि नव ग्रहना जाणवा. ५—६

अव. हवे समिध कहे छे.

अर्कःपलाशखदिरअपामार्गोथपिप्पलः ॥
उदुंबरःशमीदूर्वाकुशाश्चसमिधःक्रमात् ॥७॥

मूळ. आकडो खाखर खेरडो झझेटो पिपळो, उंबरडो शमी (समडो) एमनी सोटी तथा दूर्वा अने दर्भ एटली अनुक्रम प्रमाणे समिध छे. ७

टीका. आकडो खाखर इत्यादि अनुक्रम प्रमाणे सूर्यचंद्र इत्यादि ग्रहनी समिध छे. ते लीली वचेथी भांगेली न होय एवी, छालवाळी अने दश अंगुळ लांबी एवी समिधो करवी. ७

एकैकस्यत्वष्टशतमष्टाविंशतिरेववा ॥
होतव्यामधुसर्पिभ्यांदध्नाक्षीरेणवायुताः ॥८॥

मूळ. एक एकने वास्ते अष्टोत्तरशत अथवा अठावीश मध घी दहीं किंवा दूधवडे (चोपडीने) होमवी. ८

टीका. सूर्य विगेरेमांना एक एक देवने वास्ते एकसो आठ अथवा अठावीस जेवो संभव होय तेटली मधवडे घीवडे दहींवडे अथवा दूधवडे खरडीने आकडा विगेरेनी समिधनो होम करवो. ८

अथ. हवे ग्रहनां भोजन कहे छे.

गुडौदानंपायसंचहविष्यंक्षीरषाष्टिकम् ॥
दध्योदनंहविश्चूर्णमांसंचित्रान्नमेवच ॥९॥
दद्याग्द्रहक्रमादेवविप्रेभ्योभोजनंबुधः ॥
शक्तितोवायथालाभंसत्कृत्यविधिपूर्वकम् ॥१०॥

मूळ. गुडोदन, पायस, हविष्य, क्षीरषाष्टिक, दध्योदन, हव्य, चूर्ण, मांस तथा चित्रान्न. ९ ज्ञानी पुरुषे ग्रहना क्रम प्रमाणे विप्रोने भोजन यथा शक्ति आपवुं. अथवा यथा लाभ विधि पूर्वक सत्कार करीने आपवुं. १०

टीका. गुडौदन=गोळवडे मिश्रित करेलो भात, पायस=दूधपाक, हविष्य=ऋषिधान्य, क्षीरषाष्टिक=§साठी डांगरना चोखानो भात दूधवडे मिश्रित करेलो, दध्योदन=दहीं भात, हव्य=घृत मिश्रभात, चूर्ण=तिलचूर्ण मिश्रित भात, मांस=भक्ष्य मांस मिश्रित भात, चित्रोदन=नाना प्रकारना रंगवाळो भात, आ गुडो-

§ साठ रात्रीथी पाके अर्थात् बे महिने पाके तेने साठी डांगर कहे छे.

अथ. दक्षिणा कहे छे.

दन विगेरे पदार्थ अनुक्रम प्रमाणे सूर्य विगेरे ग्रह देवताओने वास्ते भोजनने अर्थे ब्राह्मणोने आपवा. (अर्थात् ते ते अन्नवडे ब्राह्मणोने जमाडवा.) ब्राह्मणोनी संख्या आपणी संपत्ति प्रमाणे समजी लेवी. गुडौदनादि जे पदार्थ कह्या ते नहीं मळे तो जे मळ्युं होय ते भात विगेरे पदार्थ ब्राह्मणने पाद्य अर्घ्य इत्यादि पूजन विधिथी सत्कार करीने मान साथे आपवा. ९—१०

धेनुःशंखस्तथानड्वान्हेमवासोहयःक्रमात् ॥
कृष्णागौरायसच्छागएतावैदक्षिणाःस्मृताः ॥११॥

मूळ, धेनु शंख बळद हेम वस्त्र अश्व काळी गाय लोह, घेटो ए अनुक्रम प्रमाणे दक्षिणा कहे छे. ११

टीका. धेनु=दुझणी गाय, शंख प्रसिद्ध छे, भारखमे एवो बळद, हेम सोनुं, वस्त्र पीळुं, अश्व=धोळो घोडो, काळी गाय, लोह=लोढानो पदार्थ हथियार विगेरे, घेटो प्रसिद्ध छे, आ धेनु विगेरे पदार्थ अनुक्रम प्रमाणे सूर्य विगेरेने वास्ते दक्षिणा मन्वादिके कही छे. संभव होय त्यारनी आ वात छे. नही होय त्यारे तो यथाशक्ति जे बीजुं कांइ होय ते आपवुं. ११

अव. जेने शांतिनी इच्छा होय तेणे साधारण रीते सर्वे ग्रह पूजवा एम कह्युं तेमां विशेष विचार कहे छे.

यश्चयस्ययदादुष्टःसतंयत्नेनपूजयेत् ॥
ब्रह्मणैषांवरोदत्तःपूजिताःपूजयिष्यथ ॥१२॥

मूळ. ज्यारे जेनो जे दुष्ट थयो होय, तेणे तेनुं प्रयत्न करीने पूजन करवुं. ब्रह्मदेवे एमने वर आप्यो छे के तमे पूजायेला थईने मान करशो. १२

टीका. जे समयमां जे पुरुषनो जे ग्रह दुष्ट एटले बगडयो अर्थात् आठमुं बारमुं इत्यादि दुष्ट स्थान उपर आव्यो होय, त्यारे ते पुरुषे ते ग्रहनुं प्रयत्नवडे विशेष पूजन करवुं. कारण के आ सर्वे ग्रहोने ब्रह्मदेवे पूर्वकाळमां वरदान आप्युं छे. तमे पूजायला थाव त्यारे पूजा करनार लोकोने इष्ट (रूडुं मन गमतुं) फळ

आपत्तिने तथा अनिष्ट संकट पीडा मटाडीने सारु मान आपशो. १२

भव. शांतिक पौष्टिक इत्यादि कर्मनो अधिकार सघळा द्विजातिने समान छे एम कह्युं तेमां अभिषेकादि गुण युक्त राजा लोकोने वधारे अधिकार छे एम बतावेछे.

मूळ. उत्कर्ष अने अपकर्ष ग्रहाधीन छे. जगतनो भाव अने अभाव पण ते माटे राजाओने ग्रह विशेष करीने पूजवा योग्य छे. १३

ग्रहाधीनानरेंद्राणामुछ्राया:पतनानिच ॥
भावाभावौचजगतस्तस्मात्पूज्यतमाग्रहाः ॥१३॥
इतिग्रहशांतिप्रक०अथराजादिधर्मप्रकरणं

टीका. जेमने राज्याभिषेक थईने राज्य पद मळ्युं तेवा राजा लोकोने ग्रह वधारे पूजवा लायक छे एम कहेवाथी बीजाओने पण पूजवा लायक छे एम समजाय छे. बेउ वातमां कारण कहे छे. प्राणीओनो उत्कर्ष=भाग्योदय, अने अपकर्ष=आपत्ति (संकट) ग्रहना आधीन छे, ते माटे अधिकारि लोकोने पूजवा लायक छे. वळी स्थावर जंगम रूपी जगतना=सर्व पदार्थना भाव=उत्पत्ति, अने अभाव=नाश, ग्रहने स्वाधीन छे. ते वास्ते जो एग्रह पूजायला होय तो ते ते समये उत्पत्ति अने नाश थाय नही. जेवारे जोइये तेवारे नहीं पेदा थाय अने काळविना नाश थाय; कारण ग्रह जगतना ईश्वर छे. तेथी जगतनुं भलुं करनार लोकोये पूजवा जोइये. माटे राजा लोकोने शांतिक पौष्टिक कर्मने विषे विशेष अधिकार छे. तेम गौतमे " राजा सर्वनो धणी छे, ब्राह्मण विना. " एम राजाने अधिकारी ठरवीने "वर्णोनुं (ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि प्रजानुं) अने ब्रह्मचारी गृहस्थ इत्यादि आश्रमनुं न्यायवडे रक्षण करवुं" इत्यादि केटलाक धर्म कहीने "देवताई उत्पातनो विचार करनार लोको जे कहे ते मानवुं, केमके योगक्षेम (सारूं भलुं) थवानुं तेना स्वाधीन छे, एम पण केटलाक ऋषिनी प्रतिज्ञा छे." ए रीते शांतिक पौष्टिक कर्म करवानो हेतु कहीने "शांतिकर्म पुण्याह वाचन स्वस्त्ययन आयुष्य मंगलवाळां आभ्युदयिक कर्म, तथा विद्वेषण स्तंभन विगेरे अभिचार कर्म (शत्रुने पीडादायक कर्म) §शालाग्नि उपर करवां"

§घरमांनो अग्नि.

एम कहीने बताव्यां छे. १३ ग्रह शांतिकल्प समाप्त थयो. ॥छ॥

अव. गृहस्थना साधारण धर्म कहीने हवे राज्याभिषेकादि गुणवाळा गृहस्थना (राजाना) केटलाक विशेष अने अंतरंग धर्म छे ते कहे छे. (पोतानी जातवडे करवाना ते अंतरंग धर्म कहेवायछे.)

महोत्साहःस्थूललक्षःकृतज्ञोवृद्धसेवकः ॥
विनीतःसत्वसपन्नःकुलीनःसत्यवाक्शुचिः ॥१॥
अदीर्घसूत्रःस्मृतिमानक्षुद्रोऽपरूषस्तथा ॥
धार्मिकोऽव्यसनश्चैवप्राज्ञःशूरोरहस्यवित् २
स्वरंध्रगोप्ताऽन्वीक्षिक्यांदंडनीत्यांतथैवच
विनीतस्त्वथवार्तायांत्रय्यांचैवनराधिपः ३

मूळ. महोत्साह,स्थूललक्ष्य,कृतज्ञ,वृद्धसेवक,विनयवान् सत्यवाळो कुळवान् सत्यवादी पवित्र,१ अदीर्घसूत्र स्मृतिवाळो अक्षुद्र,अपरूषधार्मिक, व्यसनरहित प्राज्ञ, शूर, रहस्यज्ञानी. २ स्वरंध्रगोप्ता, तथा आन्वीक्षिकी, दंडनीति वार्ता अने त्रयी विद्यामां प्रवीण करेलो एवो राजा होवो जोईये. ३

टीका. पुरूषार्थना साधन एवां काम करवानी उमेदने उत्साह कहे छे ते उत्साह मोहोटो जेनो होय ते महोत्साह. वेदना घणा अर्थनी माहिती जेने होय ते स्थूललक्ष्य. बीजाये करेला उपकार अने घात जे विसरे नही ते कृतज्ञ. सत्कर्ममां आपणाथी जे वधारे होय ते तपोवृद्ध, तथा ज्ञानमां जे वधारे ते ज्ञानवृद्ध, ए बेउ प्रकारना वृद्धनी बरदास करे, ते वृद्धसेवक. पूर्वे "संशय भरेलुं काम करवुं नहीं. इत्यादि वचनवडे कहेला जे क्षत्रियने विरोधी न होय एवा स्नातक धर्मनो जे समूह ते विनय शब्दवडे कहेवाय छे, तेवा विनयवाळो. सत्ववाळो=धीरजवाळो, एटले संपत्ति अथवा विपत्ति आवे तो पण हर्षथी किंवा विषादथी रहित. माता अने पिता ए बेउ बाजुथी सारा कुलनो. स्वभावथी सत्यभाषण करनार. बाहारथी अने आभ्यंतरथी शौच (चोखाई) राखे ते पवित्र. अवश्य कर-

वा योग्य एवां कार्यना आरंभ करवामां अने आरंभ करेलानी समाप्ति करवामां जे विलंब करे नही, ते अदीर्घ सूत्र केहवाय छे. जाणेलो अर्थ भूले नही, ते स्मृतिवाळो. सद्गुणनो द्वेष करे नही ते अक्षुद्र. पराया दोषनो उच्चार नही करे, ते अपरुष. वर्णाश्रमना धर्म पाळे, ते धार्मिक. व्यसन जेने होय नहीं ते व्यसन रहित कहेवाय. १८ अढार जातनां व्यसन छे. जेम मनु कहे छे के "शिकारनो छंद, जुवा विगेरेनी रमत, दिवसे निद्रा, परनिंदा रांडोनो इष्क, मद्यपान, नाच, गान, वाद्य, तथा कारण विना भटकता फरवुं, एटलां दश व्यसन कामथकी (मनना मनोरथ थकी) पेदा थाय छे. पैशुन्य (चाडीयापणुं) साहस कर्म, (वगर विचारनां काम) कपटथी वध, ईर्ष्या (पारकानुं सारुं थयेलुं खमाय नही) असूया (बीजाना गुणने विषे दोष बताववा,) †धननो बगाड करवो, गाळ देवी, तथा मार मारवो, एटला आठ व्यसन क्रोध थकी पेदा थाय छे,, तेमां वळी सात व्यसन अतिशय दुःखदायक छे. जेम मनु कहे छे के "मद्यपान" रंडीबाजी, जुवानोखेल, अने मृगया (शिकारनो छंद) एटलां चार व्यसन, काम थकी पेदा थयेलां व्यसनवर्गमां घणांज कठण छे. मार मारवो, गाळ देवी, धननो बगाड करवो, ए त्रण व्यसन, क्रोधोत्पन्न वर्गमां घणां नठारां छे.,, एवां व्यसन, जेने वळग्यां नथी ते व्यसनरहित कहेवाय छे. प्राज्ञ=गंभीर अर्थना निश्चय करवामां समर्थ, शूर=निर्भय, रहस्यज्ञानी=गुप्त राखवायोग्य विचार छाना राखवाना काममां चतुर, स्वरंध्रगोप्ता=आपणा सात प्रकारना राज्यांगमां जे अंग शिथिल थाय के शत्रुने प्रवेश थवा सारूं द्वार जेवुं थाय ते स्वरंध्र कहेवाय, तेवा स्वरंध्रनो गोप्ता एटले ढांकनार बंदोबस्त करनार, आन्वीक्षिकी=आत्मविद्या, धन मेळववाना अने साचववाना काममां उपयोगी विद्याने दंडनीति कहे छे, खेती वणज वेपार ढोर राखवां इत्यादि धन वधारवाना काममां जे उपयोगी ते वार्ता कहेवाय छे, त्रयी एटले ऋग्वेद यजुर्वेद अने सामवेद ए विद्याओमां विद्वान् पंडितोए प्रवीण करेलो. जेम मनु कहे छे के "वेदत्रयज्ञानी जे विद्वान् तेमनी पासेथी वेदत्रयी, दंडनीति जाणनारपासेथी दंडनीति, लोकव्यवहारथकी

---

†पारकानुं धन लुटी लेवुं अने पारकाने आपवुं घटे (जेम हकदारोना हक) ते आपवुं नही.

वार्त्ता भणी लेवी." एवा राजाने राज्याभिषेक थाय, एम सर्ववचनमां संबंध जाणवो. १—२—३

अव. एवी रीते राज्याभिषेक गुणवाळा राजाना अंतरंग धर्म कहीने हवे बाहिरंग धर्म कहे छे. (बाहारना साधन वडे जे बनी सके ते बाहिरंग धर्म कहेवाय छे.)

समंत्रिणःप्रकुर्वीतप्राज्ञान्मौलान्स्थिरान्शुचीन्
तैःसार्द्धंचिंतयेद्राज्यंविप्रेणाथततःस्वयम् ४

मूळ. तेणे प्राज्ञ, मूळथी चालता आवेला, स्थिर, अने शुद्ध, एवा मंत्री करवा. तेमनी साथे राज्यना विचार करवा. पछी ब्राह्मणनी साथे अने त्यार पछी पोते. ४

टीका. महोत्साहविगेरे गुणवाळा ते राजाये मंत्री= कारभारी करवा. ते केवा जोईये, के प्राज्ञ= हित अने अहितनो विवेक करवामां कुशळ, मूळथी एटले वंशपरंपराथी चालता आवेला, स्थिर= हर्षनुं अथवा विषादनुं मोहोटुं निमित्त थयुं होय तोपण तेना विकार जेमना उपर नहीं मालम पडे एवा, अने शुद्ध एटले धर्मनुं अर्थनुं (धन संबंधीनुं) कामनुं (स्त्री संबंधीनुं) अने भयनुं जे छळ कपट ते थकी शुद्ध अर्थात् ए चारप्रकारना छलभेद कदापि न करे एवा शुद्ध मनवाळा, ते ते सात अथवा आठ करवा. जेम मनु कहे छे के "मूळथी आवेला, शास्त्रना जाणनार, शूर, जेमणे जय मेळव्यो होय उंचा कुळना, एवा सात अथवा आठ कारभारी परीक्षामां मान्य थयेला करवा." एवा मंत्री प्रथम करीने तेमनी साथे राज्यनुं कार्य कोइ जोडे सला कोई जोडे लढाइ इत्यादि लक्षणवाळो विचार भरेलुं काम तपासवुं, एकठा थयेला सर्वेनुं एकठुं तथा एक एकनुं जुदु जुदु मत लईने विचार करवो. एम तेमनो अभिप्राय समज्या पछी सर्व शास्त्रना विचारमां कुशल एवो ब्राह्मण जेने पुरोहित कहे छे तेनी जोडे विचार करीने पछी पोते स्वबुद्धि वडे कामनो विचार करवो. ४

अव. पुरोहित केवो करवो ते कहे छे.

पुरोहितंप्रकुर्वीतदैवज्ञमुदितोदितम्

दंडनीत्यांचकुशलमथर्वांगिरसेतथा ५

मूळ पुरोहित करवो. ते दैवज्ञ, अधिक उदय पामेलो, दंड नीतिमां अने अथर्वां गिरसमां कुशल जोइये. ५

टीका. पुरोहित करवो. एटले सघळां अदृष्ट किंवा दृष्ट फळवाळां कर्मने विषे आगळ थवा सारूं दान सन्मान सत्कार वडे आपणी जोडे बंधायलो एवो (एक ब्राह्मण) करी राखवो. ते दैवज्ञ एटले ग्रहना उत्पात अने तेनी शांति थवाना उपाय जाणनार, विद्या कुलीनता अने धर्माचरण इत्यादि शास्त्रोक्त सद्गुण वडे अधिक उदय=परिपूर्णताने पामेलो, दंड नीति=अर्थ शास्त्र, अने अथर्वांगिरस= शांतिक पौष्टिकादि कर्म, तेने विषे कुशल एवो होवो जोइये. ५

श्रौतस्मार्तक्रियाहेतोर्वृणुयादेवचार्त्विजः
यज्ञांश्चैवप्रकुर्वीतविधिवद्भूरिदक्षिणान् ६

मूळ. श्रौत स्मार्त्त कर्मने वास्ते ऋत्विज वरवा घणी दक्षिणावाळा यज्ञ यथा विधि करवा. ६

टीका. श्रौत=अग्निहोत्रादि, स्मार्त्त= औपासनादि, कर्मनुं अनुष्टान यथास्थित चालवा सारू ऋत्विज वरवा एटले आपणा आश्रित करी राखवा. राजसूय विगेरे मोहोटा मोहोटा यज्ञ यथाविधि घणी पुष्कळ दक्षिणा प्रदान साथे करवा. ६

भोगांश्चदद्याद्विप्रेभ्योवसूनिविविधानिच
अक्षयोयंनिधीराज्ञांयद्विप्रेषूपपादितम् ७

ब्राह्मणोने सुख आपवुं नानाविध धन आपवुं. जे ब्राह्मणोने विषे अर्पण थयुं, ते राजानो अक्षय निधि थाय छे. ७

टीका. ब्राह्मणोने सुख आपवुं, ते सुख थवाना साधन आपवाथी थाय छे. नाना विध सुवर्ण रूपुं विगेरे द्रव्य आपवुं. कारण के राजाओनो आ अखूट भंडार थाय छे, के जे ब्राह्मणोने अर्पण थयुं. दान धर्म करवानी आज्ञा साधारण रीते प्राप्त थई छते फरीथी अहीं दान करवानुं कह्युं ते राजा लोकोनो दान करवुं ए मुख्य

धर्म छे, एम बताववा सारु छे. ७

अस्कन्नमव्यथंचैवप्रायश्चित्तैरदूषितम्

अग्नेःसकाशाद्विप्राग्नौहुतंश्रेष्ठमिहोच्यते ८

मूळ. स्कंदन रहित व्यथारहित तेथी प्रायश्चित्त प्रयासरहित एवुं अग्नि करतां ब्राह्मणाग्निने विषे होमेलुं अहीं श्रेष्ठ कहेवाय छे. ८

टीका. अग्नि करतां एटले अग्निसाध्य अने वर्णो दक्षिणाथी जे थाय एवा राजसूय विगेरे यज्ञ कर्मकरतां ब्राह्मणरूपी अग्नीमां होमेलुं=अर्पण करेलुं अहीं श्रेष्ट कहेवाय छे, कारण के अग्निमां होमतां बाहार नकामां टपकां घी विगेरे हुत द्रव्यनां पडे तेने स्कंदन कहे छे ते वडे रहित, व्यथा=पशु हिंसा ते वडे पण रहित तथा यज्ञमां न्यूनाधिक थयांनु प्रायश्चित्त करवुं पडे ते प्रयास वडे पण रहित आ कर्म छे. ८

भव. ब्राह्मणोने द्रव्यदान करवुं एम कह्यु ते शी रीते करवुं ते कहेछे.

अलब्धमीहेद्धर्मेणलब्धंयत्नेनपालयेत्

पालितंवर्द्धयेन्नित्यंवृद्धंपात्रेषुनिःक्षिपेत् ९

मूळ. अलब्धनी इच्छा करवी. लब्धनुं प्रयत्नथी रक्षण करवुं. रक्षण करेलुं नित्ये वधारवुं. वधेलानुं सत्पात्रने विषे दान करवुं. ९

टीका. जेनो लाभ थयो नथी तेवा अलब्ध पदार्थ मेळववानी इच्छा=शास्त्रानुसार यत्न करवो. ते प्रमाणे लब्धनुं= मेळवेला धननुं रक्षण करवु. पोते तपास राखीने साचववुं. संरक्षण करेलुं धन वेपार विगेरे उपायथी वधारवुं. वधेलुं धन सत्पात्रने विषे धर्म अर्थ अने काम पूर्ण थवा सारु दान करी देवुं. ९

भव. सत्पात्रने दान आप्या पछी शुं करवु ते कहे छे.

दत्वाभूमिंनिबंधंवाकृत्वालेख्यंतुकारयेत् ॥

आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानायपार्थिवः ॥१०॥

मूळ. भूमि आपीने अथवा निबंध करी आपीने लेख्य कराववुं राजाये आगळ थनारा

सारा राजाओने जाण थवा सारु. १०

टीका. राजाये यथोक्त विधि प्रमाणे भूमिनुं (जमीननुं) दान आप्या पछी अथवा नि-बंध एटले धर्मादाय नेमणुक जेम हरेक महालमांथी (दर महिने के दर वर्षे) आटला रुपिया, अथवा हरेक पानवाडी विगेरे स्थळमांथी (दररोज के दर महिने) आटलां पान इत्यादि प्रकारनो हक करी आप्या पछी लेखपत्र (सनद) करावी आपवुं. आ माटे के, फलाणाये दान आप्युं अने फलाणाये लीधुं ए प्रमाणे अत्यार पछी थशे ते सारा राजाओने जाणवा सारु. आ लखाण उपरथी एवुं मालम थाय छे के भूमिनुं अथवा निबंधनुं दान करवानो राजानेज अधिकार छे. भोगवटो करनारने कांइ नथी. १०

भव. लेखपत्र करावी आपवुं एम कह्युं ते शी रीते कराववुं ते कहे छे, बे वचनवडे.

पटेवाताम्रपट्टेवास्वमुद्रोपरिचिन्हितम् ॥
अभिलेख्यात्मनोवंश्यानात्मानंचमहीपतिः ॥११॥
प्रतिग्रहपरीमाणंदानच्छेदोपवर्णनं ॥
स्वहस्तकालसंपन्नंशासनंकारयेत्स्थिरम् ॥१२॥

मूळ. पटनी किंवा ताम्रपट्टनी उपर पोतानी मोहोर छापनुं चिन्ह करीने आपणा घ-रडाओनां तथा पोतानां नाम राजाये लखाववां. ११ त्यार पछी प्रतिग्रहनुं परिमाण तथा भूमना छेदनुं वर्णन सहित पोतानी सहीवाळुं तथा समयवाळुं अने स्थिर शासन करी आपवुं. १२

टीका. रुना सुतरवडे वणेला कप्पडना कडका उपर अथवा तांबाना पत्रा उपर प्रपितामह पितामह अने पिता एमनां नाम वंशनां उपनाम पराक्रम विद्या विगेरे गुणना वर्णन सहित लखावीने जेदान करनार छे तेणे पोतानुं तथा दानलेनारनुं नाम प्रतिग्रहनुं परिमाण=धर्मादाय नेमणूकना रुपिया विगेरेनी संख्या, तथा भूमिना छेदनुं वर्णन=खेतर विगेरे आपवानी भोमनुं चारे पासथी माप करवानी नदी विगेरे निशाणीनुं बयान जेम फलाणी नदीना दक्षिण तीर उपर आ गाम किंवा खेतर फलाणा गामनी पूर्व दिशा तरफ इत्यादि सीम छे-

डानुं वर्णन तथा वींगा, कुंभा विगेरेनी संख्यानुं परिमाण पण तेमां लखावबुंज. केमके घाट नदी नगर मार्ग इत्यादिनो समये फेरफार थाय छे तेथी जमीननी कमजास्ती थवानो संभव छे माटे तेम नहीं थवा सारुं. तथा पोताना हाथनी फलाणानो पुत्र हुं फलाणो मने आ उपर लखेलुं मान्य छे, एवी सहीवाळुं तथा समय बे प्रकारना, ते शकवर्त्ती राजानुं वर्ष तथा दान करतीं वेळाये सूर्य चंद्रनुं ग्रहण विगरे जे काळ होय तेवा लखेला समयवाळुं तथा पोतानी गरूडपक्षी किंवा वराह इत्यादि चिन्हवाळी मोहोर छापवाळुं अने स्थिर=दृढ, तथा दान आपवा करतां बीजाये आपेलुं दान पाळवानुं विशेष पुण्य छे, ए रीते आवता समयमां थशे ते राजा लोकोने शासन एटले सारी शिखामण आपवावाळुं, लेख पत्र राजाये करी आपवुं. भोगवटो करनार जे कोइ वहिवटदार होय तेणे करी आपवुं नहीं. कारण के "जे वहिवटदारने राजाये पोते जेने वास्ते हुकुम कीधो होय तेनाथी राजशासन लखाय" एम स्मृतिवचन छे. दान आपवाथीज दाननुं फळ मळ्युं छतां शासन पत्र करी आपवुं, ते आपेला दाननो भोगवटो वधारे चालू रहेवाथी दान फळमां वधारो थवा सारुं. ११—१२

अव. हवे राजाने वस्ती करीने रहेवानुं स्थान कहे छे.

रम्यंपशव्यमाजीव्यंजांगलंदेशमावसेत् ॥

तत्रदुर्गाणिकुर्वीतजनकोशात्मगुप्तये ॥१३॥

प्रक. रमणीय, पशुने हितकारक, अने आजीविकावाळा, जांगल देशमां निवास करवो. त्यांहां जननुं भांडारनुं अने आपणुं संरक्षण थवासारुं दुर्गस्थान करवां. १३

टीका. अशोक चांपा इत्यादि वृक्षनी घटावडे रमणीय=सुशोभित, पशुने (हाथी घोडा बळद गाय विगरे) जनावरने माफक आवे एवा, तथा आजीविकावाळा=कंदमूळ पुष्प फळ इत्यादि पदार्थवडे लोकनो निर्वाह सुखथी जेमां थाय एवा, जंगल देशमां वस्ती करीने रहेवुं. जेमां पाणी झाड अने पर्वत थोडा होय ते देशने यद्यपि जंगल कहे छे, तथापि आ वचनमां जंगल, शब्दवडे पाणी झाड अने पर्वत समान भागे जेमां होय ते देश समजवो. ते देशमां प्रजानुं सुवर्ण विगेरे धनना भंडारनुं तथा आपणुं सारीपठे रक्षण थवा सारु दुर्गस्थान=शत्रुनो प-

वेश नहीं थाय एवी किल्ला विगरेनी जग्या करवी. ते दुर्गना छ प्रकार छे. जेम मनु कहे छे के "[१]धन्वदुर्ग, [२]भूमिदुर्ग, [३]जळदुर्ग, [४]वृक्षदुर्ग, [५]मनुष्यदुर्ग, तथा [६]गिरिदुर्गनो आश्रय करीने नगर वसाववुं." १३

तत्रतत्रचनिष्णातानध्यक्षान्कुशलान्शुचीन् ॥
प्रकुर्यादायकर्मान्तव्ययकर्मसुचोद्यतान् ॥१४॥

मूळ. ते ते कार्यउपर अध्यक्ष नीमवा. ते निष्णात कुशल शुद्ध तथा आयकर्म अने व्ययकर्मने विषे उद्योगी एवा जोइये. १४

टीका. धर्म अर्थ अने काम ए संबंधी ते ते कार्यउपर योग्य अधिकारी नीमवा. जेम कह्युं छे के "धर्मकृत्यने विषे धर्मज्ञपुरुषोने, अर्थकृत्यने विषे (धन मेळववाना कृत्यने विषे) ते बाबतमां प्रवीण होय ते पुरूषने, स्त्री वर्गनी चाकरीमां खोजाओने तथा नीच कामममां नीचलोकोने नोकर राखवा". अधिकारी करवा ते केवा के

---

[१]चारो पास खार पाठनुं किंवा रेतीनुं रण ज्यां आवी रह्युं होय ते धन्वदुर्ग कहेवाय. ज्यां पाणी विना माणस तरसे मरी जाय तेवी भूमीने धन्व किंवा मरू एम संस्कृतमां कहे छे. [२]मोरचा बुरूज विगरे लढाइनी अनुकूळ जग्यावाळो ओछामां ओछा बार हाथ उंचो, चोगरदम अंदरथी लडनार शिपाईओने हरवा फरवा माटे पोहोळो एवा कोटवडे विटलायलो भोमने भूमिदुर्ग कहे छे. [३]जे स्थाननी चारे तरफ अथाक पाणी विटलाई रह्युं होय, ते जळदुर्ग. [४]चार गाउ सुधी जे स्थानने मोहोटा जबरां झाडनी कांटावाळा थोरीयानी जाळना वेला विगरेनी निबिड झाडी चोतरफ आवी रही होय ते वृक्षदुर्ग. [५]चारे दिशाये हाथी घोडा रथ उपर बेठेला अस्वार साथे घणा प्यादल शिपाइओ सदाये जे स्थाननुं रक्षण करे छे ते मनुष्यदुर्ग. [६]जेनो पृष्ठ भाग चढवा सारू घणोज कठण होय, एकज रस्तो ते पण सांकडो होय, अने उपर नदीना झरणनां पुष्कळ जळ तथा पाकवाळी खेतराळुं जमीन, झाड घणां होय एवा पर्वतने गिरिदुर्ग कहे छे. (मनु. अ. ७श्लो. ७० मां उपर कुल्लुक भट्टे व्याख्यान आप्युं छे तेनो सारांश आ ठेकाणे उतारी लीधो छे).

निष्णात=सोंपेला काममां जे मची रहे एवा, कुशल=ते काममा चतुर, शुद्ध=चार प्रकारना छळ भेद (कपट) थकी शुद्ध, तथा आयकर्म एटले सुवर्णादि धननी उपज करवानां काम, व्ययकर्म=सुवर्णादि धननो खरच करवानां काम ए बेऊ काममां उद्योगी एटले आळस नहीं राखे (बराबर नजर राखीने काम चलावे) एवा, तथा प्राज्ञत्व विगेरे गुणवाळा पण होवा जोइये. कह्युं छे के "प्राज्ञत्व (हिताऽहित विवेक चातुर्य), उपधा शुद्धि (निष्कपट शुद्धमन), काममांप्रमाद एटले सुस्ती राखवी नहीं, व्यसन राखवुं नहीं, तथा स्वामिभक्ति एटला गुणथी अधिकारीनी योग्यता थाय छे. १४

अव. "ब्राह्मणोने सुख आपवुं नानाविध धन आपवां" ए वचनवडे स्वसत्तामां आवेला धननुं दान साधारण रीते कह्युं. हवे पोताना पराक्रमवडे मेळवेला द्रव्यना दाननुं अधिक फळ छे एम कहे छे.

नातःपरतराधर्मोनृपाणांयद्रणार्जितं ॥
विप्रेभ्योदीयतेद्रव्यंप्रजाभ्यश्चाभयंसदा ॥१५॥

मूळ. राजाओनो आ करतां बीजो वधारे धर्म नथी, के जे रणार्जित धन ब्राह्मणोने आपवुं. तथा प्रजाने सदाये अभय आपवुं. १५

टीका. जे रणसंग्राममां संपादन करेलुं द्रव्य ब्राह्मणोने दान करी आपवुं. तथा प्रजाने अभयदान आपवुं. आथी उत्कृष्ट बीजो कोइ पण धर्म राजाओनो नथी. १५

अव. रणसंग्राममां जितेला धननुं दान करवानुं कह्युं ते वात खरी, परंतु धन मेळववा सारु रणसंग्राम करवाने तैयार थनारने वखते मोटी विपत्ति पण आवी पडे त्यारे धर्म नहीं थाय अने स्वार्थ पण न थाय, ते माटे तेवा धंधाथी दूर रहेवुं सारु एम कोइ कहे तो तेने वास्ते कहे छे.

यआहवेषुवध्यंतेभूम्यर्थमपराङ्मुखाः ॥
अकूटैरायुधैर्यांतितेस्वर्गंयोगिनोयथा ॥१६॥

मूळ. भूमिने वास्ते युद्धमां वगर कपटना आयुधवडे सन्मुख जे हणाय, ते लोक स्वर्गे जाय छे जेम योगी. १६

टीका. भूमि विगेरेना निमित्तथी युद्ध करवा मांडे अने जे शत्रुना सन्मुख अर्थात पाछा हटया विना हणाय—मार्‍या जाय तो ते योगीजन जेवा स्वर्गे जाय परंतु वगर कपटना एटले जेमने विष विगेरे एवो कांइ पदार्थ चोपडेलो होय (के जेना स्पर्शमात्रथी मरण थाय) एवां कपटवाळां नहीं होय, तेवां प्रसिद्ध हथियारवडे युद्ध करता होय तो. १६

पदानिक्रतुतुल्यानिभग्नेष्वविनिवर्तिनां ॥

राजासुकृतमादत्तेहतानांविपलायिनाम् ॥१७॥

मूळ. भंगाण थये छते जे पाछा हटता नथी तेमना पगलां यज्ञ तुल्य छे. जे नाशी जनार मार्‍या जाय, तेमनुं सुकृत राजा लई बेसे छे. १७

टीका. पोतानी फोजमां हाथी घोडा रथ अने प्यादल शिपाईओमां भंगाण पड्युं होय तोपण जे शूर पुरुष पाछा हटे नही अने शत्रुनी फोजनी सामां लडता चाल्या जाय तेमना (प्रत्येक) पगलां अश्वमेध यज्ञसमान पुण्य आपवावाळां थायछे. एथी विपरीत करवामां दोष कहेछे. नाशी जनार लोक मार खाइने मरीजाय तेमनुं सघळुं पुण्य राजा लइले. १७

तवाहंवादिनंक्लीबंनिर्हेतिंपरसंगतम् ॥

नहन्याद्विनिवृत्तंचयुद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥१८॥

मूळ. हुं तारो छुं एवुं बोलनारने, नपुंसकने शस्त्रहीनने, बीजा जोडे युद्ध करनारने युद्धमांथी पाछो वळ्यो होय तेने, तमासगीर विगेरे लोकने, मारवुं नही. १८

टीका. तमासगीर ते लढाई जोवा सारु आवेला. " विगेरे " एम कह्युं छे तेथी जे योद्धानो घोडो किंवा सारथी (रथ हांकनारो) मरी गयो होय तेवा तेवा लोक समजवा. जेम गौतमे कह्युं छे के "युद्धमां हिंसा करवानो दोष नथी परंतु अश्वहीन, सारथिविनानो, वगर हथियारवाळो हाथ जोडवावाळो, जेना केश छुटी गया होय ते, नाशी जनारो, बेशी गयेलो, (कोइ) स्थळ उपर अथवा झाड उपर चडी बेठेलो, जासूद, गाय, ब्राह्मण, तथा वादी (जेने माटे लडाइ थई ते) एटलाने मारवानो दोष छे. शंखपण कहे छे के " पाणी पीतो होय तेने मा-

रवो नहीं, जोडा पेहरतो होय तेने नहीं, वगर बक्तरवाळो बक्तर पेहरतो होय तेने नहीं, स्त्रीने नहीं, हाथणीने नहीं, घोडाने नहीं, सारथीने नहीं, दूतने (आसूदने) नहीं, तथा ब्राह्मणने नहीं, अने राजाने राजाविना बीजा पुरूषे मारवो नहीं." १८

कृतरक्षःसमुत्थायपश्येदायव्ययौस्वयं ॥
व्यवहारांस्ततोदृष्ट्वास्नात्वाभुंजीतकामतः ॥१९॥

मूळ. संरक्षण जेणे कीधुं छे ते राजाये ऊठीने पोते आयव्यय जोवा. त्यार पछी व्यवहार जोईने स्नान करीने यथेच्छ भोजन करवुं. १९

टीका. नगरनुं तथा पोतानुं संरक्षण करीने प्रतिदिवसे प्रातःकाळे उठीने पोताने जातेज (राज्यनो) जमे खरच तासपवो. त्यार पछी न्यायव्यवहारनां काम तपासीने मध्यान्ह थया एटले न्हाईने यथारुचि जमवुं. १९

हिरण्यंव्यापृतानीतभांडागारेषुनिक्षिपेत् ॥
पश्येच्चारांस्ततोदूतान्प्रेषयेन्मंत्रिसंगतः ॥२०॥

मूळ. कामदार लोकोये आणेलुं धन भांडागारमां मेहलवुं. चार लोकने जोवा, पछी दूतने प्रधान साथे. (विचार करीने.) मोकलवा.

टीका. त्यार पछी जमेबंदीना कामदार लोकोये आणेलुं सुवर्ण विगेरे धन पोते जोईने आमदारखानामां मुकाववुं. पछी परराज्यनो वृत्तांत जाणवा सारूं सन्यासि तपस्वी विगेरेना वेषथी जे गुप्तछाना फरनार (बातमीदार) मोकलेला हता ते चार कहेवाय छे, ते लोकने जोईने कोई ठेकाणे राखवा. त्यार पछी दूतने जोवा. जे बीजा राजाओना दरबारमां खुली रीते (कागळपत्र साथे) जाय आवे तेने दूत (आसूद) कहे छे. ते त्रण प्रकारना. निसृष्टार्थ, संदिष्टार्थ, तथा शासनहर. तेओमां देशकाळने योग्य एवां राजनां काम पोतेज कहेवाने वास्ते जे कुशळ होय ते दूत निसृष्टार्थ, कहेली वातज फक्त बीजाने कही सके ते संदिष्टार्थ, तथा जे दूत राजना कागळपत्र पोहोंचाडनारा ते शासनहर कहे-

वाय छे. तेवा प्रथम मोकलेला आव्या होय तेमने जोवा ते प्रधानने संघाथे लइने. पछी ते वातनो विचार करीने फरीथी मोकलवा. २०

ततःस्वैरविहारीस्यात्मंत्रिभिर्वासमागतः ॥
बलानांदर्शनंकृत्वासेनान्यासहचिंतयेत् ॥२१॥

मूळ. त्यार पछी यथेष्टविहार करवो. किंवा मंत्रिजननी साथे बेशीने. पछी सैन्य जोईने सेनापति साथे विचार करवो. २१

टीका. त्यार पछी अपराण्हनी वेळाए यथेष्ट एटले जेवी मरजी होय ते प्रमाणे एकलाये अंतःपुरमां (जनानखानामां) क्रीडा (हास्य विनोदनी रमत) करवी. अथवा विश्वाशी कळाकुशळ अने हास्य विनोदमां चतुर एवा मंत्रिजननी एटले केटलाक कारभारी लोकोनी साथे तथा तारूण्य चातुर्य अने सौंदर्यवाळी स्त्रीओनी साथे बेशीने हास्य विनोदनी क्रीडा करवी. कारण "जमी रह्या पछी अंतःपुरमां स्त्रीजन साथे अथवा यथारुचि क्रीडा करीने फरीथी राज्यना कामनो विचार करवो." एम मनुस्मृतिमां कह्युंछे. त्यारपछी सारां वस्त्र पुष्प चंदन तथा अलंकारवडे सजीने हाथी घोडा रथ अने पदाति (पायदळ) वाळुं सैन्य (लश्कर) तपाशी जोईने सेनापतिनी जोडे ते सैन्यना संरक्षण विगेरेनो विचार देशकाळने घटतो करवो. २१

संध्यामुपास्यशृणुयाच्चाराणांगूढभाषितम् ॥
गीतनृत्यैश्चभुंजीतपठेत्स्वाध्यायमेवच ॥२२॥

मूळ. संध्यावंदन करीने चारजननुं गूढ भाषण सांभळवुं. पछी गीतनृत्य. (त्यारपछी) भोजन करवुं. अने स्वाध्यायनो पाठ करवो. २२

टीका. त्यारपछी सायंकाळे संध्या करवी. धर्म प्रमाणे साधारण रीते संध्या करवानुं प्राप्त थयुं छे ते फरीथी कह्युं ते घणा कामनी गडबडमां कदाचित् विस्मरण थई जाय ते नहीं थवा वास्ते छे. तदनंतर कोइ ठेकाणे राखेला गुप्त वर्तमान लावनारा चारजननुं (बातमीदारनुं) गूढ भाषण एकांतमां हाथमां हथियार

रात्रामां सांभळवुं. कह्युं छे के "संध्या वंदन करी रह्या पछी घरखुणे एकांतमां शस्त्र धारण करीने छानी वात लाववनार बातमीदारोनी हकीगत सांभळवी." पछी थोडीक वेळामां गीत नृत्य विगेरे मोज शोख करीने बीजा स्थळमां जईने जमवुं. कह्युं छे के "बीजा स्थळमां जईने त्यांथी ते गवैया विगेरे लोकोने रजा केहवडावीने पछी अंतःपुरमां स्त्री वर्गमां जोडे भोजनने वास्ते प्रवेश करवो," त्यारपछी स्वाध्यायनो पाठ अविस्मरणार्थ यथाशक्ति भणवो. २२

संविशेत्तूर्यघोषेणप्रतिबुध्येत्तथैवच ॥
शास्त्राणिचिंतयेद्बुध्यासर्वकर्तव्यतास्तथा ॥२३॥

मूळ. तूर्य घोष साथे निद्रा करवी. अने तेमज जागृत थवुं. जाग्यापछी शास्त्रनो तथा सघळां कर्त्तव्यकर्मनो विचार करवो. २३

टीका. तदनंतर तूर्य शंख इत्यादि वाद्यना घोष सांभळतां निद्रा करवी. तेमज वाद्यना शब्द सांभळतां उठवुं. जागृत थया पछी विश्वासयोग्य विद्वज्जननी साथे पोते एकांत जग्यामां शास्त्रना विचार तथा सघळां कर्त्तव्य कर्मना विचार करवा. आ वात जे स्वस्थ होय तेने वास्ते कही छे. अस्वस्थ होय तेणे तो सर्वकार्य बीजाने सोपवुं. जेम मनु कहे छे के "आ सघळुं कार्य रोग रहित स्वस्थ शरीरवाळा राजाने करवानुं छे. अने जेना शरीरने सुख नहीं होय तेणे तो आ सघळुं काम मुख्य कारभारीने सोंपी देवुं. २३

प्रेषयेच्चततश्चारान्स्वेष्वन्येषुचसादरान् ॥
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैराशीर्भिरभिनंदितः ॥२४॥
दृष्ट्वाज्योतिर्विदोवैद्यान्दद्याद्गांकांचनंमहीम् ॥
नैवेशिकानिचततःश्रोत्रियेभ्योगृहाणिच ॥

मूळ. स्वकीय परकीयने विषे चारने आदरसत्कार करीने मोकलवा. ऋत्विज् पुरोहित तथा आचार्य लोकोये आशीर्वादवडे वखाणेला राजाये. २४ ज्योतिषी तथा वैद्य-लोकोने जोइने, गायनुं सुवर्णनुं भूमिनुं नैवेशीकोनुं तथा गृहोनुं दान श्रोत्रिय-

ने करवुं. २५

टीका. त्यार पछी ओंहा रहीनेज विश्वासयोग्य एवा चारने (गुप्तबातमीदार लोकने) दानमान सत्कारवडे खुषकरीने स्वकीय=पोताना मांडळिक अधिकारी लोकना भणी तथा परकीय=बीजा राजालोकना भणी तेमना धारेला विचार जाणवा साह मोकलवा. पछी संध्यावंदन अग्निहोत्रनो होम करीने ऋत्विज पुरोहित आचार्य विगेरे ब्राह्मणोये आशीर्वादना प्रशंसावाक्यवडे वखाणेला राजाये ज्योतिःशास्त्रना ज्ञाता ज्योतिषी लोकने जोईने मळीने तेओनी पासेथी ग्रहादिकनी स्थिति जाणीने ते प्रमाणे शांतिक विगेरे कर्म करवां होय ते पुरोहितने कह्या पछी, वैद्यलोकने जोईने तेओने पोताना शरीरनी स्थिति कहीने (कमजास्ती कांइ थयुं होय तेना) उपाय करवानुं कहीने. दूझणी मायनुं सुवर्णनुं भूमिनुं नैवेशिक एटले विवाहना कार्यमां उपयोगी जे कन्याना अलंकार वस्त्र इत्यादि सहित, तेनुं तथा सारां छोबंदी हावेली विगेरे घरनुं दान, वेद भणेला ब्राह्मणोने आपवुं. एटलानो प्रत्येक दाननी जोडे संबंध जाणवो. २४-२५

ब्राह्मणेषुक्षमीस्निग्धेष्वजिह्मःक्रोधनोरिषु ॥
स्याद्राजाभृत्यवर्गेषुप्रजासुचयथापिता ॥२६॥

मूळ. ब्राह्मणोने विषे क्षमावान् स्नेहीजनने विषे अवक्र, शत्रुने विषे क्रोधी तथा भृत्य वर्गने विषे अने प्रजाने विषे पिता जेवो राजा थवो जोइये. २६

टीका. वळी ब्राह्मणो निंदा करे तोपण तेमना विषे क्षमावाळो, स्नेही=मित्र विगेरे वाहाला लोकोने विषे अवक्र=सूधो, शत्रुने विषे क्रोधवाळो, तथा भृत्यवर्ग=भरणपोषण करवाने योग्य एवा जे कुटुंब परिवार माहेना लोक तेमने विषे अने प्रजा=रैयत लोकने विषे पिता जेवो हितकर्त्ता संकट हर्त्ता एवो दयाळु, एवी रीते राजाये थवुं जोइये २६

अव. प्रजा पालन करवानुं फळ कहे छे.

पुण्यात्षड्भागमादत्तेन्यायेनपरिपालयन् ॥
सर्वदानाधिकंयस्मात्प्रजानांपरिपालनम् ॥२७॥

मूळ. न्यायवडे पालन करनार पुण्यनो छठ्ठो भाग ले छे. जेमाटे प्रजानुं परिपालन करवुं. ए सर्व दान करता अधिक छे. २७

टीका. जे कारण माटे न्यायवडे=शास्त्रोक्त मार्गवडे प्रजानुं परिपालन करनार राजा परिपालन करेली प्रजाये आचरण कीधेला पुण्यमांनो छठ्ठो भाग ले छे. तथा जे कारण माटे सघळां दान करतां प्रजानुं परिपालन करवुं एनुं पुण्य वधारे छे. ते माटे प्रजाने विषे राजाये पिता जेवुं दयाळु थवुं, एप्रमाणे गयेला वाक्य जोडे संबंध जाणवो. २७

चाटतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ॥
पीड्यमानाःप्रजारक्षेत्कायस्थैश्चविशेषतः ॥२८॥

मूळ. धूतारा, चोर, दुर्वृत्त, महासाहासिक, इत्यादि लोकोये दुःखी करेली प्रजानुं संरक्षण करवुं जोइये. अने कामदार लोकोये दुःखी करेलीनुं तो विशेषज. २८

टीका. धूतारा=ठगारा के जे विश्वास आपीने पारकानुं धन ओळवनारा, चोर=छानी रीते लोकनुं धन लइ जनारा, दुर्वृत्त=नठारी चालवाळा जादुगर किंवा जुवाखोर लोक, महासाहसिक=जबर दस्तीवडे लोकनुं धन छिनवी लेनारा (धाड चोरी करनारा लोक), इत्यादि शब्दथी मंत्र जंत्रवाळा कपटी, एवा लोकोये दुःखी करेली रैयतनुं संरक्षण करवुं तथा लखवा गणवाना काम उपर नीमेला कारकुन विगेरे कामदार लोकोये दुःखी करेली प्रजानुं तो विशेष संरक्षण करवुं जोइये. केमके ते लोक सरकारना वाल्हा अने अतिशे छलभेदना करनार होय छे, तेथी तेमनुं निवारण प्रजाथी बनी शके नही. २८

अरक्ष्यमाणाःकुर्वंतियत्किंचित्किल्बिषंप्रजाः ॥
तस्मात्तुनृपतेरर्द्धंयस्माद्गृण्हात्यसौकरान् ॥२९॥

मूळ. वगर संभाळेली प्रजा जे कांइ पाप करे तेमांथी अरधुं राजानुं. कारण ते कर ले छे. २९

टीका. बराबर बंदोबस्त राखीने संभाळ नही करे तो रैयतलोक चोरी छीनाळी व-

गेरे जे कोइ पाप करे ते पापमांथी अरधुं राजानुं थाय. अर्थात् अरधा पापनो अधिकारी राजा थाय छे. कारण के प्रजानुं संरक्षण थवा सारु राजा प्रजा पाशेथी कर ले छे. २९

येराष्ट्राधिकृतास्तेषांचारैर्ज्ञात्वाविचेष्टितम् ॥
साधून्संमानयेद्राजाविपरीतांश्चघातयेत् ॥३०॥

मूळ. राज्यमां जे अधिकारी नीमेला छे तेमनु चरित्र चारलोक थकी जाणीने सारा लोकने सन्मान आपवुं, नठाराओने शिक्षा आपवी. ३०

टीका. राज्यमां जे जे काम उपर जे अधिकारी नीमेला छे तेमनी सारी अथवा नठारी चाल चारलोक थकी=गुप्त बातमीदार लोक थकी जाणीने तपास करतां सारा सज्जन ठरे तेमने दानमान अने सत्कारवडे वधारवा. अने नठारी दुष्टचालवाळा लोकने अपराध प्रमाणे शिक्षा करवी. ३०

उत्कोचजीविनोद्रव्यहीनान्कृत्वाविवासयेत् ॥
सदानमानसत्कारान्श्रोत्रियान्वासयेत्सदा ॥३१॥

मूळ. लांचखाउ लोकने द्रव्यहीन करीने देशमांथी काढी देवा. दानमान अने सत्कार करीने श्रोत्रियजन सदा वसाववा. ३१

टीका. वळी जे लोक लांच रुशवत् खाता होय तेमनुं धन लुटीलईने तेमने निर्धन करीने राजाये पोतानी हद पार करी देवा. जे श्रोत्रिय एटले विद्या सदाचरण विगेरे सद्गुणवाळा लोक होय तेमने दानमान सत्कार करीने पोताना राज्यमां सदा निरंतर वसाववा. ३१

अन्यायेननृपोराष्ट्रात्स्वकोशंयोभिवर्द्धयेत् ॥
सोचिराद्विगतश्रीकोनाशमेतिसबांधवः ॥३२॥

मूळ. जे अन्यायवडे राज्यमांथी कोश वधारे, ते स्वल्पकाळमां निर्धन थईने सकुटुंब नाशने पामे, ३२

टीका. जे राजा पोताना देशमांथी अनीतिवडे धन लेइने पोतानो कोश भंडार वधारे; ते थोडोज वखतमां धन रहित थइने पोताना सर्गा वाल्हां साथे विनाशने पामशे. ३२

प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतोहुताशनः ॥
राज्ञःश्रियंकुलंप्राणान्नादग्ध्वाविनिवर्त्तते ॥३३॥

मूळ. प्रजापीडाना संताप थकी उत्पन्न थयेलो अग्नि राजानी संपत्तिने, कुळने, प्राणने, दाह कीधा विना पाछो थनार नथी. ३३

टीका. चोर ठग विगेरे दुष्ट लोकोये करेली जे प्रजाने पीडा (दुःख) तेना संताप थकी पेदा थयेलो अग्नि जेवो बाळी मुकनारो पापनो ढगलो अहीं "अग्नि" शब्दथी कह्यो छे, ते राजानी राज्यलक्ष्मीने कुळने तथा प्राणने नाश कीधा विना पाछो थनार नथी, मटनार नथी. ३३

यएवनृपतेर्धर्मःस्वराष्ट्रपरिपालने ॥
तमेवकृत्स्नमाप्नोतिपरराष्ट्रंवशंनयन् ॥३४॥

मूळ. स्वराज्य पालन करवामां जे धर्म राजाने मळे छे. तेज सघळो परराज्य स्वाधीन करवामां मळे छे. ३४

टीका. न्यायमार्गथी पोतानुं राज्य परिपालन करवामां राजाने जेटलो धर्म, तेटलो सघळोज धर्म आगळ कहेशे तेवा न्यायवडे परराज्य पोताना ताबामां करी लेवाथी मळे छे. वळी धर्मनो छठ्ठो भाग पण मळे छे. ३४

यस्मिन्देशेयआचारोव्यवहारःकुलस्थितिः
तथैवपरिपाल्योसौयदावशमुपागतः ॥३५॥

मूळ. जे देशमां जेवो आचार व्यवहार तथा कुलस्थिति. ते तेवाज पाळवा. ज्यारे वश थइ रहे. ३५

टीका. ज्यारे परदेश पोताने वश थई रहे (ताबे थई रहे) त्यारे आपणा देशाचार विगेरे

नी शेळभेळ ते देशमां करवी नही. त्यारे जे देशमांना जे देशाचार कुळाचार तथा व्यवहार जेवी रीते असलथी चालता होय, तेवाज ते पाळवा. पण शास्त्र विरुद्ध न होय तो. "ज्यारे वश थई रहे" एवुं कह्युं तेथी वश थवानी पेहलानो ए नियम नथी एम बतावे छे. जेम (बीजी स्मृतिमां) कह्युं छे के शत्रुने रोकी बेसवुं वळी तेना देशने पीडा देवी. तेम ए शत्रुना अन्न उदक घांस तथा लाकडां वगारडां नांखवां". ३५

मंत्रमूलंयतोराज्यंतस्मान्मंत्रंसुरक्षितं ॥
कुर्याद्यथास्यनविदुःकर्मणामाफलोदयात् ॥३६॥

मूळ. जे माटे मंत्र राज्यनुं मूळछे, ते माटे ते सुरक्षित करवो, के जेम फलोदय थतां सुधी एनो मंत्र कोइ जाणे नही. ३६

टीका. जे कारण माटे "कारभारी लोको साथे राज्य संबंधी विचार करवो" एम पूर्वे कह्युं ते प्रमाणे राज्यनुं मूळ (सारोयोग्य) विचार छे. ते कारण माटे प्रयत्न करीने मंत्र (विचार) तेवो सुरक्षित एटले छानो करवो के ते राजानां सला, मसलत, लढाई विगेरे धारेलां कामनो विचार सफल थतां सुधी कोइ बीजाने मालूम पडे नही. ३६

अरिर्मित्रमुदासीनोनंतरस्तत्परःपरः ॥
क्रमशोमंडलंचिंत्यंसामादिभिरुपक्रमैः ॥३७॥

मूळ. शत्रु, मित्र, उदासीन, अनंतर, तत्पर, तथा पर ए मंडलनो क्रम प्रमाणे विचार करवो सामादि उपायवडे. ३७

टीका. शत्रु=रिपु, मित्र=स्नेही ए बेऊ करतां जुदी तरेनो ते उदासीन कहेवायछे. वळी सहज, कृत्रिम, अने प्राकृत एवा त्रण भेद तेमना होयछे. तेमां सावकी भाई, काकानो छोकरो, तेनो पुत्र इत्यादि सहज शत्रु कहेवायछे. आपणे जेनुं नुकशान कीधुं अथवा जेणे आपणुं नुकशान कीधुं होय ते कृत्रिम शत्रु. जे स्वराज्यने लगता देशनो अधिपति ते प्राकृत शत्रु. बेहेनना फोइना अने माशीना पुत्र विगेरे सहज मित्र. जेनी उपर आपणे उपकार कीधो होय अथवा

आपणी उपर जेणे उपकार कीधो होय ते कृत्रिम मित्र. स्वराज्यने लगतो जे देश छे तेनी आगळना देशनो जे धणी ते प्राकृत मित्र कहेवाय छे. सहज तथा कृत्रिम एवां शत्रु मित्रनां लक्षण जेमने नथी ते सहजोदासीन तथा कृत्रिमोदासीन कहेवाय छे. अने जे स्वराज्यनी अगाडी बे देशनी आगळना देशनो राजा ते प्राकृतोदासीन कहेवाय छे. वधार्ह उच्छेदार्ह, पीडार्ह, कर्षणार्ह एवा वळी चार भेद शत्रुना छे. तेमां स्वदेशने लगता देशनो अधिपति वधार्ह शत्रु. व्यसनी सैन्य रहित जेना प्रधान विगेरे कामदार लोक विरक्त एटले बेदील होय, जेने किल्लानो आश्रय नथी जेने मित्रनी सहायता नथी तथा जेनुं सैन्य दुष्ट=वखते काम करे नहीं एवुं खराब होय तेवो शत्रु उच्छेदार्ह=उच्छेद करवा योग्य जाणवो. सारा विचार अने सारूं सैन्य जेनी पासे नथी ते शत्रु पीडार्ह=दुःखी करवा योग्य जाणवो. जेने सबल मित्रनी तथा सैन्यनी सहायता छे ते शत्रु कर्षणार्ह जाणवो. उच्छेद एटले निर्मूळ नाश करवो, पीडा एटले फोजने मार देवो, अने कर्षण एटले कोश (भंडारके तिजोरी) लूटवो, हुकम रद करवो, तेने कहेछे. मित्र पण बृंहणीय अने कर्षणीय एवा बे प्रकारना होयछे. तेमां जेनी पासे कोशनी तथा सेनानी घणी न्युनता होय तेवो मित्र बृंहणीय कहेवायछे. एटले तेने पैसानी तथा फोजनी वखते मदत आपीने वधारवो जोइये. तेम कोश तथा सैन्य जेनी पासे भरपूर छे ते मित्र कर्षणीय एटले वखते पैसानी तथा फोजनी मदत तेनी पासेथी आपणे लेवी योग्य छे. अनंतर एटले प्राकृत शत्रु, तत्पर एटले प्राकृत मित्र, तथा पर एटले प्राकृत उदासीन. ए शिवायना तो प्रसिद्ध छे माटे कह्या नथी. एवुं आ राजमंडळ क्रम प्रमाणे पूर्व दक्षिण इत्यादि क्रम प्रमाणे विचार करी जोवुं, एटले तेमनी रीत भात जाणवी. जाण्यापछी आगळ सामदान इत्यादिक उपाय कहेशे ते उपायथी तेमनी साथे वरतवुं. ए रीते अगाडी पछाडी अने बेउ बाजुउपर त्रण त्रण (शत्रु मित्र उदासीन) अने एक पोते ए प्रमाणे तेर संख्यावाळुं राजमंडळ कमळना आकार जेवुं रह्युं छे. पार्ष्णिग्राह आक्रंद आसार इत्यादि राजमंडलनो तो शत्रु मित्र तथा उदासीन एवोना भेदमांज अंतर्भाव थायछे. ते नाम मात्र जुदां पडेलां बीजी स्मृतिओमांछे माटे योगीश्वरे (याज्ञवल्क्ये) जुदा पाडीने कह्यां नथी. १०

अव. "सामदान इत्यादि उपायवडे" एम कह्युं, ते उपाय हवे कहे छे.

उपायःसामदानंचभेदोदंडस्तथैवंच ॥

सम्यक्प्रयुक्ताःसिध्येयुर्दंडस्त्वगतिकागतिः ॥३८॥.

मूळ. साम दान भेद तथा दंड ए उपाय सारी रीते कीधा होय तो सफळ थाय. अने दंड तो अगतिक गति छे. ३८

टीका. साम=प्रियभाषण, दान=सुवर्णादिधन आपवुं, भेद= फूट पाडवी, अर्थात् तेना ताबामांना मांडलिक सरदार विगेरेमां परस्पर वैरभाव उपजावी देवो. दंड एटले छानी किंवा खुली रीते धन लूटी लेवुं विगेरे वध करवा सुधी जे अपकार=नुकसान करवुं. ए शत्रु विगेरेने साधन करी लेवाना उपाय साम दान इत्यादि छे. ते देशकाळ उपर नजर राखीने सारी रीते कीधा होय तो सफळ थाय एटले धारेलो काम सिद्ध करी आपे. तेमां दंड तो अगतिक गति एटले बीजा उपाय चाली सके नही त्यांहा वापरवानो छे. आ कहेवुं पीडनीय अने कर्षणीय शत्रुने वास्ते छे. वध्य अने उच्छेदनीय शत्रुने वास्ते तो दंडज मूख्य छे. आ सामदान इत्यादि उपाय केवळ राजकीय व्यवहारनेज उपयोगी थाय छे एम नथी, त्यारे सघळा लोकव्यवहारने पण उपयोगी थाय छे. जेम छोकराने भणावती वखते केहे छे के अरे दीकरा तुं भण, हुं तने लाडु आपीश. नही तो बीजाने आपीश. ने तारा कान उपाडीश. ३८

संधिचविग्रहंचैवयानमासनसंश्रयः ॥

द्वैधीभावंगुणानेतान्यथावत्परिकल्पयेत् ॥३९॥

मूळ. संधि, विग्रह, यान, आसन संश्रय, तथा द्वैधीभाव, एटला गुणनी यथायोग्य कल्पना करवी. ३९

टीका. (हरेक बाबतमां पडेली तकरार भांगवा माटे बेउ जणनी समजुती थाय तेवी) व्यवस्था करवाना कामने संधि कहे छे. विग्रह= अपकार (बगाड करवो). यान= शत्रु भणी चढाइ करीने जवुं. आसन= उपेक्षा. संश्रय एटले कोई बळवानने आश्रय करवो. द्वैधीभाव एटले आपणा सैन्यनी बे टोळी करवी. ए

संधि वगेरे गुण यथायोग्य देशकाळ शक्ति मित्र इत्यादिने जेम घटे तेवा वापरवा. ३९

अव. लढाई करवा सारु जवाना समय कहे छे.

यदासस्यगुणोपेतंपरराष्ट्रंतदाव्रजेत् ॥
परश्चहीनआत्माचहृष्टवाहनपूरुष : ॥४०॥

मूळ. शत्रुनो देश सारो पाक्यो होय ते समये जवुं. अने शत्रुने हीनता अने आपणा वाहनने तथा माणसने हर्ष होय त्यारे जवुं. ४०

टीका. जेवारे शत्रुना देशमां डांगर बाजरी वगेरे धान्य पुष्कल पाक्युं होय, वळी पाणी घास लकड वगेरे बराबर जोईये तेटलां होय. तथा शत्रु, धन माणस विगेरेना बळथी ओछो थयो होय अने आपणां हाथी घोडा वगेरे वाहन तथा युद्ध करनार पुरुष हर्ष युक्त=खुशीभरेला होय त्यारे परराज्य जितवा सारुं जवुं. ४०

अव. प्राणीनुं सारुं किंवा नठारुं थवुं, ते दैवने स्वाधीन छे माटे जो दैव अनुकूळ होय त्यारे तो परराज्य हाथमां आवे. नहीतो प्राक्रम कीधाथी पण आवनार नथी ते माटे लढाइने वास्ते जवानो आ प्रयास व्यर्थ छे, एम कोइ कहे, तेने वास्ते कहे छे.

दैवेपुरुषकारेचकर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता ॥
तत्रदैवमभिव्यक्तंपौरुषंपौर्वदैहिकम् ॥४१॥

मूळ. दैवनो तथा पराक्रमनो आश्रय लईने कर्म सिद्धि थाय छे. तेमां पूर्व देह वडे करेलां कर्म प्रकट थयेथी दैव कहेवाय छे. ४१

टीका. कर्मसिद्धि एटले करेलां कामथकी सारा किंवा नठारा फळनी प्राप्ति फकत दैवनो आश्रय लईनेज थाय छे एम नथी, त्यारे पुरुषना पराक्रमनो पण आश्रय लइने थाय छे. कारण, लोकमां तेवुंज जोवामां आवे छे. एम नही कहे तो वैद्यक वगेरे सर्वशास्त्र व्यर्थ थाय. वळी प्रराक्रम शिवाय बीजुं स्वरूप जे दैवनुं सिद्ध थतुं नथी एम बतावे छे. जुवो जे कारण माटे पूर्व जन्ममांना देहवडे संपादन करेलो पराक्रम आ देहमां दैवशब्दवडे कहेवायछे. पण ते थोडा पराक्रं-

मवडे मोहोटा फळनो लाभ थवाथी प्रटगट=स्पष्ट समज्यामां आवेछे. ते माटे पुरुषे पराक्रम कीधो नही होय त्यारे दैव होतुं नथी, माटे पराक्रम करवानो प्रयत्न करवो. ४१

अव. हवे बीजां मत कहे छे.

कोचिद्दैवात्स्वभावाद्वाकालात्पुरूषकारतः ॥
संयोगेकेचिदिच्छंतिफलंकुशलबुद्धयः ॥४२॥

मूळ. केटलाक दैवथी, स्वभावथी, कालथी किंवा पुरुष प्रयत्नथी तथा केटलाक कुशळ बुद्धिवाळा संयोगथी फळसिद्धि माने छे. ४२

टीका. सारूं नरतुं फल दैवथकीज उपजे एम माने छे. केटलाक स्वभाव थकी=पोतानी मेळेज फळ उपजे, कारणनी अपेक्षा राखतुं नथी एम माने छे. केटलाक समयथी केटलाक प्रयत्नथीज फळसिद्धि माने छे. स्वमत कहे छे के, दैव वगेरे सघळाना संयोगथकी=समुदाय थकी फळसिद्धि थाय छे, एम केटलाक कुशळ बुद्धिवाळा मन्वादि स्मृतिकार माने छे. ४२

अव. एक एक थकी फळ निपजतुं नथी ए वातमां दृष्टांत कहे छे.

यथाह्येकेनचक्रेणरथस्यनगतिर्भवेत् ॥
एवंपुरूषकारेणविनादैवंनसिध्यति ॥४३॥

मूळ. जेम एक चक्रवडे रथ चालतो नथी. एम पुरुषना पराक्रम विना दैवनी सिद्धि थती नथी. ४३

टीका. आ वचनमां व्याख्यान करवा जेवुं गूढ कांइ नथी. ४३

अव. लाभने वास्ते परराज्यमां (परदेशमां) जवानुं कह्युं. ते लाभना हिरण्य (धन) लाभ, भूमिलाभ अने मित्रलाभ एवा त्रणभेद, तेमां मित्रलाभ सौथी श्रेष्ट छे, ते माटे मित्रलाभ थवाना उपायने विषे प्रयत्न करवो. तेनो उपाय सत्य भाषण छे एम कहे छे.

हिरण्यभूमिलाभेभ्योमित्रलब्धिर्वरायतः ॥

अतोयतेततप्राप्त्यैरक्षेत्सत्यंसमाहितः ॥४४॥

मूळ. हिरण्य तथा भूमिना लाभ करतां मित्रलाभ श्रेष्ट छे. माटे ते मेळववानो प्रयत्न करवो. सावधानता मनमां राखीने सत्यनुं संरक्षण करवुं. ४४

टीका. जे माटे हिरण्य लाभ एटले धन लाभ, भूमिलाभ, तथा मित्रलाभ एमां मित्रलाभ उत्कृष्ट छे ते माटे तेनी प्राप्ति थवा सारु सामदान इत्यादि उपायवडे प्रयत्न करवो. अने सावधान चित्त करीने सत्य वचन पाळतां रहेवुं. कारण, मित्र लाभ थवानुं मूळकारण ए सत्यभाषण छे. ४४

अव. हवे राज्यनां अंग केटलां ते कहे छे.

स्वाम्यमात्योजनोदुर्गकोशोदंडस्तथैवच ॥
मित्राण्येताःप्रकृतयोराज्यंसप्तांगमुच्यते ॥४५॥

मूळ. स्वामी, अमात्य, प्रजा, दुर्ग, कोश, दंड, मित्र ए राज्यनी प्रकृति. अने राज्य सप्तांग कहेवाय छे. ४५

टीका. महोत्साह स्थूललक्ष्य इत्यादि पाछळ कहेलां लक्षण वाळो जे पृथ्वीपति ते स्वामी, अमात्य एटले मंत्री पुरोहित इत्यादि, प्रजा=ब्राह्मणादि लोक, दुर्ग=धन्वदुर्ग वगेरे दुर्गमस्थान (कोट किला वगेरे), कोश=सुवर्ण वगेरे धननो ढगलो, दंड एटले हाथी घोडा रथ अने प्यादळ एवा लक्षण वाळुं चतुरंग (चार अवयव वाळुं) सैन्य, मित्र ते पूर्वे कहेला सहज कृत्रिम अने प्राकृत, ए स्वामी वगेरे राज्यनी प्रकृति मूळ कारण छे. अने ए सातवडे राज्य सप्तांग कहेवाय छे. ४५

तदवाप्यनृपोदंडंदुर्वृत्तेषुनिपातयेत् ॥
धर्मोहिदंडरूपेणब्रह्मणानिर्मितःपुरा ॥४६॥

मूळ. राजाये ते मेळवीने दुष्ट लोकने दंड करवो. ब्रह्माये दंडना स्वरूपथी पूर्वे धर्म उत्पन्न कीधो छे. ४६

टीका. एवी तरेहनुं ते राज्य संपादन करीने राजायेठग, शठ, धूर्त, तथा परस्त्रीनो अने परधननी चोरी करनार तथा हिंसक वगेरे दुष्टलोकने दंड करतां रहेवुं.का-

रण, प्रथम ब्रह्माये धर्मज्ञ दंडना स्वरूपथी उत्पन्न कीधो छे. वळी तेनुं दंड एवुं नाम अर्थवाळुं छे. केमके "दमे छे. (दुःखी करे छे.) वास्ते दंड कहे छे, ते दंड वडे दुष्टने दमवा" एम गौतमे कह्युं छे. ४६

सनेतुंन्यायतोऽशक्योलुब्धेनाकृतबुद्धिना ॥
सत्यसंधेनशुचिनासुसहायेनधीमता ॥४६॥

मूळ. ते (दंड) लुब्ध अने अस्थिर बुद्धिवाळाथी न्यायप्रमाणे करी शकाये नहीं. त्यारे सत्यसंध, शुद्ध, सुसहाय, अने बुद्धिमान्थीज. ४६

टीका. ते पूर्वे कहेलो दंड लोभिया अने चंचळ चित्तवाळा पुरुषथी न्यायनी रीते करी सकाय नहीं. त्यारे केवा पुरुषथी करी सकाय ते कहे छे के, जे पुरुष सत्यसंध सत्यवादी अर्थात् खोटुं बोलीने कोईने छेतरे नहीं एवो, शुद्ध एटले काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, अने मत्सर ए आभ्यंतर छ शत्रुनो जय करीने शुद्ध थयेलो, सुसहाय एटले पूर्वे कहेला सारा योग्य अमात्य सभ्यजन वगेरेनी सहायता जेने छे एवो, तथाबुद्धिमान् एटले न्याय किंवा अन्याय समजवामां जे कुशळ होय तेथीज न्यायनी रीतप्रमाणे दंड करी सकाय. ४६

यथाशास्त्रंप्रयुक्तःसन्सदेवासुरमानवं ॥
जगदानंदयेत्सर्वमन्यथातुप्रकोपयेत् ॥४७॥

मूळ. ते यथाशास्त्र कीधो होय तो देव दैत्य अने मनुष्य सहित सर्व जगतने आनंद थाय. नहीं तो कोप थाय. ४७

टीका. ते दंड शास्त्रोक्त मार्ग प्रमाणे कीधो होय तो तेथी देव दैत्य अने मनुष्य सहवर्तमान सघळा जगतने आनंद थाय. अने कदापि शास्त्रनुं उल्लंघन करीने अन्यायवडे दंड करवाथी सघळा जगतने क्रोध चढे. ४७

अव. अधर्मवडे दंड करवाथी केवळ जगत्नो कोप थाय एटलुंज नथी पण तेवो दंड करनारनी आ लोकमां तथा परलोकमां हानी थाय एम कहे छे.

अधर्मदंडनंस्वर्गकीर्तिलोकांश्चनाशयेत् ॥

सम्यक्तुदंडनंराज्ञःस्वर्गकीर्तिजयावहम् ॥४८॥

मूळ. अधर्मथी जे दंड कीधो ते स्वर्गनो कीर्त्तिनो ने लोकनो विनाश करे. धर्मथी जे दंड कीधो ते तो स्वर्ग कीर्त्ति अने जय मेळवी दे. ४८

टीका, शास्त्रोक्त मार्ग छोडीने लोभ वगेरे कारणथी जे दंड कीधो होय ते पापनुं मूळ छे. माटे स्वर्ग कीर्त्ति अने लोकनी प्रसन्नता एटलानो घात करे. अने शास्त्रोक्त मार्ग प्रमाणे कीधो होय तो ते दंड स्वर्ग कीर्त्ति अने जय मळवानुं कारण थाय छे. ४८

अपिभ्रातासुतोऽर्घ्योवाश्वशुरोमातुलोपिवा ॥
नादंड्यानामराज्ञोस्तिधर्माद्विचलितःस्वकात् ॥४९॥

मूळ. भ्राता पुत्र पूज्य अथवा ससरो किंवा मामो पण होय, अने स्वधर्मथी अवळा चाले तो राजाने कोइ अदंड्य नथी. ४९

टीका. पूज्य एटले पूजा सत्कार योग्य आचार्य गुरु वगेरे, बाकीना तो प्रसिद्ध छे. ए भाई पुत्र इत्यादि लोको पण स्वधर्म छोडीने चाले तो राजाये दंडवा. त्यारे बीजा लोकने दंडवा एमां शुं कहेवुं. कारण पोताना धर्म मार्गथी भ्रष्ट थयेलो कोइ पण राजदंडने पात्र नही थाय, एम नथी. आ वात माता पिता वगेरे केटलाक लोक गणाव्या छे ते शिवाय बीजां माणसने वास्ते छे. तेम बीजी स्मृतिमां कह्युं छे के " माता अने पिता अदंड्य छे एटले दंडने पात्र थतां नथी. वळी स्नातक पुरोहित परिव्राजक (संन्यासि) वानप्रस्थ एलोको विद्याशील पवित्रता अने आचारवाळा धर्मना अधिकारी होय छे. माटे ते पण दंडने पात्र नथी. ४९

योदंड्यान्दंडयेद्राजासम्यग्वध्यांश्चघातयेत् ॥
इष्टंस्यात्क्रतुभिस्तेनसमाप्तवरदक्षिणैः ॥५०॥

मूळ. जे राजा दंडार्हनो योग्य दंड करे तथा वधार्हनो वध करे. तेणे श्रेष्ठदक्षिणावाळा समाप्त थयेला एवा यज्ञवडे यजन कीधुं. ५०

टीका. जे राजा दंडने योग्य थयेला अपराधीना योग्य दंड=शास्त्रोक्त मार्ग प्रमाणे धि-ग्दंड धनदंड वगेरे दंड करे, अने वध करवाने योग्य थयेलाने प्राणनाशनी शिक्षा करे ते राजाये घणी मोहोटी दक्षिणावाळा (राजासूय अश्वमेध इत्यादि) यज्ञवडे यजन कर्युं. अर्थात् तेवा मोहोटा यज्ञनुं फळ तेने मळे छे. हवे दंड करवाथी फळ प्राप्ति संभळाय छे माटे ते कर्म कामानिक हशे एम मानशो नहि. कारण दंड नही करे तो प्रायश्चित्त कह्युं छे. जेम वसिष्ठ कहे छे के "दंड करवा योग्य माणसने छोडी दे तो राजाये एक रात्र ऊपोषण करवुं अने पु-रोहिते त्रण रात्र. जे दंडने पात्र नथी तेनो दंड करे तो पुरोहिते कृछ्र प्रा-जापत्य तथा राजाये त्रिरात्र उपवास एवुं प्रायश्चित्त करवुं." ५०

अव. "दुष्ट लोकने दंड करतां रहेवुं" एम कह्युं पण दुष्टनी परीक्षा व्यवहार (न्या-य इन्साफना काम) जोया विना थती नथी माटे दुष्ट अपराधी ओळखवा सारु व्यवहार जोवानुं काम दररोज जाते करवुं एम कहे छे.

इतिसंचिंत्यनृपतिःक्रतुतुल्यफलंपृथक् ॥
व्यवहारान्स्वयंपश्येत्सभ्यैःपरिवृतोन्वहम् ॥५१॥

मूळ. एम यज्ञतुल्य फलनो सारो विचार करीने राजाये पृथक् सभ्यजनने संघाते लईने प्रति दिवसे पोते व्यवहार जोवा. ५१

टीका. एम पूर्वोक्त प्रकारे दंडार्हने दंड करवाथी यज्ञसमान फल, तथा अदंड्यने दंड करवाथी स्वर्ग कीर्त्ति इत्यादिनो विनाश थाय ए वातनो सारीपेठे विचार करीने ब्राह्मणादिवर्ण क्रम प्रमाणे जुदा जुदा आगळ कहेशे तेवा लक्षणवाळा सभ्य-लोकोने साथे राखीने प्रति दिवसे सारानुं तथा दुष्टनुं परिज्ञान थवासारु रा-जाये पोतानी जाते व्यवहार जोवा. ५१

कुलानिजातीःश्रेणीश्चगणान्जानपदानपि ॥
स्वधर्माच्चलितान्राजाविनीयस्थापयेत्पथि ॥५२॥

मूळ. कुळ, जाति, श्रेणी, गण, तथा जानपद, एमांनो जे कोई पोताना धर्मथी च-ळो चाले, तेने शिक्षा करीने राजाये मार्ग उपर आणवो. ५२

टीका. कुळ=ब्राह्मण क्षत्रिय इत्यादि लोक, जाति=मूर्द्धावसिक्त, आंबष्ठ इत्यादि, श्रेणी सुथार सोनी वगेरे लोक, गण=जाति, शेवडा, वेरागी, गुसाई इत्यादि, जानपद=बीजा काम करनारा केटलाक लोक, ए पोताना धर्म (चाल) छोडीने चाले तो राजाये तेमने अपराध प्रमाणे दंड करीने स्वधर्मना मार्ग उपर चलाववा. ५२

भव. दुष्टने दंड करवानुं कह्युं ते दंडना बे प्रकार. एक शारीरदंड अने बीजो आर्थदंड. जेम नारद कहे छे के "शारीर तथा आर्थ एवा बे प्रकारना दंड छे. तेमां मार देवाथी ते वध करवा सुधी शारीरदंड, अने कोडीथी मांडीने ते सर्वस्व (तमाम मिलकत) हरण करी लेवुं ए आर्थदंड कहेवाय छे." ए रीते बे प्रकार कह्या खरा, पण अपराध प्रमाणे अनेक भेद थाय छे. कह्युं छे के "शारीरदंडना दश भेद तथा अर्थदंडना तो अनेक भेद कह्या छे." तेमां कृष्णल, माष, सुवर्ण, पल, इत्यादि शब्दवडे अर्थदंड कहेवाना छे. ते शब्द प्रत्येक देशमां जुदा जुदा परिमाणने वास्ते वपराय छे, ते माटे एक सरखा अपराधमां पण देश भेदवडे ओछो किंवा वधारे दंड न थवो जोइये ते सारु दंड प्रकरणमांना कृष्णल माष इत्यादि शब्द नीमेला परिमाणमांज वापर्या छे एम बताववा वास्ते चार वचनवडे कहे छे.

जालसूर्यमरीचिस्थंत्रसरेणूरजःस्मृतम् ॥
तेष्टौलिक्षास्त्कतास्तिस्त्रोराजसर्षपउच्यते ॥५३॥
गौरस्तुतेत्रयःषट्तेयवोमध्यस्त्कतेत्रयः ॥
कृष्णलःपंचतेमाषस्तेसुवर्णस्तुषोडश ॥५४॥
पलंसुवर्णाश्चत्वारःपंचवापिप्रकीर्तितम् ॥ ६७

मूल. जाल सूर्यना किरणमांना रजने त्रसरेणु कहे छे. ते आठनी एक लिक्षा अने ते त्रण थयेथी एक राजसर्षप कहेवाय छे. ५३ ते त्रणवडे एक गौरसर्षप, ते छ थयेथी एक मध्यम यव, ते त्रणवडे एक कृष्णल, ते पांचथयेथी एक माष, अने ते सोळनो एक सुवर्ण. ५४ चार किंवा पांच सुवर्णनुं एक पल कहेवायछे.

टीका. जाळीयाना छिद्रमां पेठेला सुर्य किरणमां जे घणुं झीणुं ऊडतुं देखाय छे ते रज कणने त्रसरेणु एम योगीश्वर वगेरे तत्वदर्शी लोक कहे छे. ते आठ त्रसरेणुनी एक लिक्षा, एटले जूनुं इंडुं. त्रण लिक्षानो एक राजसर्षप. त्रण राजसर्षपनो एक गौरसर्षप, एटले राईनो दाणो. छ गौरसर्षपनो एक मध्यम यव, नही जाडो ने नही झीणो एवो मध्यम जवनो दाणो. ए उपरथी गौरसर्षप पण मध्यम एवुं समजाय छे. तेम राजसर्षप पण. वळी मध्यम शब्द लख्यो छे तेथीज सर्षप वगेरे शब्द केवळ वजनने सारूज वपराय एम नथी, त्यारे ते वजनवडे तोळेलुं हरेक द्रव्यने सारू पण वपराय, एम समजाय छे. जेम प्रस्थ नामना मापथी मापेला यव पण प्रस्थ कहेवाय छे. एम सर्षप वगेरे वजनथी तोळेला द्रव्यने वास्ते पण सर्षप वगेरे शब्दना प्रयोग थाय. जो कदापि ते सर्षपादि शब्दनो तोळवानुं वजन, एटलोज फकत् अर्थ होय तो त्रसरेणु एकठा करीने तोळवानुं बनी सके नही त्यारे तेनी गणना लइने चालवानो जे कृष्णल वगेरे व्यवहार ते पण थशे नही. माटे ते ते वजनथी तोळेला द्रव्यने वास्ते पण गौरसर्षपादि शब्द लागु थाय छे. तेमां स्थूल (जाडो) स्थूलतर (तेथी जाडो) स्थूलतम (सऊथी जाडो) तथा सूक्ष्म (झीणो) सूक्ष्मतर, अने सूक्ष्मतम, तथा मध्यम एवी तरेना सर्षपादि दाणाना भेद वडे प्रतिदेशमां वजनना कांइ कांइ भेद थयो छे, परंतु दंड व्यवहारमा एक सरखुं मध्यममानज लेवुं एवो नियम करे छे. ते मध्यमयव त्रण थयेथी एक कृष्णल, (रति), पांच कृष्णलनो एक माष, (मासा), सोळ माषनो एक सुवर्ण, (तोलो), चार सुवर्णनुं एक पळ, एवी संज्ञा कही छे. पांच सुवर्णनुं पण एक पल नारद वगेरेये कह्युं छे. ते ठेकाणे, जाडा त्रण यवनो एक कृष्णल एवी कल्पना करी होय त्यारे लोकव्यवहारमां जे निष्क चाले छे तेनो षोडशांश (सोळमो भाग) कृष्णल थाय छे. तेवा पांच कृष्णलनो एक माष अने सोळ माषनो एक सुवर्ण ते व्यावहारिक पांच निष्कनो थाय छे. तेवा चार सुवर्णनुं एक पल, ए प्रमाणे वीसनिष्कनुं एक पल थाय छे. हवे ज्यारे झणिा त्रणयवनोएक कृष्णल एम कल्पना करीये त्यारे व्यावहारिक निष्कनो बत्रीसमो भाग कृष्णल थाय छे. ते पक्षमां अढी निष्कनो एक सुवर्ण अने दश निष्कनुं एक पळ थाय

छे. अने मध्यम यव वडे ज्यारे कृष्णलनी कल्पना करिये त्यारे निष्कनो वीसमो भाग कृष्णल चार निष्कनो एक सुवर्ण, अने सोळ निष्कनुं पल थाय छे. पांच सुवर्णनुं एक पल ए पक्षमां वीस निष्कनुं पल छे. ए प्रमाणे निष्कनो चाळीसमो भाग कृष्णल, बे निष्कनो एक सुवर्ण, अने आठ निष्कनुं एक पल इत्यादि लोकव्यवहारने अनुकूल एवो बीजी रीतनो पण विचार आ सूत्र उपरथीज करी लेवो. ५३—५४—

अव. ए रीते सोनाना तोलनुं प्रतिपादन करीने हवे रूपानुं कहे छे अर्धा वचन वडे.

द्वेकृष्णलेरूप्यमाषोधरणंषोडशैवते ॥५५॥
शतमानंतुदशभिर्धरणैःपलमेवतु ॥
निष्कंसुवर्णाश्चत्वारः ६७

मूळ. बे कृष्णल वडे एक रूपानो माष. ५५ ते सोळ थयेथी धरण. अने दश धरण वडे एक शतमान किंवा पल. चार सुवर्णनुं एक निष्क.

टीका. पूर्वे कहेला बे कृष्णल वडे एक रूपानो माष (मासो), तेवा सोळ माष वडे एक धरण थाय छे, एनुं पुराण एवुं पण बीजुं नाम छे. केमके "ते सोळथी एक धरण किंवा पुराण कहेवाय छे" एम मनु स्मृतिनुं वचन छे. दस धरणथी एक शतमान किंवा पल कहेवाय छे. पूर्वोक्त चार सुवर्णथीएक रूपानो निष्क थाय छे. ५५—

अव. हवे तांबानां वजन कहे छे.

कार्षिकस्ताम्रिकःपणः ॥५६॥

मूळ. कर्ष प्रमाण जेवडो ताम्रिक पण थाय छे. ५६

टीका. पलनो जे चतुर्थांश ते कर्ष एम लोकमां प्रसिद्ध छे. ते कर्षनी बरोबर तांबानो एक पण थाय छे तेने कार्षा पण एवी संज्ञा पण छे. कारण, "कार्षा पण तो कर्ष प्रमाणे जेवडो तांबाना पणने समजवो" एवुं मनुवचन छे. पांच सुवर्णनुं एक पल ए पक्षमां वीस माषनो एक पण थाय छे त्यारे "पणनो वीसमो भाग एक मास कहेवाय" इत्यादि लोक व्यवहार सिद्ध थाय छे. चार सुवर्णनुं एक

पल ए पक्षमां तो सोळ मासनो एक पण थायछे. आ पक्षमां सुवर्ण, कार्षापण, अने पण ए शब्द समान अर्थवाळा छे तथापि पण अने कार्षापण ए बे शब्द तांबाना तोलने वास्तेज छे. ए प्रमाणे प्रथम सुवर्णनुं रूपानुं अने तांबानुं उन्मान (तोलवानुं वजन) दंड व्यवहारमां उपयोगी छे माटे कह्युं. लोक व्यवहारने काम लागे एवां कांसुं पीतळ इत्यादि धातूनुं पण एज वजन समजवुं. ५६

अव. स्वशास्त्रनी (याज्ञवल्क्य पोतना स्मृति ग्रंथनी) परिभाषा कहे छे.

साशीतिःपणसाहस्रोदंडउत्तमसाहसः ॥
तदर्द्धमध्यमःप्रोक्तस्तदर्द्धमधमःस्मृतः ॥५७॥

मूळ. उत्तमसाहसमां एक हजार अने एंशी पणनो दंड कह्यो छे. मध्यममां तेथी अरधो अधममां तेथी अरधो कह्यो छे. ५७

टीका. उत्तम=सौथी मोटुं, तेवा साहसना अपराधमां एक हजार अने एंशी पणनो दंड कह्यो छे. मध्यम साहसना अपराधमां तेथी अरधो=एकहजार एंशीथी अरधो पांचसोअने चाळीस पणनो दंड अधम साहस एटले कनिष्ठ साहसना अपराधमां तेथी अरधो एटले बसो सित्तेरपणनो दंड मनु वगेरेओये कह्योछे. हवे "प्रथम साहसमां अढीसोपणनो दंड, मध्यम साहसमां पांचसोपणनो अने उत्तम साहसमां हजारपणनो." एवुं जे मनुस्मृतिनुं वचन छे ते तो वगर जाणे थयेलु अपराधने वास्ते पक्षांतर छे एम समजवुं. ५७

अव. दंडना भेद कहे छे.

धिग्दंडस्त्वथवाग्दंडोधनदंडोवधस्तथा ॥
योज्याव्यस्ताःसमस्तावाह्यपराधवशादिमे ॥५८॥

मूळ. धिग्दंड वाग्दंड धनदंड तथा वधदंड. ए जुदा जुदा अथवा समस्त करवा अपराध प्रमाणे. ५८

टीका. धिग्दंड एटले निंदा भरेला वचनथी धिक्कार करवो. वाग्दंड तो कठोर लागे एवां गाळवाळां वचन. धनदंड=धननो अपहार करी लेवो. वधदंड=शरीर उ-

पर करवानो, बांधवुं बंदीखाने नाखवुं, जीवे मारी नाखवा सुधी ए चारे प्रकारना दंड जुदा जुदा=एक एक अथवा समस्त=सामटा बेत्रण किंवा त्रण चार दंड अपराधनो विचार करीने करवा. कहेला अनुक्रम प्रमाणे पूर्व पूर्व दंड कीधाथी बराबर शिक्षा थई नही एम जणायतो आगळ आगळ कहेलो दंड करवो. जेम मनु कहे छे के "प्रथम धिग्दंड करवो त्यारपछी वाग्दंड, तीजो धनदंड अने एथी आगळ वधदंड." ५८

अव. दंडनी व्यवस्था करवानां निमित्त कारण कहे छे,

ज्ञात्वापराधंदेशंचकालंबलमथापिवा ॥
वयःकर्मचवित्तंचदंडंदंड्येषुपातयेत् ॥५९॥

मूळ. अपराध, जाणीने तथा देश, काल, बल, वय, कर्म अने वित्त जाणीने दंडार्हनो दंड करवो. ५९

टीका. अपराधने जेवो घटे तेम जाणीने दंड करवो. तेम देश, काल, वय, कर्म (धंधो) वित्त (मिलकत) एटलां बरोबर जाणीने तेने घटतो दंड करवो. तथा समजीने अथवा वगर समजणथी, एकवार किंवा अनेकवार करेला अपराध प्रमाणे दंड करवो. यद्यपि राजा लोकने वास्ते आ राज धर्मनो जथो कह्यो छे, तथापि देशमंडल इत्यादिनुं परिपालन करवाना काम उपर नीमेला जुदी जातना अधिकारीनो पण आ धर्म छे एम समजवुं. कारण के, राजाना धर्म कहीश. नृपने जेम वर्त्तवुं जोईये." आ स्मृतिवाक्यमां फरीथी जुदो नृप शब्द लख्यो छे. माटे वळी कर ले छे ते प्रजाना संरक्षणने वास्ते, अने प्रजानुं संरक्षण दंडनी सत्तावडे थाय छे. श्री पद्मनाभ माहोपाध्यायना पुत्र श्रीमत्परमहंस परिव्राज विज्ञानेश्वर भट्टारकनी करेली ऋजु मिताक्षरा नामनी याज्ञवल्क्य धर्मशास्त्र संबंधि टीकामां प्रथमाध्याय समाप्त थयो. ५९

आ अध्यायमां, ऊपोद्घात प्रकरण, १ ब्रह्मचारि प्रकरण, २ विवाह प्रकरण, ३ वर्ण जाति विवेक प्रकरण, ४ गृहस्थ प्रकरण ५ स्नातक प्रकरण ६ भक्ष्याभक्ष्य प्रकरण ७ द्रव्य शुद्धि प्रकरण ८ दान प्रकरण ९ श्राद्ध प्रकरण १० गणपति कल्प प्रकरण ११ ग्रह शांति प्रकरण १२ राजधर्म प्रकरण १३ एटलां

प्रकरण अनुक्रमे कहेलां छे.

श्रीविज्ञानेश्वर कृत संस्कृत धर्म शास्त्र मिताक्षरा ग्रंथनुं गुजराती भाषांतर सुरतवाळा यज्ञेश्वर चिमणाजी शास्त्रीये कीधुं तेमांनो आ प्रथम अध्याय समाप्त थयो छे. संवत् १९२५ ना जेष्ठ वद्य १० रविवारे.
